

Zise 2024

Told- og skattehistorisk årbog

Zise 2024

Told- og skattehistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

ISBN 978-87-87796-51-4

ISSN 001 05-8355

Zise
2024

Told- og Skattehistorisk Selskab

har til formål at skabe interesse for told- og skattehistorie

samt for det danske toldvæsens

og det danske skattevæsens historie.

Zise *2024*

Told- og skattehistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Zise 2024
Told- og skattemhistorisk årbog
Zise 2024 47. årgang
Udgivet af Told- og Skattemhistorisk Selskab 2024
Redaktør: Henrik Gjøde Nielsen

© Told- og Skattemhistorisk Selskab 2024
Grafisk forlæg: Dorte Cappelen
Grafisk produktion: Narayana Press, Gylling
ISSN 001 05-8355
ISBN 978-87-87796-51-4

Artikler og afhandlinger, som i indholdsfortegnelsen er mærket med *, har været underkastet peer review, fagfællebedømmelse.

Forlag, redaktion og forfattere har i fremskaffelsen af illustrationer bestræbt sig på i alle tilfælde at finde frem til den retmæssige copyrightindehaver. Såfremt dette i enkelte tilfælde ikke skulle være sket, og selskabet på den måde har krænket ophavsretten, er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil blive honoreret.

Bidrag til Zise – Told- og skattemhistorisk årbog, bedes sendt til redaktøren
Direktør, forskningschef, Ph.d. Henrik Gjøde Nielsen,
Nordjyllands Kystmuseum, Dr. Margrethes Vej 6, 9900 Frederikshavn,
hgn@kystmuseet.dk, tlf. 50 51 73 63,
eller til sekretæren
Specialkonsulent Gunnar Jakobsen,
Lyngholmen 5, 3460 Birkerød,
gj.ccta@post.tele.dk, tlf. 38 86 11 51.
Bøger til anmeldelse sendes til redaktøren.

*Forsideillustration: Prospekt af den vestlige del af Helsingør. Se
Mogens Jensens artikel Skotske forvaltere af De danske kongers
Guldbjerg. Udsnit af stik i Braun og Hogenberg: Civitas orbis
terrarum, Köln, ca. 1582.*

*Bagsideillustration: Frederik Leylls epitafium. Se Mogens Jensens
artikel Skotske forvaltere af De danske kongers Guldbjerg. Foto:
Roberto Fortuna.*

Indhold

Zise 2024

<i>Om omfang, Øresundstold, grænsegendarmer og skat</i>	7
AF HENRIK GJØDE NIELSEN	

Skotske forvaltere af De danske kongers Guldbjerg*	9
AF MOGENS JENSEN	

Grænsegendarmeriets tre chefer 1919-1959	79
AF SVEND PALUDAN-MÜLLER	

Drabet på tre gendarmer i Padborg den 9. april 1940*	89
AF HANS SCHULTZ HANSEN	

Erindringer fra mit arbejdsliv i SKAT

<i>Fra elevtid i det kommunale skattevæsen til pensionering fra Ankesøjlen</i>	103
AF OLE PORSBO	

Vurdering og beskatning af fast ejendom

<i>En skattemedarbejders erindringer</i>	121
AF ANDERS MÜLLER	

Sound Toll Registers Online / Sund Told Registre Online	207
AF JAN WILLEM VELUWENKAMP, WERNER SCHELTJENS, SIEM VAN DER WOUDE	

Anmeldelser	221
--------------------------	-----

Erik Gøbel: *Guldet fra Øresund* (Mogens Jensen). *Historisk Årbog for Bov og Holbøl Sogne 2019, 2020, 2021* (Jens Bruhn). Johann Jessen, Ingolf Haase: *100 års bygninger til told og gendarmeri – 100 Jahre Zollbauten* (Finn Lautrup). Niels Gyrsting (red.): *Historien skal fortælles* (Finn Lautrup). Jørgen Grønnegård Christensen, Peter Bjerre Mortensen: *Overmod og afmagt* (Anders Lützhøft). Jørgen Grønnegård Christensen: *Embedsfolk* (Anders Lützhøft).

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion 243

Ordinær generalforsamling i Told- og Skattemhistorisk Selskab 2024. Bestyrelsen.

Medlemskab. Persondatapolitik. Nyhedsmail 2025. Bidrag til *Zise – Told- og skattemhistorisk årbog*. Medvirkende ved *Zise – Told- og skattemhistorisk årbog 2024*. Bøger og publikationer fra Told- og Skattemhistorisk Selskab. Vedtægter for Told- og Skattemhistorisk Selskab.

Zise 2024

Om omfang, Øresundstold, grænsegendarmer og skat

AF HENRIK GJØDE NIELSEN

Det går op og det går ned. Det er naturligvis omfanget af *Zise – Told- og skattehistorisk årbog*, jeg taler om. På denne plads proklamerede jeg i årgang 2023, at årbogen nu ville komme ned på 200-250 sider, og at der her var tale om det omfang, som årbogen forventeligt ville få for fremtiden. Og det er jo som bekendt vanskeligt at spå om fremtiden. Med årgang 2024 rammer vi, sådan ca.

Omfanget af *Zise – Told- og skattehistorisk årbog*, har også påkaldt sig anmeldernes opmærksomhed. I Ole Pedersens anmeldelse af *Zise 2023* i *Dansk Told & Skat*, marts 2024, anfører anmelderen, som tidligere har udtrykt en vis betænkelighed ved bogens svulmende omfang, at det klæder den i øvrigt fint illustrerede og i tiltalende udstyr producerede årbog, at sidetallet er skåret ned til 195 sider, og således på alle måder er blevet mere håndterbar. I Jørgen Peder Clausagers anmeldelse af *Zise 2022* i *Journalen – Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift*, nr. 2, 2024, skriver anmelderen, at »*Zise* er såvel i omfang og udstyr som i indhold en gedigen bog, der holder fanen højt«, og anfører endvidere, at anmelderen er imponeret og misundelig, og mystificeret, over at det kan lade sig gøre at udgive en årbog af et sådant omfang, med et kontingent på kun 120 kr. om året. Man kan sige, at det kan det pga. selskabets omstændigheder, pga. selskabets medlemmer og i særdeleshed pga. bogens bidragydere.

Hermed er vi så nået frem til indholdet af *Zise 2024*. Som altid er artiklerne bragt i kronologisk rækkefølge, med de overlap som indholdet af de enkelte artikler nu tilsiger. Ikke desto mindre: Som noget særligt for *Zise 2024* falder indholdet i tre blokke. Den første blok, der udgøres af bogens første og sidste artikel, finder vi Øresundstolden. I den første artikel beretter eksperter på det område Mogens Jensen om »Skotske forvaltere af De

danske kongers Guldbjerg»; Guldbjerget var naturligvis Øresundstolden. Også i denne artikel trækker Mogens Jensen på STRO-databasen, hvilket har foranlediget redaktion til at indhente en artikel, der redegør for udviklingen af og arbejdet med dette projekt. Det sker i bogens sidste artikel, »Sound Toll Registers Online / Sund Told Registre Online«, af de hollandske forfattere Jan Willem Veluwenkamp, Werner Scheltjens og Siem van der Woude. Artiklen er oversat fra engelsk af Mogens Jensen, som er en af de få, der har det kendskab til projektet, som oversættelsesarbejdet forudsætter. Bogens anden blok har Grænsegendarmeriet som tema, og er ligeledes er skrevet af forfattere med ekspertise på området. Svend Paludan-Müller beretter om Grænsegendarmeriets tre chefer 1919-1959, herunder om konsekvenserne af et læserbrev for oberst Paludan-Müller, og Hans Schultz Hansen behandler »Drabet på tre gendarmere i Padborg den 9. april 1940«, hvilket ikke er en ukendt historie for årbogens læsere, men sagen rekonstrueres her på grundlag af politiets akter, hvilket kaster nyt lys over den ulykkelige hændelse. Den tredje blok i *Zise 2024* udgøres af et emne, som flere gange er blevet efterlyst i anmeldelser af *Zise*, nemlig skattehistorie. Ole Porsbo skriver »Erindringer fra mit arbejdsliv i SKAT – Fra elevtid i det kommunale skattevæsen til pensionering fra Ankesøjlen«, og Anders Müller beretter om »Vurdering og beskatning af fast ejendom – En skattemedarbejders erindringer«. Fælles for de to artikler er, at de både indeholder personlige erindringer, og tillige skattehistoriske redegørelser. Der er således tale om artikler med to spor, som væver sig ud og ind af hinanden, hvilket beriger begge temaer. Desuden indeholder *Zise 2024* en række »Anmeldelser«, og afsluttes med »Meddelelser fra bestyrelse og redaktion«.

Det er redaktionens håb, at læserne vil finde, at det har været værd at vente på *Zise 2024*. God læselyst.

Skotske forvaltere af De danske kongers Guldbjerg

AF MOGENS JENSEN

De danske kongers Guldbjerg var et udtryk, som undertiden blev anvendt om Øresundstolden.¹ Som skotske forvaltere betegnes her andengenerationsindvandrerens Sander Leyll (tolder 1548-1560) og de to trediegenerationsindvandrere, hans søn Frederik Leyll (toldskriver 1564-1583, tolder 1583-1601) og dennes fætter David Hansen (toldskriver 1560-1583, tolder 1583-1597). I et halvt århundrede lå forvaltningen af den indbringende told mere eller mindre i deres hænder.

Gennem Øresundstoldens første hundrede år havde slægten Lilliefeld varetaget den betydningsfulde post som toldopkrævere.² Med Sander Leyll trådte en ny slægt til; men helt ny var den alligevel ikke. Der var familiemæssige bånd, omend spinkle, til Peder Hansen, den sidste Lilliefeld-tolder, der var blevet ofret i et kynisk politisk-økonomisk magtspil.³ Sander Leylls anden hustru og mor til Frederik, Elline Davidsdatter, var søster til Hans Davidsen, der var gift med Peder Hansens søster Margrethe Hansdatter. David Hansen var søn af dette ægtepar. Og for at gøre de indviklede familiebånd færdige optrådte mellem Sander og Frederik Leyll to brødre af Rosenvingeslægten som toldere, Jens Mogensen og Henrik Mogensen, som på mødrene side var fætre til Peder Hansen.⁴ Embedet skiftede således nok mellem slægter, men blev bevaret inden for det samme snævre sociale persongalleri med løsere eller fastere slægtsbånd.

Endnu i første halvdel af 1600-tallet gjorde dette mønster sig gældende med yderligere to toldere af Rosenvingeslægten: Morten Jensen (1597-1626) og Villum Mortensen (1633-1637) og én, hvis ægtefælle hørte til denne slægt: Jonas Heinemark (1641-1662). Hertil kan føjes Hans Mechelborg (1602-1623) og dennes søn Abraham Mechelborg (1635) og David Lucht (1623-1634) og dennes svigersøn Hans Pedersen (1626-1632). Med dem var rekrutteringsgrundlaget udvidet ud over det helsingoranske købmandsskab. Men ét fællestæk var bevaret. Alle tolderne havde fra Øresundstoldens begyndelse

bopæl på sydsiden af Stengade på en få hundrede meter lang strækning fra lidt vest for Hovedvagtstrædet op ad gaden mod Kronborg. Hvor indgroet det var i toldernes selvforståelse, at det var dér, man skulle bo, viste sig da renteskriver Mads Mortensen i 1641 blev udnævnt til tolder. I første omgang lejede han sig ind i afdøde tolder David Luchts ejendom i Stengade; men da en af Luchts døtre i 1643 skulle overtage lejemålet, klagede han sin nød til kongens sekretær, fordi der ingen gårde var at få på Stengade, og at bo i et bagstræde ville være meget ubelejligt for bestillingens skyld. Han håbede derfor at måtte købe den gamle toldgård (Stengade 66) til en god pris eller måske få den foræret af kongen, da den var i meget ringe stand.⁵ »Og han fik den«, hedder det lakonisk.⁶

Med en nærlæsning af relevante kilder som grundlag beskriver herværende artikel Sander og Frederik Leylls og David Hansens liv og virke i Sundtoldbyen som privatpersoner, som købmænd og medlemmer af bystyret og ikke mindst som Øresundstoldere. Større eller mindre dele af Sander Leylls livshistorie er tidligere blevet behandlet,⁷ mens det samme ikke gør sig gældende for fætrene Frederik Leyll og David Hansen. Det råder artiklen nu bod på. Som det vil fremgå, giver nærlæsningen anledning til en revurdering af Sander Leylls indsats i hans forholdsvis korte tid som Øresundstolder. Den var næppe så epokegørende, som den er blevet gjort til.

Sander Leyll

Sander Leyll er den fordanskede form af det skotske Alexander Lyall. Mens det forkortede fornavn, også i hans egen underskrift, kun varierer mellem »Sander« og »Sannder«, optræder hans efternavn med mange forskellige stavemåder. Som borgmester er han i Tingbogen benævnt Leyll, Leyel, Leyell og Leyiell. Stavemåden Leyll er valgt i denne artikel, da det er den form, han selv oftest anvender i underskriften på breve, der er bevaret fra hans hånd.⁸ Sander Leyll var muligvis eller måske endda sandsynligvis af skotsk adel, hvilket familiens anvendelse af et fast slægtsnavn kunne tyde på. Andre skotske indvandrere som f.eks. hans svigerfar David Thomsen anvendte den borgerlige danske navneskik med et fornavn efterfulgt af et patronym, så hans børn havde efternavnene Davidsen og Davidsdatter.

Sander Leylls karriere kom til at løbe ad tre spor: Som købmand og dermed forbundet som skibsreder, som borgmester og som Øresundstolder. Undertiden sideløbende. Undertiden flettet ind i hinanden, som når tol-

Fig. 2. Christian III (1534-1559). Maleri af den tyske maler Jacob Binck (ca. 1500-1569) fra omkring 1550. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

deren fungerede som kongens faktor og skaffede varer af vidt forskellig art til kongens behov.

Købmand

Sander Leyll findes første gang i kilderne i 1528. Af sektionen med toldfri skibe i toldbogen for dette år fremgår det, at hans og Jacob Mikkelsens fællesejede skib med hollandske Jan/Johan Klaussen af Bukeslot som skipper to gange sejlede toldfrit gennem Sundet, sikkert på en returrejse. Varemængde og -art er ikke angivet. Men ved første gennemsejling er tilført en bemærkning om, at Sander Leyll sagde god for skibet, hvilket må betyde, at han aflagde ed på, at såvel skib som ladning hørte hjemme i Danmark og derfor var fritaget for told.⁹

Det har næppe været første gang Sander Leyll sendte varer gennem Sundet. Det kan imidlertid ikke afgøres, da toldbøgerne mellem 1503 og 1528 ikke findes. Sandsynligheden taler for, at han er begyndt sin varetransport på andres skibe, før han sammen med sin kollega i 1528 investerede i eget skib. Det gjorde han siden ad flere omgange, måske alene, måske som partsreder for at sprede risikoen som almindelig skik var. Helsingør Tingbog omtaler i 1549 en sag om en tidligere skipper på Sander Leylls skib ved navn JACOB.¹⁰ Leyll ejede også skibet ROSEN, som fra 1538 var indviklet i en sag i Skotland, der strakte sig over en halv snes år.¹¹ Skibenes rejser gik naturligt nok, når man betænker hans afstamning, primært til dette land, men også til Holland og ind i Østersøen.

Omtalen i toldbogen for 1528 viser, at Sander Leyll i løbet af 1520'erne må have opbygget en købmandsgård med egen udenrigshandel, og at han i 1528 var velkendt på toldboden. Samme år nævnes han som ejer af jord og ejendom i Helsingør.¹² Han må være født omkring århundredeskiftet, snarere lidt før end lidt efter. Hans forældre, der var skotske indvandrere, var del af den skotske koloni i byen, som i begyndelsen af 1500-tallet oprettede et Sankt Ninians alter i Sankt Olai Kirke; herom senere.¹³

Også Sander Leylls anden hustru, Elline, var som datter af borgmester David Thomsen af skotsk afstamning. Når deres søn født i 1538/39 fik navnet Frederik, skyldes det antagelig, at Christian III stod fadder til ham, og han derfor blev opkaldt efter kongens få år tidligere fødte søn, den senere Frederik II.

Forbindelsen mellem Christian III og Sander Leyll synes at være etableret umiddelbart efter kongens tiltrædelse og kom til at vare hele kongens regeringstid. Den kom bl.a. til udtryk i, at kongen gæstede Sander Leyll i hans gård i Stengade, som det skete i 1546, hvor kongen her modtog 1.300 guldgylden af toldindtægten i allehånde guld.¹⁴

Et lille dokument fra o. 1535-36 viser Sander Leylls bevidste indsats for at knytte denne forbindelse. Det er en tak fra kongen for vin, som Sander Leyll har sendt ham. Denne har med gaven håbet at sikre sig retten til åres høst på Gurre. Den var imidlertid lovet væk til anden side; men kongen vil *dog betenke ham i fremtiden*.¹⁵ Det gjorde han allerede i december 1536, hvor Sander Leyll ses at have indbetalt 410 rhinske gylden for salt, han havde solgt i Helsingør på kongens vegne.¹⁶ Saltet beskrives som »af de Camper skibe« og kan tænkes at være opbragt fra hollandske skibe under Grevens Fejde.

I 1539 var Sander Leyll leveringsdygtig i krudt. Han havde ikke mindre end fire læster på lager pakket i tønder, dvs. mindst otte tons. Prisen oply-

ses ikke, kun at tolder Peder Hansen skal betale Sander Leyll, når han har leveret krudtet.¹⁷

Økonomiske forhold

At Leyll allerede i 1528, hvor han bliver synlig i kilderne, var veletableret i byen, fremgår også af, at han i 1530 nævnes som rådmand¹⁸. Dette år udvidede han sit forretningsområde gennem køb af en tegllade og teglgård af karmeliterklostret i Helsingør. Brugsretten hertil blev i 1539 overdraget til kongen mod en forlening på fire gårde i Horserød og næppe nogensinde tilbagegivet til Sander Leyll, som fik forleningsbrevet fornyet i 1554.¹⁹

Det har altid været god økonomisk praksis at sætte penge i jord. Således også for Sander Leyll. Det gældende forbud mod, at ikke-adelige købte adels- eller kirkegods, var dog en hindring for hans udfoldelser i den retning. Den omgik han ved at få gods fra Esrum Kloster i pant mod et større lån til klostret, som kan have været nødvendiggjort af økonomiske krav, Frederik I stillede til klostret i 1530'erne.²⁰ Årsag til og årstal for lånet kan ikke fastslås; men at det var etableret før Reformationen, kan ses af, at Sander Leyll i efteråret 1536 fik Christian III's brev på, at han og hans arvinger måtte beholde det pantsatte gods, indtil enten abbeden eller kongen selv indløste det.²¹

En generel kongelig tilladelse til pantsætning af klostergods for at skaffe midler til betaling af kongens gæld udsendt til klostre på Sjælland i december 1542 befaler abbederne at beflitte sig på med det første at indfri panterne.²² Kongen var ikke interesseret i at forringe den indtægtskilde, han havde i klostergodset.

Sander Leylls pant blev dog ikke indløst af hverken abbed eller konge, men derimod i 1547 afhændet til panthaveren, som fik sit køb stadfæstet af konge og rigsråd.²³ Det drejede sig om landsbyen Borsholm nord for Gurre Sø med hovedgård og tilhørende bøndergårde.²⁴ Det er uvist, om stadfæstelsen bygger på, at kongen havde anerkendt Leylls fra Skotland nedarvede adelskab, eller hvornår en sådan anerkendelse i så fald er sket. Sikkert er det, at Leyll er anført som adelig i en udateret liste over adelige personer med gårde i København, som er vedheftet et brev om adeliges bidrag til Københavns befæstning i 1558.²⁵

Til de her nævnte ejendomme kan lægges forleningen for tro tjeneste af ni gårde i nærheden af Helsingør i 1550²⁶ og opkøb af et par håndfulde grunde og haver i Helsingør.²⁷ På Stengaden ejede han tre gårde, nuværende

Fig. 3. Sander Leylls ejendomme i Stengade, Helsingør. Foto: Ole Degn, 2007.

nr. 70-74. Leyll var da også i årene 1555-57 den i særklasse største skatteyder i Helsingør.²⁸

Desværre går skifteprotokollen for Helsingør ikke tilbage til Sander Leylls dødsår; men hans testamente udstedt i 1549 giver grundlag for at vurdere hans formue. I testamentet tilskrives han såvel sin hustru som sine børn

hver 1.200 daler, mod sædvane og direkte anført uden at gøre forskel på sine tre sønner og to døtre. Desuden fik hans hustru tillagt Borsholm hovedgård med alt tilliggende.²⁹ Hans øvrige ejendomme, som da også stort set er erhvervet senere, omtales ikke.

Man kan således konstatere, at Sander Leyll i 1549 var god for i det mindste 7.200 daler, foruden Borsholm, som efter hans død blev solgt til kongen for 3.300 daler,³⁰ og desuden ejendomme i Helsingør og København. Hans reelle formue kan dog ikke opgøres ud fra testamentet. Den tids økonomi kan karakteriseres som en »håndskrifts-økonomi«, hvor gældsbrevenes, de såkaldte håndskrifter, pålydende kunne svinge fra få daler op til tusinder. Det var først ved skiftet, værdien af et bo kunne opgøres ved en sammenholdelse af ejendomsværdier, indbo, likvide midler og udestående fordringer med afdødes gæld.³¹

Økonomien for en skibsreder som Sander Leyll må ydermere karakteriseres som en »eventyr-økonomi« med datidens udtryk for at løbe en risiko. Skibene var konstant truet af sø og sørøvere og fjendtlige sømagter. Det måtte også Sander Leyll opleve. Et brev fra Christian III til den engelske konge i oktober 1541 fortæller historien om et skib, Sander Leyll fik taget af englændere fra Hull nogle år tidligere.³² Parterne blev efterfølgende enige om, at Leyll fik godtgjort en trediedel af skibets værdi med løfte om resten. Som garanti herfor fik han to gidsler, som efter et års ophold på Leylls bekostning nu var stukket af, hvorfor kongen bad sin engelske royale kollega om at sørge for, at hans undersåtter fra Hull betalte deres regning. Om Leyll fik sin betaling, fremgår ikke af kilderne.

Kapringen fratog ham dog ikke lysten til at gå på nye eventyr. Sammen med andre led han i 1548 på ny skade på deres skibe forårsaget af englænderne, som lovede erstatning, men ikke holdt deres løfte, så eventyret fik ikke en lykkelig udgang.³³ Der er dog ikke noget, der tyder på, at Sander Leyll skulle være insolvent ved sin død.

Hovedparten af Sander Leylls handel har været engroshandel; men han har uden tvivl også haft en krambod i sin gård. Det er vanskeligt at fastslå hvilke købmandsvarer, der blev handlet med i denne. Også her ville et skifte med dets lageropgørelse have været en god hjælp. Et tyveri, der var gået på i fem år, før det ved et tilfælde blev opdaget, giver et fingerpeg om, hvad Sander Leyll havde på sit lager. Tyven havde stjålet flæsk, kød, røget fisk, ærter, rug, hamp og hør osv.³⁴ I betragtning af, at hans skibe bl.a. sejlede til Nederlandene og Skotland, rammer man næppe meget ved siden af ved også at nævne vin, klæde og krydderier fra Nederlandene og huder og lam-

meskind fra Skotland. Fra Østersøen har han kunnet hente tømmer, hør, hamp og tjære. Fra Nordtyskland øl. Produkterne fra hans gårdbesiddelser er antagelig stort set blevet solgt på markedet i Helsingør; men ved flere lejligheder fik han i årene 1552-55 kongens tilladelse til toldfri eksport af saltet oksekød til Tyskland.³⁵

Borgmester

Fra 1536 til sin død i 1560 var Sander Leyll en af to borgmestre i Helsingør og optræder derfor hyppigt i de bevarede Tingbøger. »Han var en noget egenrådig Mand« hedder det diplomatisk i en beskrivelse af hans liv.³⁶ Ærekær var han også. Det gav sig udslag i, at han hyppigt »skød sit skudsmål af borgerne« (forlangte et tillidsvotum), når han fandt sin ære beklirket, som når en kvinde anklagede ham for magtmisbrug i retssager, så resultatet altid faldt ud, som han ønskede det.³⁷ Han fik sit ønskede skudsmål hver gang med formuleringer som en »ærlig, kristen mand« eller endda den for en indvandrer bemærkelsesværdige formulering: »en ærlig kristen dannemand«³⁸

Fig 4. Prospekt af den vestlige del af Helsingør. Udsnit af stik i Braun og Hogenberg: *Civitas orbis terrarum*, Köln, ca. 1582.

undtagen i oktober 1549, hvor han derfor til byrådets beklagelse opsagde sin befaling (fratrådte sin stilling). Han var dog tilbage på posten allerede 14. januar 1550.³⁹

I sit virke i stadsretten var han direkte i sin sprogbrug, som når han efter et andet positivt skudsmål, gav byens mænd en advarsel om at få deres koner og tjenestefolk til ikke at gå og sladre og sige falsk vidnesbyrd mod nogen – vel underforstået deres borgmester.⁴⁰

Med næsten 25 år på borgmesterposten er det ikke underligt, at Sander Leyll med et nutidigt udtryk kom til at se sig selv som bykonge. Det betød bl.a., at han forvaltede byens økonomi, som var den hans egen butik. Var der underskud i kæmnerens kasse, gav han byen et lån, hvilket regnskabet viser, var tilfældet i årene 1555-1557. Var der overskud, lånte han af kassen, hvilket på den tid ikke blev opfattet som en embedsforseelse, blot lånet blev betalt tilbage. Ved sin død skyldte han byen godt 300 daler, som hans søn indbetalte.⁴¹

Var han ærekær og egenrådig i sin udøvelse af sit embede, virker han som privatperson nærmest overbærende og langmodig. Det nød f.eks. hans bestyrer Rasmus på Borsholm godt af. Denne havde i årevis bedraget ham i en sådan grad, at det kunne have kostet ham livet. Sagen endte i 1553 med, at Sander Leyll krævede Rasmus for 50 daler.⁴² Et par år tidligere havde han haft en sag mod Jacob Bakery, der i 14 år havde skyldt ham 160 daler og 36 skotske pund. Sagen kørte i rådstueretten fra 1. maj 1551 til 29. februar 1552. Flere gange undervejs i forløbet ydede Sander Leyll Bakery henstand, mens han tilsyneladende af et ærligt hjerte søgte at finde den bedst mulige løsning for sin skyldner, som dog til sidst måtte afstå sit hus til ham.⁴³ Nævnes kan også, at han i 1548 uden held havde tilbudt kongen at gå i borgen for sin tolderforgænger Peder Hansen, så denne kunne løslades mod kaution.⁴⁴

Tolder

Ved Peder Hansens ufrivillige afgang som tolder den 9. marts 1548, overtog Sander Leyll posten som tolder i Øresund og bevarede den til sin død i 1560. Samtidigt overtog han toldskriver Jørgen Vale, der nævnes som sådan i forbindelse med retssagen mod Peder Hansen, og altså må være ansat senest 1548. Sander Leyll brugte efter alt at dømme sin private ejendom som toldbod; men da han som ovenfor nævnt ejede tre nabogårde i Stengaden, ville der nok også have været plads til toldklareringen. Efter sin udnævnelse skar han ned på sin varetransport på egne skibe. Den manglende indtægt

herfra er i nogen grad blevet kompenseret af skriverpengene, som i 1557 udgjorde knap 400 daler.

Af skriverpengene skulle tolderen fra begyndelsen selv aflønne den nødvendige medhjælp på toldboden. Siden 1541 var der desuden afsat ti gylden af toldindtægterne til en skrifters løn og beklædning.⁴⁵ Det fremgår intetsteds, hvor stor lønnen til toldskriver Jørgen Vale var. Men skønnet ud fra den løn, Jens Mogensen Rosenvinge fik i 1556, da han blev udnævnt som anden toldskriver, har lønnen i 1548 været på 80-100 daler⁴⁶ og svarede dermed til de 25% af skriverpengene, som senere blev normen for en toldskrifters løn.⁴⁷

Desværre er toldbøgerne fra de første år (1548-1556) af Sander Leylls tid på toldboden ikke bevaret. Den første toldbog fra hans embedstid er bogen fra 1557 ført med toldskriver Jens Mogensens pen. Sammenligner man den med Peder Hansens toldbog fra 1547, dennes sidste hele år som tolder, springer forskellen i størrelse umiddelbart i øjnene. Antallet af skibe er kun steget med 25%, men omfanget af toldbogen er femdoblet fra 114 til 586 sider, bl.a. pga. en udvidet geografisk inddeling af de passerende skibe og en tilføjet ny 1% told (100-penge) for nogle nationer og anførsel af klareringsdato for alle. Desuden er der indført flere oplysninger om det enkelte skib, og tønde- og skriverpengene er anført.

Den underliggende struktur i toldbøgerne er imidlertid stort set uændret. Der er i 1557 som i 1547 tale om en firedeling: 1) vintold (nu alle vinsorter), 2) skibstold (nu opsplittet i nederlandske og vesterske hansestæder, østerske hansestæder, embder, skotter og englændere), 3) vendiske skibe med manglende søbrev eller certifikat og med fremmed gods ombord og 4) toldfri vendiske skibe.

Opdelingen af hansestæderne i Vendiske, Vesterske og Østerske stæder der, som forhandlinger i 1554 viser, er indført før dette år, kan af gode grunde først ses i den bevarede toldbog for 1557. Den samme opdeling optræder ligeledes i det register, Sander Leyll og Jens Mogensen følte sig foranlediget til at indsende til Kancelliet i januar 1558⁴⁸ som korrektion af et register, Kancelliet i slutningen af det foregående år havde udsendt til danske søkøbstæder.⁴⁹ Kancelliet rettede ind og udsendte et nyt register.⁵⁰

De nævnte ændringer i bogføringen synes mere dikteret af nye toldformer end af en bevidst gennemtænkt ny kontoplan. De betød en kraftig forøgelse af det administrative arbejde, hvilket må være årsag til ansættelsen af den senere tolder, Jens Mogensen Rosenvinge i juli 1556 som anden toldskriver. En medvirkende årsag hertil kan være Sander Leylls helbred, som synes svækket i efteråret 1556. Da toldskriverne den 14. december aflagde regnskab

for kongen for andet halvår af 1556, deltog Leyll ikke i mødet hos kongen i København.⁵¹ Og endnu den 2. februar 1557 giver Leyll i en efterskrift på et brev til kongen udtryk for, at han ikke er rask.⁵²

Den mest markante ændring var indførelsen af 100-penge af gods fra Skotland, England, Frankrig, Portugal og Embden, hvad enten godset blev transporteret på egne skibe eller nederlandske eller hanseatiske skibe. Tolden omtales allerede i november 1548 i en brevveksling mellem Christian III og kejseren⁵³, i kongens svar til Eske Bille og Sander Leyll o. 1550 og i kongens instruks til Sander Leyll i juli 1550.⁵⁴ Tolden er antagelig blevet til på kongens og hans embedsmænds initiativ, ikke på tolderens.

Som en naturlig følge af den i 1548 politisk gennemførte ændring af toldtaksterne fra henrikusnobel til rosenobel, blev der lagt vægt på, at tolden skulle opkræves i rosenobler og ikke i gylden, som ellers havde udviklet sig til at være »toldens mønt« til en kurs på 2½ gylden for en henrikusnobel. De nederlandske forhandlere hævder derfor i en klage til kongen i 1549, at tolden altid havde været en gyldentold og ikke en nobeltold.⁵⁵ Da guldvægten af en gylden i tidens løb var formindsket med ca. otte procent, var det en fordel for skipperne at betale deres told i gylden og ikke i henrikusnobler, hvad de derfor naturligvis så vidt muligt gjorde. Som eksempel kan tages Peder Hansens sidste årsregnskab (1547), hvor kvitteringerne viser indbetalinger til kongen på 2.810 guldgylden, 44 rosenobler, 804 engeloter, 246 dobbeltdukater og 9 Portugaløser.⁵⁶ Mere end halvdelen af tolden var altså indbetalt i gylden, mens en forsvindende lille del var indbetalt i rosenobler, som blev omregnet til en kurs på tre gylden. Peder Hansen kendte godt forskel på de to nobeltyper.

Møntsammensætningen ændrede sig markant ved Sander Leylls tiltræden, antagelig efter instruks fra kongen. I 1549, det første hele år af Leylls tjeneste, udviser kvitteringerne, at antallet af indbetalte rosenobler er steget til 1.212 og antallet af guldgylden faldet til 1.127.⁵⁷

En fremsat påstand om, at Sander Leyll ved indbetalingerne til kongen i modsætning til sin forgænger mødte op med en fast rund sum, mens denne havde indbetalt sine penge i vild forvirring med talrige møntsorter, finder ikke støtte i kilderne.⁵⁸ Tværtimod. De fire indbetalinger, Peder Hansen foretog i 1547, skete ganske vist alle i forskellige møntsorter, men hver især med en sammensætning, der nøjagtig svarede til en rund sum i guldgylden, som havde været den foreskrevne regningsmønt siden Mor Sigbrits tid omkring 1520, og med højst fem møntsorter. Ved Sander Leylls fem indbetalinger i 1549 er der ikke brugt guldgylden som regningsmønt. De fire til otte mønt-

sorter, der figurerer i indbetalingerne, ville da heller ikke ved omregning til guldgylden ramme en rund sum. Begge var nødt til at modtage tolden i »talrige møntsorter« alt efter, hvad skipperne havde at betale med.

Udviklingen i retning af rosenoblen som hovedmønt i tolden blev fremmet ved, at vekselkursen til gylden blev sat i overkanten af rosenoblens værdi. Kongen fastsatte ganske vist i en instruks til Sander Leyll i juli 1550 overraskende en kurs på en rosenobel på tre rhinske gylden, fem gylden for to rosenobler og otte gylden for tre rosenobler, dvs. status quo endda med mængderabat.⁵⁹ Men dette svarer ikke til den nævnte nederlandske klage over den ændrede told i 1549, som angiver, at der tages 3½ gylden for en rosenobel uden mængderabat.⁶⁰ I kongens svar til hofmester Eske Bille og Sander Leyll fra ca. 1550 er vekselkursen ovenikøbet udmeldt til fire gylden.⁶¹ Dette gentages af kongen i 1560 til Sander Leylls efterfølger Jens Mogensen.⁶² Denne takst var vekselkursen på rosenobler, som skipperne kunne tilveksle sig af toldkisten, hvis ikke de havde medbragt sådanne. Det gav ikke flere rosenobler, men en gevinst på omvekslingen.

Det fremgår af Sander Leylls regnskabsaflæggelse for perioden 1. januar 1552 til 15. juli 1556, at hundredepengene har været opkrævet i hele denne periode.⁶³ Den »skæve« afslutningsdato på Sander Leylls regnskab i 1556 falder i øvrigt sammen med ansættelsen af Jens Mogensen Rosenvinge som toldskriver, hvilket kunne tyde på, at Sander Leyll gerne gav bogføringen fra sig. Der er da heller ingen toldbøger bevaret ført med hans pen. Det kan derfor ikke afgøres, om det er Sander Leyll, der har indført den systematisering af toldbøgernes udgiftsafsnit, som ses i toldbogen i 1557, eller den skyldes Jens Mogensen.

Den nævnte henvendelse til kongen fra Eske Bille og Sander Leyll og en række andre forespørgsler indsendt til kongens afgørelse viser Leyll som en mand, der i tvivlsspørgsmål om toldopkrævningen ville have sikkerhed for at handle korrekt. Det kan man ikke undre sig over. Hans forgænger havde nær mistet livet pga. en anklage om ikke at følge gældende regler og have styr på sit regnskab.

En af disse forespørgsler kan følges i et par breve fra Sander Leyll til henholdsvis kongen og kansler Johan Friis.⁶⁴ Brevvekslingen er ufuldstændig, da kongens og kanslerens svar på tolderens breve ikke er fundet og ej heller alle tolderens breve i samme sag. Men forløbet, der nogenlunde kan følges, viser hvor kompliceret en toldbehandling kunne være.

Engang i foråret 1552 passerede tre skibe fra Hamborg Sundet med bl.a. engelsk klæde om bord. Det ene af skibene synes at have opgivet sin klæ-

delast på toldboden, de to andre ikke; men den ærlige skipper har ikke haft de nødvendige midler til toldbetaling, hvorfor to Helsingørborgere har kautioneret for ham, indtil han kom retur til Mikkelsdag. Det kan være fra denne skipper, tolderen har sin viden om, at de to andre skibe ved toldklaringen har undladt at opgive deres last af klæde, som Leyll anslår til 200 stykker.⁶⁵ Men snarere er det fra en købmandskollega i Danzig, der har fået nys om forholdet og ønsker at stå sig godt med Øresundstolderen ved at skrive til ham om det. Tolderen har tidligere i et ikke-bevaret brev skrevet til kongen om sagen. Nu fortæller han i et nyt brev til kongen om et brev fra Danzig, som han vedlægger, men gerne vil have retur, så det kan blive indlagt i sagen. Han har også fået fat på de såkaldte pundsedler med kvittering for den betalte havnetold i Danzig. Afsenderen må man gætte sig til.

Hvorom alting er, så ligger klædet nu i Danzig, mens skibene er kommet tilbage til Helsingør, hvor Sander Leyll holder dem tilbage. Han beder kongen om med det første, som han gentagne gange understreger det, at fortælle ham, hvordan sagen skal klares og ikke, som tidligere er sket, tilgive overtræderne, men drøfte sagen med rigsråd eller kansler. Tolderen selv foreslår, at skipperne bliver sendt tilbage til Danzig for at hente klædet. Derefter kan de forhøres om, hvorfor de ikke har opgivet godset ved klareringen og endda udstedt en skriftlig erklæring om ikke at medføre engelsk gods.

Af tolderens efterfølgende brev til kansleren fremgår dels, at der har været et tidligere brev til denne, som tolderens undskylder kansleren for ikke at have svaret på, da han ikke har været hjemme, dels at kongen nok har svaret ham, men om den ene skipper, som der var kautioneret for. Han er nu tilbage i Helsingør og hævder at have hele sin klædeslast med sig, hvad tolderens tvivler på. Kongen har foreslået tolderens at åbne klædespakkerne og bese klædet sammen med nogle kyndige folk for at vurdere, om der er det klæde, der skal være. Problemet er bare, at der ikke er nogen i Helsingør, der har forstand på klæde, så tolderens har foreslået skipperen at sejle til København, som han også selv vil rejse til i løbet af ugen, når han har klareret de 60 skibe, som venter på fortoldning. I København vil han udtage nogle borgere med forstand på klæde og få vurderet, om skipperens klæde stemmer overens med pundsedlerne.

Hvorledes sagen endte for både den ene skipper og de to andre, kan ikke afgøres. Toldbøgerne for det pågældende år kunne måske have givet et svar, men findes ikke. Sagen giver et billede af, hvor tids- og omkostningskrævende en proces toldbehandlingen kunne være for alle parter, men også af den usikkerhed, der rådede på toldboden, når en toldklarering ikke kunne

klares lige efter bogen. Så søgte tolderen rykdækning hos rigets øverste myndigheder, kongen og hans kansler, og skrev dem *ydmygeligen* til, men dog ikke mere ydmygt, end at han tillod sig at give dem gode råd, og krævede hurtige svar på sine spørgsmål. Såvel som skibene til søs skulle manøvrere med forsigtighed i risikofyldte farvande, skulle tolderen gøre det samme på toldboden i Sundet. Det var kun få år siden, Øresundstolden i 1544 var blevet statsretligt anerkendt af kejseren, og først i Sander Leylls dødsår, 1560 blev den på Odensemødet formelt anerkendt af hansestæderne. Forkerte afgørelser taget på toldboden kunne resultere i storpolitiske konflikter.

Den 13. september 1554 afleverede Sander Leyll 1.800 rosenobler og 150 engeloter til kongen i Odense, hvor denne endnu engang deltog i drøftelser med hansestæderne om en fornyelse af deres handelsprivilegier i Danmark og Norge. På mødet var også tolden ved gennemsejling af de danske farvande på dagsordenen. Sander Leyll medbragte derfor sin tredelte oversigt over toldtaksterne for hanseatiske skibe, som han afleverede til kongen den følgende dag. De seks vendiske stæder (Lybæk, Hamborg, Rostock, Wismar, Stralsund og Lüneburg) var alle repræsenteret ved mødet. Af de Vesterske stæder deltog Bremen, og af de Østerske stæder Danzig og Stettin.

Der blev ikke opnået enighed om tolden; men efter mødets afslutning blev der den 24. september protokolleret en ret omfattende oversigt over, hvilken told Sander Leyll skulle opkræve af de hanseatiske skibe. Da Leyll i denne tysksprogede oversigt står omtalt i tredje person, må det antages, at den ikke er tiltænkt ham som en instruks,⁶⁶ men andre, og da mest naturligt ses som et svar til de hanseatiske gesandter, så de vidste, hvad de havde at forholde sig til i Sundet. Redegørelsen, der i protokollen benævnes en toldseddel,⁶⁷ bygger på Sander Leylls afleverede toldtakster, og indgik siden for de vendiske og østerske hansestæders vedkommende uændret i traktaten, der blev indgået mellem Danmark og Hansestæderne i 1560.

Til mødet i Odense havde de hanseatiske gesandter medbragt en række »besværinger« over Sander Leyll fra borgere og vinhandlere i Köln.⁶⁸ Der blev klaget over, at vinhandlerne mod gammel skik fra længe før Leylls tid som tolder blev hindret i at sejle gennem Bæltet på deres vej til Lybæk og måtte tage omvejen gennem Sundet til fare for liv og gods. Videre over, at Leyll holdt skibe tilbage i flere dage, så de mistede god vind og – igen til fare for liv og gods – måtte fortsætte rejsen i dårligt vejr. Leyll havde desuden efter deres opfattelse indført skærpet kontrol med vinlastens omfang og forlangt, at vinen skulle prissættes, hvilket kunne betyde, at en uerfaren mand satte prisen og dermed tolden for højt, mens en erfaren mand, der satte prisen

for lavt, risikerede, at tolderen købte hele lasten. Endelig klagedes der over, at ikke blot rhinskvind, men også hedvind (alle andre vine) de seneste tre år var blevet krævet fortoldet.

Den eneste gang, hvor køb af en hel last kan påvises i toldbøgerne, er i 1557, hvor de to toldskrivere sammen udtog en hel last vind til syv daler pr. ame. I forhold til priserne på de øvrige tilførsler på samme side er prisen pr. ame ansat ca. en trediedel lavere, hvilket kunne tyde på, at den pågældende købmand har søgt at komme billigt gennem Sundet, da toldskriverne næppe har købt den billigste vind til kongens brug.⁶⁹ Det kunne være denne begivenhed, der fortælles om i en ny klage fra vinkøbmændene i Køl i 1560. En købmandssvend fra Køl havde prissat en skibslast vind så lavt, at tolderen købte hele lasten. Resultatet var, at svenden ikke turde vende hjem, men blev sindssyg af bare bekymring.⁷⁰

Ikke uventet afvises alle klager af den danske delegation, som havde fået Sander Leylls reaktion på dem under hans ophold i Odense.⁷¹ Der henvises til et svar til de hanseatiske gesandter, som begrunder, hvorfor tolderen har advaret vinkøbmændene om at bruge det sædvanlige toldsted.⁷² I parentes bemærket var kravet om at benytte Øresund som »den rette sædvanlige strøm« allerede hundrede år tidligere blevet rejst af Christian I. Det afvises, at tolderen opholder skibene. Kun hvis han har kongens befaling om at købe vind, og vejret er stormende, så han og vinsmageren ikke kan komme om bord, kan der gå et par dage. Da tolderen er forpligtet over for både kongen og købmændene til at opkræve den korrekte told, må der grundig undersøgelse af lasten til; prisfastsættelsen er foregået fra gammel tid med kongens frie valg mellem vind og valuta i told. Hedvine har helt naturligt været fortoldet på samme måde som rhinskvind i Sander Leylls tid på toldboden. Kort sagt: Klagen afvises, venligt, men bestemt.

Som det fremgår, drejede begge klager sig om inspektion af vinlaster. Vind var da også sammen med salt og kobber de eneste varer, som før 1560, hvor tolden primært var en skibstold, var pålagt en særlig told, og hvor det derfor kunne give mening at sammenligne den aktuelle last med de forelagte certifikater. Men med indførelsen af lygtepenge i 1560 og ikke mindst lastepenge i 1567 opstod der et klart behov for en mere generel kontrol. At den blev udøvet, fremgår af en side i den første toldbog ført med toldskriver David Hansens pen i 1560.⁷³

Ved inspektionen af et skotsk skib, som kom fra Danzig med købmændsgods, viste det sig, at skipper og købmand kun havde fremlagt papirer på halvdelen af det gods, der var ombord i skibet. Konsekvensen var, at godset

blev regnet som forbrudt til kongen. Skipperen forsøgte at slå en handel af med tolderen om at klare sagen med en bøde. Sagen blev indberettet til kongen, som dekreterede, at tolderen til advarsel for andre skulle tage det forbrudte gods,⁷⁴ som blev sendt til statholderen i København. Det ser ud til, at skipperen fik lov til at beholde skibet.

I hvor høj grad, kongen generelt har lyttet til tolderens synspunkter om toldoprævning mm. i Helsingør, står hen i det uvisse. Et tilfælde, hvor tolderen i 1555 frarådede kongen at konfiskere skyts fra passerende skibe, fordi det voldte for megen politisk uro, og kongen gav ham ret,⁷⁵ har ikke nogen stor beviskraft. Det er snarere et udtryk for den forpligtelse, der pålåg tolderen om at meddele kongen, hvad der rørte sig politisk i de lande, skibene kom fra.

I en nærmest bebrejdende passus i et udateret brev til Christian III o. 1558 omtales, uden at betegnelsen nævnes, den føring, skibsbesætningerne omkostningsfrit kunne medtage på en rejse. Tolderen beskriver, hvordan han efter kongens befaling lader skippere og båds mænd frit medføre en eller to tønder med gods; men det har vist sig, at nogle medfører adskilligt mere, og at nogle medsejlende købmænd udgiver sig for båds mænd for frit at kunne medtage gods, der kan andrage op til 3-400 daler. Han vil forklare sig nærmere, når han kommer til København, men håber, kongen vil skifte mening om dette forhold.⁷⁶ Det skete næppe. Føringen blev i Frederik IIs Sørret tre år senere sat til en læst (á 12 tønder) for en skipper eller styrmand, en halv læst for en hovedbådsmand, skriver, tømmermand og kok, og en trediedel læst for de øvrige båds mænd, langt over de par tønder, der er tale om i Leylls brev.⁷⁷ I øvrigt var føringen, da Leyll skrev sit brev, stort set kun et fragtspørgsmål mellem reder og besætning. Der var endnu ingen generel lastetold, ud over 30-penge i vintold for alle og 100-penge af godset for de ikke privilegerede nationer.

I sommeren 1557 blev Sander Leyll pålagt at afvikle en sag mod en skotsk skipper, der var blevet taget i toldunddragelse. Hans skib var blevet »ar-resteret« og tolderen havde tilbageholdt en række andre skibe, hvis skipper var udset til at være domsmænd i sagen. Sander Leyll var ikke ukendt med den form for retsudøvelse. Han havde selv i to omgange deltaget i den kommission, som gik forud for dommen over hans forgænger. Men skipperne protesterede. De sendte fuldmægtige til kongen og fik udvirket, at de måtte blive fortoldet og sejle videre uden yderligere forsinkelse. Dog skulle tolderen forhandle med dem om at optræde som vidner, når sagen ved deres tilbagekomst fra Østersøen skulle føres for borgmestre og råd.⁷⁸ Der ses ikke noget om det videre forløb og udfaldet af sagen.

Skippernes fuldmægtige havde benyttet audiensen hos kongen til at foreslå udlægning af yderligere to søtønder på Dragørs strømme mod at tøndepengene blev forhøjet med otte skilling fra ½ daler til to mark. Også dette skulle Sander Leyll forhandle med dem om før deres afsejling, men kun hvis det skete på deres anmodning! Der ses ikke noget resultat af en sådan forhandling, eller om den overhovedet er blevet ført.

Om det var sløseri med bogføringen eller en bevidst handling fra tolderens side, at de 400 daler, som var kongens andel af de tøndepenge, som tolderen opkrævede for byrådet i København til vedligeholdelse af søtønderne i Sundet, først i 1557 blev udbetalt for de foregående ni år, kan ikke afgøres. Men det kunne tolkes, som om den nye toldskriver, Jens Mogensen, skubbede på for at få orden i regnskabet. De i alt 3.600 daler har i hvert fald haft positiv indflydelse på Sander Leylls likviditet gennem årene.⁷⁹ De svarede til mere end den samlede værdi af hans gods Borsholm med tilliggender.

Indkøbs- og valutacentral

Som tidligere fungerede toldboden også i Sander Leylls tid som kongens indkøbs- og valutacentral. Det sidste forstået på den måde, at kongen lod tolderen udføre valutatransaktioner ved hjælp af den indkomne told. Udgifts-sektionen af toldbogen for 1557 viser således af to omgange en udgift på i alt 205 rosenobel og 82½ daler overskrevet til Amsterdam, mens en overskrivning på 500 daler gik den modsatte vej.⁸⁰ Året efter gjaldt det 3.000 daler, som skulle overskrives til medlemmer af rigsrådet, som var i Rusland i kongens ærinde, men var løbet tør for midler, da det skib, som ellers skulle overføre den store sum til Reval, strandede allerede på Saltholm.⁸¹ Gennem sådanne overskrivelser undgik man at skulle transportere de fysiske penge over lange afstande, hvilket strandingen på Saltholm viser kunne være problematisk.

Derudover indløste tolderen gældsposter på kongens vegne og foretog indkøb til kongens og hoffets behov. I 1551 fandt kongen det nødvendigt at understrege, at tolderen ikke måtte afholde udgifter til indkøb af tolden uden efter hans egen udtrykkelige befaling. Det vil føre for vidt at opregne de forskellige varer, her blot nogle eksempler. Vin stod højt om ikke højest på indkøbssedlen, som bl.a. kunne indeholde apotekervarer, herunder krydderier, glas, læder, lærred både til bordduge og skibssejl, salt, maling, tin og bly, cement og klinker til et tøjhusbyggeri, tjære og nagler til skibsbyggeri, buksbomstammer til fremstilling af piber (fløjter til piberdrengene i hæren)

og ædelsten og guldringe til kongens pryde. Af faste årlige betalinger var der to hundrede daler til Københavns Universitet og siden 1557 samme beløb til Københavns byråd til vedligeholdelse af de udlagte søtønder i Sundet.⁸²

Specielle opgaver

Specielle opgaver kunne tilfalde tolderen fra tid til anden. Ikke så meget, fordi han var specialist på området, som fordi han var på stedet.

I februar 1557 drejede det sig bl.a. om udkast til en (døbe)font, som kongen havde bedt Sander Leyll skaffe.⁸³ Denne havde henvendt sig til den flamske kunstner Cornelius Floris de Vriendt, der i årene 1551-55 havde udformet gravmælet over kongens far (Frederik I) i Slesvig Domkirke. Kunstneren havde sendt to udkast til fonten, som tolderen nu videresendte til kongen med tilhørende prisoverslag. Det videre forløb kendes ikke.

Trykningen af Christian III's Bibel var to på hinanden følgende øresundstoldere involveret i. Det fremgår af et rykkerbrev i juni 1546 til de personer i stifterne, som skulle indsamle kirkernes bidrag på to daler pr. kirke til bibelen, at de straks skal indsamle bibelpengene og sende dem til Roskilde stift, da papiret er købt og ankommet til Helsingør.⁸⁴ Skønt det ikke ses i toldbøgerne, kan tolder Peder Hansen have sørget for indkøbet og den efterfølgende oplagring af papiret, indtil manuskriptet var klar til trykning i sommeren 1548. Hans efterfølger, Sander Leyll, fik da besked på at sende de højlærde i den høje skole i København (professorerne ved Universitetet) et tusinde daler til dette formål.⁸⁵ Da regnskabet for trykningen var gjort op, fik han i maj 1557 refunderet et ikke nærmere anført beløb for indkøb af papir af de penge, der var indbetalt af landets kirker.⁸⁶

Af andre specialopgaver kan nævnes indkøb af hofklædning til hoffets medlemmer. I 1548 var Sander Leyll første gang formidler af en handel med klæde til dette formål det følgende år.⁸⁷ Betalingen skulle primært foregå i naturalier fra regnskabslen rundt i Danmark i form af huder, skind og talg, som skulle leveres til ham i Helsingør. Slog det ikke til, ville kongen forstrække ham med korn og penge. At kongen forudså denne situation, viser sig i, at lensmanden på Akershus fik ordre på at levere stof til klædningernes foer betalt med tømmer. I 1549 manglede endnu en del af betalingen, så Sander Leiel modtog 100 læster malt fra Aalborg Len til formålet.⁸⁸ Hofklædningen var det år med leverfarvet kjortel og hvide bukser.

Igen i 1553 var Sander Leyll mellemmand ved en tilsvarende handel, som

det kneb ham at få gennemført, hvorfor kongen befalede ham at sende en tro karl til markedet i Antwerpen for at købe ind. Karlen fik et tusinde daler med, og nogle skibe ville følge efter med korn, huder og andre varer til at betale det manglende med. Dette år skulle kjortlen være sort og bukserne askefarvede, mens landsknægte og skibsbesætninger kunne muntre sig i alle hænder farver.⁸⁹ Som mellemmand ved disse handler er der nok faldet lidt af til Sander Leyll.

Kongens efterretningsagent

Med den daglige kontakt med skippere, der ankom til Helsingør fra både øst og vest, var Øresunds Toldbod den oplagte efterretningscentral. De indhentede informationer skulle ufortøvet sendes med bud til kongen. Men hvervet som efterretningsagent strakte sig også til aktivt at sende bude til Skotland for at indhente oplysninger. Det har krævet en god portion indsigt i de politiske forhold i Europa at sortere oplysningerne, så kongen fik de troværdige informationer tilsendt at agere efter.

Et brev til kongen (Christian III) dateret af Rigsarkivet til o. 1558 handler primært om hamborgske skippere, der er løbet gennem Sundet uden at fortolde noget engelsk gods; men der fortælles også om en flåde på 30 salt-skibe, som kan forventes fra Burwas, og om et forlig, der skal være indgået mellem kongen af Frankrig og kejseren. Den sidste tidende er kommet via Skotland.⁹⁰ Brevet bør som ovenfor nævnt omdateres til sommeren 1552.

En efterretning sendt til kongen (Frederik II) den 29. juli 1559 om den franske kong Henrik den Andens død viser, at Sander Leyll undertiden havde mulighed for at dobbelttjekke sine efterretninger. Han fik meddelelsen om kongens død fra en skipper, der samme dag var ankommet fra Skotland. Den blev bekræftet i et brev, som Leyll, sikkert med samme skib, havde modtaget fra en ven i samme land.⁹¹ Forløbet viser, ad hvilke veje efterretninger kunne nå til Danmark og hvor hurtigt. Kongen var død den 10. juli, og desuden at Leyll hele sit liv vedblev med at pleje sine forbindelser i Skotland, hvis dronning, Maria Stuart, som var gift med den franske tronarving, nu også blev dronning af Frankrig.

Den 28. september samme år sendte Leyll et nyt brev til kongen med en blandet buket af tidender. En tysk skipper var samme dag kommet fra Stockholm og kunne fortælle, at han havde ført greven af Emden (Edzard 2. af Østfrisland) fra Lybæk dertil. Han blev den 29. september gift med

Katarina, datter af kong Gustav (Wasa), som ønskede at skaffe sig indflydelse på Nordsøkysten, og ægteskaber var lig med alliancer. Dette gjaldt i endnu højere grad et andet muligt ægteskabsarrangement, som antydes i samme brev. Den tyske skipper kunne fortælle, at hertug Johan var draget til England. Det var en tidende af storpolitisk betydning, da det drejede sig om en frierfærd til dronning Elisabeth på kronprins Eriks vegne. En alliance mellem de to lande ville i høj grad være ubelejlig for Frederik II, som selv havde haft følere ude om ægteskab med den engelske dronning, men var blevet afvist, hvilket hans fætter Erik også blev.⁹²

Kong Gustavs helbred havde også politisk betydning. Det kendte skipperen ikke noget til; men han havde en læge om bord, som en tid havde tilset kongen, og som nu ville til København. Ham kunne kongen få besked af. Kong Gustav, som døde det følgende år, havde i øvrigt trukket sig tilbage til en klippeø 1½ mil fra Stockholm.

Om den militære situation i Sverige kunne skipperen fortælle, at der højst var 1.500 tyske knægte i landet, men at tre skibe var ved at blive udrustet for at sejle til vinterleje i Nyløse (Göteborg). Dermed ville de være klar til at stikke i søen tidligere end ved vinterleje i Stockholm.

Sankt Ninians Alter

Det er en velkendt erfaring fra religionshistorien, at immigranter ofte medbringer deres »guder« til det nye land. Det gamle Testamente rummer i Første Mosebog kapitel 31 et markant eksempel herpå i fortællingen om Rakels tyveri af de hjemlige husguder for at tage dem med på rejsen til det for hende ukendte land med sin mand Jakob. De skotter, der immigrerede til Helsingør omkring år 1500, gjorde noget lignende, da de i Sankt Olai Kirke fik oprettet et alter for Sankt Ninian, Skotlands skytshelgen. Det fremgår af bomærker på alteret, som nu befinder sig på Nationalmuseet, og af to stiftelsesbreve fra 1511 og 1513,⁹³ at købmand og borgmester David Thomesen var en ledende skikkelse ved oprettelsen.⁹⁴ Alteret fik ikke lang levetid, men omtales, da rådmand og forstander for det i 1536 oprettede hospital, Helliggejsthuset, Henrik Mogensen i 1548 udfærdigede en liste over sidealtre i Sankt Olai Kirke og deres altergods.⁹⁵ Dette gods var ved et kongeligt gavebrev i 1541 blevet overladt til hospitalet,⁹⁶ som Sander Leyll blev forstander for i 1550, og som han et par år før sin død skænkede en årlig rente.⁹⁷

Oprettelsen af Sankt Ninians Alter viser, at de skotske immigranter var katolikker og ikke havde forladt Skotland pga. deres tro. De kom til en by, som i modsætning til f.eks. Malmø og København ikke havde haft religiøse uroligheder før Reformationen, og hvor denne blev gennemført i et langsomt tempo. Således blev Esrom Kloster først endeligt nedlagt i 1559. Indtil da opholdt den sidste abbed Peder Ingemarsen sig sammen med nogle få munke i klostret. Skønt med en vis tøven anvender historikeren Thomas Riis i sit værk om skotsk-danske relationer abbedens forbindelse med Sander Leyll, der kom til udtryk i hans underskrift som vitterlighedsvidne på Leylls testamente i 1549, kombineret med, at Leyll opbevarede altersølv fra bl.a. Sankt Ninians Alter, til at opbygge en konspirationsteori gående ud på, at Sander Leyll, trods sit venskab med den lutherske konge, indtil få år før sin død i 1560 arbejdede på den katolske kirkes genetablering. Dette finder han underbygget af, hvad han kalder et underligt dokument, hvor Leyll i 1551 sammen med byens råd lover frit lejde inden for byens grænser til en anonym person, som efter Riis' opfattelse antagelig må være en flygtende (katolsk) præst, der skal smugles om bord på et skib.⁹⁸ Hans konklusion er, at Sander Leyll mindst var kryptokatolik (hemmelig katolik).

Man skal dog ikke forestille sig hverken Peder Ingemarsen eller Sander Leyll som deltagere i eller initiativtagere til en katolsk modreformation. Den mest sandsynlige læsning af dokumentet er, at det er af samme art, som et lejdebrev udstedt i 1539 af rådet og byfogden for en bødker, der var stukket af fra byen tilsyneladende pga. økonomiske problemer. Han fik frit lejde til at vende tilbage og forklare sig.⁹⁹ Det af Sander Leyll opbevarede altersølv kom for dagen, da det ved hans død blev givet til Helliggejsthuset. Det kan virke overraskende, at altersølv, som én gang var givet til et alter i en kirke, blev behandlet som privat ejendom, som kunne tilbagetages, når det pågældende alter blev nedlagt. Men sådan var de økonomisk-juridiske forhold omkring privataltre.¹⁰⁰ Altersølvet, der var i brug ved oprettelsen af Sankt Ninians Alter, var antagelig givet af Leyll-familien, så Sander Leyll var i sin gode ret til at tage det i sin varetægt ved altrets nedlæggelse. Og nok var den katolske abbed vitterlighedsvidne på Sander Leylls testamente; men det var også kongens rigsråd, admiral Peder Skram, sammen med Sander Leylls svoger, den kongelig møntmester gennem 25 år Poul Fechtel. Underskrifterne siger mere om religiøs sameksistens end om katolsk konspiration. Og med det dusin munke abbed Peder havde tilbage på Esrum kloster, der blev nedlagt blot ti år senere, var det begrænset, hvilken magt han kunne tilføre en modreformation, hvis det havde været hans agt. Der er næppe

grund til at betvivle Sander Leylls loyalitet, hverken over for sin konge eller over for den lutherske kirke.

Sander Leylls død og hvad deraf fulgte

Den 23. februar 1560 skrev Københavns statholder, Mogens Gyldenstjerne, til kong Frederik II, »at Gud har kaldet Sander Leyel«, kongens tolder i Helsingør. Dødsfaldet var indtruffet blot to dage tidligere, så nyheden var hurtigt nået til København og derfra videre til kongen. Sammen med dødsbudskabet meddelte Gyldenstjerne, at Sander Leyll havde noget gods i forlening i Krogen Len med »skøne skoue oc god jacht«, som dårligt kunne undværes i lenet, underforstået at nu havde kongen chancen for at lægge forleningen til det jagtområde i Nordøstsjælland, som han var i færd med at opbygge. Til fremme af dette formål udgik der i begyndelsen af maj samme år et brev til alle godsbesiddere i Try og Holbo Herreder, herunder også Sander Leylls søn Frederik, om at indsende oplysninger om deres ejendomme med henblik på kongens køb til mageskifte.¹⁰¹

Som et led i denne proces solgte Sander Leylls arvinger allerede i juni samme år Borsholm til kongen.¹⁰² Sander Leyll havde siden sin overtagelse af godset i 1547 udvidet det fra otte gårde og to gårdsædegårde til 12 gårde i Borsholm, fem gårde i Horserød, to i Risby samt Tange Mølle. Da Sander Leylls hustru ikke nævnes i forbindelse med afståelsen af Borsholm, som ellers var testamenteret til hende, må det antages, at hun var død før ham.

Som følge af Sander Leylls død skete der flere ændringer i medarbejderstaben på Øresunds Toldbod. Den ene toldskriver, Jens Mogensen (Rosenvinge), afløste ham som tolder i Sundet, den anden skriver, Jørgen Vale, blev tolder i Bæltet med station i Nyborg. Som ny toldskriver blev udnævnt Sander Leylls nevø David Hansen, som han tidligere havde anvendt som medhjælp på toldboden,¹⁰³ og få år senere blev Sander Leylls søn Frederik ligeledes udnævnt til toldskriver.

Sander Leylls virksomhed – en sammenfattende vurdering

Lige så negativt som eftertiden generelt har vurderet den i 1548 bedragerisigtede og dømte tolder Peder Hansen og hans arbejde som Øresundstolder, lige så positiv har vurderingen af Sander Leylls indsats som hans efterfølger

i almindelighed været. Måske også mere positiv end berettiget. Her blot nogle få vurderinger.

Astrid Friis konstaterer, at han med sin handelserfaring og som ægte skotte (!) var udmærket egnet til at gøre ende på sløseriet ved opkrævningen af Øresundstolden, og karakteriserer hans embedstid som skelsættende.¹⁰⁴ Andetsteds karakteriserer samme forsker Sander Leylls virke som tolder på følgende måde: »I L.s embedstid udstraktes reorganisationen af finansadministrationen også til Øresundstolden. L., den fremragende dygtige købmand, anlagde regnskabsføringen på en så hensigtsmæssig måde at denne – fraset ændringer nødvendiggjort af nypålagte satser – kunne bibeholdes i de følgende 80 år.«¹⁰⁵ Poul Enemark anvender også udtrykket skelsættende om det, han kalder reformeringen af finans- og toldadministrationen under Christian III, men afviser, at der tidligere skulle have hersket en ligegyldig slendrian i Øresundstolden.¹⁰⁶ Karen Hjorth bemærker, at Sander Leyll rettede administrationen af Øresundstolden op, efter forgængeren var sat fra bestillingen pga. bedrageri eller dårlig embedsførelse.¹⁰⁷ Endelig taler Mikael Venge under overskriften »Sander Leiels reform« om, at der omkring 1550 optræder helt nye principper i regnskabsførelsen. Der sker en nyordning af regnskabsopstillingen og indføres en systematisk inddeling i nationale grupper.¹⁰⁸ Efter hans opfattelse skiftede Øresundstolden med Sander Leyll ham fra det gamle, støvede helsingoranske familiefirma til et moderne finansielt instrument.¹⁰⁹

Det kan ikke afvises, at familiefirmaet på toldboden blev støvet af ved Sander Leylls ansættelse; men familiefirmaet bestod. Tolderembedet skiftede det næste århundrede som hidtil stadig mellem slægtsforbundne medlemmer af Helsingørs højere borgerskab.

Hævdelsen af, at Sander Leyll gjorde ende på sløseriet på toldboden forudsætter, at tolder Peder Hansen havde sløset med toldopkrævningen. Snarere tværtimod. Bedragerisagen mod ham var »et rent og skært politisk skaktræk, koldt, nøgternt og velovervejet.«¹¹⁰

Omlægningen af bogføringen, så den blev lettere at over- og gennemskue, er gennemført i Sander Leylls embedstid, skønt processen ikke kan følges pga. manglende toldbøger fra første halvdel af hans embedsperiode. Den synes dog mere affødt af ændringer i toldreglerne, herunder ikke mindst indførelsen af 100-pengene, end af en på forhånd udtænkt forbedret kontoplan. Toldbøgernes hovedstruktur blev med Sander Leyll ikke ændret, men fik en mere differentieret inddeling svarende til toldformerne og fik tilført flere oplysninger. Altsammen til gavn for den revisionskontrol, som Peder

Hansen-sagen ikke havde kunnet undgå at påpege som for lemfældig. Umiddelbart syntes den dog ikke at blive forbedret væsentligt i Sander Leylls embedstid. I 1556 aflagde denne således regnskab for 5½ år fra 1552-1556,¹¹¹ meget lig Peder Hansens regnskabsaflæggelse for perioden 1541-1546.¹¹² Og i 1557 fandt en afregning af tøndepenge for ikke mindre end ni år sted!

Der er ingen kilder, der peger på, at Sander Leyll skulle have være aktiv i indførelsen af 100-penge-tolden. Kongens overvejelse i den anledning har antagelig været, at hvad han ikke kunne få af kejserens undersåtter (hollænderne) pga. Speyertraktaten eller af hanseaterne på grund af deres privilegier, kunne han pålægge de øvrige ikke-privilegerede nationer.

Sander Leylls mange gøremål – til dels uden for toldboden – kombineret med en generelt stigende arbejdsmængde gjorde, at der ikke bare var brug for medhjælp til ham, men også en stedfortræder. Jørgen Vale, den toldskriver, han havde overtaget fra sin forgænger, var i sommeren 1556 blevet suppleret med Leylls byrådskollega rådmand Jens Mogensen. Begge fik i 1557 udleveret nøgler til toldkisten. Denne »nøglemagt« må ses som en praktisk uddelegering af ansvar til toldskriverne, så de kunne udføre tolderens arbejde, når han var fraværende. Mens administrationen af Øresundstolden ved Sander Leylls udnævnelse var en pyramide med tolderen som eneansvarlig øverst og en skriver og eventuelle andre medhjælpere derunder, fik den i hans embedstid indlagt et mellemniveau med toldskrivere som ansvarlige og i påkommende tilfælde som stedfortrædere for tolderen.

En markant ændring fandt sted med hensyn til møntsorten, hvor det i regnskaberne nu var rosenobel og daler, der blev fremherskende, ikke (henrikus)nobel og gylden; en naturlig følge af den politiske beslutning om at omskabe tolden til en rosenobel-told. Den ændring er næppe sket uden protester fra skippere og købmænd; men at Sander Leyll var både effektiv og stædig vidner bl.a. klagerne fra Köln i 1554 om. Var noget besluttet på hans embedsområde, sørgede han for, at det blev gennemført.

Samme effektivitet udviste han i den del af sit embede, som bestod i at indhente udenrigspolitiske nyheder. Hans efterretningstjeneste fungerede godt, og det samme gjaldt hans arbejde som indkøber til kongen og hans hof. Det er ganske overvældende, hvor mange jern Sander Leyll havde i ilden på samme tid.

Gennem flere forespørgsler til kongen eller kansleren fremgår det, at Sander Leyll hyldede et forsigtighedsprincip. Han ønskede ikke en ny Peder Hansen-sag med sig selv i hovedrollen. Det betød ikke, at han veg tilbage for at rådgive kongen. I sagen om tvangskøb af kanoner fra passerende skibe,

lyttede kongen til ham. I spørgsmålet om skibsbesætningernes føring, gjorde han ikke. At han nød kongens tillid, ses af kongens besøg i hans hjem i Helsingør og hans fadderskab til Leylls søn Frederik. Og også af, at kongen overlod forhandlinger om ekstra søtønder i Dragørs Strømme til ham.

Kort sagt: Der er ingen tvivl om, at Sander Leyll var en effektiv administrator, der nød kongens fulde tillid og levede op til den ved at gennemføre de ændringer, der blev besluttet på politisk plan. Med en let omskrivning af et udsagn af Poul Enemark blev der på Øresunds Toldbod i hans embedstid ikke drevet tolderpolitik, men kongepolitik. Den drev han til gengæld effektivt. Han var med Astrid Friis' ord nøjeregnende og årvågen i sit embede. Dette skal dog næppe, som Friis gør, tilskrives, at han var ægte skotte! På det private plan viser kilderne ham som både generøs og storsindet. Som købmand var han succesfuld. Som borgmester magtfuld. Man kan undre sig over, at Sankt Olai Kirke ikke rummer et epitafium eller bare en gravsten over ham.

David Hansen og Frederik Leyll¹¹³

Fætrene David Hansen og Frederik Leyll var bogstavelig talt født ind i Øresundstoldens verden. Frederik Leyll som søn af den afdøde tolder Sander Leyll, mens David Hansens far var svoger til Sander Leyll, og hans mor var søster til den i 1548 afskedigede tolder, Peder Hansen.

Deres liv kom til at udspille sig i den velkendte treklang, købmandsvirksomhed, bystyre og Øresundstold, hvortil regnskabet for ombygningen af Krogen til Kronborg kan føjes som et fjerde element. Købmandsvirksomheden udgjorde den nødvendige forudsætning for deltagelse i bystyret, som alene købmænd havde adgang til, og var også en væsentlig forudsætning for at bestride deres hverv på toldboden, hvor der krævedes både regne- og sprogkundskaber. Hertil skulle lægges kongens tillid. Den var på det nærmeste nedarvet fra Sander Leyll og kom også til udtryk i, at regnskabsføringen for Kronborgs store ombygning blev overdraget tolder/toldskrivere.

I det følgende skal først ses på David Hansens og Frederik Leylls levnedsløb, dernæst deres virksomhed i handel og bystyre, og endelig deres virke på toldboden. Pga. det tætte samspil mellem fætrene falder det naturligt at behandle dem under ét.

Barndom og ungdom

Den 12. januar 1562 satte David Hansen et hus beboet af Albret Kræmmer til salg. Huset var beliggende ved kirkeristen, dvs. indgangen til Sankt Olai Kirkegård, som var sikret med en rist, der skulle holde løsgående dyr ude af kirkegården. Huset blev i marts tilskødet hans senere foresatte i bystyret og på toldboden, Henrik Mogensen.¹¹⁴ Ved samme ting fik David Hansen tilskødet en halvgård beboet af Hans Nielsen. Sælger var Frederik Leyll.¹¹⁵ Det er som så ofte vanskeligt nøjagtigt at stedfæste de huse og gårde, der blev handlet, da disse blot karakteriseres ved beboeren og/eller naboerne. Så vidste alle dengang, hvilken ejendom der var tale om, mens senere tider ofte lades i stikken.

Af disse to handler kan udledes, at David Hansen i lighed med Frederik Leyll havde rådighed over eget bo i 1562 og altså var mindst 18 år og dermed født senest 1544. I betragtning af, at han blev udnævnt som toldskriver i 1560, kan der nok trækkes nogle år fra, så fødeåret bliver senest omkring 1540. Et mere nøjagtigt årstal kan næppe findes for David Hansen.

Anderledes er det med Frederik Leyll. Det ses ud fra en tilførsel til toldbogen i 1547, hvor tolder Peder Hansen fik kongens befaling til, som det hedder, at *sette j rosen nobel vdy hans gudszoens erme / Sander Leyls søn Fredrick*,¹¹⁶ at kongen stod fadder ved hans dåb.

Dåben fandt sted i 1539, hvor toldbogen anfører, at kongen har fået udbetalt to rosenobler og to henrikusnobler til brug som fadderpenge til et af borgmesterens børn.¹¹⁷ Hans fødselsår er dermed 1538/39. Det stemmer dog ikke uden videre med Frederik Leylls epitafium i Sankt Olai Kirke, der siger, at han ved sin død den 13. marts 1601 var 63, medmindre tallet skal læses således, at han var i sit 63. år og altså 62.

Det er ikke umuligt, men vel næppe sandsynligt, at kongen stod fadder til to af Sander Leylls børn. Det sandsynligste er derfor trods disse årstalsproblemer, at det drejer sig om Frederiks dåb. I samme retning taler, at Sander Leyll uden tvivl har skullet bruge nogle år på at opbygge et så nært forhold til Christian III efter dennes tiltræden som konge i 1536, at han har kunnet få hans tilsagn om at være fadder ved sin søns dåb.

Mens David Hansens barndom og ungdom ikke er belyst i kilderne, bortset fra oplysningen ved hans udnævnelse til toldskriver om, at han havde været medhjælp for Sander Leyll, er der flere oplysninger at finde om Frederik Leyll.

I 1547 fik tolder Peder Hansen som nævnt besked på at forære kongens gudsøn Frederik en rosenobel, taget af tolden.¹¹⁸ Der gives i toldbogen in-

gen nærmere forklaring på, hvorfor han fik den. Det var helt afgjort ikke almindeligt for et barn at få en guldmønt i (fødselsdags)gave. Gaven til den halvstore knægt virker næsten som en parallel til de håndpenge, nogle af hans jævnaldrende fik for at binde sig til tjeneste i hæren som piberdreng, og dermed som en kongelig spøg med den bagtanke, at drengen ved at modtage gaven forpligtede sig til senere at tjene kongen. Han synes i så fald at have levet op til forpligtelsen.

Frederik nævnes i nogle tilførsler i Rentemesterregnskaberne for 1556 og 1557. Langfredag den 3. april 1556 fik Sander Leylls søn ½ daler i drikkepenge af Hertug Magnus (kongens 15-årige lillebror) for »nogle pomeranse, hand vp-bar«, og få dage senere en daler af samme hertug for »nogle ebbele, hand vp-bar«. Den 17. november 1557 er det kongen selv, der giver Sander Leylls dreng, »som bar kon. matt. nogle apell van granaten,« en daler i drikkepenge.¹¹⁹

Tilførslerne kunne betyde, at den unge Frederik har stået for transporten af de omtalte frugter fra Helsingør til København, hvor de royale modtagere befandt sig de pågældende datoer; men så ville han nok være blevet henvist til køkkenskriveren og ikke være kommet i audiens hos herskaberne. Ordvalget peger snarere på, at Frederik har haft en form for arbejdsmæssig tilknytning til hoffet, uden at denne nærmere defineres.

Det kunne også være baggrunden for, at det var ham, kongen i februar 1557 sendte til hans far i Helsingør for at aflevere en jernkiste til opbevaring af den indkrævede Øresundstold.¹²⁰ I maj samme år gik turen den anden vej. Frederik fik overdraget 100 rosenobler og 50 daler af tolden, som skulle bringes til Willum apoteker i København.¹²¹

Et livsbrev på kronens part af tienden i Søborg sogn tildelt Frederik kort efter familiens afståelse af Borsholm i 1560 peger ligeledes i retning af, at han har gjort en form for hof-tjeneste.¹²² Man blev ikke begunstiget af kongen med den slags ydelser uden at have ydet ham noget til gengæld. I dette livsbrev tituleres han endnu som borger i Helsingør. Den samme titulatur anvendes, da han i juli 1563 forlenes med et bundgarnsstade.¹²³ Han er da endnu ikke tilknyttet Øresunds Toldbod som toldskriver.

Familieliv

Frederiks Leylls første hustru, Pernille, var datter af en af hans fars forretningsforbindelser fra ungdommen, borgmester Oluf Jacobsen Skriver i København,¹²⁴ som var i dobbelt svogerskab med Sander Leyll, idet dennes

datter Dorethe var gift med Oluf Skrivers søn, Hans. Pernilles og Frederiks ægteskab, som antagelig er indgået i begyndelsen af 1560'erne, blev kortvarigt. Pernille døde allerede i 1565.¹²⁵

Sammen med sin anden hustru, Kirstine Jensdatter, fik Frederik Leyll en større børneflokk, af hvilke dog kun to sønner og en datter nåede voksenalder,¹²⁶ mens ti døde som børn. Antallet fremgår af sognepræst Hans Christensen Stens lille trøsteskrift fra 1581, dedikeret til vennerne Frederik Leyll og Kirstine Jensdatter.¹²⁷ Selv havde præsten mistet otte børn, en del af dem antagelig i den langvarige pestepidemi 1575-78, som i de fire år alene i Sankt Olai sogn kostede knap ni hundrede personer livet mod et »normalt« dødstal i sognet i fire år på et par hundrede.¹²⁸

Frederik Leyll overlevede også sin anden hustru og indgik i et tredje ægteskab med Sophie Hansdatter. Dette ægteskab var barnløst. Den 16. marts 1601 ringede alle Sankt Olai Kirkes klokker ligringning for ham, og få dage senere blev han fulgt til graven, uden tvivl inde i kirken, selv om det ikke er oplyst i kirkens protokol.¹²⁹ Efterfølgende bekostede hans enke og tre børn af andet ægteskab kirkens største epitafium ophængt på kirkens nordvæg. Herom senere.

En uges tid før sin død havde Frederik Leyll den 9. marts 1601 deltaget i det, der skulle blive hans sidste rådsmøde. Ved den lejlighed blev det protokolleret i tingbogen, at der havde været afholdt et venligt arveskifte mellem Frederik og hans børn efter hustru og mor, Kirstens Jensdatter. Venligheden rakte til ophængningen af det nævnte epitafium, men forsvandt derefter i en bitter arvestrid om Leylls gårde i Stengade.

David Hansens ægteskabelige forhold kan stort set aflæses i skifterne efter hans første hustru, Karine Hansdatter, og to af deres børn, Elisabeth og Rikard, i 1589-92.¹³⁰ Det fremgår heraf, at den ældste søn Hans opholdt sig i udlandet ved skiftet efter hans mor den 8. november 1589. Han har vel da været godt en snes år gammel, hvorfor ægteskabet mellem hans forældre antagelig er indgået i midten af 1560'erne. I ægteskabet var desuden en gift datter og to ugifte sønner. Alle nævnt i skifterne og vist på David Hansens epitafium på sydvæggen i Sankt Olai Kirke.

Efter Karine Hansdatters død i 1589 indgik David Hansen ægteskab med Bente Andersdatter, datter af rådmand Anders Sachs, Helsingør. I dette ægteskab fødtes datteren Karine,¹³¹ som således var mindreårig ved faderens død. Denne sættes normalt til sidst på året 1597, hvilket passer med, at David Hansens efterfølger som rådmand blev indsat 31. oktober 1597, hvor to nye rådmænd, heraf den ene hans søn, aflagde ed på at »vilde forhjælpe den

fattige så vel ret som den rige, den fremmede som den indlandiske så vidt det ham muligt er«. ¹³² Det stemmer også med, at hans efterfølger som tolder, Morten Jensen, blev udnævnt 7. december 1597, ¹³³ og at der er bogført et helt års løn til David Hansen i toldbogen for 1597. ¹³⁴ Nærmere kan man næppe med sikkerhed komme hans dødsdato, da hverken kirkens protokol eller skifteprotokollen for året er bevaret. Det er dog påfaldende, at han deltog i sit sidste rådsmøde så tidligt som den 25. august 1596, ¹³⁵ og at tingbogen den 25. april 1597 omtaler en fordring, hans børn har på smedenes laugshus, ¹³⁶ hvilket kunne tyde på, at skiftet efter ham var i gang.

Men uanset, hvornår David Hansens død indtraf, kan det konstateres, at fætrene tjenestetid ved Øresunds Toldbod med Davids ansættelse i 1560 og Frederiks i 1564 blev af omtrent samme længde, knap 40 år.

Jordegods og skibsparter

Som allerede nævnt var de to fætre tidligt engageret i handel med fast ejendom. Skiftet efter David Hansens første hustru viser hans ejendomsbesiddelser i slutningen af 1580'erne. De udgjordes af fem gårde på Stengaden og en gård ved Stranden, et lille stenhus på kirkegården, tre boder i Sudergade, en have ved Rosenkilden med hus og yderligere to haver. Desuden en gård i Malmø. Vurderingssum tilsammen 10.050 daler.

Højest vurderet var den hovedgård, som David Hansen selv boede i, og som ikke indgik i bodelingen, så han, hvad den angår, sad i uskiftet bo. Den angives at ligge »nest op til Anders Hes«. De to grunde lå efter en tingbogsoplysning så tæt, at gavlen på vestenden af et stenhus, David Hansen lod opføre, kom til at stå på begges grund. ¹³⁷ Anders Hess ejede angiveligt den vestlige af to gårde mellem Brostræde og Ll. Færgestræde (nuværende Stengade 64). ¹³⁸ Gården »nest op til« burde så være nuværende Stengade 66. Men denne beliggenhed er problematisk, da Stengade 66 fungerede som toldgård fra 1578 og før den tid skal have været ejet af hofmester Peder Oxe. ¹³⁹

Mere sikker grund under fødderne får man i et par tingbogsoplysninger fra 1605. ¹⁴⁰ De drejer sig opmåling af en gård, hvori »afgangne David Hansen, forðum tolder levede«. Ved skiftet efter hans død i 1597 blev den opdelt i en gård mod Stengaden og en gård mod Stranden. Gården mod Stengaden angives at ligge mellem borgmester Gudmand Nielsens og Jacob Langes gårde og kan dermed stedfæstes som den anden gård vest for Hovedvagtstrædet, hvor David Hansen altså boede ved sin død.

Placeringen af de øvrige gårde nævnt i skiftet er usikker. En gård, der siges at ligge øst for salig David Leylls arvingers gård, må ligge øst for Store Færgestræde. En angives at ligge øst for Claus Tyskers gård, og en gård beliggende ved stranden støder mod vest op til Rasmus Bagers arvingers gård. At lejerne i alle tilfælde er nævnt, er ikke til stor hjælp. Skiftets sidste to gårde er mere håndterlige. Den ene er den nye gård, som David Hansen har bygget, vest for den anden gård på samme grund, og denne anden gård siges at ligge på hjørnet ud til (St.) Færgestræde. Den nye gård må være Stengade 76, som ofte kaldes David Hansens gård, skønt han blot har bygget den, aldrig boet i den. Den kan på dette tidspunkt ikke være fremstået som en fuldt udbygget købmandsgård, da den kun er vurderet til 1.000 daler, en trediedel af værdien af David Hansens hovedgård.

Ved Sander Leylls død blev hans ejendomme på Stengaden fordelt mellem hans sønner. Frederik Leyll fik Stengade 70 som hovedgård; hans bror David fik Stengade 72-74 og den tredje bror, Hans, ejendommen »Spigeren« ligeledes på Stengade, længst mod øst nær toldboden. Godt en halv snes år senere, var ejendommene igen samlet på én hånd. I 1569 købte Frederik »Spigeren« af sin bror, som var kannik i Roskilde og anvendte ejendommen til udlejning.¹⁴¹ I 1573 købte han Stengade 72-74 af David.¹⁴² I handelen indgik et stenhus længere mod øst på Stengaden, som Frederik havde købt i 1562, og hvor David nu flyttede ind.¹⁴³ I midten af firserne udvidede Frederik Stengade 70 ved køb af to »bindinger« = 5½ alen og 1½ kvarter af nabohuset mod vest, og en dertil svarende strimmel af grunden ned til stranden.¹⁴⁴ Ti år senere frikøbte han jord af Sankt Olai Kirke mellem Stengaden og stranden i en bredde på ca. 25 alen.¹⁴⁵ Grunden angives at ligge mellem Frederiks hovedgård og David Hansens børns gård. Den nævnte hovedgård må da være Stengade 70, og grunden den, som Stengade 72 og 74 optager.

En gennemgang af tingbøgerne viser, at han ud over disse gårde bl.a. ejede ejendomme på Sudergade og Kampergade, en stor have på Sletten, og desuden en ejendom i Landskrone. Derudover havde han pant i flere ejendomme, hvis ejere han havde ydet lån til.

Af skiftet efter David Hansens hustru i 1589 fremgår, at David havde skibsparter på mellem en tiendedel og knap halvdelen i 11 skibe, hvoraf to var under bygning. Samlet set for godt 3.350 daler. I afslutningen af skiftet efter Frederik Leylls anden hustru nævnes også uden nærmere beskrivelse skibsparter.¹⁴⁶

Handel og formueforhold

At dømme efter hustruens skifteopgørelse gjorde David Hansen det primært i engroshandel. På hans lager lå der tin, messing, kobber og »linklæder«. Dertil kan lægges salt, som befandt sig om bord på to skibe, i København og Holland. I det hele taget synes salt at være en foretrukken handelsvare for såvel David Hansen som Frederik Leyll. Allerede i 1564 omtales et saltskib, som Frederik Leyll og Henrik Mogensen havde kongens tilladelse til at sende til Narva.¹⁴⁷ I 1567 sendte David Hansen og Frederik Leyll hver et saltskib på 45 læster til samme havn og i flere år i 1570'erne havde de hver især kongens tilladelse til årligt at sende et skib på 30 læster med salt toldfrit til Narva; en besparelse på mindst 120 daler pr. skib.¹⁴⁸ Begge tog også del i kornhandlen fra Malmø, ligesom de importerede hør, hamp og humle til Helsingør.¹⁴⁹ For Frederik Leylls vedkommende nævnes også vin og stangjern samt købmandsvarer, vel tiltænkt hans krambod, uden at en sådan i øvrigt er omtalt.¹⁵⁰

Det er ovenfor nævnt, at tidens økonomi i høj grad var en gældsbrevs-økonomi. Det er derfor overraskende at se, at skiftet efter David Hansens hustru ud over fast ejendom, skibsparter og diverse indbo nævner en formue i rede penge og tilgodehavender på 12.000 daler og ingen gæld. I alt blev boet vurderet til en værdi på godt 27.000 daler, en uhyre formue.¹⁵¹

Den samme opgørelse kan pga. manglende kilder ikke laves for Frederik Leyll; men han har næppe på det økonomiske område stået tilbage for sin fætter, snarere tværtimod. Et fingerpeg ses i, at han i 1570 gav 36 mark til det nye orgel i Sankt Olai Kirke mod David Hansens 24 mark.¹⁵² Endvidere betalte han i 1577 20% mere i »præstepenge« end sin fætter.¹⁵³

Begge fik del i kongens forleneringer, den tids bonusløn. En gennemgang af Kancelliets Brevbøger viser, at Frederik Leyll før sin tid som Øresundstolder blev forlenet med kronens part af tienden i Søborg sogn (1560)¹⁵⁴ og et bundgarnsstade (1563).¹⁵⁵ Som toldskriver fik han Fleitorpgård med bundgarnsstade (1565)¹⁵⁶ og Borupgård (1582).¹⁵⁷ David Hansen fik kronens part af korntienden i Egebjerg sogn i Odsherred (1572)¹⁵⁸ og tre gårde i Rørtang (1579).¹⁵⁹

Bystyret

I Helsingørs bystyre fulgtes Frederik Leyll og David Hansen som på toldboden stort set ad. Begge blev rådmænd i 1566 og sad som sådanne til 1579, hvor de pga. administrationen af byggeriet på Kronborg blev fritaget for »rådets byrde og tyng« . Da byggeriet var færdigt, vendte de i 1591 tilbage til bystyret, Frederik som borgmester og David som rådmand. Undervejs havde begge bestridt posten som byens kæmner, Frederik i 1569 og 1579. David i 1570 og 1575.

Allerede i 1564 var Frederik Leyll blevet udnævnt til hospitalsforstander for Helliggejst hospital. Det vides ikke, hvor længe han havde denne post. David Hansen fik sammen med borgmester Frantz Lauritzen forstanderskabet i 1582. Der trængte da åbenbart til at blive ryddet op i nogle forhold. Dels opførte nogle af de 30 disciple fra latinskolen, der fik kost på hospitalet, sig utilbørligt, dels kneb det med at få tiendeindtægterne ind af den jord, der var tillagt hospitalet.¹⁶⁰

I april 1572 blev David Hansen pålagt posten som byens vagtmester.¹⁶¹ Som sådan skulle han påse, at seks vægtere to og to om natten skulle holde opsyn med byen, to ved stranden, to på Stengaden og to i andre gader og stræder.¹⁶² Efter 2½ års tjeneste blev han afløst på posten.¹⁶³

Borgmester- og rådmandsposterne var principielt set ulønnede æreshverv. Før Frederik Leylls udnævnelse til borgmester i 1591, havde det ene af de to borgmesterembeder stået ledig i tre år. Det har åbenbart ikke været en attraktiv stilling. I hvert fald greb kongen – eller rettere sagt Christian IV's formynderregering – aktivt ind med en beslutning om at udnævne Frederik Leyll, og dekreterede, at denne skønt nyudnævnt skulle føre forsædet i rådet i Helsingør med den begrundelse, at han var formand på toldboden og derfor skulle have samme post i rådet.¹⁶⁴ Ved samme lejlighed blev David Hansen genudnævnt til rådmand.¹⁶⁵ Stillingerne var på livstid. Som regel foregik udnævnelsen af borgmestre og rådmænd ved en form for lokalt demokrati, så mon ikke det var denne kongelige indgriben i udnævnelsen, der fik Frederik Leyll til at kræve et skudsmål (en tillidserklæring) af tinget på tre på hinanden følgende ting. Han fik det hver gang.¹⁶⁶

Frederik Leyll fik ved sin udnævnelse tillagt kronens korntiende af Asminderød sogn, leveret »i negene«. Desuden skulle Kronborg Len årligt levere ham et par øksne og en tønde smør samt 30 læs brænde. Endelig skulle han have fri olden i skovene omkring Helsingør til sine hjemmefødte svin.¹⁶⁷

Der var imidlertid også for alle rådmænd visse økonomiske fordele for-

bundet med at være medlem af rådet. I 1577 havde det sammen med byfogden efter en klage til kongen over, »at der intet var dem tillagt på embeds vegne og for deres besvær« fået kongens godkendelse af, at rådet fremover måtte oppebære en mark dansk af hver ame vin (ca. 150 liter), som blev indført og solgt i byen, og to skilling af hver tønne tysk øl og én skilling af hver tønne dansk øl, som blev udtappet i byen.¹⁶⁸

Rådet nøjedes dog ikke med at indkassere disse afgifter, men drev i hvert fald siden 1581 en vinkælder, som havde monopol på detailsalg af vin, mens andre handlende kun måtte sælge i hele og halve amer og aftappe til eget brug.¹⁶⁹ Vin- og ølcisen gav rådet en god indtægt til fordeling blandt dets halve snes medlemmer. I 1595 ca. 400 daler.¹⁷⁰ Ved fordelingen fik borgmestrene hver to »rådmandslodder«.¹⁷¹ Hertil kunne lægges indtægt fra byens vejerbod og andre mindre afgifter. Desuden var rådsmedlemmerne i slutningen af 1550'erne blevet fritaget for at betale den ordinære byskat, som de endnu i 1557 betalte med 6-25 daler hver, i alt 81 daler.¹⁷²

Den anden borgmesterpost var siden 1578 besat af Jørgen Mahr, også han en indvandret skotte, som først havde opnået borgerskab i 1565.¹⁷³ Man var altså i slutningen af 1500-tallet i den lidt specielle situation i Helsingør, at begge borgmestre og begge Øresundstoldere var af skotsk afstamning med embederne fordelt på blot tre personer, idet Frederik Leyll var såvel borgmester som tolder.

Det virker naturligt, at det var ham, der endte på byens højeste post. Tingbøgerne viser, at han i modsætning til David Hansen helt fra 1561 i høj grad tog del i den del af rådsarbejdet, som var delegeret ud til forskellige nævn. I alt 16 sådanne nævn blev det til, om alt muligt fra gaders renholdelse til vurdering af fast ejendom og prisen på lammekød, for blot at nævne nogle få. Desuden fungerede han i flere omgange som ejendomsudbyder for andre.

På toldboden

David Hansen, der en tid forud for Sander Leylls død havde været med-hjælp for denne, blev udnævnt til toldskriver i april 1560.¹⁷⁴ Frederik Leyll fik antagelig sin udnævnelse i marts 1564.¹⁷⁵ Ansættelsen kan dog være sket i slutningen af 1563, hvilket Frederik Leylls epitafium i Sankt Olai Kirke, der anfører en tjenestetid på 39 år, antyder. Men selv med ansættelse i 1563, vil det kræve at såvel tiltrædelsesår som dødsår tælles som hele år.

De to fætre kom til at danne makkerpar til deres død, indtil 1583 som

Fig. 5. Kobberstik fra Braun og Hogenbergs *Civitas orbis terrarum*, ca. 1582, lavet efter Hans Kniepers tegning fra omkring samme år, forsøgsvis kolereret udsnit ved Lars Bjørn Madsen af kobberstik, Helsingør Bymuseum. I 1582 blev den her gengivne bygning ikke længere anvendt som toldbod, og betegnes derfor »Olde Tolbod«.

toldskrivere og derefter som toldere. Den 28. april 1583 udstedte Frederik II, som havde taget den lange vej fra Haderslev Slot til Helsingør for at takke den gamle tolder Henrik Mogensen af, bestallingen som toldere for Frederik Leyll og David Hansen, således at Frederik skulle være øverste tolder. Begge skulle årligt aflønnes med 100 gamle daler af tolden og Frederik skulle dertil have 50 daler til kost, klæder og løn til en skriver, så længe byggeriet på Kronborg stod på. Dertil kom skriverpengene, som de indtil nu havde delt med tolderen, således at denne tog halvdelen og de to skrivere delte den anden halvdel.¹⁷⁶ Nu fik de nye toldere skriverpengene til ligelig deling.¹⁷⁷ Trods betegnelsen kom skriverpengene altså ikke længere toldskriverne til gode. Desuden skulle tolderne være fri for al kongelig og borgerlig tyng. Det var der for så vidt ikke meget nyt i, som de allerede i marts 1570 var blevet fritaget for »skat, vagt, hold og al borgerlig tyng«. ¹⁷⁸ Fritagelsen var dog nu udvidet med »kongelig tyng«, hvormed bl.a. må forstås de ekstraskatter, kongen med jævne mellemrum udskev.

Da den faste løn på 100 gamle daler årligt, som de nye toldere fik, allerede var blevet tildelt dem som toldskrivere året før,¹⁷⁹ ændrede det ikke deres

faste aflønning. Men dertil kunne lægges den lønforhøjelse, der bestod i, at de som toldere nu hver fik halvdelen af skriverpengene i stedet for en fjerdedel. Det betød en gennemsnitlig årlig ekstraindtægt på ca. 250 daler; en pæn ekstraskilling sammenlignet med, at en håndværker skulle arbejde i omkring fem år for samme indtægt.¹⁸⁰

Toldhus

Efter Sander Leylls død i februar 1560 blev toldklareringen, som var foregået i hans private købmandsgård, flyttet til Krogen, hvor den foregik et par år, mens et særligt »toldhus« blev planlagt og bygget. Det stod færdigt i november 1562 og var foruden ekspeditionslokaler og oplagsplads forsynet med bolig til toldskriver David Hansen,¹⁸¹ som imidlertid næppe nogensinde flyttede ind på trods af en kraftig påmindelse om ufortøvet at flytte ind ved sejsæsonens begyndelse i 1563.¹⁸² Boligen, der i et par tilfælde omtales som et kammer, har nok været for beskeden til den velstående toldskriver, som måske allerede havde stiftet familie.

Bevarede regnskaber over indkøb til »toldhuset« giver et indtryk af dets udseende.¹⁸³ Det var i to etager med et stort toldkammer i stueetagen og et mindre på første sal. Det store toldkammer var opdelt med et gitterværk forsynet med en dør, så man kunne lukke de ventende skippere ind til toldbehandlingen i tur og orden. Såvel bordet, hvor toldbehandlingen foregik, som væggene var beklædt med rødt engelsk klæde svarende til farven på de oldenborgske bjælker i rigsvåbnet; et signal til skipperne om, at det var et royalt domæne, de befandt sig i, når de var trådt over tærsklen til toldboden.

Det mest fremtrædende stykke inventar på toldboden har været den store toldkiste, som må være flyttet fra Krogen til »toldhuset« ved dets ibrugtagning. Uvist af hvilken grund blev den i 1574 flyttet tilbage til Krogen.¹⁸⁴ Den mest nærliggende forklaring er frygt for indbrud, hvilket da også skete i 1580, hvor toldkisten befandt sig i Hans Hoffmands gård (Stengade 66/Strandgade 79), der fungerede som toldkammer fra 1578. Der forsvandt ved den lejlighed en veritabel formue, hvis hovedindhold var 507 rosenoblere, 107 daler og 100 guldgylden. Toldere og toldskrivere blev nådigt erklæret fri for skyld i det passerede, men toldkisten blev endnu engang flyttet tilbage til Kronborg, som Krogen nu hed, for at kunne være i god forvaring.¹⁸⁵ Toldboden blev i Hans Hoffmands gård indtil 1619. Om og i givet fald hvor længe toldkisten blev på Kronborg, er uvist.

Som det ses førte toldkisten en omskiftelig tilværelse mellem Krogen/Kronborg og de forskellige huse, hvor toldbehandlingen foregik. Det må have givet visse logistiske udfordringer, når kisten ikke befandt sig i det hus, hvor tolden blev opkrævet. Arbejdsdagen har da hver anden dag, når tolderen havde pligt til at være på toldboden, skullet slutte med, at tolderen sammen med toldskriverne transporterede den indkomne told til toldkisten, som de sammen skulle åbne med hver sin nøgle. Der har givetvis været en del bytten nøgler for at få den arbejdsgang til at fungere i praksis, ligesom der må have været en kiste på toldboden til opbevaring af indkomsten, indtil den kunne overføres til Kronborg.

Den politiske situation

Det var i en turbulent politisk tid, fætrene begyndte deres virke på toldboden i Helsingør. Få år efter David Hansen var tiltrådt som toldskriver i 1560, erklærede Frederik II i 1563 krig mod sin fætter den svenske kong Erik 14. Da Frederik Leyll blev ansat, var krigen, som kom til at vare til 1570 og derfor kendes under navnet Den nordiske Syvårskrig, en realitet. Et af stridspunkterne var spørgsmålet om det svenske våben med de tre kroner, som Frederik efter Eriks opfattelse uberettiget anvendte som del af det danske rigsvåben. Modsæt optog Erik de danske løver i sit våben. Et andet – og i praksis mere væsentligt – forhold var, at svenskere hævdede den samme overhøjhed over Den finske Bugt, som danskerne over Sundet og Bælterne. Det skabte problemer for den lukrative handel på byen Narva, som siden 1558 var porten til det russiske marked, men som Sverige havde forbudt al handel på.

Krigen, som endte med en smal sejr til Danmark, skal ikke nærmere beskrives her. Det skal alene de påvirkninger, den havde på arbejdet på Øresunds Toldbod, og dermed på de to toldskriverfætters virke, som efter fredsslutningen i 1570 kom til at foregå uden krig resten af deres liv.

Krigstidsopgaver på toldboden

Som toldskrivere opkrævede David Hansen og Frederik Leyll under tolderbrødrene Jens (1560-1564) og Henrik Mogensen (1564-1583) tolden af de passerende skibe efter Speyertraktaten indgået med kejseren i 1544 og

Odensetraktaten indgået med hanseaterne i 1560 og de af kongen fastsatte regler for alle andre, f.eks. om 100-penge. I 1561 kom det dog til en kortvarig handelskrig med »kejsserens undersåtter« (Nederlandske skippere), som i nogle måneder betød opkrævning af 100-penge også af dem.

I Speyertraktaten var der en passus om, at begge parter i krigstilfælde mod passende betaling kunne beslaglægge den anden parts skibe til eget brug.¹⁸⁶ Denne passus gjorde kongen brug af efter en flådekatastrofe ved Gotland i slutningen af juli 1566, hvor den danske flåde mistede elleve skibe. Der gik besked til toldboden i Helsingør om at finde og tilbageholde nederlandske skibe over 100 læster, som var egnede til genopbygning af flåden. Men det var småt med store skibe i Sundet dette efterår, så tolderen anbefalede kongen at købe nederlandske skibe, som ikke sejlede på Østersøen, i Amsterdam eller Enkhuyzen.¹⁸⁷

På det tidspunkt havde toldere og toldskrivere allerede siden 1564 været pålagt mod god betaling at skaffe bådsmænd til de eksisterende orlogsskibe.¹⁸⁸ Det fremgår ikke, om det var bådsmændene eller skipperne, der skulle have den gode betaling; de første måske, fordi de skulle påtage sig en farlig opgave, de sidste måske fordi de skulle sejle med underbemanding på deres videre rejse. En bemærkning fra tolder Henrik Mogensen i et brev til statholder Mogens Gyldenstjerne i foråret 1566, hvor der pga. en da etableret Sundspærring var ophobet 400 ventende skibe i Helsingør, og ingen af dem mente at kunne undvære bådsmænd,¹⁸⁹ viser, at det var et stadigt problem at skaffe bemanning til orlogsskibe. Problemet blev kun større få måneder senere, da man efter katastrofen ved Gotland skulle skaffe både skibe og mandskab.

En meget synlig følge af krigen mod Sverige kunne man se ved at kaste et enkelt blik på Sundet. Det var de Sundspærringer, der blev iværksat i årene 1564-1566.¹⁹⁰ De skabte hvert år kaotiske situationer med hundredvis af opankrede skibe i Sundet, der skulle tilbageholdes og evt. omdirigeres for at undgå, at der nåede friske forsyninger frem til svenskerne.

De nyligt udnævnte toldskrivere fik deres sag for, når de ikke blot skulle opkræve tolden, men også de »frivillige« foræringer og lån, det også var pålagt tolderen at skaffe kongen, hvor den største forskel var, at lånene principielt skulle tilbagebetales, men som regel efter nogle år endte som foræringer. Der har skullet en bred ryg til at bære de skældsord, der er haglet ned over toldskriverne, når skipperne fik besked på, at de ikke umiddelbart kunne fortsætte deres fart, men kun mod ekstra »frivillige« ydelser og skriftlige erklæringer om ikke at sejle til svensk havn, hvilket så skulle kontrolleres

ved deres tilbagekomst til Sundet. Det var ikke uden grund, at kongen måtte sende sine drabanter til Helsingør for at hjælpe med til at holde styr på tingene.

Opkrævningen af lån og foræringer havde i øvrigt den negative effekt, at skipperne ikke havde økonomi til at fylde deres skibe op med returgods i havnene i Østersøen, hvorfor kongen kom til at mangle f.eks. den nødvendige mængde hamp og kabelgarn til tovværk til sin egen flåde.¹⁹¹

Under krigen kom toldbodens lagerbygninger til at fungere som proviantlager for hæren, hvilket de ikke var velegnede til. Det oplagrede brød mugnede, og melet blev fordærvet i tønderne.¹⁹² Lagerregnskabet har uden tvivl påhvilet toldskriverne som en ekstra tyngde for at bruge tidens udtryk.

Nye toldformer

David Hansen og Frederik Leyll kom som toldskrivere til at gøre en rivende udvikling i toldformer med i den første halve snes år af deres tjeneste. Først opkrævningen af blussepenge som følge af opsættelsen af fyr på de farligste steder af sejlruten gennem de danske farvande, og dernæst indførelsen af den midlertidige lastetold som kompensation for, at kongen afstod fra sin ret til at konfiskere skibe til eget brug i en krigssituation. De to toldformer havde hver sit takstregulativ.

Blussepenge

Knap var David Hansen tiltrådt sin stilling som toldskriver, før kongen i juni 1560 udsendte breve til lensmændene i Aalborg, Helsingborg og Kalø om at opsætte fyr på Skagen, Kullen og Anholt til sikring af sejladsen gennem danske farvande.¹⁹³ Prisen for denne sikkerhed var en ny afgift, de såkaldte »blussepenge«, senere »fyrpenge«, der, egentlig i strid med Speyertraktatens kun en snes år gamle forbud mod nye toldafgifter, men angiveligt efter skippernes eget udtrykte ønske, blev opkrævet sammen med Øresundstolden med fra én til 18 hvid pr. enhed i en tarif med 88 enheder, som fremviser en skønsom blanding af rummål og antalsangivelser.¹⁹⁴ Blussepengene betød en væsentlig forøgelse af arbejdsbyrden på toldboden, hvor hver enkelt vare nu skulle angives og afgiftsberegnes. Dette fremgår tydeligt af toldbøgerne, hvor blussepengene i 1562 fylder ca. 25% af sideantallet.¹⁹⁵

Initiativet til opkrævning af blussepengene kom fra tolder Jens Mogensen Rosenvinge, som også var aktiv deltager i udformningen af Odensetraktaten i 1560 og Frederik IIs Søret i 1561, hvilket betød, at han jævnligt var fraværende fra Toldboden med deraf følgende større ansvar og arbejdsbyrde for toldskriver David Hansen og hans anonyme kollega, muligvis den Christian Lange, der omtales som toldskriver i marts 1564, og hvis navn sættes på et kammer på den nye toldbod. Han overtog måske den boligpligt, som David Hansen ikke ønskede at opfylde.

Lastetold

Midt under krigen kom den såkaldte lastetold i 1567 til verden som en midlertidig kompensation for kongens traktatmæssige ret til at udskrive skibe til krigsformål.¹⁹⁶ Af en midlertidig afgift at være var den sejlivet, idet den bestod, indtil opkrævningen af Øresundstolden sluttede i 1857. Lastetolden blev fastsat efter et takstregister med 85 varegrupper og et særligt afsnit om sejlads til Narva. Generelt anvendtes kun to satser, en halv og en hel daler pr. enhed med enkelte undtagelser på to til fire daler.¹⁹⁷ Den nye told, som man længe blot kaldte lastepenge, gav en voldsom arbejdsforøgelse for toldskriverne, som stod for kontrol af skibspapirer og udregning og bogføring af tolden, for slet ikke at tale om de uundgåelige diskussioner med skipperne. Endnu i 1569 førtes den midlertidige lastetold i en særlig bog, men på et tidspunkt efter krigens ophør forsvandt det midlertidige, hvilket fandt udtryk i, at lastetolden blev inkorporeret i toldbøgerne som en selvstændig sektion. Ændringen er antagelig sket ved begyndelsen af det første sejladsår efter krigen. Der foreligger fra slutningen af marts 1571 et åbent brev om lastepenge af de varer, der føres igennem Øresund, med en anført tarif.¹⁹⁸ Brevet henviser til et ligeledes åbent brev til tolder Henrik Mogensen med en nærmere forklaring. Dette brev er tilsyneladende bortkommet. Men århundredet igennem blev brevet med tarif år efter år afskrevet i toldbøgerne, jævnligt med en bemærkning om, at årsagen til opkrævningen findes forklaret i toldbogen for 1571. Desværre er denne årgang en af de få, der mangler i den lange række af toldbøger, så det kan ikke dokumenteres, hvorledes overgangen fra en krigstidstold til en permanent told blev begrundet uden at komme i konflikt med Speyertraktatens bestemmelser om kun at opkræve den sædvanlige told.

En sammenligning af omfanget af toldbogen for 1560, sidste år før blussepengene blev indført, med toldbogen for 1569, første hele år med lastetol-

den, viser, at de to nye toldformer betød en fordobling af sidetallet fra 534 til 1088 og en dertil svarende vækst af arbejdet på toldboden. Hele væksten lå dog ikke på de nye toldformer. Skibstallet var samtidig steget med 31%.

Med blussepenge og lastetold indført var det slut med nye tiltag på toldboden i David Hansens og Frederik Leylls tid som toldskrivere og toldere bortset fra justeringer af tarifferne. Mens kongens brev i 1571 opregner 95 enheder med en told på en halv til én daler, anfører toldskriver Hans Meier i sin toldbog i år 1600 en liste med knap 250 enheder og takster fra en ort til tre dalere.¹⁹⁹

Toldens mønt²⁰⁰

Som om det ikke var nok med indførelse af blussepenge og lastetold efter hvert sit takstregulativ, var der i de samme år stor usikkerhed på penge-markedet. Det har været nødvendigt for David Hansen og Frederik Leyll at holde tungen meget lige i munden, hvis ikke de skulle løbe sur i »toldens mønt«. Man skal i den forbindelse huske på, at værdien af en mønt – modsat i dag – ikke afhang af, hvilket tal, der stod på den, men af sølv- eller guldindholdet i mønten.

Da krigen mod Sverige brød ud, lod kongen udmønte klippinge, underlødige firkantede mønter, som kun optræder i toldbogen for 1564, hvor en lille del af blusse- og tøndepengene blev modtaget i mark klippinge. De blev primært givet ud igen til betaling af færgemænd og håndværkere, så kongens tab var begrænset. Efter krigen, hvorunder kursen på en daler var steget fra tre til fire mark, forsøgte kongen i 1572 at lægge sig på linje med Lybæk og sætte værdien af en dansk skilling lig med en lybsk skilling, hvilket betød, at den pålydende værdi af de danske mønter skulle halveres, så at én mark kun gjaldt otte skilling, en otteskilling kun fire skilling osv. Resultatet blev benævnt »mønten, som nu går«. Det siger næsten sig selv, at det ikke kunne fungere, og efter ti år vendte Danmark i 1582 tilbage til »mønten, som før gik«. Uden tvivl til stor lettelse for alle.

Men én ting var, at man på toldboden skulle være opmærksom på valuta-kurserne. Noget andet var spørgsmålet om mønternes lødighed, der må have betydet, at toldskrIVERne skulle have en møntvægt stående ved siden af deres regnebrædt.

Fra 1567 dukker udtrykket »nye dalere« op i toldbøgerne, hovedsageligt betalt af nederlandske skippere, og ofte slået på greven af Horns møntværksted. Det viste sig snart, at disse nye dalere var underlødige og ikke levede

op til Den augsburgske Møntforordning af 1559, som satte bestemte krav for mønters lødighed, hvorfor greven i 1566 fik frtaget sin ret til at slå mønt; men da var hans mønt, som kun rummede 90% af det krævede indhold af sølv, længst nået til toldboden i Helsingør.

Kongen havde to muligheder for at løse problemet med de nye dalere. Han kunne afvise dem og kræve at modtage tolden i gamle dalere, eller modtage de nye dalere mod tillægsbetaling af et vist antal skilling pr. daler (opgæld). I årene 1571-73 svingede kongen frem og tilbage mellem de to muligheder, og endte med et missive til tolderne om, at de skulle være parat til selv at betale forskellen i værdi mellem nye og gamle dalere, hvis de modtog nye dalere. For at den danske mønt ikke skulle komme i foragt, måtte fyr- og tøndepenge betales i den, og undervejs kunne den nye lastetold en tid betales i nye dalere.

Da det åbenbart kneb for skipperne at skaffe de nødvendige (sølv)dalere til toldbetalingen, blev der givet tilladelse til at modtage tolden i guld. En mindre indbetaling til kongen på 150 nye dalere med kurs på 30 skilling og en opgæld på 2 skilling i 1574 førte til, at der blev fastsat en højeste kurs på de nye dalere på 24 skilling og en opgæld på otte skilling.

Kort før man vendte tilbage til »mønten, som før gik«, fik tolderne i 1581 forbud mod at modtage rosenobler, som ellers var Øresundstoldens grundmønt. Forbuddet blev gentaget i 1583. Tolden skulle tages i gode gangbare dalere, sikkert fordi kongen havde brug for sådanne til at afbetale på sin gæld på det årlige Kieleromslag.

Krogen/Kroneborg

Knap var finanserne efter Den nordiske Syvårskrig (1563-70) så småt kommet på fode igen, før Frederik II begyndte på det storslåede projekt, som for altid vil knytte hans navn til Helsingør, nemlig ombygningen af den gamle og utidssvarende fæstning Krogen til det nye kombinerede fæstningsanlæg og pragtslot Kroneborg.

Til at styre økonomien udpegede han i 1574 tolder Henrik Mogensen og hans to toldskrivere, som dels havde den nødvendige økonomiske viden, dels løbende modtog de indtægter, som skulle bruges til at betale materialer og håndværkere med. Denne opgave oversteg deres kræfter. Alle tre var som tidligere beskrevet også engageret i byens styre, tolderen som borgmester og toldskriverne som rådmænd. I 1579 valgte kongen da at fritage dem for

Fig. 6. Kronborg ca. 1620. Maleri, formentlig af nederlænderen Hendrik Cornelisz. Helsingør Bymuseum.

arbejdet i byrådet, da deres rådsarbejde og administrationen af byggeriet forsinkede toldklareringen,²⁰¹ som bl.a. skulle indbringe de nødvendige midler til byggeriet. Selv da måtte bemanningen på toldboden udvides. Den afdøde tolder Jens Mogensens søn, Morten Jensen blev ansat som tredje toldskriver ved sejlsæsonens begyndelse i 1580.²⁰² Da byggeriet var vel overstået, vendte begge de to gamle toldskrivere, nu som toldere, i 1591 tilbage til byens råd. Tolder Henrik Mogensen var i mellemtiden afgået ved døden.

Regnskabet for byggeriet blev skrevet ind i Øresundstoldbøgerne. Det første år (1574) blandt øvrige tilførsler, men fra 1575 til 1588 i en særskilt sektion på indimellem op til 200 sider. Bortset fra mindre tilskud fra kongen selv eller fra Helsingør Byfogeds bødekaske, blev stort set alle byggeudgifter afholdt af Øresundstolden, samlet set et beløb på ca. 540.000 daler over årene 1574 til 1588 svarende til ca. 40% af toldindtægterne.

Undervejs i ombygningen ændrede kongen i 1577 slottets navn fra Krogen til Kroneborg med strenge pålæg om kun at bruge det nye navn, som senere mistede sit »e« og blev det nuværende Kronborg. Prisen for at anvende det gamle navn var en okse i bøde.²⁰³

Toldbodens personale

Fra David Hansens og Frederik Leylls tiltræden som toldskrivere udgjorde de sammen med tolderen bemanningen af toldboden. Toldbøgerne er ført med

deres håndskrift. Men de har ikke været alene om arbejdet. Hver især har de for egen regning haft ansat en eller flere skriverkarle som medhjælp. Dertil kan ifølge regnskaberne føjes en deltidsansat bødker, som skulle tage sig af toldsaltet og fremstille tønder til at pakke mønter i til kongen, medmindre disse blev pakket i poser, som blev købt af syersker i byen. Der var brug for dragere til at føre indkøbte eller konfiskerede varer i land og færgemænd til samme formål, og i 1588 blev der ansat en toldersvend til en årlig løn på 36 daler til at passe på toldboden og løbe de nødvendige ærinder.²⁰⁴

Ved udnævnelsen af David Hansen og Frederik Leyll til toldere i 1583 blev Henrik Mogensens søn Niels, der kom fra en stilling som kancellisekretær, udnævnt til toldskriver ved siden af Morten Jensen. Der var således igen to fætre ansat som toldskrivere, nu blot af Rosenvingeslægten. I 1589 blev staben udvidet med endnu en toldskriver, Hans Meier. Morten Jensen kom til at efterfølge David Hansen som tolder i 1597 og Hans Meier efterfulgte Frederik Leyll i 1601.

Toldbøgerne²⁰⁵

Når man blader i toldbøgerne, er det ganske tydeligt, at man sidder med renskrifter i hænderne. Der er stort set ingen rettelser i dem. Som oftest er toldbøgerne bevaret i et enkelt eksemplar; men det fremgår af de to bevarede bøger fra året 1568 ført med henholdsvis David Hansens og Frederik Leylls pen, at reglen var, at begge toldskrivere skulle føre hver sin bog over alle passerende skibe. Ved en efterfølgende konferering af de to eksemplarer kunne man så sikre sig, at der ikke var udeladt oplysninger ved overførslen fra kladde til renskrift.

Der er mindre varianter de to bøger imellem opstået ved renskrivningen af kladdearkene. Her blot to eksempler: 1) Den syvende passage på side 74 i sektionen med den nederlandske skibstold i David Hansens toldbog står som den sidste og dermed fjortende passage på den tilsvarende side i Frederik Leylls toldbog.²⁰⁶ Det er tydeligt, at passagen ikke er presset ind på siden ved konfereringen, men er tilføjet allerede ved renskriften, da skriveren kontrollerede, om han havde alt med. 2) På første side af sektionen med fyrpenge i Frederik Leylls eksemplar af toldbogen²⁰⁷ anfører han 14 skibspassager mod David Hansens 15 passager på den tilsvarende side,²⁰⁸ idet Frederik Leyll udelader næstsidste passage i David Hansens bog; men sammentællingen giver samme resultat, selv om den burde være 24 skil-

ling lavere. Jeg har tidligere tolket dette som en typisk »afskriverfejl« og antaget, at toldskriverne undertiden skrev af efter hinanden i stedet for at bruge kladdearkene.²⁰⁹ Da Frederik Leyll imidlertid ved andre passager på siden specificerer laster mere udførligt end David Hansen, kan det dog ikke være tilfældet.

Iøjnefaldende set med nutidige øjne er bøgernes udbredte brug af religiøse påkaldelser (invokationer) udtrykt i ord eller tegn.²¹⁰ Såvel David Hansen som Frederik Leyll anvender hyppigt kors og Kristusmonogram (JHS eller JHM). Ti gange citerer David Hansen Davids Salme 118,7 på titelbladet af sin toldbog: »Dominus michi adiutor« (Herren er min hjælper), fire gange gør Frederik Leyll det samme. Tre gange forandrer han denne bekendelse til en bøn: »Domine adiuua me propter Nomen tuum« (Herre, hjælp mig for dit navns skyld). Årsagen til ændringen kendes ikke, men som ovenfor nævnt mistede han i alt ti børn. Det alene har nok kunnet give anledning til et nødråb.

Da Morten Jensen og Niels Henriksen efter David Hansens og Frederik Leylls forfremmelse til toldere som toldskrivere overtog bogføringen, skiftede også de sproglige påkaldelser indhold, mens korstegn og monogrammer fortsatte. På titelbladet af den første toldbog ført med Morten Jensens pen boltrer han sig i ordsprogsagtige vendinger. Øverst på bladet: »Christus mia sola Voluptas« (Kristus er min eneste lyst), nederst: Perit Voluptas Virtus immortalis est« (lyst forgår, dyd er udødelig).²¹¹ Men hans foretrukne sætning, som ses følgende år, er »Nobiscum Christe maneto« (bliv hos os Herre) fra fortællingen om vandringerne til Emmaus i Lukas 24,29, en del af det daglige ritual ved slutningen af undervisningen i latinskolen.²¹² Niels Henriksen er mere filosofisk anlagt med længere citater af den samtidige modreformatoriske bogtrykker og skribent Paulus Mantius²¹³ og den katolske 1400-tals teolog Thomas á Kempis,²¹⁴ hvilket viser, at der endnu et halvt århundrede efter Reformationen ikke var skabt en klar afgrænsning mellem luthersk og katolsk. Den tidligere nævnte påstand om, at Sander Leyll skulle have katolske sympatier, ville nok være mere velanbragt på Niels Henriksen.

På Tolden

I almindelighed tales der i toldbøgerne om, at fortoldningen sker på toldboden eller i toldkammeret. David Hansen bruger derimod jævnlige udtrykket »på Tolden«, som antagelig afspejler den lokale omtale af toldstedet. På

Tolden blev de fleste sager afgjort efter skrevne og uskrevne regler. Men fra tid til anden bragte tolderne sager for retten i Helsingør, undertiden på eget initiativ, undertiden efter rådgivning eller befaling af kongens øverste embedsmænd, hofmester og kansler. Det drejer sig samlet set om ganske få sager, så det vil være nærliggende at se dem som prøvesager, hvis udfald tolderne fremover kunne administrere efter. Værd at bemærke sig er, at i hele perioden bortset fra årene 1579-1591, sad også toldere/toldskrivere i rådstueretten som borgmestre/rådmænd, så der ikke var nogen klar skillelinie mellem anklagere og dommerne. Der synes ikke at være taget hensyn til habilitetsregler. Den følgende gennemgang af en række sager vil vise nogle af de udfordringer, tolderne kunne opleve på toldboden.

Simon Burman

Den første sag, der skal omtales, stammer fra 1569, og har en engelsk købmand som hovedperson. Det var ikke første gang, han passerede Sundet. Allerede i 1566 havde han fået kongens tilladelse til at sende et skib til Narva, Ruslands eneste Østersøhavn og derfor et attraktivt mål for vestlige købmænd.²¹⁵ I 1568 fik han igen kongens tilladelse. Denne gang til to små skibe, der angivelig skulle hente nogle varer, han havde oplagret i Narva.²¹⁶

Sagen ser ved første øjekast meget enkel ud, men den satte hele det lokale retssystem i gang og endte i to omgange hos kongen, så den var mere kompliceret end som så. Den er i sin korteste form beskrevet af David Hansen i hans toldbog for året 1569.²¹⁷ Det drejer sig om en skipper, der er på returrejse fra Riga med aske og tjære. »Denne skipper havde på henrejsen en købmand ved navn Simon Burman af London med, som da fortoldede det gods, han havde om bord. Han fortav dog nogle klokker og klokkemalm, som han opskibede i Wismar, hvorfor denne skipper med sit anførte gods blev arresteret her, og nu efter Kongelig Majestæts skriftlige befaling er blevet løsladt, dronningen af England til ære, som det videre fremgår af kongens brev.« David Hansen lover at beskrive sagens forløb nærmere i slutningen af sit regnskab, hvilket han også gør.²¹⁸

Det fremgår af hans redegørelse, suppleret med oplysninger fra den efterfølgende retssag,²¹⁹ at Simon Burman sammen med sin skipper havde været på toldboden den 28. juli 1568 og fremvist et certifikat på salt, papir og brisellholt (brasiliansk træ) bestemt for Riga. Skipper Thomas Moess, som siden viste sig at være på sin første rejse gennem Sundet, hyrede en

lods²²⁰ og lagde ruten om ad Wismar, hvorfra Burman rejste til Lybæk, og lodsens returnerede til Helsingør. Ved hjemkomsten fortalte denne, at skibet ud over sin angivne last medførte klokker og klokkekalm, der ikke var fortoldet i Sundet.

Det var en alvorlig sag, ikke blot pga. toldbesvigelsen, men fordi det drejede sig om kobber, som kongen havde brug for til støbning af kanoner i sin krig mod Sverige, hvorfor tolderne havde fået ordre til at anholde skibe, der kom i Sundet med kobber om bord.²²¹ Der blev derfor rettet henvendelse til hofmester Peder Oxe, som svarede tilbage, at tolderne skulle arrestere skib og gods, når skibet kom i Sundet igen.

Fra Lybæk havde Burman forsøgt at efterbetale tolden på de fortiede klokker, men blev afvist. Han kom til Helsingør få dage efter det nu arresterede skib. Da var forhørene i fuld gang, i første omgang på toldboden. Skipperen og en ombordværende købmand blev af tolderne forhørt om, hvad de havde losset i Wismar. Skipperen indrømmede at have losset de omtalte klokker og klokkekalm. Herefter blev sagen sidst i september overført til rådstueretten.

Til retssagen blev der som meddommere indkaldt skippere og købmænd fra flere hollandske byer, men også fra Danzig, Stettin og Embden; derimod ingen engelske. Efter trusler fra Burman om, hvad de kunne vente sig, hvis de fremover viste sig i England, trak meddommerne, som ellers havde truffet aftale med rådet om dommen, sig tilbage. Som vidner optrådte begge toldskriverne, David Hansen og Frederik Leyll. Burman undskyldte sin forseelse med glemsomhed, mens skipperen forklarede, at han først havde overtaget skibet i London, men klokkerne var lastet i Frankrig. Derfor vidste han ikke, de var om bord. Herefter blev sagen på Burmans bøn udsat, mens han henvendte sig til hofmesteren. Denne gav ham en respit på 5-6 dage til at opsøge kongen, men anbefalede rådet, at sagen skulle forfølges til dom.

Burman opsøgte kongen i hans krigslejr ved Varberg og kom tilbage med brev fra kongen om, at hvis hans forseelse ikke var større end angivet, kunne han betale sin told og passere. Tolderne klagede til hofmesteren, som svarede dem, at de skulle rette sig efter kongens brev. Det fik tolder (og borgmester) Henrik Mogensen til at spille sin sidste trumf. Frederik Leyll aflagde ed på, at Burman havde fortalt ham, at han havde købt klokker i Frankrig, og spurgt, om de kunne tænkes at måtte føres igennem Sundet. Burman indrømmede nu, at han med vilje havde fortiet klokkerne, og brød grædende sammen med bøn om endnu engang at måtte opsøge kongen. Han fik tilladelsen, men for at kongen kunne vide, hvad grunden til sagen var, skrev rådet til kongens sekretær Hans Skovgaard og forklarede ham

sammenhængen. Kongens svar var dog det samme, nu med en henvisning til, at afgørelsen var truffet for dronningen af Englands skyld.

Den 8. november 1569 fik skipper Thomas Moess sit skib klareret efter at været holdt tilbage i ca. 1½ måned. Tolden for de 52 skippund (8.200 kg) klokker og klokkemalm, som indtil da lå ufortoldet i Wismar, indbragte kongen 14½ daler, småpenge i den store sammenhæng. Hvorfor så stor ståhej for så lidt? Og hvem var Simon Burman, siden han kunne få adgang til kongen ikke bare én, men to gange i hans krigslejr ved Varberg, og spille den engelske dronning på banen til sin fordel?

Det drejede sig næppe længere om, at Frederik II opfattede sig selv som mulig ægteemand til Elisabeth I, som han ikke skulle fornærme, skønt han tidligere havde været på frierfod i England. Snarere om på mere prosaisk vis at sikre sig, at England ikke fandt sammen med Sverige. For ikke at ødelægge forholdet mellem Danmark og England så kongen derfor stort på nogle overtrædelser af toldreglerne. Det har givetvis irriteret tolderne, hvilket med al ønskelig tydelighed fremgår af redegørelserne for Burman-sagen i toldbogen. Og man forstår dem. Det er vanskeligt at administrere efter gældende regler, når de pludselig alligevel ikke gælder.

Jan Symensen

Den 12. september 1589 kom skipper Jan Symensen fra Horn i Holland ind på toldboden og fremviste papirer på 38 læster salt fra Brouage i Sydvestfrankrig. Toldbogen viser, at han betalte en rosenobel, tre guldgylden og en ort i skibstold for et skib under 100 læster, en halv daler i skriver- og tøndepenge og seks tønder salt i salttold med en compensation på to guldgylden. Desuden betalte han 38 daler i lastepenge.²²² To måneder senere var han den 15. november igen på toldboden for at klarere. Han kom på sin returrejse fra Stockholm og betalte to rosenobler og en halv daler i skibstold, en halv daler i skriver- og tøndepenge og to en halv daler for sin last på fem læster svensk tjære.²²³

Det eneste, man umiddelbart lægger mærke til ved Jan Symensens tilførsler, er, at han har været dårlig til at skaffe sig gods til hjemreisen fra Stockholm. Vil man vide mere, skal man gå til Helsingør Tingbog, som har mere at fortælle om hans rejse.²²⁴

Da rådstueretten trådte sammen den 15. april 1590, var et af punkterne på dagsordenen at afsige dom over Jan Symensen, som antagelig har siddet

arresteret i Helsingør de fem måneder, der var forløbet siden han kom tilbage fra Stockholm, anklaget for toldsvig. Retten var suppleret med skipperne fra adskillige nationer. Deres rolle defineres ikke nærmere. Måske var de primært indkaldt for at være vidner til retssystemets effektivitet over for toldsvigere.

Da Jan Symensen kom til Helsingør i september 1589 havde han tilsyneladende ingen aftager af det salt, han medførte; men allerede dagen efter klareringen solgte han det til en borger i Helsingør til levering i Stockholm. Det var der ikke noget problem i. Problemet lå i hans mængdeangivelse på toldboden, hvor han ifølge retssagen skulle have opgivet 26 læster mindre, end han havde i lasten. Dette tal fremgik af papirer tolderne havde fået indsigt i. Det stemmer imidlertid hverken med det oprindeligt opgivne læsteantal eller med de tal, retssagen i øvrigt udviser. Tingbogen siger, at han ved ankomsten fra Brouage fortoldede 51 læster (mod toldbogens 36 læster), men leverede 73½ læster i Stockholm, heri indbefattet besætningens føring. Uanset hvordan man lægger sammen eller trækker fra, går regnestykket ikke op. Den eneste sikre konklusion er, at Jan Symensen har opgivet færre læster, end han medførte. Over for retten aflagde han ed på, at han havde været alene om forseelsen, uden at købmand eller medredere var indblandet. Han måtte derfor tage straffen alene og bad om nåde og ikke ret.

Dommen lød på, at de 26 ikke-opgivne læster salt samt skipperens ottendepart i skibet og hans personlige gods skulle være forbrudt til kongen og hans liv overladt til kongens nåde og unåde. Det blev nok kongens nåde. Ellers var der ringe mulighed for at få værdien af konfiskationen inddrevet. Og det var der sandsynligvis alligevel. Godt nok havde skipperen kun brugt en lille del af den solgte saltlasts værdi til at købe varer til returrejsen; men det er ikke givet, at han sejlede rundt med indtægterne fra salget i kontanter, ligesom det heller ikke var sikkert, at kongen umiddelbart kunne afhænde den konfiskerede ottendepart i skibet.

Minne Autzen

I august 1592 bragte kongens toldere, Frederik Leyll og David Hansen, en lidt speciel sag for retten.²²⁵ Den anklagede var skipper Minne Autzen, hvis skib var blevet fortoldet under fremmed navn, forstået således, at Minne Autzen havde fået en anden skipper til at tage sig af forretningerne på toldboden, mens han selv holdt sig skjult på skibet. Årsagen var, at han ville undgå at skulle aflægge regnskab for sin reder fra Helsingør og hans medredere. Det

forklares ikke, hvad der er galt med hans regnskab, men det er anden gang, han af den årsag bruger sådan skjult gennemsejling. En yderligere årsag til ikke at give sig til kende var, at han på et tidspunkt var stukket af med sit skib fra en pålagt arrest.

Det sidste forhold dømmes han til at forhandle med kongens foged om en passende konfiskation af hans gods som straf for, mens hans svig mod rederne takseres til et døgn (dag og nat) i den spanske kappe, den mobile gabestok, som bestod af en stor tønne uden bund og med et hul i låget, som hovedet kunne stikkes op igennem. Den dømte måtte så ikklædt tøndens og ledsaget af vagter vandre rundt i byen til spot og spe.

Minne Autzen kom dog ikke til at vandre alene. Mathias Ankersen, den skipper, der havde taget hans plads på toldboden, blev idømt samme straf, både den spanske kappe og påbud om en forhandling med fogden om en konfiskationsstraf.

Jelli Joriansen²²⁶

Det fremgår af sagen mod Jelli Joriansen,²²⁷ at han var en jævnlig gæst i Sundet med et mindre skib, som han altid angav til at være under 30 læster og derfor til en billigere takst i skibstold. Alene i 1593 var han tidligere passeret fire gange uden problemer.²²⁸ Men den 26. november 1593 klappede fælden. Som sædvanlig havde han angivet sit skib til under 30 læster med en dertil svarende last på 24 læster flamske sild; men tolderne havde fået fingre i hans fragtkontrakt (certeparti), som viste, at han havde 34 læster sild om bord.

Overtrædelsen adskiller sig for så vidt ikke fra så mange andre tilfælde af toldsvig; men af en eller anden grund vakte den større opmærksomhed, måske pga. gentagelserne. Under alle omstændigheder var kongens kansler Arild Huitfeldt blevet blandet ind i sagen og havde pålagt tolderne at tage den i retten til dom over skipperen. Usædvanligt var det også, at en gruppe af de fornemste borgere i byen var til stede ved sagen, som blev ført over to dage, den 11. og 13. december 1593.

Sagen var ganske klar. Skipperen havde mod bedre vidende angivet skibets drægtighed og last for lavt. Det fremgik af såvel certeparti som af det beløb, købmændene havde givet ham med til at betale tolden med. Dermed var købmændene fritaget for skyld. Det samme blev skibsfolkene. Skipperen påtog sig hele skylden, men søgte at undskylde sig med, at han havde været

fuld, da han var på toldboden. Dette afviste tolder og toldskriver, hvorefter skipperen kun havde tilbage at bede om nåde og ingen ret.

Dommen blev, at skipperen havde forbrudt sit skib, som var helt hans eget uden andre parthavere, og sit eget medhavende gods. De manglende ti daler i told skulle betales, men lasten undgik som købmændenes ejendom at blive konfiskeret. Det samme gjaldt skibsfolkenes føring på samlet tre en halv tønne sild og tre skippund og 130 skålpund oste, hollandsk vægt (ca. 500 kg). Skipperens liv var i kongens nåde og unåde, medmindre Gud og kongen ville benåde ham.

Det ville kongen og Det regerende Råd. Det fremgår af en tilførsel til toldbogen den 13. april 1594. Benådningen begrundes bl.a. med, at greven af Østfrisland, Edzard 2., var gået i forbøn for ham. Jelle Joriansen fik både skib og gods igen, men blev afkrævet to rosenobler og en halv daler i skibstold og en halv daler i skriver- og tøndepenge, som ikke var betalt i forbindelse med konfiskationen det foregående år.²²⁹

Mathias Schütte

Denne skipper var ikke så heldig som den netop omtalte. Han var mødt op på toldboden den 1. oktober 1597 med et certifikat fra bystyret i Danzig, der bl.a. udviste en post på 60 læster rug, anført som toldfrit hamborger-gods, men var hollandsk gods og dermed toldpligtigt. Tolderne og toldskriverne bragte sagen for retten,²³⁰ hvor det blev konstateret, at skipperen havde penge med fra købmanden til i givet fald at betale 30 daler i told for hollandsk gods, hvorfor den logiske konklusion var, at han bevidst havde forsøgt at snyde kongen for hans retmæssige told. Skipperen undskyldte sig med, at hans toldunddragelse var sket i vanvid og ikke med ondt forsæt. Det hjalp ham ikke. Han blev som toldsviger fradømt den sekstendedel af skibet, han ejede, men endnu skyldte 200 mark på i Danzig, og desuden fradømt sine egne medførte varer.

For så vidt en ganske regelret sag med en dom lige efter bogen. Alligevel virker sagen noget uigennemsigtig. Skipperen havde angivet sit gods i overensstemmelse med sit certifikat, og altså ikke forsøgt at skjule de 60 læster rug for tolderne. Alligevel er de ikke nævnt i toldbogens opgørelse af lastetolden,²³¹ hvorimod de er med i sektionen med fyrpenge, betegnet som hamborgergods som i certifikatet, mens resten af lasten benævnes som danzigergods.²³²

Uvist af hvilken grund blev sagen taget op igen den 26. april 1598,²³³ uden at der kommer noget nyt på bordet udover toldernes påstand om, at certifikatet er falskt. Tolder Frederik Leyll påtager sig endvidere ved hjælp af toldbogen at bevise, at skipperen ikke har betalt lastetolden for de 60 læster rug, en let opgave, da de 60 læster som nævnt ikke er indført i toldbogens sektion med lastetold, og derfor antageligt heller ikke afregnet.

Det hele ender efter megen »langsom tale« fra begge parter i en gentagelse af dommen fra den 10. marts 1598, som i fuld udstrækning indskrives i tingbogen sammen med en kopi af Frederik II's åbne brev af 4. oktober 1583 om certifikatkrav og toldernes ret til kontrol af skibenes last, hvis de fatter mistanke til skibspapirerne, eller disse mangler. Dette brev havde med større ret netop været fremdraget i forbindelse med den sag, der skal omtales herefter.

Fire engelske skippere

Imellem Schüttes to retssager dukkede endnu en sag op.²³⁴ Denne gang i en helt anden økonomisk størrelsesorden. Den drejede sig om fire engelske skippere, Willum Malling, Thomas Smidt, Abraham Lam og John Jellis, der på vej østover kom til Helsingør i begyndelsen af april 1598.²³⁵ Nogenlunde ligeligt fordelt havde de tilsammen gods for knapt 200.000 daler om bord. En enorm sum. Det er vanskeligt at danne sig et billede af dens værdi i samtiden, men den ville så rigeligt kunne række til at købe hele Stengaden i Helsingør med dens store købmandsgårde og en række sidegader med. Man kunne have dækket godt en trediedel af de nys afholdte byggeudgifter på Kronborg for den, eller det danske statsbudget i næsten et år.

Det var ikke første gang disse skippere passerede Sundet. I 1597 havde Willum Malling foretaget en dobbeltrejse, hvor han den 2. maj på vej mod Østersøen angav en last klæde mm. til en værdi af 39.594 daler og den 8. oktober en lignende last på 39.385 daler, mens returrejserne var langt mindre værdifulde, den 29. juni, 3.810 daler (bl.a. boldavit, hør, hamp, kabelgarn og beg) og den 7. december, 4.785 daler (bl.a. stangjern, pladekobber, fint uld, hør og hamp).²³⁶ Abraham Lam passerede Sundet 23. juli 1597 med en last ansat til 51.417½ daler og returnerede 5. oktober med varer for 3.436 daler.²³⁷ John Jellis kom retur fra Elwing den 4. november 1597 lastet for 5.348 daler. Det er ikke lykkedes at finde hans udrejse. Thomas Smidt passerede østover 8. oktober 1597 med varer for 35.570 daler og kom retur 7. december med en

last til en værdi af 4.046 daler. De var altså ikke ukendte med proceduren på Øresunds Toldbod.

Baggrunden for at skipperne havnede i retten denne gang, var, at de havde fremvist købmandsruller (registre) på toldboden, som ikke stemte overens med det medbragte forseglede debtorskrift, som vel må at være at betragte som en samlet faktura til modtageren, og som tolderne på en eller anden måde havde fået indsigt i. Thomas Smidt havde otte stykker engelsk klæde²³⁸ mere anført i debtorskriftet end i købmandsrullen, mens de øvrige tre alle havde mere i købmandsrullen end i debtorskriftet. Willum Malling 120 stykker engelsk klæde, 7.500 kaninskind og 5.000 lammeskind; Abraham Lam 120 stykker engelsk klæde, 25 stykker kirsej og 7.000 kaninskind; John Jellis 100 stykker engelsk klæde, 40 stykker kirsej, 14.000 kaninskind og 1.500 stykker hvidtlæder. Forskellene kunne let opgøres ved sammenligning af papirerne. Spørgsmålet var bare, om de stemte med lasten. Tolderne bad derfor retten om at afgøre, om kongen havde ret til at foretage en inspektion af skibene, og i den forbindelse om nødvendigt losse godset. Der synes ikke at have været den store strid om sagen, der blev afgjort med henvisning til det ovenfor omtalte brev fra Frederik II om kongens ret til inspektion af skibene. Til det formål blev de sendt til København.

Skibene blev for hukommelsens skyld, som det hedder i en vedføjet bemærkning, indført i toldbogen med værdiangivelse af de forskellige varer typer, men blev ikke toldberegnet. Det blev de først efter tilbagekomsten fra København den 20. maj. Da var den samlede værdi af den enkelte last faldet med ca. en trediedel. En bemærkning herom i toldbogen fortæller, at hofmester Christoffer Walkendorff har befalet, at skipperne skulle betale told og rettighed af det gods, de havde beholdt om bord,²³⁹ men forklarer ikke, hvorfor så meget gods er efterladt, antagelig konfiskeret af en eller anden nu uvis årsag. Willum Malling efterlod 404 stykker engelsk klæde, 53 stykker kirsej, 81.500 kaninskind, 5.000 stykker hvidtlæder, 5.000 lammeskind og 3.100 pund tin til en værdi af 18.090 daler. For Thomas Smidt drejede det sig om 322 stykker engelsk klæde, 9.500 stykker hvidtlæder, 93.500 kaninskind og fem stykker baj for i alt 14.734 daler. Abraham Lam afgav 407 stykker engelsk klæde, 84.000 kaninskind, 1.000 lammeskind og 3.000 stykker hvidtlæder til en værdi af 16.910 daler. Endelig slankede John Jellis sin last med 285 stykker engelsk klæde, 97 stykker kirsej, 32 stykker baj, 11.500 lammeskind, 140.000 kaninskind, 1.500 stykker hvidtlæder og 55½ dusin handsker for 14.806 daler.

Willum Watkesen

Endnu engang i 1598 måtte retssystemet i virksomhed. Og igen drejede det sig om en engelsk skipper, som den 16. oktober blev indstævnet af toldere og toldskrivere, anklaget for at have undladt at angive 400 stykker kirsej og 10 stykker engelsk klæde, og med påstand om, at skipperen skulle have skib og gods forbrudt.²⁴⁰ Det blev en tilståelsessag. Skipperen indrømmede at have de nævnte varer i sit skib og at have handlet på egen hånd uden sin skrivers eller købmands vidende. Den sidste havde endda givet ham en korrekt opgørelse af lasten med. Klædet blev hentet i land og skipperen sat i arrest, indtil sagen kunne komme for rådhuset. En bemærkning i toldbogen angiver, at dette skete i København, hvor Frederik Leyll og Hans Meier optrådte som anklagere og fik skipperen dømt efter anklagen.²⁴¹

Blandede opgaver

Den 16. juli 1567 stod Frederik Leyll i retten i Helsingør, ikke som anklaget eller anklager, men som opmand i en sag mellem en englænder fra Newcastle, som året før havde solgt et skib til en skotte fra Dundee. Sælgeren havde givet Frederik Leyll fuldmagt til at modtage et beløb på 25 pund sterling, som køberen endnu skyldte på skibet. Denne bragte imidlertid sagen for retten med en påstand om, at skibet ikke holdt det i købekontrakten anførte mål på 50 fade. Køberen havde derfor aftalt med Frederik Leyll, at skibet skulle vurderes af uvildige mænd. Der var til det formål blevet udpeget fire lokale borgere og én skotte, som i fuld enighed konstaterede, at skibet højst kunne rumme 40 fade, og at køberen derfor havde ret i sin klage.²⁴² Det fremgår ikke, om det kostede sælgeren alle 25 pund.

At Frederik Leyll kom til at fungere som mellemmand på anden vis, fremgår af enkedronning Sophies kopibøger.²⁴³ Siden sit ægteskab med Frederik 2 i 1572 havde hun fået udbetalt sine årlige håndpenge af Øresundstolden, begyndende med 1.000 daler i 1572, stigende til 2.000 daler i 1575. I 1581 blev der yderligere tillagt 400 daler, og i 1584 blev beløbet forhøjet til 3.000 daler. I forbindelse med udbetalingerne mod behørig kvittering og sandsynligvis diverse indkøb foretaget gennem toldboden har dronningen stiftet bekendtskab med personalet på toldboden, og da antagelig først og fremmest Frederik Leyll, da det er ham, hun henvender sig til efter 1588 i begyndelsen af sin enkestand.

Det drejer sig bl.a. om indkøb til hendes datters udstyr, skibsløjlighed til en kurer med breve til datterens ægtemand, kong Jakob i Skotland, og en kontant belønning til to adelsmænd, som havde ledsaget dronning Anna på hendes brudefærd til Skotland.²⁴⁴ Enkedronningen bad Frederik Leyll låne sig 200 daler til dette formål. I det hele taget forventede hun, at Leyll var parat til at lægge penge ud for hende, omend som regel i mindre målestok. I februar 1591 gjaldt det betaling til to vævere på henholdsvis 15 og seks daler og i september 1595 bad hun ham lægge ud til væveløn og omkostninger ved fremstilling af noget drejlslærred, som hun sendte ham horgarn til.²⁴⁵

Stenhugger Herman Stenhugger i Helsingør havde færdiggjort en kontrakt indgået med Frederik II om seks løver til brønden på Haderslevhus. Begge var nu døde, men stenhuggerens enke rykkede i 1591 for betaling, så dronningen bad Leyll sende løverne til Haderslev, for at sagen kunne blive gjort færdig.²⁴⁶

Og endelig drejede det sig om vin og krydderier. I august 1591 havde Frederik Leyll på enkedronningens vegne købt et fad vin, som hun bad om at få sendt til Nykøbing Slot omhældt i amer. Desuden skulle han medsende en ame vineddike.²⁴⁷ I maj det følgende år efterlyste hun otte amer vin, som hun havde bedt ham købe til sin 14-årige søn, Hertug Ulrik af Holsten og sende til Rostock, men som ikke var nået frem endnu. Hun bad ham yderligere indkøbe og fremsende 15 pund peber, 15 pund ingefær, tre pund muskatblommer, 3 pund nelliker, 4 pund kanel, 10 pund små rosiner, ½ kurv store rosiner, 250 pund sukker og 100 pund svedsker til hertugen, og kunne han skaffe en smuk brasiliansk kat, der var hvid under ansigtet, skulle han købe den til dronningen, som også gerne ville have så mange citroner fra Spanien som muligt. Hun lover ham, at han nok skal få sine udlæg dækket.²⁴⁸

Den 30. januar 1599 sendte den unge kong Christian IV et brev til den gamle tolder Frederik Leyll. Det drejede sig om en ung forældreløs pige, som kongen havde ladet optage ved hoffet, men som han nu bad toldereren lade sin hustru tage til sig og opdrage.²⁴⁹ Det fremgår af et nyt brev fra kongen i slutningen af september, at toldereren har videregivet opgaven til en kvinde i byen, som årligt skal have udbetalt 30 daler af tolden til kost- og lærepenge. Desuden skal toldereren betale, hvad pigen måtte have brug for af klæder.²⁵⁰ Udgiften på i alt 56 daler og 10 skilling er bogført i toldbogen for 1599.²⁵¹ Her anføres også pigens navn, Kirstine Andersdatter, og kvinden, hvor hun fik ophold, benævnes som Hans Kraffts hustru. I samme tilførsel anføres, at kongen hos Hans Krafft har købt 14 par handske for 26 daler, så Krafft har enten været handskemager eller kræmmer med handske på hylderne. Pigens videre skæbne er ligesom årsagen til kongens interesse i hende ukendt.

Sankt Olai Kirke

En gennemgang af Sankt Olai Kirkes regnskaber synes at vise Frederik Leyll som mere aktiv i kirkens liv end David Hansen. Begge havde naturligvis deres faste stolestader i kirken. Disse blev først opsat i kirken i 1560'erne, efter at en stor ombygning af kirken var afsluttet i 1559.²⁵² De omtales i forbindelse med en indsamling til orglet i 1570, hvor rådsmedlemmernes donation til orglet kobles sammen med retten til at bevare stolene med deres våben/bomærke på. David Hansen købte desuden i 1579 to parter af en lang stol for otte gamle daler.²⁵³

I 1576 blev der ringet for lig for to af David Hansens børn,²⁵⁴ men da der også var både en slagter og en fragtmand/færgemand i byen af samme navn, kan det ikke afgøres, om det var toldskriverens børn, der blev ringet for.

Ved David Hansens død overgav arvingerne tilsagnsbreve fra ham på 100 daler til kirken og 50 daler til byens husarme til byens råd.²⁵⁵ Derudover ydede hans enke i februar 1598 et lån til kirken på 100 daler, som blev tilbagebetalt året efter med 5 procents rente.²⁵⁶

Frederik Leyll dukker hyppigere op i kirkeregnskaberne. Det er allerede nævnt, at han i 1560 betalte sin fars gæld til kirken bestående af 32 års jordskyld. Selv fortsatte han med at betale jordskyld af denne grund samt af to andre grunde;²⁵⁷ muligvis de samme tre grunde, som han i februar 1595 frikøbte af kirken for 120 daler til en af kongen fastsat pris af ti gode daler for hver mark i jordskyld.²⁵⁸

I 1583 ydede Frederik Leyll kirken et rentefrit lån på 100 gamle daler,²⁵⁹ som blev tilbagebetalt den 5. maj det følgende år.²⁶⁰ Det var ikke det eneste lån, han ydede kirken. Den 15. maj 1597 fik kirken et lån på 700 gamle daler med en rente på 5 procent.²⁶¹ Lånet blev delvist indfriet med 400 daler den 15. november 1600.²⁶² Restgælden blev betalt til Hans Kierurt på vegne af Frederik Leylls arvinger året efter.²⁶³ I august 1601 ydede Frederik Leylls arvinger en sjælegave til Sankt Olai Kirke på 200 daler.²⁶⁴ Katolsk praksis levede endnu længe efter Reformationen videre, skønt kirken næppe kvitterede med sjælemesser.

I 1595 indbetalte Frederik Leyll to mindre beløb til kirken. Først ti daler, som udgjorde en bøde, han havde modtaget af en af hans bønders sønner for en ikke nærmere beskrevet forseelse, og dernæst to rosenobler (syv daler), som en nederlandsk skipper fra Terschelling havde givet ham til kirken.

Året 1592 var som så ofte pestår i Helsingør. Det kom til at betyde, at Frederik Leyll i november dette år betalte 30 daler for tre begravelser i kir-

ken, dels Frands Skomagers (1.11.) og hans hustrus (30.11.), dels Frederiks ugifte søsters (18.11.).²⁶⁵ Det virker ikke overraskende, at udgiften ved begravelsen af den ugifte søster kunne påhvile Frederik Leyll. Derimod synes den eneste forbindelse mellem skomagerparret og Frederik at være, at de boede i en af hans ejendomme.²⁶⁶ Det er ikke eneste gang Frederik sørger for en overraskende begravelse i kirken. Regnskabet for 1580-1581 melder lakonisk uden dato, at han lod begrave en skipper i kirken og betalte de ti daler, det kostede.²⁶⁷

En enkelt gang ses Frederik Leyll i købmandens rolle i forhold til kirken. I 1578 leverede han 13 lispund og 4 skålpund bly til kirken til en pris på 27 mark. Blyet skulle bruges til at beklæde lægterne under tagskægget med.²⁶⁸

Epitafier

Fra slutningen af 1500-tallet blev det blandt adel og rige borgere noget af en modesag at lade ophænge altertavlelignende gravminder i kirkerne, «Gud til ære, kirken til pyrd og os selv til evig ihukommelse», som det blev udtrykt.²⁶⁹ Således også i Sankt Olai Kirke, hvor der i årene lige omkring år 1600 blev ophængt ikke færre end tre epitafier, alle til ihukommelse af personer med tilknytning til Øresunds Toldbod. Toldskriver David Hansen † 1597, tolder Frederik Leyll † 1601 og tolder Hans Meier † 1602.

Her skal alene omtales indskrifterne og billederne på David Hansens og Frederik Leylls epitafier, ikke den arkitektoniske og håndværksmæssige udformning. Giveren ihukommelse visuelt gennem epitafiernes påmalede familie billeder med de mandlige familiemedlemmer knælende i bøn i venstre side af billedet, set fra beskuerens synsvinkel, de kvindelige medlemmer i højre side. I begge tilfælde er kun de ved epitafiets fremstilling levende mandlige medlemmer af familien afbilledet, mens også hovedpersonens afdøde hustruer vises. Derimod ikke afdøde børn, hvilket som ovenfor omtalt ville have føjet yderligere ti børn til på Frederik Leylls epitafium.

På begge epitafier er der to tavler med skrift. Den nederste med et skriftsted fra Bibelen (Gud til ære), den øverste med en omtale af epitafiets hovedperson (til evig ihukommelse). Der vil dog kun have været få i datidens Helsingør – for slet ikke at tale om nutidens – der har forstået indskrifterne, da de er udfærdiget på latin. Der er ligeledes to malede billeder, et mindre øverst på epitafiet og derunder et større. Kunstneren er antagelig den samme for begge, men ukendt.

Frederik Leylls epitafium er klart det største. Trods fætrene tætte samvirke hele deres voksenliv, kan der godt have ligget et vist konkurrencemotiv dem imellem – og måske ikke mindst mellem deres enker. Det kan ikke afgøres.

Desværre fremgår det ikke af Sankt Olai Kirkes regnskaber, hvornår epitafierne er hængt op. Der har ellers sikkert været et økonomisk mellemværende, der skulle ordnes, for at få lov til at ophænge et epitafium i kirken.

David Hansens epitafium

Skriftstedet på nederste tavle af David Hansens epitafium er fra Johanne-sevangeliet 11,25-26: »Jeg er opstandelsen og livet; den, der tror på mig, skal leve, om han end dør. Og enhver, som lever og tror på mig, skal aldrig i evighed dø.« Svarende til dette skriftsted viser den øverste halvdel af det store billedfelt, hvori familiens medlemmer udgør nederste halvdel, Kristi opstandelse med de rædselsslagne eller sovende soldater, der skulle have vogtet Jesu grav, i forgrunden. På en stenkiste med lukket låg sidder to engle. Til højre i billedet ses gennem en hulelignende åbning tre utydelige skikkelser, sikkert kvinderne på vej til graven påskemorgen. Til venstre i billedet i en anden åbning nogle flygtende skikkelser, antagelig skrækslagne soldater. Centralt i billedet svæver den opstandne Kristus i et lysende felt med en sejrshane i sin venstre hånd og højre hånd strakt velsignende i vejret. På fødderne er der tydelige sårmerker og over hans hovede hænger en stor pinjekogle, som må tolkes som et evighedssymbol.

Indskriften på tavlen under opstandelses- og familiebildet fortæller, at epitafiet er opsat til minde om den fromme og myndige kongelige tolder David Hansen. Han efterlader sig sin anden hustru Bente Andersdatter og sønnerne Hans, Christian og Jakob og datteren Benedikte, som har sat mindet over ham. Hans første hustru, Karine Hansdatter, er ikke nævnt. Ej heller hans datter Karine af andet ægteskab, men begge er med på familiebildet på epitafiet.

Det lille billedfelt øverst har et lysende felt i midten omgivet af en skybræmme med små engle og påskriften JAHVE med hebraiske bogstaver.

Frederik Leylls epitafium

Tekstfeltet på Frederik Leylls epitafium er mere oplysende end David Hansens. Det fortæller ikke blot, at han var født i Helsingør og var kongelig tolder i 39 år, men også at han var borgmester i et årti. Det anføres, at han er død den 13. marts 1601 i en alder af 63 (eller i sit 63. år – og altså 62 år). Hans tre hustruer, Pernille Olesdatter, Kirstine Jensdatter og Sophie Hansdatter nævnes, hvoraf den sidste, som overlevede ham, opsatte epitafiet sammen med hans børn, Alexander, Frederik og Ingeborg.

Den lille tavle nederst på epitafiet angiver skriftstedet fra Jobs bog, 19,25f., her citeret efter Christian III's Danske Bibel, som ligger nærmere den latinske tekst end en nutidig oversættelse: »Jeg ved at min Frelser leffuer och hand skall her effter opuecke mig aff Jorden. Oc jeg skal der effter omgiffuis met denne min hud/ oc jeg skal see Gud i mit kød.« Samme skriftsted er anvendt på en af Leylls gårde i Stengade (nr. 74).

Helt som på David Hansens epitafium er familien Leyll malet knælende i bøn nederst i det store billedfelt. Til venstre Frederik Leyll og de to sønner. Til højre hans tre hustruer og ene datter.

Mens David Hansens epitafium har opstandelsen som tema bygget på et enkelt skriftsted, skildrer Frederik Leylls epitafium i begge billedfelter de dødes opstandelse til dom for fuldt udtræk med mange forskellige bibelske kilder. Der er i det store billede, hvor opstandelsen helt naturligt for en søfartsby som Helsingør foregår maritimt, elementer fra Johannes Åbenbaring: »Og havet gav sine døde tilbage« (Joh. Åb. 20,13). De fire vinde fra Joh. Åb. 7,1 blæser fra hver sit hjørne af billedet, og øverst i billedet ses Gud Fader på en skytrone, som i Joh. Åb. 20,11. Skriftstedet fra Job er ikke direkte tolket i billedet,²⁷⁰ men der er dog skeletter, der trænger til at få kød på knoglerne, hvilket også kunne udspringe af Ezekiels vision om de tørre ben, der kaldes til live (Ezekiel, 37).²⁷¹ Hvor landskabet i baggrunden er tænkt at ligge, kan ikke afgøres. Der er både bymur og bjerge.

Det lille maleri øverst på epitafiet har ligeledes dommedag som motiv. Øverst sidder Kristus på en skytrone og holder dom. Bag ham ses nogle, der er kommet frelst gennem dommen. På hans højre side er en kø på vej op mod ham, kontrolleret af to lidt barskt udseende engle. Det minder umiskendeligt om Mattæusevangeliet 25 med den store domsscene. Derimod synes forlægget for dem, der befinder sig på hans venstre side at have Joh. Åb. 20,15 som forlæg: »Og hvis nogen ikke fandtes indskrevet i livets bog, blev han styrtet i ildsøen.« Ildsøen slikker omkring fødderne på dem, der

Fig. 8. Frederiks Leylls epitafium. Foto: Roberto Fortuna.

bortvendt fra beskueren trækkes ind i søen af nogle overdimensionerede slange- og insektlignende figurer, som nok skal forestille djævl.

Hvorfor de dødes opstandelse til dom er valgt som tema på Frederik Leylls epitafium i modsætning til Kristi sejrige opstandelse på David Hansens epitafium, må stå hen i det uvisse som så meget, når man går på opdagelse i historien.

NOTER

- [1] Mogens Jensen: »De danske kongers Guld-
bjerg« i: *Zise Årbog 2022*, s. 73.
- [2] Mogens Jensen: »En tolder for en rosenobel« i: *Zise nr. 1, 2018*, s. 4-19; samme: »Tre toldergenerationer – Lilliefeld« i: *Zise nr. 2, 2018*, s. 48-85. Som svigerfar til den ældste Lilliefeld regnes her borgmester Jens Andersen som første led i slægten.
- [3] Carsten Jahnke: »Ein politischer Wirtschafts-
krimi«. Anmeldelse af »En tolder for en rosenobel« i: *Hansische Umsschau*, 2019, s. 222.
- [4] Mogens Jensen: »Roseningebrødrene i Helsingør fra ca. 1510 til 1564 og 1583« i: *Zise, nr. 1, 2017*, s. 4-60.
- [5] *Aarsberetninger fra Det kongelige Geheim-
mearchiv, III, Tillæg*, s. 123.
- [6] Laurits Pedersen: *Helsingør i Sundtoldsti-
den 1426-1857, Bd. I*, s. 418.
- [7] P.V. Jacobsen: »Om Sander Leiel og Henrik
Mogensen, Toldere ved Øresunds Told og
Borgermestre i Helsingør«, i: *Historisk
Tidsskrift, V, 1844*, s. 446-461; T. de Fine
Bunkeflod: »Sander Leyel, Tolder i Helsingør«, i: *Maanedsskrift for Toldvæsen*, 5.
årg., 1911, s. 103-110; Karen Hjorth: »San-
der Lejel«, i: *Festskrift til Thelma Jexlev*,
1985, s. 95-103; Thomas Riis: *Should Auld
Acquaintance Be Forgot... Scottish – Danish
Relations c. 1450-1707*, 1988, *Bd. I*,
s. 162-170; *Bd. II*, s. 229f.
- [8] Det gælder i 14 af 15 breve i *SA/Danske
Kancelli/Indlæg til Registranterne samt
henlagte sager*. I et enkelt brev underskri-
ver han sig »Leyell«. I sit testamente i 1549
nævnes han som Leyl, mens overskriften
taler om »Sander Lejels Testament«. *Aars-
beretninger fra det Kongelige Geheimear-
chiv, III, Tillæg*, s. 36f. Andre stavemåder,
nævnt i flæng er Legell, Leigel, Leyl, Ley-
gel, Leygl, Leielle, Leyelle, Laeyel.
- [9] *SA/Øresundstoldregnskaber (ØT), Regn-
skab 1497-1547*, s. 32, opsl. 50/159.
- [10] Erik Kroman, udg.: *Helsingør Stadsbog
1549-56*, s. 3ff. For dette og det af Karen
Hjorth i samarbejde med Erik Kroman ud-
givne bind (1554-1555, 1559-1560 og
1561-1565), vil betegnelsen *Stadsbog* blive
anvendt. I øvrigt *Tingbog*.
- [11] *Riis, Bd. I*, s. 164ff.
- [12] *Regesta diplomatica, nr. 12.247*, 2. marts
1528. *Aarsberetninger fra det Kongelige Ge-
heimearchiv, III, Tillæg*, s. 28.
- [13] Allan Tønnesen: »Bomærket på den skot-
ske altertavle fra Helsingør«, i: *Heraldisk
Tidsskrift, bind 2, nr. 14*, 1966, s. 188-190.
- [14] *SA/ØT/Regnskab 1542-1548*, s. 93, opsl.
201/287.
- [15] *SA/Danske Kancelli, Tegnelser over alle
lande, I, ca. 1535-36*, Fol. 45, opsl. 47/325.
- [16] Kr. Erslev og W. Møllerup, udg.: *Danske
Kancelliregistranter*, s. 33.
- [17] *SA/Danske Kancelli, Tegnelser over alle
lande I a, 1537-1539*, fol. 59v, opsl. 57/94,
9.5.1539.
- [18] *Diplomatarium Norvegicum*, Bind VIII,
s. 655f.
- [19] Kr. Erslev og W. Møllerup, udg.: *Kong Fre-
derik den Førstes danske Registranter*, 1870,
s. 259; Samme: *Danske Kancelliregistranter
1535-1550*, s. 105; C.F. Bricka: *Kancelliets
Brevbøger 1551-1555*, 1885-86, s. 328.
- [20] Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: »Es-
rum Klosters nedlæggelse«, i: Jens Anker
Jørgensen og Bente Thomsen, red.: *Esrum
Klosters storhed og fald*, 2015, s.17ff.
- [21] *Danske Kancelliregistranter*, s. 23f. Brev af
31.10.1536.
- [22] *Smstds.*, s. 256.
- [23] *SA/Danske Kancelli/Registre over alle
lande, 1546-1552*, fol. 163, opsl. 189/321;
L. Laursen (udg.): *Kronens Skoder, I
1535-1648*, s. 33.
- [24] Finn Erik Kramer: »Esrum Klosters gran-
gier – en ny tolkning« i: *Esrum Klosters
storhed og fald*, 2015, s. 103.
- [25] *SA/Danske Kancelli, Tegnelser over alle
lande 1545-1571, V, 1556-1558*, s. 408-410,
opsl. 422ff./457; Erik Pontoppidan: *Orgi-
nes Hafnienses*, 1760, s. 338ff. Listen er tid-
ligere end brevet.
- [26] *Danske Kancelliregistranter*, s. 450.
- [27] Karen Hjorth og Erik Kroman, udg.: *Helsin-
gør Stadsbog, 1554-55, 1559-60 og 1561-65*,
s. 69f.

- [28] *Jacobsen, 1844*, s. 456f.; Ole Jellingsø: »Helsingørs finansforvaltning i midten af det 16. århundrede«, i: *Årbog for Frederiksborg Amt*, 1967, s. 30; *Hjorth, 1985*, s. 100.
- [29] *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv, III, Tillæg*, s. 36f.
- [30] Astrid Friis: *Sander Leiel i Dansk Biografisk Leksikon på lex.dk*. Hentet 21. december 2023 fra https://biografiskeksikon.lex.dk/Sander_Leiel; *T. de Fine Bunkesflod: 1911*: s. 110.
- [31] Ole Degn: *Ribe Bys Historie, Bd. 2*, s. 121: I 1650 blev købmand og rådmænd Peder Baggensens aktiver opgjort til 12.310 rigsdaler, hans passiver til 12.664 rigsdaler.
- [32] *Danske Magazin III*, 6, s. 310.
- [33] *SA/Danske Kancelli/Tegnelser over alle lande, 1545-1548*, Fol. 294-95, opsl. 267/286; *Jacobsen, 1844*, s. 451f.
- [34] *Helsingør Stadsbog, 1549-1556*, s. 131.
- [35] *Kancelliets Brevbøger (KBB) 1551-55*, s. 189, 255, 332, 397.
- [36] *Jacobsen, 1844*, s. 453.
- [37] *Helsingør Stadsbog, 1549-1556*, s. 157, hvor Niels Sørensens hustru Margrethe er citeret for at sige, »att huilken for^{ne} burgemes-ther aleene will være biistandlich wdii retthen, hannem skeer well rett, oc huo hannum will haffue rett forhollith, bleffue oc forhollit.«
- [38] *Smstds.*, s. 120. Tingsvidne 1.5.1551.
- [39] *Smstds.*, s. 13f., 17. Riis, *Bd. I*, s. 198f. synes at opfatte de gentagne anmodninger om skudsmål som led i Leylls forsøg på at dække over sine katolske holdninger.
- [40] *Helsingør Stadsbog 1549-1556*, s. 103: »att the ingen steds lade theris wnøttige mundh staa paa nogen wdhen nogen skellig beuiis.«
- [41] *Jacobsen, 1844*, s. 454; *Hjorth*, s. 100.
- [42] *Helsingør Stadsbog, 1549-1556*, s. 235, 246.
- [43] *Smstds.*, s. 120f., 123f., 162f.
- [44] Kongens brev til lensmand Peder Godske 15.7.1548 i: *SA/Danske Kancelli/Tegnelser over alle lande, 1545-1548*, s. 291.
- [45] *SA/ØT/Diverse år, regnskab 1497-1541*, fol. 78, opsl. 150/153.
- [46] Hans løn var fastsat til 40 Joakimsdaler og 40 læs brænde årligt.
- [47] *SA/ØT 1568*, opsl. 283/292.
- [48] *Smstds.*, s. 158; Aftrykt i: Niels Krag og Stephanus Stephanus, udg.: *Den Stormægtigste Konge, Kong Christian den Tredie, hans Historie, II*, 1778, s. 278ff.
- [49] *KBB 1556-1560*, s. 145
- [50] *KBB 1556-1560*, s. 161ff.
- [51] *KBB 1556-1560*, s. 59. Regnskabet blev aflagt »ved« toldskrivelserne. Det er i øvrigt overraskende med et halvårsregnskab. Det kunne tyde på en unormal situation på toldboden i Helsingør.
- [52] *SA/Danske Kancelli, Indlæg til registranterne*, opsl. 28/279: »Når Gud vil, at jeg kand blive noget til pas, da vil jeg strax selv komme...«
- [53] Aksel E. Christensen: *Dutch Trade to the Baltic about 1600*, 194, s. 293f., note 1.
- [54] *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 445f.
- [55] *Friis*, s. 175f.
- [56] *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 350f., 353, 357. Det skal bemærkes, at kvitteringen på s. 353 ved en skriverfejl mangler 505 gylden. Kun således passer kvitteringen med toldbogens tilførsel samme dato.
- [57] *Smstds.*, s. 417f., 423f., 427.
- [58] Mikael Venge: *Dansk Toldhistorie, Bd. I*, 1987, s. 190.
- [59] *Danske Kancelliregistranter*, s. 445f.
- [60] *Friis*, s. 175f.
- [61] Brevet trykt i: *Krag og Stephanus*, s. 275ff.
- [62] *KBB 1556-60*, s. 390.
- [63] *KBB 1556-1560*, s. 53.
- [64] Det drejer sig om et udateret brev til kongen i *SA/Indlæg til registranter og henlagte sager* opsl. 263-64/279, påtegnet som skrevet c. 1558, og et brev til kansleren, dateret Mandag før Skt. Mikael's dag (26. september) 1552, opsl. 133/415 i *SA/Indlæg til registranter og henlagte sager*. Da sidstnævnte brev utvivlsomt hører til samme brevveksling som førstnævnte, må dettes datering ændres til 1552.
- [65] Prisen på et stykke engelsk klæde angives i *SA/ØT 1557*, opsl. 78 og 80/114 til 20 daler. Der er således tale om anslået gods for 4.000 daler – mere end en stor købmandsgård i Helsingør på den tid var værd.
- [66] I en tidligere artikel (*Zise 2022*, s. 73) har jeg opfattet dokumentet som en sådan instruks.
- [67] *SA/Tyske Kancelli udenrigske Afdeling/Akter og dokumenter vedrørende det politiske*

- forhold til Hansestæderne, 1552-1555, opsl. 112-116/191. Dokumentet findes også SA/ØT: kgl. missiver, instruktioner og kvitteringer mm til toldere og toldskrivere ved Øresunds Toldkammer (1554-1660), Løbenr. 1. Den er her underskrevet af kongen og måske tiltænkt Rentekammeret.
- [68] SA/TKUA/Akter og dokumenter, 1552-1555, opsl. 43-45/191.
- [69] SA/ØT 1557, opsl. 43/114 og 101/114, 28.8.
- [70] SA/TKUA/Akter og dokumenter, 1559-1571, opsl. 33-34/319
- [71] Smstds., opsl. 60f./191.
- [72] Smstds., opsl. 48ff./191. Her ses formuleringen »ufrit gods giver ufrit skib, og ufrit skib giver ufrit gods«. Der skulle derfor fremvises certifikat på lasten og søbrev på skibet, så tilhørsforholdet til de toldfri vendiske byer kunne bevises, uanset om der blev sejlet gennem Sundet eller Bæltet, så kongens told ikke »forkortedes« ved at vendiske skibe medbragte »fremmed« gods som toldfrit, eller »fremmede« skibe med vendisk gods hævdedes at være toldfri. Kongen foretrak, at klareringen foregik i Helsingør, som det »sædvanlige toldsted«. Princippet om ufrit gods og ufrit skib kan spores tilbage til den ældste bevarede toldbog fra 1497. Se Zise 2020, s. 48.
- [73] SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen) 1560, s. 350, opsl. 175/261, 4.8.1560; Erik Gøbel: *Guldet fra Øresund*, 2024, s. 45, anfører, at der fra 1560 blev indført det »både arbejds- og tidsbesparende princip om, at toldbehandlingen som udgangspunkt skete ud fra de dokumenter, skipperne fremlagde.« Det var nærmest det modsatte, der skete, idet man naturligt nok begyndte med at se dokumenterne, men derefter pga. de nye toldformer med deraf følgende øgede muligheder for toldsvig indførte den tids- og arbejdskrævende stikprøvekontrol af skibslasterne, som et halvthundrede år senere resulterede i oprettelsen af et særligt visitørembede. Se herom: Mogens Jensen: »Forduld, forbrudt og gjort til Pries«, i: Zise 2023, s. 9-47.
- [74] KBB, 1556-1560, s. 438, 11.8.1560.
- [75] KBB 1551-1555, s. 381.
- [76] SA/Danske Kancelli/Indlæg til registranterne, c. 1558, opsl. 263/279.
- [77] Louis E. Grandjean (udg.): *Frederik II's Søret 1561*. 1946, kap. 10-12.
- [78] Smstds., s. 110f.
- [79] KBB 1551-1560, s. 83f., jf. s. 59.
- [80] SA/ØT/Indtægt og udgift (Jens Mogensen) 1557, fol. 559 og 561, opsl. 98-99/114.
- [81] KBB 1556-1560, s. 251f., 20.2.1559; s. 264, 31.3.1559.
- [82] Dette beløb blev fastsat i 1557. Byrådet havde indtil 1549 fået alle de opkrævede tøndepenge, hvorefter de indtil 1557 skulle betale kongen 400 daler af provenuet årligt.
- [83] SA/Danske Kancelli/Indlæg til registranterne, 2. februar 1557, u/sidetalt, opsl. 28/279.
- [84] SA/Danske Kancelli/Tegnelser over alle lande, 1545-1548, s. 70R, opsl. 43/286.
- [85] SA/Danske Kancelli/Tegnelser over alle lande, 1548, s. 262V, opsl. 236/286.
- [86] KBB 1556-1560, s. 67f. 9.5.1557.
- [87] SA/Danske Kancelli/Tegnelser over alle lande, 1548, s. 297V, opsl. 270/286.
- [88] SA/Danske Kancelli/Tegnelser over alle lande, 1549, s. 44R, opsl. 48/409.
- [89] KBB 1551-1555, s. 224 og 228, 1.3. og 22.3.1553. Samme farvesammensætning gjorde sig gældende, da de senere toldere, brødrene Jens og Henrik Rosenvinge, stod for leverancen i 1552. Prisen var da knap 5.000 daler. KBB 1551-1555, s. 86.
- [90] SA/Danske Kancelli/Indlæg til registranterne, u/sidetalt, opsl. 264/279. (Højre side).
- [91] Smstds., opsl. 55/325.
- [92] Smstds., opsl. 61/325.
- [93] Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv, IV, Tillæg, s. 7-8.
- [94] Allan Tønnesen: »Bomærket på den skotske altertavle fra Helsingør«, i: *Heraldisk Tidsskrift*, Bd. 2, nr. 14, 1966, s. 188-190.
- [95] Johs S. Dalsager: *Helsingør almindelige Hospitals Historie 1541-1941*, s. 39-45; Lars Bisgaard: *De glemte altre. Gildernes religiøse betydning i senmiddelalderens Danmark*, 2010, s. 185; *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, I*, s. 41. Det fremgår intetsteds, om altrene fortsat fysisk var til stede i kirken og blev anvendt til deres formål. Men det kan ses af et regnskab over indtægterne fra det tillagte altergods i årene 1548-1554, at hovedparten af indtægterne på livstid var tillagt de præster,

- der havde gjort tjeneste ved altrene. Regnskabet findes som afslutning på et register over altrene i et særskilt hæfte i *SA/Vor Frue Kloster, Hospitalsregnskaber 1544-1568*.
- [96] *Dalsager*, s. 21f.; *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, I*, s. 40.
- [97] *KBB 1556-1560*, 19.6.1558; *Hjorth*, 1985, s. 95; *Riis, II*, 1988, s. 229.
- [98] *Riis, Bd. I*, 1988, s. 196ff.
- [99] *Geheimarkivets Aarsberetninger, III, Til-læg*, s. 31.
- [100] *Bisgaard*, 2010, s. 110f.
- [101] *KBB 1556-1560*, s. 399, dateret 7.5.1560. Kongen mageskiftede samme år Hillerøds-holm, der var ejet af Herluf Trolle og Birgitte Gøye, med Skovkloster ved Næstved og ændrede navnet på sin nyerhvervelse til Frederiksborg.
- [102] L. Laursen (udg.): *Kronens Skøder, Bd. I, 1535-1648*, s. 65f.
- [103] *KBB 1556-1560*, s. 391, 22.4.1560.
- [104] *Astrid Friis: »Rosenobeltolden eller Skibstolden i Sundet i Tiden omkring 1550«*, i: *Festskrift til Erik Arup*, 1946, s. 174.
- [105] *Friis, Dansk Biografisk Leksikon*.
- [106] Poul Enemark: »Tolden er nobel og nobels værd«, i: Ole Degn, red.: *Tolden i Sundet*, 2010, s. 249.
- [107] *Hjorth*, 1985, s. 97.
- [108] *Venge*, 1987, s. 91.
- [109] Mikael Venge: »Øresundstoldens grund-lov«, i: Ole Degn, red.: *Tolden i Sundet*, 2010, s. 61.
- [110] *Enemark*, 2010, s. 248.
- [111] *KBB, 1556-1560*, s. 53, 6.11.1556.
- [112] *SA/ØT, 1542-1548*, opsl. 273/287.
- [113] Jeg har valgt at fastholde stavemåden Leyll som for hans far, selv om kilderne ofte bruger andre stavemåder.
- [114] *Helsingør Stadsbog, 1554-1555, 1559-1560 og 1561-1565*, s. 118, 120, 125 og 135.
- [115] *Smstds.*, s. 118; jf. s. 108, 110 og 114.
- [116] *SA/ØT/Regnskab 1542-1548*, opsl. 261/287. Ordet »erme« er usikkert, men generelt læst på denne måde.
- [117] *SA/ØT/Regnskab 1539*, opsl. 61/153. På baggrund af, at Frederik Leylls fødselsår almindeligvis sættes til c. 1536, har jeg tidligere været af den opfattelse, at denne faddergave måtte gælde et andet af borgmesterens børn. Se *Zise 2018, I*, s. 10.
- Mønterne omregnes til 11 rhinske gylden og viser altså en omregningskurs på 3 gylden for en rosenobel, 2½ gylden for en henrikusobel.
- [118] *SA/ØT/Regnskab 1542-1548*, s. 103, opsl. 261/287. Rosenoblen er også her omregnet til 3 gylden.
- [119] Søren Balle og Niels Geert Bolwig (udg.): *Christian III's Rentemesterregnskaber, Bind III, 1556*, 1999, s. 94, 96; samme: *Bind IV, 1557-58*, 1999, s. 116.
- [120] *KBB, 1556-1560*, s. 73, dateret 23.1.1557.
- [121] *SA/ØT/Regnskab 1557*, opsl. 98/114, 1.5.1557.
- [122] *KBB 1556-1560*, s. 418, 29.6.1560.
- [123] *KBB 1561-1565*, s. 278, 10.7.1563.
- [124] De havde i 1532 et fælles skib i Skotland. *Frederik I's danske Registranter*, s. 416.
- [125] Arveafkald til Frederik Leyll fra hendes søskende 12.2.1565. Se *Helsingør Stadsbog 1565*, s. 449f. Der nævnes ingen børn.
- [126] Epitafium i Sankt Olai Kirke.
- [127] Hans Christensen Sthen: *En liden Trøst-skrift For alle Christelige Forældre...*, 1581. I de bevarede årgange af Sankt Olai Kirkes regnskaber er det kun lykkedes med sikkerhed at finde én begravelse af Frederik Leylls barn, nemlig 20.4.1572. *Helsingør, Sankt Olai Kirkeinspektion, Kirkeregnskaber 1571-1576*, opsl. 16/87. På opsl. 48/87 16.1.1575 omtales en begravelse af Frederik Leylls dreng. Det kan være en søn, men også en tjenestedreng. Mange af årsregnskaberne angiver kun indtægten ved ringning for lig og begravelser i en sum og ikke som et register over døde og begravede.
- [128] Laurits Pedersen, udg.: *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857, Bd. II*, 1929, s. 196.
- [129] *Sankt Olai Kirkeregnskaber, 1600-1601*, opsl. 27/51.
- [130] *SA/Helsingør Byfoged, Skifteprotokol 1583-1592*, s. 133-156, 8.11.1589, opsl. 166ff./336. Både 1589 og 1592 var pestår med mange dødsfald i Helsingør.
- [131] *SA/Helsingør Byfoged, Skifteprotokol 1603-1610*, opsl. 305/426, s. 295V-297R, 15.3.1608. Bente Andersdatter og Karine er med på David Hansens epitafium.
- [132] *SA/Helsingør Tingbog, 1597-1598*, s. 74, opsl. 76/168.
- [133] *KBB, 1596-1602*, s. 227.

- [134] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Niels Henriksen)* 1597, fol. 1460, opsl. 209/286.
- [135] *SA/Helsingør Tingbog* 1596-1597, opsl. 38/126.
- [136] *Smstds.*, opsl. 121f./126.
- [137] *SA/Helsingør Tingbog*, 1571 1 - 1575, s. 297V, opsl. 321/369, 29.4.1575.
- [138] Laurits Pedersen, udg.: *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857, Bd. I*, 1926, s. 426.
- [139] Laurits Pedersen, I, s. 426; Lars Bjørn Madssen: »Øresunds Toldkammer i Helsingør« i: Ole Degn (red.): *Tolden i Sundet*, 2010, s. 84-124. Her s. 90f.
- [140] *SA/Helsingør Tingbog*, 1604 10 - 1605 10, s. 204V-205R. og 210V-211V, opsl. 208/237 og 214-15/237; jf. Laurits Pedersen, *Bd. I*, s. 432.
- [141] *SA/Helsingør Tingbog*, 1566 1 - 1570, s. 183R, opsl. 208/401, 24.1.1569.
- [142] *SA/Helsingør Tingbog* 1571 1 - 1575, s. 181V, opsl. 195/369.
- [143] *Smstds.*; jf. *SA/Helsingør Tingbog* 1561-1565, s. 8, opsl. 9/279, 12.1.1562.
- [144] *Smstds.*, 1583-1586, s. 114, opsl. 121/182, 11.10.1585.
- [145] *Smstds.*, 1594-1595, s. 143R-144V, opsl. 306-08/314, 30.4.1595.
- [146] Skiftet findes ikke i Skifteretsprotokollen, men i kort form indskrevet i *SA/Helsingør Tingbog*, 1600-1601, s. 152R-153R, opsl. 152F/163. 9.3.1601.
- [147] Marquard, E., red.: *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, Bd. I-III*, 1929-41, Bd. II, s. 396.
- [148] *Zise* 2017, s. 30.
- [149] *Riis*, I, s. 173f.
- [150] *SA/Helsingør Tingbog*, 1600-1601, s. 152R-153R, opsl. 152f./163, 9.3.1601.
- [151] *Riis*, II, s. 216 sætter beløbet ca. 6.000 daler for lavt til 21.305 daler.
- [152] *Sankt Olai Kirkeregnskaber*, 1570-79, opsl. 4/17.
- [153] P.V. Jakobsen: »Helsingørs Kæmner-Regnskab for Aaret 1577«, i: *Danske Magazin*, Aarg. 6, rk. 2, 1845, s. 185.
- [154] *KBB* 1556-1560, s. 418, 29.6.1560.
- [155] *KBB* 1561-1565, s. 278, 10.7.1563.
- [156] *Smstds.*, s. 606, 17.5.1565.
- [157] *KBB* 1580-1583, s. 456, 14.3.1582.
- [158] *KBB* 1571-1575, s. 181, 26.10.1572
- [159] *KBB* 1576-1579, s. 712, 7.8.1579.
- [160] *KBB* 1580-1583, s. 478, 6.5.1582; s. 514, 4.7.1582.
- [161] *SA/Helsingør Tingbog*, 1571 1 - 1575, s. 90V, opsl. 96/369.
- [162] Instruks i *Helsingør Stadsbog* 1561-1565, s. 201.
- [163] *SA/Helsingør Tingbog*, 1571 1 - 1575, s. 266R, opsl. 290/369, 11.10.1574.
- [164] *KBB* 1588-1591, s. 637, 17.7.1591.
- [165] *SA/Helsingør Tingbog*, 1587 1 - 1592 1, fol. 417R, opsl. 418/483, 23.7.1592.
- [166] *SA/Helsingør Tingbog*, 1587-1592, s. 461V-162R, opsl. 466/488, 8.11.1591; s. 468V, opsl. 473/488, 22.11.1591 og s. 473V, opsl. 478/488, 6.12.1591.
- [167] *KBB* 1588-1591, s. 637, 17.7.1591.
- [168] V.A. Secher, udg.: *Corpus Constitutionum Daniae, Bd. II*, 1576-95, s. 51. 23.3.1577.
- [169] *Geheimarkivets Årsberetninger III, Tillæg*, s. 66f.
- [170] *Jellingsø*, s. 54.
- [171] M. Mackeprang: *Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejf til Christian IV*, 1900, s. 99.
- [172] P.V. Jacobsen, 1845, s. 183ff. Allerede i 1476 havde Christian I fritaget rådet i Helsingør for byskat (*Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiu, III, Tillæg*, s. 12); men denne fritagelse er åbenbart siden blevet annulleret.
- [173] *Riis*, *Bd. II*, s. 234.
- [174] *KBB* 1556-1560, s. 391, 22.4.1560.
- [175] *KBB* 1561-1565, s. 401, 14.3.1564. Sommeren 1563 skrives han stadig som »borger«. *KBB* 1561-1565, s. 278, 10.7.1563.
- [176] Se f.eks. *SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen)* 1568, opsl. 283/292; *SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen)* 1577, opsl. 227/418, og *SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen)*, 1580, opsl. 614/619.
- [177] *KBB* 1580-1583, s. 665.
- [178] *KBB* 1566-1570, s. 554, 5.3.1570. Med »skat« tænkes primært på byskatten, med »hold« på forpligtelsen til at give kongens folk underhold i byen, med »vagt« deltagelse i borgervæbningen og med »tynge« alle andre pålagte afgifter.
- [179] *KBB* 1580-1583, s. 456. 14.3.1583.
- [180] *Jellingsø*, s. 53.
- [181] *KBB* 1561-1565, s. 191, 29.11.1562.
- [182] *Smstds.*, s. 220, 26.2.1563.
- [183] Se herom i: Mogens Jensen: »Rosenvingebrødrene i Helsingør« i: *Zise*, 2017, s. 25f.

- [184] *KBB 1571-1575*, s. 472, 5.7.1574.
- [185] *KBB 1580-1583*, s. 344f., 3.9.1581.
- [186] L. Laursen, udg.: *Danmark-Norges Traktater*, 1523-1750, Bd. I, 1536-1560, 1907, s. 461f.
- [187] *Marquard, III*, s. 92ff., brev 30.8.1566.
- [188] *KBB 1561-1565*, s. 401, brev 14.3.1564.
- [189] *Marquard, III*, s. 42ff., brev 27.4.1566.
- [190] Nærmere om sundspærringerne i: *Jensen*, 2017, s. 29-36.
- [191] *Marquard, III*, s. 73, brev 2.8.1566.
- [192] *KBB 1561-1565*, s. 430f.; 497; 560. Breve 25.4.1564, 1.9.1564 og 15.2.1565.
- [193] *KBB, 1556-1560*, s. 409f.
- [194] *Jensen*, 2017, s. 21f. Samme i: *Zise*, 2022, s. 107f.
- [195] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Jens Mogensen)*, s. 638-863. Det totale sidetal er 885. Toldbogen fra 1561, det første år med blussepenge, er ikke bevaret.
- [196] *Jensen*, 2022, s. 113ff.
- [197] *SA/ØT/Lastepenge, indtægt og udgift (David Hansen) 1567*, opsl.20-21/164.
- [198] *CCD I*, s. 476f. Brev 30.3.1571.
- [199] *SA/ØT/Indtægt (Hans Meier) 1600*, s. 992-1000, opsl. 512-16/666.
- [200] *Jensen*, 2017, s. 36ff.
- [201] *KBB 1576-1579*, s. 674, 10.7.1579.
- [202] *KBB 1580-1583*, s. 26f., 17.2.1580.
- [203] *CCD II*, s. 48. Åbent brev dateret 24.1.1577.
- [204] *KBB 1588-1592*, s. 62, 14.7.1588; jf. *SA/ØT/Indtægt og udgift (Hans Meier) 1595*, fol 1380, opsl. 727/782.
- [205] Mogens Jensen: »Øresundstolden omkring år 1600« i: *Zise 2019*, s. 46ff.
- [206] *SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen) 1568*, s. 74, opsl. 87/200; *SA/ØT/Indtægt og udgift (Frederik Leyel) 1568*, s. 98, opsl. 49/405.
- [207] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Frederik Leyel) 1568*, s. 553, opsl. 274/405.
- [208] *SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen) 1568*, s. 509, opsl. 160/292.
- [209] *Jensen*: 2019, s. 48.
- [210] Se herom: Harry Breslau: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, I^a*, Berlin 1969, s. 47; Herluf Nielsen: »Invocatio«, i: *Kulturhistorisk Lexikon for Nordisk Middelalder, VII*, København 1962, spalte 461.
- [211] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Morten Jensen) 1582*, s. 1, opsl. 2/498.
- [212] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Morten Jensen) 1583*, s. 1, opsl. 2/437.
- [213] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Niels Henriksen) 1584*, s. 7, opsl. 52/275.
- [214] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Niels Henriksen) 1599*, s. 3, opsl. 111/218.
- [215] *KBB 1566-1570*, s. 55, 29.5.1566. Sejladsen har ikke kunnet lokaliseres i toldbogen for 1566, da købmændenes navne ikke er anført deri.
- [216] *Smstds.*, s. 312, 13.4.1568. Skibene er anført i *SA/ØT/Lastepenge, indtægt og udgift (David Hansen) 1568*, opsl. 77/178, 20.4., hvor det fremgår, at det ene skib er på 30 læster og sejler i ballast, det andet på 40 læster og – mod tilladelsen – fragter 35 læster salt.
- [217] *SA/ØT/Indtægt og udgift (David Hansen) 1569*, s. 396, opsl. 222/362.
- [218] *Smstds.*, s. 659ff., opsl. 356ff./362.
- [219] *SA/Helsingør Tingbog 1566 1 – 1570*, s. 233R-235V, opsl. 261ff./401, 28.9.1569.
- [220] Dette var helt i overensstemmelse med Frederik II's Soret fra 1561, Kapitel 60, der pålagde skippere at bruge lods, når de var i »lodsmandsfarvand«.
- [221] *KBB 1566-1570*, s. 84, 10.9.1566.
- [222] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Morten Jensen) 1589 5 1 – 1590 5 1*, s. 112, opsl. 125/660 og s. 1006, opsl. 523/660.
- [223] *Smstds.*, s. 318, opsl. 179/660 og s. 1046, opsl. 543/660.
- [224] *DA/Helsingør Tingbog, 1587-1592*, s. 291V-292V, opsl. 292f./483, 15.4.1590.
- [225] *DA/Helsingør Tingbog, 1592-1593*, s. 69V-71R, opsl. 71ff./183, 5.8.1592.
- [226] Han er som regel anført som Jelle Jørgensen i toldbogen.
- [227] *DA/Helsingør Tingbog, 1593-1594*, s. 113R-118R, opsl. 116-121/157, 11.12.1593.
- [228] 26. april, 5. juli, 12. september og 19. oktober.
- [229] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Niels Henriksen) 1594*, opsl. 59/140.
- [230] *SA/Helsingør Tingbog, 1597-1598*, s. 131V-132R+V, opsl. 134f./168, 10.3.1598.
- [231] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Niels Henriksen) 1597*, s. 1349, opsl. 154/286.
- [232] *Smstds.*, s. 1083, opsl. 21/286.
- [233] *SA/Helsingør Tingbog, 1597-1598*, s. 155R-161V, opsl. 159-166/168, 26.4.1598.
- [234] *SA/Helsingør Tingbog, 1596 5-1598 4*, s. 149V-153R, opsl. 287-290/306, 10.4.1598.

- [235] De to første blev klareret den 1. april 1598, de to sidste den 7. april. *SA/ØT/opsl.* 274-276/377.
- [236] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Hans Meier)* 1598, opsl. 332/560; 364/560; 393/460 og 399/460.
- [237] *Smstds.*, opsl. 375/560 og 391/560.
- [238] I toldbogen er blot angivet »engelsk«, men man må gå ud fra, at betegnelsen dækker engelsk klæde, lærred, bomuldssatin eller andet, hvorfor ordet klæde er tilføjet her.
- [239] *Smstds.*, opsl. 397/277.
- [240] *SA/Helsingør Stadsbog, 1598-1599*, s. 96V-97V, opsl. 98-99/198, 16.10.1598.
- [241] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Hans Meier)*, 1598, s. 311, opsl. 326-377. Toldskriver Hans Meier omtales jævnligt med sit tilnavn Dreier.
- [242] *SA/Helsingør Tingbog, 1566 I - 1570*, s. 91R+V, opsl. 105f./401, 16.7.1567.
- [243] Svend Thomsen: *Dronning Sophies Kopibøger, 1588-1617*, København 1937.
- [244] *Dronning Sophies Kopibøger*, s. 95, 15.5.1590, s. 103, 11.7.1590 og s.133, 29.8.1591. Den 15-årige danske prinsesse Anna var blevet viet til den skotske konge ved stedfortræder i august 1589.
- [245] *Smstds.*, s. 122, 28.2.1591; s. 179f., 23.9.1595.
- [246] *Smstds.*, s. 128, 18.7.1591.
- [247] *Smstds.*, s. 129, 8.8.1591. Et vinfad rummer seks amer á ca. 150 liter.
- [248] *Smstds.*, s. 160, 17.5.1592.
- [249] *SA/Danske Kancelli, Sjællandske Tegner, 1596-1604*, s. 196V, opsl. 98/406, 30.1.1599.
- [250] *SA/Danske Kancelli, Sjællandske Tegner, 1596-1604*, s. 223, opsl. 124/406, 28.9.1599.
- [251] *SA/ØT/Indtægt og udgift (Niels Henriksen)* 1599, opsl. 27/218. Udateret tilførsel.
- [252] Henning Henningsen: *St. Olai Kirke i Helsingør, 1959*, s. 98.
- [253] *SA/Kirkeinspektionens regnskaber, 1570-1579*, opsl. 14/17; enslydende i *Kirkeinspektionens Regnskaber, 1579-80*, opsl.17/37.
- [254] *Smstds.*, 1576-1579, opsl. 7/24, 2.9.1576.
- [255] *SA/Helsingør Tingbog, 1597-1598*, opsl. 82/168, 28.11.1597.
- [256] *Kirkeinspektionens regnskaber, 1598-1599*, opsl. 35/51; 37/51.
- [257] *Smstds.*, 1557-1561, opsl. 10/113 (1560) og 13/113 (1561).
- [258] *Smstds.*, 1595-1596, opsl. 4/51. Jordskylden er opgjort i mark »som mynten nu gaar« el-ler »mark gode« (2 mark på en daler), mens købsprisen er udregnet efter »mark danske« (4 mark på en daler), hvorfor den skal dobles op. Skødet på førstnævnte grund, dateret 17.3.1595 findes i *SA/Helsingør Tingbog, 1594-1595*, opsl. 145/151.
- [259] *Kirkeinspektionens regnskaber, 1583-1584*, opsl. 12/21.
- [260] *Smstds.*, 1584-1585, opsl. 19/30.
- [261] *Smstds.*, 1598-1599, opsl. 35/51.
- [262] *Smstds.*, 1600-1601, opsl. 45/51.
- [263] *Smstds.*, 1601-1602, opsl. 51/59. Tilbagebetalingen er udateret.
- [264] *Smstds.*, 1601-1602, opsl. 18/59.
- [265] *Smstds.*, 1592-1593, opsl. 26/57 (alle tre begravelser); opslag 23-24/57 (klokkingering med alle klokker).
- [266] *Smstds.*, 1591-1592, opsl. 6/42.
- [267] *Smstds.*, 1580-1581, opsl. 20/26.
- [268] *Smstds.*, 1577-1578, opsl. 26/27.
- [269] Ulla Kjær og Poul Grinder-Hansen: *Kirkerne i Danmark, Bd. II*, 1989, s. 91.
- [270] *Laurits Pedersen, Bd. I*, s. 67, billedtekst. Således også *Henningsen*, s. 114.
- [271] *Danmarks Kirker, II, Frederiksborg amt*, s. 238.

Grænsegendarmeriets tre chefer 1919-1959

AF SVEND PALUDAN-MÜLLER

Indledende bemærkninger om de militære chefer

I *Zise 2021* er der en omfattende erindringsartikel af grænsegendarm Jens Jacob Jensen om hans 43-årige virke ved grænsen, nemlig »På grænsen 1919-1962 – Inspektionsvagtmesterens oplevelser og fortælling.« Artiklen rummer et utal af personlige iagttagelser, og er en vigtig kilde til Grænsegendarmeriets historie.

I herværende artikel kastes der nyt lys over Grænsegendarmeriets tre militære chefer, som fungerede fra 1919 til 1959. Cheferne var også emne i grænsegendarm Jens Jacob Jensens artikel, og denne var særdeles kritisk overfor to af dem. Der inddrages i det følgende oplysninger fra oberst Paludan-Müllers datter, Dagny Paludan-Müller, der døde i 2023.

Det, der her skal behandles, er omtalen af de tre militære chefer, som Jens Jacob Jensen har haft gennem de 43 år fra 1919 til 1959. Det er oberst, greve Aage Moltke (1919-1934), oberst Svend Bartholin Paludan-Müller (1934-1944) og oberst Stephan Ankjær (1945-1958). I 1952 blev navnet Grænsegendarmeriet ændret til Toldgrænsekorpset, og de lyseblå uniformer forsvandt. I 1959 blev det civile understreget af, at chefposten blev overtaget af en cand. polit. Slutstenen var den 1. april 1969. Her ophørte Toldgrænsekorpset som et selvstændigt korps, og grænsebevogtningen blev underlagt Toldvæsenet.

Jens Jacob Jensen har en særdeles kritisk holdning til cheferne Moltke og Ankjær, som ikke viste sig langs grænsen og ikke var interesseret i gendarmerens liv og færden. Moltke betegnes som en nidkær officer. Paludan-Müller var derimod en synlig chef, der var afholdt af gendarmerne. Paludan-Müllers embedsperiode var på 10 år, idet han den 26. maj 1944 blev dræbt i em-

bedsboligen i Gråsten efter en længere skudveksling, da han modsatte sig tysk arrestation.

I slutningen af artiklen behandles læserbrevssagen fra 1935, hvor Paludan-Müller fik en alvorlig tjenstlig påtale for sin kritik af den italienske diktator Benito Mussolini i et læserbrev i *Dagbladet Hjemdal*. Det særlige i forhold til i dag er den hurtige måde man greb ind overfor den nyudnævnte chef, og hvordan man dengang så på offentligt ansattes ytringsfrihed.

Oberst Paludan-Müllers datter som kilde

Denne artikel indeholder som nævnt oplysninger fra Paludan-Müllers datter, Dagny Paludan-Müller, der døde i 2023 som 96-årig. Hun boede som barn i tjenesteboligen i Gråsten med sine forældre og var 17 år, da hendes far blev dræbt i 1944. Hun kaldes det sidste vidne, idet hun i en pause i kamphandlingerne fik lov til at sige farvel til sin far. Selv i sine sidste år kunne hun levende fortælle om tiden i Gråsten, hvor hun var det sidste hjemmeboende barn i familien.

Oberst greve Aage Moltke (1868-1942)

Oberst Moltke var godsejersøn fra godset Nørager på Vestsjælland. Han var nede i rækken af sønner, så han gik, som det ikke var ualmindeligt, officersvejen. Han havde været chef for det danske gendarmerikorps på de vestindiske øer, som indtil 1917 var en dansk koloni. Her mødte han sin første ægtefælle, hvis far var dansk dommer på øerne. Da embedet på de vestindiske øer forsvandt, var der meget belejligt en ledig chefstilling for Grænssegendarmeriet, der skulle bevogte den nye 140 km lange grænse mod Tyskland. Jens Jacob Jensen har i sin artikel ikke blide ord til overs for oberst Moltke som chef. Han omtales som en nidkær chef, der ved den mindste forsømmelse bragte den militære straffelov i anvendelse overfor gendarmene.

Da Moltke pga. sin fratræden i 1934 skulle fraflytte tjenesteboligen i Gråsten, lod han ifølge Dagny Paludan-Müller et antikt møblement blive stående, hvilket var særdeles velkomment. Efterfølgeren Paludan-Müller kom fra en præstegård på Sydsjælland, hvor de arvede møbler ikke var på niveau med Moltkeslægtes møbler. Indtrykket af Moltke var derfor positivt i Dagnys erindring. Moltke var enkemand, og han flyttede snart til Tønder,

Fig. 1. Oberst Paludan-Müller i 1938 ved tjenesteboligen på Slotsbakken i Gråsten, med sin ægtefælle Ragna Emilie og datteren Dagny, der på det tidspunkt var 11 år. Foto i privateje.

hvor han så med sin nye ægtefælle kom til at bo i Amtmandspalæet. Der var god plads, idet amtmanden, lensgreve Otto Didrik Schack, selv boede på Schackenborg. Dagny Paludan-Müller nævnte først, at Moltke var blevet gift med »en bagerjomfru fra Tønder.« På et senere tidspunkt omtalte hun hende som »min elskede lærerinde i Tønder.« Baggrunden for historien er, at enkemanden Moltke i 1936 blev gift med lærer Helene Petersen, som var datter af bagermester Thorvald Petersen i Tønder. Paludan-Müller var i nogle år inden sin chefudnævnelse næstkommanderende med bopæl i Tønder, hvor hans datter var begyndt sin skolegang med Helene Petersen som »sin elskede lærerinde.«

I en artikel i *Sønderjysk Månedsskrift* fra 1995 af Helene Moltke om afstemningen i Tønder i 1920, omtaler hun på en diskret måde, hvordan hun

traf oberst Moltke. I 1934 talte hun på et møde, hvor Moltke var til stede, på Hotel Gråsten om Det unge Grænseværn. Efter foredraget takkede Moltke hende, og »vi var helt på bølgelængde«. Hun skriver videre: »Denne afstemningsaften i 1934 var af afgørende betydning for mig. To år efter skiftede jeg navn til Moltke [...]«. Moltke døde i 1942 som 73-årig. Helene Moltke, der var født i 1906, døde i 2000. Hun overlevede således sin mand med 57 år. Oberst Moltkes nye ægteskab har uden tvivl været et samtaleemne i Gråsten og Tønder. Helene Moltke blev en kendt og respekteret skikkelse i Tønders skolevæsen, hvor hun sluttede som skolepsykolog.

Disse oplysninger er med til at nuancere det ikke særligt positive billede, som tegnes af oberst Moltke i Jens Jacob Jensens artikel. Den stive officer, der forlangte streng militær disciplin af Grænsegendarmerne, har åbenbart haft flere sider.

Oberst Svend Bartholin Paludan-Müller (1885-1944)

Paludan-Müller var af en gammel præsteslægt, og hans barndomshjem var en præstegård på Præstø-egnen. Han tog adgangseksamen til Polyteknisk Læreanstalt, men valgte officersvejen. Hans ægtefælle, Ragna Emilie, fulgte ham trofast på de mange flytninger, der hørte til officerskarrieren. Endepunktet blev Grænsegendarmeriet – først i Tønder, og så chefudnævnelsen i 1934 med tjenesteboligen på Slotsbakken i Gråsten.

Der var ifølge datteren Dagny røster fremme om, at det ikke længere burde været en militær chef, der stod i spidsen for korpset. Statsminister Thorvald Stauning var på det tidspunkt i Sønderjylland, og han tog en køretur langs grænsen med Paludan-Müller, og Stauning var »begeistret«. Måske har Paludan-Müller luftet sine ideer om at demokratisere Grænsegendarmeriet, så man kom væk fra den strenge disciplin. Det kan have tiltalt Stauning, idet behovet for et civil styre ikke ville være så påtrængende, hvis Paludan-Müller fik stillingen.

I sin artikel sammenfatter Jens Jacob Jensen chefskiftet i 1934 på denne måde: »Det var et chefskifte, der fik stor betydning for korpsets personale. Det føltes som efter en meget lang og streng vinter at mærke en mild forårsvind stryge hen over jorden.« Der gives af Jens Jacob Jensen en række eksempler på de nye tider. Dagny Paludan-Müller fortæller selv, at hendes far flere gange om ugen blev kørt til grænsen og blev sat af, hvorefter han gik 10 kilometer. Han kunne på afstand kende gendarmerne, og det blev til

Fig. 2. Oberts Paludan-Müller i 1938, hvor han var 53 år. Paludan-Müller var et friluftsmenneske, der befandt sig bedst hos gendarmerne på vagt, eller med et jagtgevær eller en fiskestang. Foto i privateje.

mange gode møder inden han igen blev afhentet længere fremme. Korpset bestod i denne periode af ca. 320 vagtmestre og gendarmere.

Der var i den 10-årige embedsperiode et par tilfælde, hvor Paludan-Müller stod til afskedigelse pga. sin åbenlyse modstand mod nazismen. Det siges, at de sønderjyske socialdemokratiske folketingsmedlemmer i disse situationer gik til deres partifælle, ministeren, og en afskedigelse blev afværget, selv om det i hvert fald i 1943 var meget tæt på.

Det smertede Paludan-Müller, at tre gendarmere den 9. april 1940 blev dræbt af civilklædte tyske tropper, som var sendt over grænsen for at forberede besættelsen. De tre gendarmere befandt sig ved jernbaneviadukten i Padborg. Paludan-Müller havde den 8. april ifølge hans datter ringet til København for at få tilladelse til at sprænge viadukten i luften, så tyskernes

transporter blev forsinket, og for at sende et signal om modstand. Det blev totalt afvist med henvisning til ikke-angrebspagten med Tyskland.

Da der i 1941 på Bov Kirkegård skulle opsættes en mindesten for de tre gendarmere, blev der på Paludan-Müllers foranledning indhugget følgende tekst: »Skudt af civilklædte personer den 9. april 1940«. Inden indvielsen af stenen forlangte Statsministeriet, at teksten skulle kittes til for ikke at provokere tyskerne. Det skete under Paludan-Müllers protest, men ifølge Dagny glædede han sig hver gang det regnede, for så kom teksten frem på stenen.

Oberst Stephan Ankjær (1888-1972)

Den tredje og sidste militære chef var oberst Ankjær. Han blev udnævnt i 1945, hvor der igen kom dansk grænsebevogtning. Ankjær betegnes af Jens Jacob Jensen som en »sofageneral«. Han mener, at Ankjær intet gjorde for gendarmerne og i det hele taget ikke viste interesse for tjenesten. Ved udnævnelsen i 1945 var han 57 år, og det lå nok i kortene, at der på lidt længere sigt forestod en omorganisering af korpset.

Det kan med nutidens øjne undre, at man opførte en ny tjenestebolig på ruinerne af den nedbrændte bolig. Men der var følelser involveret, hvor det officielle Danmark af hensyn til sønderjyderne og de gendarmere, der havde mistet livet, ikke ville gøre forandringer af nogen art. Grænsegendarmeriet skulle genopstå. Men reelt har oberst Ankjær været en overgangsfigur, indtil det hele med tiden skulle ændres.

Det, som gendarmerne i deres kritik lagde vægt på var, at oberst Ankjær ikke kæmpede for dem, men villigt accepterede ændringer af korpset, som gendarmerne opfattede som forringelser, ikke mindst afskaffelsen af de lyseblå uniformer med den karakteristiske kasket, som vi kender fra Frankrig. Det må objektivt siges, at Ankjær ikke har haft mulighed for at forhindre afviklingen af Grænsegendarmeriet, så kritikken af ham er ikke helt retfærdig. Oberst Ankjær blev pensioneret i 1958, og pr. 1. januar 1959 blev Toldgrænsekorpset et civilt korps. Tjenesteboligen blev inddraget til kontorer. En æra var afsluttet.

Læserbrevssagen i 1935 – Ytringsfrihed dengang og nu

Dette afsnit handler om den officielle reaktion på Paludan-Müllers artikel i Aabenraa-avisen *Hejmdal* i 1935. Det vurderes, hvordan man i dag ville se på en offentlig ansats tilsvarende udtalelser i en udenrigspolitisk sag.

Baggrunden for artiklen var Italiens invasion i Abessinien i 1935, hvor Italien for enhver pris ville være en kolonimagt. Denne brutale fremfærd af det fascistiske Italien harmede Paludan-Müller, og da Flensborg Avis forsvarede den italienske diktator, gik Paludan-Müller i aktion med en artikel i *Hejmdal*, hvor Benito Mussolini og den italienske stat blev angrebet i kraftige vendinger.

Artiklen var trykt i *Hejmdal* den 3. september 1935, og den italienske ambassadør protesterede næste dag til det danske udenrigsministerium. Det var for Stauning-Munch-regeringen afgørende at værne om neutralitetspolitikken og stå på god fod med Adolf Hitlers Tyskland og dets allierede Italien. Der var derfor ved at opstå en ubehagelig sag, og der skulle reageres omgående for at vise det officielle Danmarks stilling. Paludan-Müller blev derfor telefonisk den 5. september 1935 anmodet om næste dag at stille i København. Her havde den socialdemokratiske finansminister H.P. Hansen en skrivelse klar, som Paludan-Müller måtte underskrive, hvis han ville undgå afskedigelse.

Straffen var en alvorlig misbilligelse, en tjenstlig bøde på en halv måneds løn og tilkendegivelse om øjeblikkelig afskedigelse i gentagelsestilfælde. Et vigtigt signal i forhold til Italien var desuden beslutningen om hjemsendelse indtil videre. Paludan-Müller måtte underskrive afgørelsen, inden han igen kunne tage toget hjem til familien i Gråsten. Her husker datteren, at det ikke var en nedbøjet far, der kom hjem. Han havde fået sit budskab ud, og hjemsendelsen kommenterede han med, at september var en god jagtmåned.

Et centralt punkt i *Hejmdal*-artiklen var, at den var underskrevet: »S.B. Paludan-Müller – Chef for Grænsegendarmeriet«. Sagen er i 2024 omtalt i en ny udgave af bogen *Offentlig arbejdsret* af Peer Schaumburg-Müller og Morten Ulrich, der bl.a. skriver: »Læserbrevet var underskrevet under angivelse af stillingsbetegnelse, hvilket også i dag kunne være en tjenesteforseelse, men Finansministeriet gik i 1935 skridtet videre og forbød chefen også som »Privatmand« at udtale sig offentligt om sådanne forhold. Det ville ikke kunne ske i dag«. I forhold til 1935 er der nu en langt større ytringsfrihed. Men for offentligt ansatte i jobs tæt på det politiske system gælder det dog også i dag, at de i deres offentlige ytringer må indrette sig

Genpart.

FINANSMINISTERIET.

KØBENHAVN, den 6. September 1935.

D. T. Journ. C. M. . . .

I Anledning af Deres i Bladet "Hjemdal" for den 3' ds. optagne Artikel vedrørende de italienske-abessinske Forhold, hvori De har fremsat en Række for den italienske Stat krænkende Udtalelser, meddeler man Dem herved med Henhold til Tjenestemandslovens § 18 en alvorlig Misbilligelse, hvorhos De ikendes en Bøde paa en halv Maanedes Løn, ligesom man yderligere skal tilkendegive Dem, at De fremtidig i Deres nuværende Stilling hverken som Chef for Grænsegendarmeriet eller som Privatmand og hverken skriftligt eller mundtligt maa udtale Dem offentligt om Forhold som det ovennævnte eller om Forhold af lignende Karakter, i alt Fald ikke uden at De i det enkelte Tilfælde forud har indhentet Administrationens Tilladelse, og at De maa forvente i Gentagelsesstilfælde øjeblikkeligt at blive afskediget.

De vil derhos have at tage Orlov fra Tjenesten fra og med i Dag og indtil videre.

M.P.Hansen.

P.Grønvold.

Hr.Oberstløjtnant S.B.Paludan-Müller.

Under Henvisning til Tjenestemandslovens § 18 erkender jeg herved, at jeg har skrevet den i "Hjemdal" for den 3' ds. optagne Artikel: "Italien-Abessinien", og at jeg derved har overtrådt mine Tjenesteplichter, hvorfor jeg anerkender ovenstaaende Afgørelse af Sagen.

København, den 6. September 1935.

S. B. Paludan-Müller

◀ Fig 3. Denne erklæring måtte oberst Paludan-Müller i 1935 underskrive for at undgå en tjenestemandssag efter læserbrevet i Aabenraa-avisen *Hejmdal*, hvor Paludan-Müller angreb den italienske diktator Benito Mussolini i meget kraftige vendinger. Dokument i Rigsarkivet.

efter regeringens officielle politik. Når man kender de totalitære regimers forbrydelser, var Paludan-Müllers tidlige advarsler oplagt rigtige og udtryk for en idealistisk holdning, som ikke mange havde på det tidspunkt. Man kan derfor sige, at han gjorde det rigtige – at give udtryk for sin harme. Men det var selvfølgelig en stramning at underskrive sig som chef for Grænsegendarmeriet og dermed give protesten et officielt præg.

KILDER OG LITTERATUR

Dagny Paludan-Müller (1926-2023), mundtlige oplysninger til forfatteren.

Rigsarkivet, Svend Bartholin Paludan-Müller, personalesag.

Jensen, Jens Jacob: På grænsen 1919-1962 – Inspektionsvagtmesterens oplevelser og fortælling. I: *Zise 2021 – Told- og skattehistorisk årbog*. Told- og Skattehistorisk Selskab, 2021, s. 133-298.

Moltke, Helene: Afstemningen i Tønder 1920. I: *Sønderjysk Månedsskrift* nr. 1/2, januar-februar 1995. Historisk Samfund for Sønderjylland, 1995, s. 12-17.

Schaumburg-Müller, Peer, Morten Ulrich: *Offentlig arbejdsret*. 3. udgave. Karnov Group Denmark, 2024.

Drabet på tre gendarmmer i Padborg den 9. april 1940

AF HANS SCHULTZ HANSEN

De tre første ofre for den tyske besættelse af Danmark 1940-45 blev tre danske grænsegendarmmer, som blev dræbt ved jernbaneviadukten i Padborg i minutterne før den tyske værnemagts overskridelse af grænsen tidligt om morgenen den 9. april 1940.¹ De tre overgendarmmer er nævnt på den min-

Fig. 1. Mindestenen over de tre dræbte gendarmmer ved jernbaneviadukten i Padborg. Da den blev afsløret den 4. maj 1941 var sætningen »Skudt af civilklædte personer« efter henstilling fra Statsministeriets departementschef blevet fyldt op med stenkit af frygt for, at den kunne provokere besættelsesmagten. Indskriften kunne dog ses, når stenen blev våd i regnvejr. Foto: Wikimedia Commons.

desten, som godt et år senere blev rejst på drabsstedet. Deres navne er Albertsen, Birk og Hansen. På stenen står der endvidere: »Skudt af civilklædte personer 9. april 1940«.

Det har sin rigtighed. Men følgende spørgsmål rejser sig uvilkårligt: Hvor kom de civilklædte personer fra, hvorfor skød de gendarmerne, hvordan gik det til i detaljer, og hvad skete der med gendarmerne efter, at de var blevet skudt? For at svare på disse spørgsmål, hvilket er formålet med denne artikel, må man rekonstruere, hvad der egentlig skete nede ved grænsen i Padborg tidligt om morgenen på besættelsesdagen. Denne rekonstruktion vil hovedsageligt ske på grundlag af politiets akter. Det er nærmere bestemt Gråsten Politis efterforskningssag, der senere er havnet i arkivet hos Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, som Grænsegendarmeriet administrativt hørte under.

Tysk spionage mod Danmark foråret 1940

Som led i forberedelserne til den tyske invasion af Danmark udførte den militære efterretningstjeneste Abwehr i februar-marts 1940 spionage mod Danmark.² Abwehr var en selvstændig afdeling inden for den tyske værnemagts overkommando. Ud over centralen i Berlin var der filialer rundt om i riget, som betegnedes Abwehrstellen (AST). Et sådant Abwehrstelle fandtes i Hamborg. Det havde Skandinavien som operationsområde og Oberstleutnant Georg Herrlitz som chef. Hver Abwehrfilial havde flere underfilialer, såkaldte Abwehrnebenstellen (ANST). Et sådant Abwehrnebenstelle havde til huse på Duborgkasernen i Flensborg. Chef for ANST Flensburg var Hauptmann Viktor Kusch, mens efterretningsvirksomheden i Danmark blev styret af Hauptmann Hans Wilhelm Uhthoff. I februar 1940 gav Herrlitz Uhthoff ordre til at indhente oplysninger til brug for den kommende besættelse af Danmark. Herrlitz ønskede navnlig efterretninger om gader og veje i Jylland og deres belægning, broernes bredde og bæreevne, det danske militær og dets placering og forberedelser til sprængning af broer og viadukter m.m. samt oplag af sprængstof til dette formål.

Til at udføre spionagen trak Uhthoff på et net af agenter, som Abwehr havde etableret, fra det tyske mindretal. Heri indgik gårdejer Hans Sievers på Valdemarstoft. Han fortalte ANST Flensburg, at viadukterne ved Padborg var minerede, og hans oplysning gik videre til AST Hamborg. I disse meldinger hed det: »I umiddelbar nærhed af grænsen [er] fast hjemmehørende told-

tjenestemænd udrustet med infanterivåben og i sprængtjeneste uddannet grænsegendarmeri (rundt regnet 600 mand). Anvisning: Yde modstand i fællesskab med værnemagten [dvs. den danske hær]. Opgaven synes at være at spærre grænsen med sprængning af de vigtigste overgange. Dette må forhindres ved overraskelse.« Og om samme tema: »En bestemt grænsegendarmer har til opgave ved tysk indmarch at sprænge jernbaneoverføringen i Padborg.« Videre: »I baneoverførslen 500 m syd for Tinglev Station er sprængkamre ladet. Antændingssted i stationsbygningen.«³ Da angrebet på Danmark og Norge – Operation Weserübung – blev planlagt i det tidlige forår 1940, blev det besluttet at sikre disse og flere andre objekter mod sprængning forud for grænseoverskridelsen.

Specialenhed Brandenburg

Opgaven med at forhindre sprængningerne tilfaldt en »særkommando«, som havde til formål at udføre operationer bag fjendens linjer forud for værnemagts angreb.⁴ Soldaterne bar ikke uniformer under aktionerne og var rekrutteret blandt frivillige. Hyppigt var det tosprogede såkaldte »folketyskere«, altså medlemmer af et tysk mindretal, der nemt kunne operere såvel på den tyske som på den anden side af den grænse, som værnemagten skulle overskride. Enheden blev opstillet i oktober 1939 og blev 1939/40 ledet af Hauptmann Dr. Theodor-Gottlieb von Hippel. Den blev siden kaldt »brandenborgerne«, fordi dens hovedkvarter lå i Brandenburg an der Havel. Den hørte direkte under Abwehr. Første gang, denne enhed skulle medvirke med soldater, var netop i forbindelse med Operation Weserübung.

Grænsegendarmeriet trækkes ud

Specialenhed Brandenburgs modstandere på den danske side af den dansk-tyske grænse var grænsegendarmerne.⁵ Grænsen blev bevogtet af knap 300 gendarmer, som var fordelt på tre distrikter, Sønderborg, Kollund og Tønder, som videre var underinddelt i 16 afsnit fra Kegnæs til Rudbøl. Gendarmernes primære opgave var at forhindre ulovlig grænsepassage. De var altså ikke toldere, selv om de stod for toldbehandling og paskontrol ved de små grænseovergangssteder, og selv om de organisatorisk hørte under Finansministeriets Tolddepartement.

Gendarmerne udgjorde tilmed en militær enhed, som i tilfælde af krig skulle underlægges hæren og indgå i forsvaret af grænsen. Chefen og de tre distriktsledere var officerer, og det store flertal af de menige gendarm var forhenværende underofficerer, korporaler eller menige. Gendarmerne bar alle en iøjnefaldende lyseblå uniform, og hver enkelt gendarm var bevæbnet med en karabin med bajonet, og på patrulje rådede flere over en hund. Under indtryk af grænseuroen i 1930'erne fik hver gendarm desuden en Browning-pistol og det samlede korps 20 rekylgeværer, som blev fordelt ud på afsnittene. 25 gendarm fik uddannelse i at foretage sprængning af jernbanebroer, så de ikke kunne benyttes af fjenden. De øvrige skulle ved et angreb forsinke fjendens fremrykning så meget som muligt, indtil hærstyrker fra de sønderjyske garnisoner kunne nå frem til grænsen. Derefter skulle gendarmerne samles ved Hønsnap og påtage sig kystforsvaret langs Flensborg Fjord.

Planen var næppe realistisk. Det var mere end tvivlsomt, om gendarmerne alene kunne holde stand mod regulære fjendtlige styrker, indtil hæren nåede frem, og ligeledes om gendarmerne derefter kunne nå at samles til Hønsnap, når de var spredt ud over 180 km. Planen blev imidlertid aldrig sat på prøve. Den blev nemlig ændret den 8. april under indtryk af det nært forestående tyske angreb.

Da Grænsegendarmeriets chef, oberst S.B. Paludan-Müller, om formiddagen den 8. april fik efterretninger om en forestående tysk overskridelse af grænsen, underrettede han sine overordnede i Finansministeriets Tolddepartement og gav distrikterne i Kollund og Tønder besked på at sammendrage gendarmerne om de vigtigste veje og broer og forberede sig på kamp. I departementet i København havde man længe været utryg ved gendarmernes rolle i grænseforsvaret og foreslået finansministeren at tage en forhandling med forsvarsministeren. Finansministeren havde imidlertid slyttet sagen, men nu gik han i aktion, og ved to-tiden fik Paludan-Müller besked på ikke at åbne ild uden ordre fra Krigsministeriet.⁶ Obersten gav loyalt ordren videre til gendarmerne. Forsvarsministeren godkendte senere på eftermiddagen, trods protest fra generalstabschefen, finansministerens ordre om ikke at skyde. Paludan-Müller organiserede i stedet en meldetjeneste, så garnisonerne i Søgård og Tønder blev underrettet som de første, når tyskerne kom. Distriktslederne fik ordre til at samle styrken med henblik på forlægning til Haderslev Kaserne. Sønderborg distrikt blev samlet om eftermiddagen. Tønder distrikt skulle samle folkene i afsnittene senest klokken to om natten. Kollund distrikt fik først ordren et kvarter i fire om morgenen.

Set fra eftertiden var beslutningen om at trække gendarmerne ud af grænseforsvaret rigtig. Korpset bestod mestendels af folk i 40'erne eller endnu ældre, som var uegnede til krigstjeneste. Over for regulære tropper fra den tyske værnemagt havde de ikke en chance. Tingen af beslutningen var imidlertid den værst tænkelige.

Brandenborgere i aktion i Kruså, Tinglev og syd for Tønder

Da Kollund distrikt fik besked om tilbagetrækningen af gendarmerne, var det for sent. Brandenborgerne var gået i aktion.⁷

Den 8. april kørte en halv snes mand fra særkommandoen i to biler fra Berlin til Flensburg. ANST Flensburg sørgede for indkvartering og forplejning. Enhedens opgaver var at forhindre sprængninger forud for den tyske invasion. To mand skulle bryde transformatorårnet i Kruså op og slukke for strømmen for at afbryde lys og telefoner. De blev hjulpet over grænsen af tyske toldere, men blev antastet af to gendarm med hund. Da hunden angreb, fik den smidt peber i hovedet, hvorefter den fortrak til toldbygningen. Det lykkedes den ene brandenborger at undvige gendarmerne og slukke for strømmen, men det var lige akkurat for sent til at forhindre kaptajn Aage Malling-Jacobsens afgørende telefonopringning til Søgård kaserne, der på et hængende hår blev advaret i tide.

Et andet tomandshold skulle sikre cementbunkeren med sprængstof ved Tinglev Station, så jernbaneforbindelsen ikke blev afbrudt. En grænsetjenestemand kørte dem til grænsen ved Bølå, hvor de uden at støde på gendarm blev samlet op af to andre Abwehr-spioner, Julius Jacobsen fra Bølå og J.N. Paulsen fra Tinglev. De kørte de to brandenborgere til Tinglev, hvor de blev sat af lidt uden for byen. De fandt herfra ind til Tinglev station, hvor de i et skur, som de brød op, fandt sprængstoffet, hvorefter de fik fat på en vognmand, som de pressede til at køre sprængstoffet til Flensburg, hvorfra det blev bragt længere sydpå til destruktion.

Et tredje tomandshold skulle sikre vejbroen over Vidåen mellem Bøglund og Tønder og jernbanebroen over samme mellem Sønder Løgum og Tønder mod sprængning. Mellem 4.00 og 4.30 kom der på stien langs jernbanen enkeltvis cyklende fire gendarm, som alle blev overfaldet og væltet af cyklerne, før de kunne få deres pistoler frem, hvorefter de blev holdt op med pistoler af de to civilklædte mænd og senere ført til det tyske toldsted syd for Sæd. Grænseovergendarm C.A. Jensen oplevede det således: »Kort

før, jeg naar Broen over Kanalen, bliver jeg anraabt paa tysk af to civile Mænd, med et »Holdt! Hænderne op!«, og samtidig greb den ene fat i mit Cykelstyr, medens han holdt en Maskinpistol mod mit Bryst. Jeg kom lidt akavet af Cyklen, og straks rev den ene af Mændene min Pistol og Livrem af mig, medens jeg stadig blev holdt i Skak med Maskinpistolen. Straks, da jeg var afvæbnet, kom Hausted cyklende, og Manden med Maskinpistolen holdt straks ham an ogsaa, hvorpaa han ogsaa med Hænderne i Vejret blev afvæbnet og Vaabenene slængt hen ad Jorden. Vi fik nu lov til at tage Hænderne ned, men skulde holde os paa Afstand af de to Mænd, som var svært bevæbnede. Den ene havde stadig Maskinpistolen rettet imod os, og den anden en almindelig Pistol i hver Haand. Vi fik ogsaa Lov til at ryge. De spurgte os paa meget gebrokken tysk, om vi hørte til Politiet, hvortil vi svarede, at vi var Grænsegendarmere.«⁸

Så let slap gendarmerne ikke i Padborg.

Drabet på tre gendarmere i Padborg

Her skulle et tremandshold forhindre sprængning af viadukten.⁹ Også det blev hjulpet over grænsen af tyske toldere. Toldsekretær Christian Möhl fik den 7. april besked på at møde ved midnatstid natten mellem den 8. og 9. april hos toldkommissær Max Zahn i Flensborg, der af hovedtoldkontorets leder Bühmann havde fået ordre til at udpege nogle toldfunktionærer fra grænsen som slusere. Efter at have ventet her en times tid kørte han sammen med toldkommissæren og nogle kolleger til kasernen i Duborggade. Möhl og kolleger blev placeret i et værelse, mens toldkommissæren sammen med Bühmann og nogle højere officerer, heriblandt oberstløjtnant Herrlitz fra Hamborg, befandt sig i et andet sammen med en halv snes civilpersoner – brandenborgerne. Herrlitz fortalte her Zahn, at en tysk invasion i Danmark var umiddelbart forestående, og at de civile skulle udføre særopgaver forud for denne. Da Zahn spurgte Herrlitz, hvor de kom fra, fik han at vide, at de var frivillige folketyskere fra de baltiske stater. Efter yderligere en times venten blev tolderne kaldt hen til det første værelse. Her fik Möhl besked på at føre tre af civilpersonerne over grænsen ved Padborg. Fra kasernegården kørte de fire straks i en civil bil ført af en civil chauffør mod grænsen. Ca. 1 km syd for den tyske toldstation steg alle ud, mens chaufføren kørte tilbage mod Flensborg. Da var klokken mellem 3 og 4 dansk tid.¹⁰ De fulgte herefter Oksevejen til fods til ca. 400 meter syd for grænsen. Herfra gik de mod vest

bag om gårdene op til grænsen 7-800 meter vest for toldbygningen. Ca. 100 meter syd for grænsen skiltes Möhl og de tre, der fortsatte hen over grænsen, mens vejviseren gik til sit hjem i Harreslev. Han gav siden et signalement: Tre unge mænd omkring 20 år, ca. 170 cm høje, iført lang lys overfrakke og sixpence, alle højtskaltende.

Nogenlunde samtidigt gjorde to gendarmer i Padborg sig klar til vagtskiftet klokken fire. Overgendarm Anders Andersen Hansen i Nørregade listede sig ud uden at vække sin kone. Hans kollega, overgendarm Albert Sørensen Albertsen i »Toldgården«, gik sammen med sin hund hjemmefra fem-seks minutter i fire. Omvendt kom overgendarm Johannes Petersen Birk efter endt firetimersvagt klokken godt fire hjem til sin kone på Frøslevvej vest for Oksevejen.

Omkring klokken 3.45 gav kaptajn Malling-Jacobsen som chef for Kollund distrikt følgende besked til distriktets afsnit: »Posterne inddrages, og alt Mandskabet samles snarest ved Afsnittene medbringende Vaaben og Ammunition«. I afsnit 8 Bov gav afsnitslederen på kontoret i Bov, vagtmester Nissen, overgendarm Herluf Hansen ordre til at alarmere afsnittets folk i Padborg og give dem besked på at samles ved kontoret. Herluf Hansen steg straks på sin cykel og gav først sin hustru i Valdemarsgade besked om situationen. Derefter cyklede han ad Haraldsdalvej til overgendarmerne Anders Hansen og Albertsen, der gik post på banelinjen mellem viadukten og grænsen. Det sidste stykke af vejen trak han cyklen, fordi han så en lysraket blive sendt op ved Oksevejen. Den fik Albertsen til at tilkalde vagtmester Simon Peter Jensen i gendarmboligen. Herluf Hansen gav Albertsen og Anders Hansen den ordre, at den ene af dem skulle blive på posten, indtil grænsen var overskredet, mens den anden skulle gå med resten af afsnittet nordpå. Det blev Albertsen, som skulle blive. Så cyklede han videre gennem viadukten vestpå ad Nygade til Tværgade, hvor han først gav overgendarm Otto Zoega Olesen og siden overgendarm Birk besked på at følge med afsnittet. Derfra cyklede han tilbage mod øst, alarmerede endnu en gendarm i Jernbanegade og kørte derpå til sit hjem.

Anders Hansen gik straks efter alarmeringen tilbage til sit hjem i Nørregade, skiftede støvler, tog gevær og pistol med, fik med sin kones hjælp cyklen ud af kælderens og cyklede tilbage i retning mod viadukten. Albertsen løb også hjem, som han nåede kl. 4.15. Fra entreen råbte han til sin kone, at han skulle have mad og tøj med. Det fik han og begge sine skydevåben tilmed. Efter et par minutter løb han igen, tog sin cykel og kørte mod viadukten. Birk bad også sin kone smøre en madpakke. Han fik også sin pistol med. Da det skulle gå hurtigt, tog han sin bil og kørte fra Tværgade ad Frøslevvej østpå.

Det ville være synd at sige, at de tre brandenborgere forblev usete på deres færd mod viadukten. Vagtmester Jørgen Petersen cyklede, efter at være blevet alarmeret kl. ca. 4.20, fra sit hjem i Nygade til sit afsnit i Frøslev. Da han fra Søndermosevej drejede mod vest mod Frøslev, så han ca. 150 m længere mod øst tre unge mænd i civil gå på vejen mod Padborg. Overgendarm Acton Hansens hustru Frida Christine så dem lidt senere i småtrav bag efter hinanden gennem Tværgade.

Anders Hansen og Albertsen stod lidt øst for viadukten på hjørnet Nørregade-Haraldsdalsvej-Østergade, da Birk ankom i sin bil. De tre gendarmere opdagede da flere civilpersoner i krattet på jernbaneskråningen på nordsiden af vejen, lige bag dem. Hansen fortalte hårdt såret til politiassistent Mikkel Petersen, hvad der så skete: »Vi stod der og saa tre Lyskastere [dvs. lommelygter], gik hen mod Viadukten. Birk kom kørende. Tysktalende Civilpersoner spurgte efter Banegaarden [da vi] vilde ind i Bilen. Det var dem der skød«. ¹¹ Efter disse ord blev Hansen stakåndet, og videre afhøring måtte indstilles. Forklaringen på, hvorfor civilpersonerne skød, gav den ligeledes hårdt sårede Albertsen til en lægekandidat på Landshospitalet i Sønderborg: »Jo, fordi vi jo vilde anholde dem«. ¹² Gendarmene tog altså ikke civilpersonernes forklaring for gode varer og ville arrestere dem. Brandenborgerne trak imidlertid deres pistoler op af lommen. De skød de tre gendarmere på klos hold, enten lige da de passede dem eller umiddelbart derefter. Det sidste stemmer bedst med, at i hvert fald Albertsen og Hansen blev ramt bagfra. Albertsen sagde til sin hustru Karen Marie: »Tænk dig, det var ikke engang Militær, men civile, og de skød mig ned bagfra«. ¹³ Gendarmene nåede ikke at skyde. Birk og Albertsen faldt begge om på fortovet. Birk var dræbt på stedet. Albertsen var hårdt såret og blev liggende. Hansen var også hårdt såret, men klarede at gå til sit hjem i Nørregade.

Nedskydningen skyldes efter alt at dømme, at de tre brandenborgere gik i panik ved udsigten til at blive anholdt. Det var unødvendigt at skyde og da især at dræbe gendarmene, da de tre brandenborgere blot kunne have holdt de tre gendarmere op med pistolerne i nogle minutter, indtil invasionstropene ville nå frem. Den direkte årsag til nedskydningen var således næppe, at brandenborgerne ville forhindre gendarmene i at sprænge viadukten, som det ofte er hævdet. Indirekte havde spionoplysningerne fra Sievers på Valdemarstoft om en sprængning af viadukten imidlertid betydning. Det var nemlig på grund af dem, at brandenborgerne overhovedet var på stedet. Da Uhthoff efter krigen blev spurgt, om meldingen fra Sievers var grundlaget for drabet på de tre danske grænsegendarmere, udtalte han, at »dette sikkert har været tilfældet«. ¹⁴ Sievers blev dog ikke dømt for dette forhold.

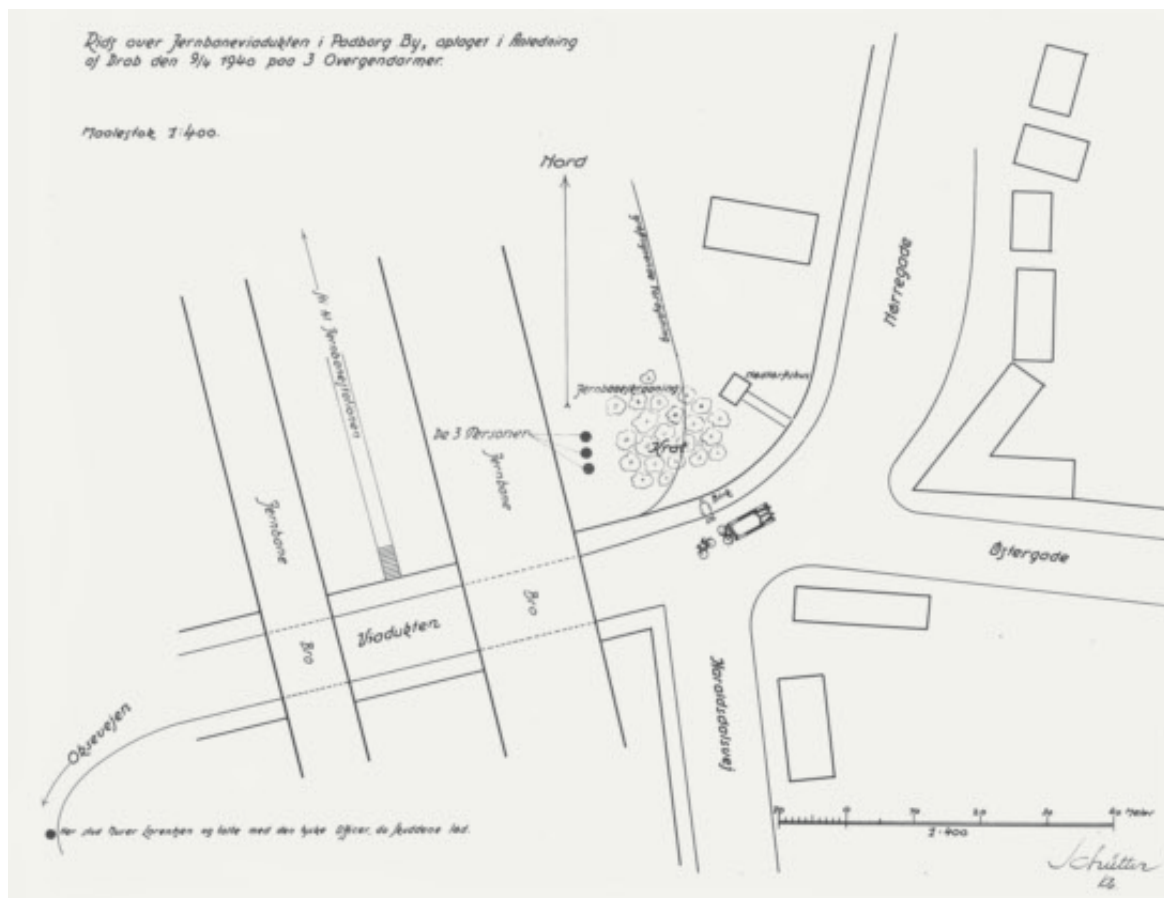

Fig. 2. Rids over Jernbaneviadukten i Padborg, udfærdiget i anledning af drabet på de tre grænsegendarmere den 9. april 1940. RAK, Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, personalekontoret, journalsager C vedr. Grænsegendarmeriet/Toldgrænsekorpset nr. 1.

Det står således fast, at de tre gendarmere hverken blev dræbt tilfældigt eller intetanende. De to faldt på deres vagt, den tredje på vej til mødestedet for tilbagetrækningen. De blev alle tre skudt, fordi de gjorde deres pligt og konfronterede brandenborgerne ved at råbe dem an. Gendarmene var imidlertid uforberedte på den hensynsløshed, som brandenborgerne udviste til forskel fra dagligdagens smuglere og grænseoverløbere. Krigens brutalitet var ikke gået op for dem, i hvert fald ikke for Albertsen, der udbrød: »Det er dog forfærdeligt, at Folk kan være saa grusomme.«¹⁵ Ikke mindst på den baggrund var beslutningen om at trække gendarmene ud af forreste linje rigtig.

Fig. 3. Overgendarmer af 1. grad Albert Sørensen Albertsen var den ældste af de tre dræbte, født den 15. december 1894 i Bække, Lindknud sogn. Han begyndte som gendarmer ved den gamle 1864-grænse i Kalvslund i februar 1919, men flyttede med korpset til den nye grænse den 5. maj 1920. Albert Sørensen Albertsen blev begravet på Bov Kirkegård. Foto fra bogen Mindeskrift om de som følge af den tyske Besættelse af Danmark omkomne danske Grænsegendarmere.

Vidneudsagn

Drabene fik flere Padborg-borgere på benene.¹⁶ Bager Lampe var i gang i sit bageri, da han hørte 7-8 revolverskud hurtigt efter hinanden. Han gik straks op af kælderen og så fra sin gadedør to cykler ligge og en bil stå på kørebanen og hørte kort efter en person klage sig. Restauratør Lassen boede i samme hus. Sammen løb de hen til gendarmene. De var de første på gerningsstedet. De så ingen gerningsmænd, kun ofrene. Lampe gik tilbage til bageriet og fik sin kone til at ringe efter læge Due.

Fig. 4. Overgendarmer af 1. grad Anders Andersen Hansen blev kun 40 år. Han var født den 11. januar 1900 i Brørup og blev ansat som gendarmer i 1922. Efter drabet blev han begravet på Bov Kirkegård. Foto fra bogen Mindeskrift om de som følge af den tyske Besættelse af Danmark omkomne danske Grænsegendarmere.

Fig. 5. Overgendarm af 1. grad Johannes Petersen Birk, født den 30. juni 1897 i Taps sogn, blev ansat som gendarm i februar 1919 og gjorde tjeneste ved den nye dansk-tyske grænse fra den 5. maj 1920. Begravet på Taps Kirkegård. Birk havde fri, men blev beordret til afsnitskontoret i Bov. Han var på vej i bil og ville samle sine to kolleger op ved viadukten i Padborg. Foto fra bogen Mindeskrift om de som følge af den tyske Besættelse af Danmark omkomne danske Græsegendarmere.

Da Lampe igen kom ud, var tyske soldater fra Oksevejen vest for viadukten ankommet til gerningsstedet. Sammen med dem kom murer Lorenzen, der bag nogle buske på den østlige jernbaneskrænt nordvest for drabsstedet bemærkede de tre civile mænd. Samtidigt med tyskerne kom lægen. En løjtnant samlede patronhylstre op. Han afviste, at tysk militær havde skudt gendarmene, for hæren brugte ikke denne kaliber, og soldaterne havde »strengeste ordre« til ikke at skyde, medmindre de selv blev beskudt. Løjtnanten distancerede sig tydeligvis fra drabene.

Due organiserede, at Albertsen blev båret til lægens bopæl, og han tilkaldte en ambulance, men den kom ikke igennem på grund af kampen ved Høkkerup, så Albertsen blev hos lægen til ca. 10.30. Så blev han båret hjem. Først ved 14-tiden blev han kørt til Landshospitalet i Sønderborg. Anders Hansen nåede hurtigt hjem ved egen kraft og fik lagt uniformsjakken, mens hustruen fik ham lagt i sengen. Derpå fik hun en nabo til at tilkalde en læge. Dr. Lorenzen kom, tilså Hansen og tilkaldte en ambulance, som mellem halv ti og ti kørte Hansen til Landshospitalet i Sønderborg. Birk blev båret til sit hjem som død.

Brandenburgere blev på deres tilbagevej fra det tredobbelte drab set af et større antal vidner nord og syd for grænsen. Vidnerne gav et samstemmende signalement: Tre yngre mænd i lyse frakker, to med sixpence på hovedet, mindst en af dem i plusfours. Flere bemærkede, at deres frakker var forrevne eller i det mindste snavsede forneden, og deres sko våde. Det tydede på, at de havde bevæget sig igennem terrænet. De tre havde ikke forstået at klæde

og bevæge sig diskret. Mørkt arbejdstøj havde vakt mindre opsigt så tidligt på dagen, og mænd, der færdedes med et halvt hundrede meter imellem sig, havde ikke fanget så meget opmærksomhed som tre, der gik sammen i flok. Brandenborgerne havde endnu meget at lære. I hvert fald var de tre brandenborgere i Padborg amatører.

Hansen kom straks på operationsbordet på Landshospitalet i Sønderborg. Overlæge Ibsen så, at han var ramt bagfra gennem mavesæk og tyktarm. Kuglen sad lige under huden fortil mellem to ribbensbuer. Operationen kunne imidlertid ikke redde Hansens liv. Han døde med sin kone ved sin side ved tretiden den følgende nat. Albertsen var ikke selv klar over, om han var blevet ramt af et projektil eller hvor. Han blev derfor behandlet på skadestuen for et kompliceret overarmsbrud. Man fandt da ud af, at han var ramt af et skud på torsoen, idet der var en skudåbning i ryggen nedadtil, og det var denne kugle, der medførte, at Albertsen døde kort før midnat.

Albertsen, Birk og Hansen var alle mænd i moden alder, henholdsvis født i 1894, 1897 og 1900. De efterlod sig alle koner, og Albertsen og Birk havde også børn. Drabene vakte stor medfølelse med de efterladte og harme mod besættelsesmagten. Politiet gennemførte en klassisk drabsefterforskning, hvor Gråsten politi fik hjælp fra kriminalpolitiet i København. Det stod hurtigt klart, at gerningsmændene skulle søges syd for grænsen, og Udenrigsministeriet tog kontakt til det tyske gesandtskab i København, og via det danske gesandtskab i Berlin til Auswärtiges Amt, men trods gentagne rykkere fik man aldrig noget svar.¹⁷ Efter Befrielsen blev sagen taget op igen af Rigspoliets Rejseafdeling under den navnkundige vicepolitinspektør Otto Himmelstrup, bl.a. med afhøringer af tyske toldere og efterretningsfolk. Derved fik man endeligt bekræftet, at de tre civile drabsmænd handlede på vegne af Tyskland.

Konklusion

Bortset fra, at navnene på drabsmændene forbliver ukendte, er drabet på de tre gendarmere i Padborg den 9. april 1940 således fuldt opklaret. Ugerningen blev begået af tre civilklædte soldater fra den særlige Brandenburg-enhed under den tyske militære efterretningstjeneste Abwehr, der skulle forhindre den sprængning af jernbaneviadukten i Padborg, som oplysninger fra en spion fra det tyske mindretal havde advaret om. De tre Abwehrfolk skød sandsynligvis gendarmene, fordi de gik i panik ved udsigten til, at gen-

darmerne ville anholde dem. Mens den ene gendarm var dræbt på stedet, døde de to andre om natten efter at være blevet bragt til Landshospitalet i Sønderborg. Forinden var de i stand til at afgive brudstykker til en forklaring på, hvad der var hændt. Det er disse brudstykker, som ovenstående rekonstruktion først og fremmest støtter sig til.

NOTER

- [1] Emnet er tidligere behandlet i Zise, nemlig Finn Lautrup: De første faldne – Tragedien i Padborg den 9. april 1940, i Zise 2020 – Told- og skatteministeriets årbog, 2020, s. 211-220, hvor hovedvægten bl.a. lægges på grænsegendarmeriet og planerne for dette opgaver op mod 9. april 1940. Lautrups artikel har således et ganske andet sigte end herværende arbejde.
- [2] Se herom Hans Schultz Hansen: Tysk spionage i Sønderjylland forud for den 9. april 1940. I: Sønderjysk Månedsskrift 2017, s. 260-267.
- [3] Citater sst. s. 263.
- [4] Se herom de.wikipedia.org/wiki/Brandenburg_Spezialeinheit (siden besøgt 30.1.2023).
- [5] Til det følgende, se Lars Bjørneboe: Ingen kender dagen. Grænsegendarmeriet under krig og besættelse 1940-1945. København 1970, s. 14-38, samt Poul-Erik Thomsen: Ingen så det komme – Grænselandskrøniken 1920-2020. Tinglev 2021, s. 39-50. Se endvidere Henrik Gjøde Nielsen (udg.): Ritmester Aage Malling-Jacobsens erindringer om 9. april 1940. I: Zise 2020. Told- og skatteministeriets årbog, s. 193-210.
- [6] Fra 1905 var Krigsministeriet og Marineministeriet underlagt samme minister, der havde titel som forsvarsminister.
- [7] Se herom RAÅ, Tønder politi nr. 1938: Uthoff's beretning om indrykningen i Danmark den 9. april 1940; RAÅ, Tønder politi nr. 408: Domsudskrifter i spionsagerne, dom over Julius Jacobsen; RAÅ, Tønder Polit nr. 1444: Kriminalpolitets journalsag 220/1940, afhøringer af Hansen og Renkwitz 18.4.1940; RAÅ, Politiafdelingens arkiv nr. 197: Journalsag 6086, rapport fra S.B. Paludan-Müller til politiafdelingen 25.4.1940.
- [8] Herom nærmere hos Aage Emil Hansen: 15. gendarmeriafsnit 8.-10. april 1940. I: Zise 1/2010, s. 56-63. Citat fra s. 60.
- [9] For det følgende henvises en gang for alle til RAK, Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, personalekontoret, journalsager C vedr. Grænsegendarmeriet/Toldgrænsekorpset nr. 1, journalsag K75/1940 (Gråsten politis journalnummer). Her findes talrige afhøringsrapporter fra 1940 og efter Befrielsen.
- [10] Tyskland havde indført sommertid den 1. april 1940, mens Danmark først fulgte trop den 15. maj.
- [11] Forklaring af Hansen til politiassistent M. Petersen, jf. dennes rapport 9.4.1940, samt Hansens oplysning til læge Lorenzen, gengivet i overbetjent H.C. Christiansens rapport 10.4.1940, begge i Gråsten politis efterforskningsrapport, jf. note 9.
- [12] Forklaring fra Albertsen til lægekandidat Mogens Secher, gengivet s. 4 i kriminalbetjent Levalds og overbetjent P.D. Rasmussens rapport 11.4.1940, i Gråsten politis efterforskningsrapport, jf. note 9.
- [13] Oplysning fra Albertsen til hustruen Karen Marie Albertsen, gengivet i overbetjentene H.C. Christiansens og Otto Olesens rapport 11.4.1940, s. 6, i Gråsten politis efterforskningsrapport, jf. note 9.
- [14] RAÅ, Tønder politi nr. 1938, rapport fra Generalstabens Efterretningssektion over afhørning af Uthoff, s. 17.
- [15] Albertsen til afdelingssygeplejerske Hanna Petersen, kriminalbetjent Levalds og overbetjent P.D. Rasmussens rapport 11.4.1940, s. 6, i Gråsten politis efterforskningsrapport, jf. note 9.
- [16] Vidneudsagn i politirapporter i RAK, Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, personalekontoret, journalsager C vedr. Grænsegendarmeriet/Toldgrænsekorpset nr. 1, journalsag K75/1940.
- [17] RAK, Udenrigsministeriets arkiv, gruppeordnede sager 1909-45 nr. 27-55, 27.Q.144.

Erindringer fra mit arbejdsliv i SKAT

Fra elevtid i det kommunale skattevæsen til pensionering fra Ankesøjlen

AF OLE PORSBO

Indledning

Denne artikel udspringer af, at jeg er med i en herreklub, Herreværelset, hvor jeg blev opfordret til at berette om min tid i SKAT. Ad pudsige veje kom dette Zises redaktion for øre, og min beretning blev til denne artikel.

Skolegang

Jeg flyttede som 11-årig i 1961 med mine forældre fra København til Borre på Østmøn. Jeg kom fra en skole på Frederiksberg med ca. 1.400 elever til en Rytterskole med tre lærere og tre klasseværelser. Dertil kom forskolerne, som endnu ikke var blevet nedlagt. Det var et voldsomt kulturchok. Året efter blev en ny centralskole, Østmøns Forbundsskole, nu Hjertebjergskolen, taget delvis i brug, og min klasse startede skoleåret med undervisning i cykelskurene. Skolen blev først indviet året efter, i 1963. Efter realeksamen i 1967 tog jeg den ét-årige Handelseksamen, som lige var blevet oprettet i Vordingborg.

Møn Kommune 1968-1971

I 1968 kom jeg til ansættelsessamtale hos kæmner C. Karstensen, og blev ansat som kommuneassistentelev ved den nye storkommune, Møn Kommune, og blev lønmæssigt indplaceret som 2.-års elev på baggrund af min Handelseksamen. Indtil 1968 var der i alt 10 sognekommuner, foruden Stege Kommune, fordelt på Møn, Bogø og Nyord. Alle disse kommuner blev sammenlagt 1. april 1968, som prøveballon for Kommunalreformen i 1970. Møn med omliggende øer havde dengang tilsammen ca. 9.000 indbyggere. Man kan så forestille sig, hvor små sognekommunerne i gennemsnit har været.

Skatteinspektøren var Jens Hulgaard-Rasmussen. Han kom fra den tidligere sognekommune Damsholte på Vestmøn. Man tiltalte skatteinspektøren i De-form, men var dus med det øvrige personale. Preben Faldborg fungerede som stedfortræder for skatteinspektøren. Folkeregistret blev ført af Bente Jensen med ad hoc-hjælp fra flere kolleger. Børge Christensen tog sig af arbejdsgiverkontrollen. Desuden husker jeg fru Nielsen, Aase Larsen og hr. Grøn. Omgangstonen var noget mere formel end man kender det i dag, og i særdeleshed når skatteinspektøren var i nærheden. Jeg mødte tilfældigt Jens Hulgaard-Rasmussen nogle måneder efter at jeg var startet ved Næstved Kommune i 1971. Her fortalte han, at det var et princip for ham, at nyansatte elever hurtigt skulle »brydes ned«. Det princip efterlevede han til fulde.

Skattekontorets opgaver bestod hovedsagelig i behandling af selvangivelser og regnskaber, vedligeholdelse af folkeregistret, ejendomsbeskatning og arbejdsgiverkontrol. Dette var en helt ny opgave fra 1970, i forbindelse med indførelse af Kildeskatten. Som elev var jeg rundt på flere af de nedlagte sognekommunekontorer på øen for at finde gamle selvangivelser, folke-registerkort og meget andet, som skulle ind på det nye kommunekontor i Stege. Arkiverne fandtes ofte i gamle støvede loftsrums, så det var med at have gammelt arbejdstøj på, når jeg skulle ud på disse opgaver.

Landliggerskat var en særlig ordning, hvor kommuner med mange sommerhuse kunne få andel i kommuneskatten fra de kommuner, hvor sommerhusejerne boede. Sommerhusejerne skulle oplyse, hvor mange dage i løbet af året, de havde været i sommerhuset. Var det 90 dage eller derover, fik sommerhuskommunen en forholdsmæssig andel af bopælskommunens kommuneskat. Rigtig mange sommerhusejere havde misforstået det og var bange for, at de skulle betale en ekstra skat. Måske derfor oplyste langt de fleste, at de havde boet i sommerhuset i max. 89 dage. Der var ret mange

sommerhuse på Møn, som var ejet af københavnere. Ordningen blev afskaffet i 1979, og afløst af Udligningsreformen.

Folkeregistrering før og efter 1924

Indtil 1924 var registreringen af fødsler, navne, ægteskaber og dødsfald m.v. i meget lang tid knyttet til førelsen af kirkebøger, medens et egentligt folkeregister først blev indført i 1924. Grundlaget for registreringerne i folkeregistret stammede fra personerne selv. Dette forklarer en del af de fejl i dataindholdet, der opstod i forbindelse med den senere oprettelse af CPR-registret. Folkeregistret blev ført på papkort, som var lidt større end A4-ark. Mænd blev ført ind på kortet som »hovedperson«. Var manden gift, blev kvinden tilføjet på kortet. Navneregistret bestod af mindre kartotekskort, hvor ægtefællen kunne findes frem. Det har næppe været noget særligt problem i de gamle sognekommuner, hvor kommunekassereren kendte alle i sognet. Det skabte dog allerede i slutningen af 1960'erne ganske forståeligt lidt undren hos nogle kvinder, at man spurgte efter mandens navn, når det var kvinden sagen drejede sig om. Ud over de almindelige, personlige oplysninger, indeholdt hovedkortet også oplysninger om f.eks. betalt sygekassekontingent og aftjent værnepligt. Børn blev indført på forældrenes fælles hovedkort. Af og til havde kommunekassereren tilføjet sine subjektive meninger om borgeren på kortet. På landet fandtes ikke vejnavne og husnumre, så det var vigtigt at skrive en stillingsbetegnelse på manden, og havde gården eller huset et navn, blev dette også skrevet ind. Ellers var der problemer med at vide om det var den rigtige Hans Jensens kort, man sad med. Det var heller ikke nemt for postbuddet at aflevere post hos den rigtige Hans Jensen. Det var en stor hjælp, ja faktisk nødvendigt, at både huse og gårde havde navne. Først i forbindelse med oprettelsen af CPR som forløber for Kommunalreformen i 1970 blev der indført vejnavne og husnumre overalt i landet. Ellers var det kun de større bysamfund, der havde vejnavne. Postnumrene blev indført i 1967. Her var det en udfordring hvis flere veje havde samme navn under samme postnummer.

Fra oprettelsen af folkeregistrene i 1924 var proceduren ved flytninger den, at en flytning til en anden kommune først skulle anmeldes til fraflytningskommunen. Denne udstyrede den flyttende person med et flyttebevis, som derefter skulle afleveres i tilflytningskommunen. Samtidigt sendte fraflytningskommunen en flyttemeddelelse til den nye kommune indeholdende

diverse personoplysninger til brug ved oprettelsen af kartotekskortene i den nye kommune.

Det påhvilede kommunernes folkeregistre internt i kommunen at advisere skattevæsen, socialudvalg, børneværnsudvalg, sundhedsplejerske m.fl. foruden Danmarks Statistik, udskrivningsvæsenet, fremmedpolitiet og sygekasserne. Hertil kom udarbejdelse af de årlige valglister.

Oprettelse af CPR-registret

I forbindelse med oprettelse af CPR-registret i 1968 skulle oplysningerne på de gamle papkort gennemgås for at sikre, at de var korrekte. Jeg var præstesøn på Møn, og kendte derfor stort set alle Møns og omliggende øers præster. Derfor fik jeg opgaven med, om nødvendigt, at kontakte præsterne, så de kunne tjekke i kirkebøgerne. Det skete af og til, at en person blev et par dage ældre end vi havde stående i systemet. Teorien var, at der gik et par dage inden forældrene kom hen på kommunekontoret og anmeldte fødslen, og så blev barnet registreret hos kommunen på datoen for henvendelsen. Nogle fik også ændret stavemåden på deres navn, og nogle fik et andet efternavn. I en af de gamle mønske sognekommuner havde kommunesekretæren gennem mange år konsekvent stavet Christian med K, selv om det var stavet med Ch både i kirkebogen og på fødsels- eller dåbsattesten, og det var jo denne stavemåde som gjaldt. Disse ændringer i stavemåden blev nogle borgere også enten utilfredse med eller forundrede over.

Oplysningerne fra de gamle papkort blev manuelt overført til nogle små, nye, rødlige papkort med felter til hvert bogstav eller tal, som kunne læses optisk. Vi indberettede også ved at markere ændringer i felter på hulkort med en filtpen. Læsningen foregik på Kommunernes EDB-Central, som lå i nærheden af København. Retur modtog vi hvide, udfyldte papkort, så det var nemt at se forskel. Vi ansatte fik engang lov til at stå bag en rude på EDB-centralen og se hvidkittede mænd lægge en stabel hulkort i en hulkortlæser, som så læste dem. Det så imponerende ud, som stakken forsvandt. Senere fik vi IBM-skrivemaskiner, hvor det almindelige kuglehoved kunne udskiftes med et kuglehoved med optisk læsbare bogstaver og tal. Indberetninger gik væsentligt hurtigere på denne måde; men man måtte endelig ikke røre selve papiret med fingrene, for så blev hele siden kasseret ved den optiske indlæsning, og så var det en ommer. Det var træls. Det var et meget omfattende arbejde, hvor vi af og til havde overarbejde både lørdag og søndag.

Lidt om dagligdagen på kommunekontoret

Kommunekontoret i Stege var indrettet dels i den bygning, hvor den tidligere Stege Kommune havde holdt til, dels i den sammenbyggede nabobygning, hvor den tidligere Møns Diskontobank havde til huse indtil 1967, hvor den fusionerede med Møns Bank. Folkeregister, Bogholderi med hovedkassen og flere andre småafdelinger lå i bankens gamle ekspeditionslokale. Det hændte, at jeg hjalp bogholderiet med at gå i banken med dagens »omsætning«. Dengang mødte rigtig mange borgere jævnlgt op på kommunekontoret for at betale bl.a. person- og ejendomsskat. I Stege fandtes der foruden den moderne Møns Bank også Den Hvide Sparekasse, som nærmest mindede om et museum. Her slog bankkassereren op i store kolonnebøger, og kontobevægelser blev ført ind med sirlig håndskrift, fuldstændig som man ser det i Korsbæk Bank i Matador-serien.

Byen Lendemarke var en forstad til Stege. Her lå Rødkilde Højskole, i dag Teaterhøjskolen Rødkilde, men dengang var det en sygeplejehøjskole, som optog sygeplejeelever. Mindst 99 % af sygeplejeeleverne var piger på omkring 18-19 år. Der kom nye hold 1. februar og 1. august. Vi unge, mandlige elever ved skattekontoret så frem til, at sygeplejeeleverne mødte op på folkeregistret for at tilmelde adresse til højskolen.

Ligningskommissionen, som hovedsagelig bestod af øens mandlige »spidser«, havde formelt ansvaret for, at medarbejderne traf de rigtige beslutninger omkring skatteansættelserne. Ligningskommissionen holdt derfor jævnlgt heldagsmøder, hvor alle selvangivelser der skulle ændres, blev forelagt kommissionen inden udsendelse. Det krævede selvfølgelig, at politikerne fik en god frokost undervejs.

Der var rift om at få forelagt sine sager for kommissionen om formiddagen, mens man stadig kunne trække vejret for tobaksrøg i lokalet, og mens medlemmerne stadig var nogenlunde ædru. Om eftermiddagen var det ikke til at se en hånd for sig for røg, og flere medlemmer var ikke helt »friske«. Der kom også af og til borgere, som var blevet indkaldt til »torskegilde«. Dem forsøgte vi at få til at komme til møde om formiddagen, for ikke at udstille politikerne. Møn Kommune har næppe været et særtilfælde på dette område.

Næstved Kommune 1971-2003

Den 1. august 1971 fik jeg job ved Næstved Kommunes Skatteinspektorat. Skatteinspektøren var Vagn B. Sørensen. Han tiltalte personalet i De-form og brugte medarbejderens fornavn, eller efternavn, hvis det var lidt specielt. Vagn B. Sørensen var en behagelig person, som man havde naturlig respekt for. Han gik hver morgen sin runde på hele Amtsgården og sagde godmorgen til personalet. Det var vist kun lederen af Folkeregistret, vi også var Des med.

Amtsgården 1971-1983

Næstved Kommunes skatteforvaltning flyttede ind i den gamle amtsgård i Næstved i 1970, hvor kommunen blev sammenlagt med en lang række omegnskommuner, og bl.a. skatteforvaltningen skulle bruge mere plads. Amtsgården var nabo til Næstved Rådhus.

Amtsgården var blevet ledig, da det gamle Præstø Amt blev sammenlagt med Maribo Amt til det nye Storstrøms Amt. Amtmanden, som boede på amtsgården 1949-1970, var den navnkundige Sigurd Wechseltmann. Han blev særligt kendt for sine diplomatiske evner som forligsmand. Antallet af amter blev med Kommunalreformen 1. april 1970 reduceret fra 25 til 14, og antallet af kommuner fra 1.098 til 277.

Amtsgården i Næstved blev bygget i 1888 som både embedsbolig for amtmanden, kontorer for de ansatte og repræsentationslokaler. Ad en bred, udvendig trappe kom man ind i hallen. Stueetagen var indrettet med kontorer, en stor boks, repræsentationslokaler, køkken og en lille spisestue til tjenestefolkene. De havde deres egen indgang i gavlen, og der var en »hemmelig« bagtrappe fra køkkenet op til privaten på første sal. Der var installeret ringeklokke med nummererede klapper i køkkenet med forbindelse til herskabets gemakker, så man i køkkenet kunne se hvorfra i huset der blev ringet. Fuldstændig som i Matador-serien. Fra hallen gik der en fin trappe op til første sal, som var embedsbolig for amtmanden og hans familie. Boligen var indrettet med bl.a. et kæmpestort badeværelse og et zinkskab til amtmandens uniformer. Desuden var der nogle meget store værelser. Det var også her husets gamle omstillingsbord stod i et lille kammer. Det var af typen med klapper der faldt ned når der blev ringet, og der var ledninger til de enkelte lokalnumre, ligesom i Mads Skjerns varehus i tre etager. Ville man ringe ud af huset, vippede man et par gange med fingeren på sin

telefons holder til røret. Så vidste omstillingsdamen, at man ville have en udgående ledning. Omstillingsdamen var meget nysgerrig, og hun lyttede tit med på linjen. Det kunne høres på en let summen. Når vi så sagde hendes navn, og »Nu har du vist hørt nok«, kom der et klik, når hun vippede nøglen igen. Vi afløste omstillingsdamen når hun skulle til pause. Og så var det bare med ikke at røre messinget på stikkene til ledningerne. Gjorde man det mens der kom et opkald, fik man stød. Linjespændingen var på 48 volt. Kælderen var indrettet som en »høj« kælder med grovkøkken og arkiv. Der var tydeligvis ikke brugt mange penge på vedligeholdelse af boligen de seneste år. Vinduerne i kælderen var meget utætte, og fundamentet i kældervæggene var i meget dårlig stand. Amtsgården lå på toppen af en høj bakke, på Mogenstrup Ås, midt i Næstved, med en parklignende have og en fantastisk udsigt over byen.

Det blev min arbejdsplads fra 1. august 1971, hvor jeg sad sammen med 2-3 kolleger på første sal i amtmandens kæmpestore tidligere soveværelse og med den fantastiske udsigt over byen. Ikke så ringe. Min første regnemaskine var en ikke-elektrisk Contex 10. Man gangede og dividerede ved at trykke håndfladen ned mod en tangent og manuelt flytte en ciffriser, efterhånden som maskinen kom igennem udregningen. Senere blev regnemaskinen afløst af en elektrisk Contex 55. Den havde dog den pudsighed, at hvis resultatet af en division ikke gik op, stod maskinen bare og arbejdede indtil den blev slukket.

Folkeregistret holdt til i stueetagen i de tidligere forkontorer til amtmandens store kontor. Her arbejdede ca. 10 yngre kvinder under nøje overvågning af den kvindelige, ældre, ugifte folkeregisterfører. Hun sad i et hjørne af det store lokale og overvågede, at alt gik rigtigt for sig. Pigerne måtte ikke tale privat sammen, og skulle spørge om lov til at gå på toilettet. Folkeregisterføreren fik dagen til at gå med at flytte sine kuglepenne rundt på det ellers tomme skrivebord, så de lå sirligt ordnede.

Vi brugte kælderen til at arkivere selvangivelser og regnskaber på lange reoler. Her huserede vores arkivar, Cornelius, en pensioneret kommis, som altid var i strålende humør. Han passede sine mange slyngplanter som var fastgjort til reolerne. Planternes rødder var uden for bygningen, men de havde fundet vej ind til kælderen gennem diverse sprækker i fundamentet. Cornelius skrev finurlige og eftertænksomme gruk, som hang rundt om i kælderen. Et dejligt menneske.

I 1983 flyttede skatteinspektoratet sammen med flere andre forvaltninger til en nyopført administrationsbygning i Næstved. Her havde jeg på et tidspunkt en afdelingsleder, som havde et voldsomt rod på sit kontor. Det betød, at han aldrig kunne finde f.eks. vigtige breve som kom oppefra i Systemet, og som krævede at han handlede på dem. Han kunne som regel godt huske at brevene var kommet, men kunne aldrig finde dem i sit rod. Derfor fik jeg efterhånden altid vigtige papirer ind på mit kontor, hvor jeg arkiverede dem, og mindede ham om deadlines. I starten troede afdelingslederen så, at jeg bare ville udlevere originalbrevet til ham, når han kom styrtende ind på mit kontor lige inden deadline, men jeg gav ham altid en kopi. Originalen beholdt jeg. Jeg vidste, at hvis han først fik originalen, så så jeg den aldrig mere. Derfor opstod sætningen, som gik hen og blev et mundheld i huset gennem mange år: »Du kan få en kopi«. Det griner vi stadig af, når jeg en gang om året mødes med kollegerne fra afdelingen, og vi mindes gamle dage.

Vi havde selvangivelserne i et temmelig stort arkiv med tilknyttede arkivarer. Selvangivelserne for de seneste tre år var samlet i mapper. En arkivar var som regel hos os et par år, og så kom der en ny. Der var mange spøjse typer, hver med sin baggrund. Der var meget forskel på, hvor effektive, omhyggelige og samvittighedsfulde arkivarerne var med arbejdet. Forretningsgangen var, at sagsbehandlerne selv fandt en stak sagsmapper frem, som der skulle kigges på. Sagsbehandleren tog stakken med sig rundt i arkivet og tog den færdige stak med hen til sit kontor. Efterhånden som sagsbehandleren blev færdig med sagerne, blev mapperne lagt retur oven på arkivskabene, hvilket betød at arkivaren, ved lejlighed, gerne måtte sætte disse mapper på plads igen. Nogle gange lå der rigtig mange sagsmapper, som skulle på plads, fordi ikke alle arkivarer arbejdede lige hurtigt. Vi havde dog en gang en særdeles effektiv arkivar. Det var en tidligere bokser, en lille tætbygget mand, Edgar, som gik under kælenavnet »Edgar Hård Hund«. Vi opdagede på den hårde måde, at hvis en sagsbehandler var ved at finde sagsmapper frem og blev forstyrret af en opgave, så han kortvarigt måtte forlade arkivet, var hele den stak mapper, som han lige havde fundet frem, blevet arkiveret igen; altså forfra med opgaven. Edgar gjorde det selvfølgelig i den bedste mening og kunne absolut intet bebrejdes. Vi havde dog aldrig tidligere oplevet så effektiv en arkivar.

I en del år tilbød vi at hjælpe kommunens pensionister med at udfylde deres selvangivelser. Vi omdannede kantinen til et meget stort kontor og

trak forlængerledninger til regnemaskinerne. Pensionisterne mødte op i forhallen i op til 1½ time inden vi åbnede. De skulle have en dag ud af turen til byen. Det var meget hyggeligt, og pensionisterne var virkelig lettede, når selvangivelsen var klaret. Da vi stoppede med at tilbyde ordningen, fortsatte jeg med at hjælpe en enkelt borger, som havde en virus på balancenerven. Det betød, at det så ud som om han var fuld når han gik. Når han mødte op i receptionen i stueetagen, bad han dem om at ringe til mig. Så kom jeg ned og hentede ham. Når vi var færdige med selvangivelsen, »glemte« han altid en pilsner på mit kontor. Jeg måtte selvfølgelig ikke modtage gaver, men jeg »opdagede« som regel først pilsneren efter at have fulgt ham ud af huset igen.

Selvangivelserne skulle jo afleveres senest ved midnat en bestemt dato. Morgen efter var der altid nogle som sneg sig hen til Administrationsbygningens postkasse på husmuren, og smed selvangivelsen ind ad sprækken. Det hændte, at de der arbejdede indenfor i postrummet, hvor indholdet fra postkassen landede, hurtigt trak i selvangivelseskuverten. Borgeren udenfor fik som regel et mindre chok og skyndte sig væk.

I Næstved var der en stor afdeling for lønmodtagerligning, en mindre for selvstændigt erhvervsdrivende og en afdeling for selskabsbeskatning. Specialopgaver som sømandsbeskatning, grønlandsbeskatning, udlandsbeskatning, dødsbøbeskatning og pensionsbeskatning var fordelt ud på enkeltpersoner. Blandt de rigtig mange kolleger som jeg har arbejdet sammen med gennem årene, kan særligt nævnes Stig Andersen, Jørgen Keldberg og Leo Holm. Leo fik jeg som opgave at oplære under lidt af hans elevtid. Aldrig før har jeg oplevet en så engageret og hurtigtøpfattende elev! Jeg sad med bl.a. udlandsbeskatning. Det var ret spændende, fordi jeg havde kontakt med mange mennesker, som rejste til og fra landet; både fordi nogle emigrerede, og fordi mange blev udsendt forretningsmæssigt over det meste af verden. Grønlandsbeskatning gik ud på, at ens indtægt fra to års uafbrudt arbejde på Grønland dengang var skattefri.

Danmarks skattesystem fra 1903 bygger på globalindkomstsyste­met: Uanset hvor i verden man har tjent sine penge, er de skattepligtige i Danmark, hvis man ellers er skattepligtig til Danmark. Det betyder, at der ville opstå en masse dobbeltbeskatning, hvis Danmark ikke havde indgået en lang række dobbeltbeskatningsaftaler med andre lande.

I 1990 kom der omfattende lovændringer på det administrative skatte- og toldområde. Toldvæsenet og Det statslige skattevæsen blev slået sammen, og ligningskommissionerne blev erstattet af skatteankenævn. Skatteanke-

nævnene var nu kun rene klageinstanser. Hver kommune havde sit eget skatteankenævn. Det betød, at i småkommuner måtte sagsbehandlerne skiftes til at lave sagsfremstillinger til skatteankenævnet.

Næstved var så stor en kommune, at der kunne oprettes et selvstændigt sekretariat med to fuldtidsbeskæftigede sagsbehandlere. Det blev min gode kollega Bjarne og mig, der fik denne meget spændende opgave. I skatteankenævnet skulle man behandle klager inden for alle specialer.

Vordingborg 2003-2012

I 2003 blev det politisk besluttet, at sekretariatsbetjening af skatteankenævnene pga. af risikoen for inhabilitet ikke måtte være i nærheden af de sagsbehandlere der lavede de sager, som skatteankenævnet skulle klagesagsbehandle.

Derfor blev der oprettet et fælleskommunalt sekretariat i Vordingborg, et såkaldt § 60-selskab, som dækkede hele Sjælland, på nær København og Nordsjælland. Dertil kom Lolland-Falster og Møn. Tilsvarende sekretaria-ter blev oprettet rundt om i landet. Klage over ejendomsvurderinger skete til vurderingsankenævnene, og denne funktion fik vi som noget nyt med i sekretariatet i 2005. Vi var otte personer på skattedelen og fire personer på vurderingsdelen. Møderne med skatte- og vurderingsankenævnene foregik ude på de enkelte kommunekontorer og rådhus i vores dækningsområde, så der var en hel del kørsel.

Der blev samtidig oprettet et kontor i Svendborg, hvor ankechefen fik indrettet kontor med sekretariat. Bent Madsen, som kom fra Odense Kommune, blev udnævnt til ankechef.

Fusionen mellem de kommunale skattevæsener og Told-Skat i 2005

I 2005 blev de kommunale skattevæsener og den statslige told- og skatteadministration ToldSkat sammenlagt under den nye betegnelse SKAT. Det blev lanceret som en såkaldt ligeværdig fusion, hvilket mange i det kommunale skattevæsen ikke oplevede det som. I det kommunale skattevæsen var vi vant til f.eks. at kunne foreslå ændringer til ledelsen, hvis der var noget, som virkede helt tosset. I det statslige system virkede alt til at være topstyret, og det oplevedes som om medarbejderne havde en lang tradition for at klappe

hælene i og sige »javel«, når der kom ordrer oppefra, selv om ordrene kunne virke nok så mærkelige. Der var virkelig nogle kulturforskelle, der skulle bearbejdes. Det var også fra omkring dette tidspunkt, at nedskæringerne i SKAT virkelig begyndte at tage fart.

Strukturreformen i 2007

I 2007 kom der endnu en Kommunalreform, kaldet Strukturreformen, som igen reducerede antallet af kommuner betragteligt. Antallet af kommuner udgjorde nu kun 98. Samtidigt blev amterne nedlagt og erstattet af fem regioner. Det gjorde selvfølgelig også arbejdet i sekretariatet mere effektivt, fordi vi nu skulle afholde møder i langt færre kommuner. Der blev også oprettet fælleskommunale skatteankenævn, hvor 4-5 kommuner gik sammen om et nævn. Der kunne sidde op til omkring 15 politikere i et sådant nævn. I flere nævn var det borgmesteren for en kommune, eller nogle gange borgmestrene fra flere kommuner, der sad i nævnet. Fordelingen af udvalgs- og nævnsposter aftaltes ved konstitueringsforhandlingerne efter hvert kommunalvalg. Der er en del mennesker, der ikke tør åbne munden i større forsamlinger. Det var af og til også et problem i disse store nævn, når borgere kom til fremmøde i nævnet. Borgerne troede nogle gange at de bare skulle snakke med en sagsbehandler, selv om vi havde vedlagt en folder om skatteankenævnet. Den folder havde borgeren så ikke læst eller forstået.

Etableringen af sekretariatet i Vordingborg i 2003

Sekretariatet skulle etableres på et gammelt tograngeringsområde på Sydhavnen i Vordingborg, hvor der for rigtig mange år siden også havde været færgeforbindelse til Falster.

Der lå en gammel stationsbygning, som nu blev anvendt som callcenter. Vordingborg Kommune havde lige indrettet et nyt bibliotek i en gammel godsterminal ved siden af stationsbygningen, og også Vordingborg Kommunes skattevæsen blev flyttet til en nabobygning til denne bygning. Desuden var der store tog- og lokomotivremiser og en kornsilo samt en masse rangerspor.

Det var meningen, at sekretariatet skulle indrettes i en del af en gammel lokomotivremise. Forinden skulle der ryddes skinner, fjernes bygninger og meget mere. Vi fik indrettet to skurvogne på tværs af skinnerne, med

en stopbom som stod på den forkerte side af skurvognene, hvis der skulle komme et tog.

Vandforsyningen foregik med plastslanger som lå ovenpå jorden. Det betød, at vi ikke havde vand i skurvognene om vinteren når der var frost, men så kunne vi gå ind til kollegerne hos det lokale skattevæsen. Det var også her, vi i starten tog vores frokost med over og spiste sammen med kollegerne. Det blæste ofte meget på havnen, og engang hvor jeg gik mellem bygningerne med en rugbrødsmad på min tallerken, blæste spegepølsen af brødet.

Engang begyndte skurvognene at ryste helt vildt, mens vi sad og arbejdede i dem. Det viste sig, at det skyldtes en gravko, som var ved at fjerne skinner. Det foregik ved at grabben tog fat i en skinne, løftede og rystede den for at få svellerne til at slippe. Problemet var, at vores skurvogne stod oven på de skinner, som var ved at blive løftet op i den anden ende. Så måtte man i gang med en vinkelsliber for at koble os fra.

En anden gang lød der et øresønderrivende brag uden for vinduet, og der kom en enorm støvsky. Da støvet havde lagt sig, kunne vi se, hvad der var sket. Håndværkerne havde målt op, hvor langt et stykke af den lange lokomotivremise, vi skulle bruge til kontorer, og havde så fjernet resten af bygningen. Tilbage var en stor åbning på adskillige meters højde, som håndværkerne havde lukket ved at lave et nyt fundament og bygge en ny gavl op. Der er temmelig langt op fra bunden af et fundament til gavlspidsen i en gammel lokomotivremise. Fundamentet var skredet ud, fordi det ikke var støttet på siden, og hele gavlen var derfor styrtet sammen.

Vi skulle også have oprettet en sikret telefon- og internetforbindelse, så vi kunne bruge skattesystemerne. Det var der ikke umiddelbart mulighed for. Et forslag gik på, at vi fik rejst en høj antenne, som havde forbindelse til et sengehøjhus ved Næstved Sygehus. Idéen blev opgivet, og i stedet fik vi lagt et kabel til krydsfeltet hos vores nabo, Vordingborg Bibliotek; helt uden for reglerne, men vi fik ingen hjælp fra SKAT. Også det måtte vi selv finde ud af. Det fungerede fint. Da vores bygning var blevet færdig et års tid senere, skulle internetforbindelsen jo flyttes. Der kom et par EDB-teknikere fra SKAT for at løse opgaven. De kunne ikke forstå, hvor i vores skurvogn vi havde vores internetforbindelse. Jeg kan stadig tydeligt huske, da jeg fulgte teknikerne over til biblioteket, gik op på første sal, og åbnede døren ind til serverrummet. Her viste jeg teknikerne vores ledninger midt i bibliotekets krydsfelt. Teknikerne blev ikke begejstrede over at se løsningen.

Senere, efter at sekretariatet i Vordingborg var blevet lukket og hele op-

gaven flyttet til København, skulle den gamle kornsilo ved siden af biblioteket bortsprænges. Det blev den også, men trods sprængningsfirmaets omhyggelige beregninger faldt siloen til den forkerte side. Den øverste del af siloen tog nogle kontorer på biblioteket med i faldet. Biblioteket var dog blevet evakueret inden sprængningen. For en sikkerheds skyld.

Arbejdspladsen lå i et naturskønt område lige ned til Sydhavnen i Vordingborg. Når jeg havde sat mig ind i et sagskompleks med rigtig mange bilag, var det dejligt at kunne gå en tur langs havnemolen og samle tanker. På disse ture fik jeg tit idéer til, hvordan jeg kunne komme videre med at opbygge sagsfremstillingen.

Vi havde en udfordring med opbevaringsplads, når vi f.eks. bestilte kopipapir, toiletpapir og køkkenruller. Det skulle ske via Statens SKI-aftaler, Statens Indkøb, hvor vi kun kunne bestille en hel EU-palle ad gangen. Det havde vi ikke plads til. Det lykkedes efterhånden at få gennemtruffet, at vi kunne bestille en halv palle ad gangen.

I skatteankenævnssekretariatet kunne vi booke tjenestebiler på Skattecentre. Nogle af disse havde SKAT-logo på siden af dørene, og dem prøvede vi at undgå. Kørte man på motorvejen i en bil med logo, skete det af og til, at vi blev chikaneret af andre bilister.

Kort efter etableringen af sekretariatet i Vordingborg overtog vi fire kolleger, som havde siddet som et lille sekretariat på anden sal i den nedlagte sukkerfabrik i Gørlev, som ligger midtvejs mellem Korsør og Kalundborg. De brugte dagligt elevatoren op til kontoret. Håndværkere var sideløbende i gang med at nedrive fabriksbygningerne rundt om på grunden. En gang lød der et voldsomt brag ved kontoret. Håndværkerne havde fjernet en bærende H-profil i mange meters højde, men var ikke klar over at elevatoren blev båret af H-profilen, og at elevatoren dagligt blev brugt af mennesker, der arbejdede i huset. Da kollegerne kom ud og gav sig til kende, fik håndværkerne meget sved på panden. De troede nemlig, at bygningen var tom for mennesker.

Ved etableringen af sekretariatet i 2003 var der stadig rigtig mange småkommuner i landet. F.eks. var der 22 kommuner alene på Lolland-Falster. Derfor brugte vi i sekretariatet rigtig meget tid på at køre ud til kommunkontorerne, for at holde møder med politikere og borgere.

Frem mod Strukturreformen i 2007 var det ikke nemt at få løbet et skatteankenævnsmøde på Lolland i gang. Der ville fra 2007 nemlig kun være plads til to kommuner på Lolland-Falster, og de østligste kommuner på Lolland kæmpede en brav kamp for at komme med i den nye storkommune på

Falster. Politikerne vidste, at det var her fremdriften lå. De vestligst liggende kommuner på Lolland havde opgivet sammenlægningen mod øst og kæmpede indbyrdes om, hvor deres nye Rådhus, det nye magtcentrum, skulle ligge: Om det skulle være i Maribo eller i Nakskov. Det var der jo prestige i. Det kunne der nemt gå en time med, indtil jeg måtte skære igennem, fordi der kom en skatteborger til personligt møde på et bestemt tidspunkt. Så skulle gemytterne helst være faldet til ro, så politikerne kunne koncentrere sig om det, der faktisk var deres primære opgave lige nu.

Vores egen landsdækkende forening, Skatterevisorforeningen, afholdt ofte kurser, hvor vi f.eks. blev opdateret om ny lovgivning, eller gennemgik nogle specialbestemmelser i en vanskelig lov. Der var ofte op mod 150-200 skattefolk samlet. Der var så hyret en ekspert udefra som foredragsholder. En af disse var Frode Holm, som ud over at have advokatkontor i København med speciale i skatteret, også senere var Helle Thorning-Schmidts særlige rådgiver. Det var ham, der gjorde sig bemærket i forbindelse med Helle Thorning-Schmidts mand Steven Kinnock. Det var kutyme at repræsentanter fra Skatterevisorforeningens bestyrelse spiste frokost sammen med foredragsholderen, og jeg blev, dengang Frode Holm var foredragsholder, af et bestyrelsesmedlem, Jørn Dysted, som jeg havde arbejdet sammen med i Næstved, inviteret til at spise med ved bordet. Det var jo rigtig spændende at skulle sidde og tale skat på et højt fagligt niveau med en kapacitet på området. Jeg kom til at sidde ved siden af Frode Holm, som naturligvis ikke vidste, hvem jeg var. Jeg vidste til gengæld, at Frode Holms far havde været præst, og at mine forældre og Frodes forældre kendte hinanden fra studietiden. Min far havde også været præst. Mine forældre havde i 1950'erne i flere år lejet familien Holms sommerhus ved Stillinge Strand nord for Korsør. Naboen til sommerhuset, kun adskilt af en symbolsk afmærkning af skellet, var en minigolfbane, hvor områdets børn kunne spille gratis, mod at samle vildfarne minigolfbolde op efter lukketid. Der var også et ishuse i nærheden. Disse og endnu flere oplevelser nævnte jeg for Frode, som jeg er jævnaldrende med, og resten af frokosten gik med, at vi to hyggede os med at snakke minder fra sommerhuset og området. Resten af bestyrelsen ved bordet måtte så underholde sig selv.

Mit forhold til de folkevalgte nævnsmedlemmer

Jeg havde gennem alle årene et rigtig godt forhold til medlemmerne i skatteankenævnene, som blev valgt for fire år ad gangen. Efter hvert nyvalg var der mange gengangere fra det forrige nævn, så der var en glidende udskiftning.

Når der kom nye medlemmer i skatteankenævnene, varede det som regel et år før, de »kom ned på jorden«. Nogle af dem troede, at de var verdensmestre, og at de ikke behøvede at følge lovgivningen. Det måtte de så lære hen ad vejen, godt hjulpet af de gamle garvede medlemmer. Nævnsmedlemmerne fik udsendt dagsorden til møderne en uges tid før møderne, og på et tidspunkt havde jeg efterfølgende udsendt en rettelsesside samt et bilag til en sagsfremstilling. På selve mødet og i alles påhør brokkede et medlem sig højlødt over at rettelsessiden var identisk med den oprindelige side, og medlemmet rystede på hovedet ad mig. Jeg gik hen til ham og pegede på bilagstegnet, som stod ude i marginen. Han havde aldrig hørt om bilagstegn, og resten af nævnet morede sig over ham. Han indrømmede straks, at han selv havde lagt op til at blive til grin for resten af nævnet, og sagde pænt undskyld til mig.

Engang stod jeg på togperronen i Næstved, sammen med en hel del lokale politikere i en gruppe, og ventede på toget. Toget ankom, og ud af toget sprang en togfører, som stilede lige mod mig, og greb fat i mig til stor forbavelse og undren for de omkringstående. Det var formanden for skatteankenævnet, som var en rigtig spasmager, og som jeg havde kendt i mange år. Han skulle lige lave lidt sjov i gaden, og alle grinede bagefter.

En senere formand for skatteankenævnet havde inddraget sin garage til beboelse, så den var bygget sammen med stuen med en døråbning. For at undgå at få garagen registreret som beboelse, så han også skulle betale lejeværdi af den, havde han sat et skilt op over døråbningen fra stuen, hvor der stod »Kontor«. Det skulle så hedde sig at han drev erhverv fra »kontoret«. Selv om man er formand for skatteankenævnet, er det bestemt ikke givet at man selv helt følger reglerne.

Jeg havde en helt klar fordel i forhold til mine arbejdskolleger i sekretariatet i Vordingborg. Jeg havde jo været sekretær siden 1990, og sekretariatet blev oprettet i 2003. Derfor blev jeg næsten betragtet som en del af nævnet i Næstved, som jeg jo havde arbejdet sammen med i alle årene, og jeg blev altid inviteret med på nævnets ture, som praktisk gris.

Hvert år blev der afholdt årsmøde over to dage for alle landets skatteankenævne i Aalborg Kongrescenter, med op mod 800-900 deltagere. Jeg deltog

hver gang med skatteankenævnet fra Næstved. En særlig opgave var at sørge for at få alle »mine« nævnsmedlemmer med retur til hotellet fra Jomfru Ane Gade. Noget af en udfordring, når så mange politikere, hvoraf mange kender hinanden på kryds og tværs af landet, slippes løs i Aalborgs natteliv.

Vi besøgte én gang i hver 4-års periode Christiansborg, hvor vi af et folketingsmedlem blev lukket ind ad en sideindgang. Vi var rundt ved medlemmernes kontorer og talte med flere af de kendte politikere, som ofte kendte »mine« politikere privat. Vi spiste selvfølgelig frokost i Snapstinget.

Vi besøgte Regionskommune Bornholm i 2012, hvor vi så regionsrådhuset og hørte daværende regionsborgmester Winni Grosbøll fortælle om processen med at skabe regionskommunen fra bunden i 2003. Fænomenet regionskommune findes kun på Bornholm.

Skatteankenævnet i Næstved var på flere udlandsrejser. Det vakte stor misundelse hos mine arbejdskolleger i sekretariatet i Vordingborg. Ingen af dem blev inviteret med politikerne i deres nævn til noget som helst.

Vi var på en tur til London i 2001, hvor vi var til møde i Danske Banks London-afdeling. Vi hørte finansmanden Lars-Christian Brask, som dengang var en ung, fremadstormende finansmand. Vi hørte også en ansat ved det engelske Finansministerium fortælle om det engelske skattesystem, og om deres udfordring med ikke at have noget, der bare nogenlunde minder om det danske CPR-system. Vi besøgte også Den Danske Klub i London, hvor der er dresscode. Som afslutning på en af disse dage med tørre tal, spiste vi en 5-retters middag på en sejlede restaurationsbåd på Themsen. Det var en lun oktoberaften, og jeg husker, at jeg efter middagen stod i stævnen på båden i skjorteærmer og nød aftenen, mens vi nærmede os den belyste Tower Bridge. Fra hotellet kunne vi om morgenen se de mange hvidskjortede finansfolk i deres sorte jakkesæt gå til arbejde i Londons finansområde, gumlende på noget streetfood-morgenmad.

Jeg var også med skatteankenævnet nede i EU-bygningen i Bruxelles, hvor nævnet havde fået en invitation fra et EU-medlem. Det åbnede nogle døre dernede. F.eks. slap vi for at stå i den lange kø af turister, der hver dag venter på at se parlamentet. Vi kom rundt i bygningen og havde møde med flere EU-politikere. Vi så parlamentssalen med alle tolkeboksene oppe under loftet. Alt simultantolkes på 20 europæiske sprog. Vi så også de stabler af flyttekasser, som bliver pakket hver gang parlamentet skifter mellem Bruxelles og Strassburg, som er parlamentets officielle hjemsted. Der er 751 medlemmer af parlamentet, samt administrativt personale, som flytter arbejdspladsen til Strassburg én uge om måneden! Der arbejder ca. 15.000 lobbyister i Bruxelles.

40-års jubilæum i 2011

I 2011 kunne jeg fejre 40-års jubilæum i SKAT, idet tiden ved Møn Kommune ikke talte med. Ved en sammenkomst i Vordingborg skulle Bent Madsen overrække mig Dronningens Fortjenstmedalje, men den var imidlertid ikke nået frem. Derfor tog Bent Madsen hen til den lokale bager og købte en medalje, som jeg fik overrakt under stor morskab. Den rigtige medalje nåede siden frem, og jeg har takket Dronningen for medaljen.

Pensionering i 2012

Jeg arbejdede i Vordingborg frem til 2012, hvor jeg gik på efterløn som 62-årig. Jeg syntes efterhånden, at forholdene i SKAT med konstante nedskæringer m.m. gjorde, at jeg hellere ville bruge min tid på noget andet. Tilfældet ville, at begge vores børn slog sig ned i Odense, med deres familier og efterhånden fem børnebørn. Da vi i 2019 havde passeret Storebæltsbroen 70 gange, besluttede vi at flytte til Odense, hvilket vi ikke har fortrudt.

Afslutning

Jeg nævnte i indledningen, at min beretning i Herreværelset ad pudsige veje kom Zises redaktion for øre. I Odense kom jeg i menighedsrådet i det lokale sogn, som blandt mange andre aktiviteter tilbyder Herreværelset, kun for mænd. En anden deltager i Herreværelset, Finn Andersen, er pudsigt nok med i en anden forening hvor også Bent Madsen er medlem. Her holdt Finn Andersen et foredrag, og i en pause hørte Bent om mit foredrag. Bent, som ikke anede, at jeg var flyttet til Odense, kontaktede Zises redaktion, og en del af foredraget blev til denne artikel.

Vurdering og beskatning af fast ejendom

En skattemedarbejders erindringer

AF ANDERS MÜLLER

Indledning

Jeg har arbejdet med ejendomsvurdering det meste af mit arbejdsliv. Dette foregik i Statsskattedirektoratet, hvor jeg var ansat i 32 år. Jeg var en af hovedmændene i udviklingen af de maskinelle vurderingssystemer, der blev anvendt ved den 17. almindelige vurdering i 1981 og derefter hvert andet år frem til 2012. Det blev anerkendt som et stort fremskridt, og det viste sig at være det første digitale vurderingssystem i Europa. I enkelte områder i USA havde man også etableret digitale vurderingssystemer, men det danske system var på en række punkter bedre. Det fik derfor stor anerkendelse også i udlandet. Vurderingsmyndighederne fra Sverige og Holland kom på en række studiebesøg, og indførte derefter deres egne systemer. Jeg blev derfor fra 1981 involveret i en række internationale aktiviteter. Det startede med deltagelse og planlægning af en række internationale kongresser om ejendomsvurdering, især i USA. Fra 1985 blev jeg udsendt som rådgiver om ejendomsskat og ejendomsvurdering til en række lande. Dette var for Danida, International Monetary Fund (IMF), OECD og EU. Endelig har jeg fra 1986 undervist og været kursusleder om ejendomsskat og vurdering for deltagere fra de baltiske lande, fra Rusland, fra Østeuropa og fra Centralasien. Det blev til mere end 20 undervisningsaktiviteter, der foregik i en række lande. Min rådgivning fik betydelig indflydelse på forholdene i Slovakiet og Estland. Mine rådgivningsaktiviteter fik også nogen indflydelse i Rusland og lidt i Sydafrika.

Da jeg blev 65 år i 2009, gik jeg på pension. Men jeg tog fortsat til internationale kongresser, især dem arrangeret af International Property Tax

Institute (IPTI), og denne organisation publicerede mine til da to sidste skriftlige arbejder: *How Useful is International Advice about Property Tax and Property Valuation?* i 2017 og *Taxation of Land and Buildings – Revenue Importance and Tax Policy* i 2020. Endelig blev jeg inviteret til rådgivning i Belize i 1999 og to rådgivningsture til Hviderusland (Belarus) i 2016 og 2019.

Denne artikel består af en indledning om min barndom og uddannelse og min ansættelse i Københavns Kommune og i Vestsjællands Amtskommune. Derefter om min ansættelse i den centrale skatteadministration fra 1977 til 2003. Først i Statsskattedirektoratet, som i 1990 skiftede navn til Told- og Skattestyrelsen, hvor Statsskattedirektoratet blev fusioneret med Direktoratet for Toldvæsenet. Fra 2003 frem til 2009, hvor jeg som nævnt gik på pension, gjorde jeg tjeneste ved en af de københavnske told- og skatte-regioner/skattecentre.

Et særligt afsnit med titlen *Debatten om ejendomsvurderingen*, beskriver forholdene frem til 2024. Desuden bringes nogle afsnit om mine internationale aktiviteter med kongresser, rådgivning, undervisning, og publikationer. Til slut et afsluttende afsnit.

Barndom

Jeg er født som enebarn i Classensgade på Østerbro. Jeg havde en lykkelig barndom sammen med mine meget kærlige forældre. Min mor, Gudrun, kom fra en meget fattig familie i Fredensborg. Hun havde tre søstre og tre brødre. Min far hed Clement, men blev kun kaldt Clé. Han var vokset op i Birkerød sammen med tre brødre og en søster.

Min fars families økonomi var god, da min farfar, Diderich, havde tjent gode penge i Hamborg. Han var blevet Landbrugskandidat ved Landbohøjskolen i København. Derefter havde han et godt job i København i et firma, Markfrøkontoret, der solgte markfrø til landmændene. Pga. en ulykkelig forelskelse besluttede han imidlertid, at han ville emigrere til Amerika. Han tog til Hamborg med alle sine sparepenge for at finde skibslejlighed. Her så han en annonce i en avis: »Mand med kapital søger mand med en forretningsidé«. Han reagerede på annoncen og startede firmaet D. Müller og Co., baseret på de principper, der netop var udviklet i Danmark, hvor frøfirmaet gav en garanti for frøenes spireevne. Efter 10-12 år solgte han firmaet og flyttede tilbage til Danmark år 1900 som en velstående mand. Meget uforsigtigt lod han de fleste af pengene fra salget af firmaet blive stående

Fig. 1. Min far og mor i færd med at udfylde selvangivelsen. Foto i privateje.

i firmaet. Under den voldsomme inflation i Tyskland i 1920'erne mistede han derfor mange penge. Inden han flyttede fra Hamborg, var han blevet gift med min farmor, Lonny, der var af tysk, polsk og jødisk afstamning.

Min farfar og min farmor har begge skrevet deres erindringer. Da min farfar kom tilbage til Danmark, var han også en af foregangsmændene for udarbejdelse af slægtshistorie for borgerlige familier. I 1907 fik han udgivet *Slægten fra*

Maglemølle ved Næstved gennem 300 år. Den viste, at min ti gange tipoldefar, Casper Possin, var kommet til Danmark fra Schlesien i 1560. Schlesien er i dag en del af Polen, men var dengang hovedsageligt tysktalende. Casper Possin og hans bror, Anders Possin, var blevet indkaldt af en agent fra den danske konge til at rådgive om vandmøller. Caspers søn, Anders Caspersen Møller, overtog senere Maglemølle ved Næstved. Det gik ham rigtig godt økonomisk, og han fik opsat et stort epitafium i Sct. Peders Kirke i Næstved.

Min far var født i 1903 i Jelling. Han arbejdede ved landbruget i mange år. I 1933 blev han gift med min mor, og de flyttede ind i en lejlighed i Classensgade. Ved hjælp af en mindre arv fra en tante etablerede min far en lille fabrik i Rosendalsgade, der fremstillede rammer af metal til fotografier. Der var fire-fem ansatte, herunder min mor. Fabrikken gik godt, men under krigen måtte han lukke, da han ikke længere kunne få leveret metallet. Han blev så ansat som kontorassistent i Varedirektoratet, og kom senere til at arbejde i Statens Hulkortcentral.

Min mor var husmor og var af og til kogekone mod betaling. Hun havde to rengøringsjob, og hun strøg bluser for en grosserer. Bluserne blev syet af min moster i Ringstedgade. Jeg cyklede ind med bluserne til grossererens systue i Tordenskjoldsgade. Senere blev min mor bestyrer af en Vascomat i Classensgade. Vi boede i lejligheden på første sal i Classensgade 27A. Lejligheden havde tre værelser og en lille altan. Opvarmning med kakkelovn og uden badeværelse. Om sommeren boede vi i min onkels sommerhus i Helsingør.

Den store tragedie indtraf, da jeg var 13 år gammel. Min elskede mor døde af brystkræft. For min far og mig var det helt uventet, og en forfærdelig tragedie. Min mor var kun 51 år gammel og et blomstrende socialt væsen med mange venner i kvarteret. Ved hendes begravelse var der over hundrede deltagere. Både min far og jeg var totalt knust.

Uddannelse

Jeg havde en dejlig skoletid i Holsteinsgades Skole med frøken Alice Lyngh-Larsen som klasselærer. Hun var vokset op i en Grundtvigiansk præstegård i Helsingør. Det prægede hendes undervisning. Hun var den fødte fortæller. Det nød jeg meget. I de første klasser havde vi hende i næsten alle fag, undtagen regning. Vores klasse var en forsøgsklasse. Vi startede tidligt på engelsk, og efter 5. klasse havde vi stadig nogle fag sammen med eleverne i fri mellem.

Lyngh-Larsens undervisning vakte min store interesse for geografi og historie. Kort efter min konfirmation købte min far Grimbergs Verdenshistorie i 16 bind til mig. Så var jeg godt orienteret!

Jeg fik pæne karakterer til mellemskoleeksamen, og jeg kunne derfor blive optaget på Sortedam Gymnasium. Her havde vi en meget inspirerende lærer i dansk, Palle Fisher, og en dejlig rektor, Edele Kruchow, der underviste os i historie. Vi havde også nogle dejlige fester hos de klassekammerater, der havde god plads. Min sidekammerat var Knud Mohr, som jeg kendte fra Holsteinsgades skole. Jeg blev matematisk student i 1963. Jeg var dårlig til engelsk og tysk og særlig dårlig til fransk. Matematik og fysik var på det jævne, men det gik godt i dansk. I historie fik jeg ug.

Da jeg gik i 3G, havde jeg en ubehagelig oplevelse med politiet. Der var storpolitisk uro, Cuba-krisen. Derfor var der store demonstrationer foran den amerikanske ambassade, tæt ved hvor jeg boede. Jeg var ikke med til demonstrationen, men jeg kom cyklende kort efter, at politiet med stor voldsomhed havde jaget demonstranterne væk. Jeg kom forbi tre betjente, der stoppede mig. Så tævede de løs på mig og beordrede mig til at forsvinde. Jeg samlede min cykel op og kørte afsted. Jeg opdagede nu, at jeg blødte i ansigtet. Jeg kørte derfor ind på skadestuen på Kommunehospitalet på Østre Farimagsgade. Her mødte jeg den vagthavende læge. »Kommer du nede fra ambassaden?« råbte han. »Ja, det er sket nede ved ambassaden«, svarede jeg. »Ud« råbte han, og gik truende frem mod mig. Jeg var ved at blive godt sur. Så jeg cyklede ind på politistationen i Antonigade. Nu ville jeg klage. I vagtstuen var de flinke nok. De hjalp mig med at få tørret blodet væk fra ansigtet og sat et par plastre på. Min klage skulle jeg fremføre hos kriminalpolitiet oppe på 2. sal. Jeg gik derop, og ind hos en herre, der på intet tidspunkt kiggede op på mig. Jeg fortalte ham om begivenhederne, og at jeg ville klage. »Du kastede jo med sten,« sagde han. »Nej det gjorde jeg ikke,« sagde jeg. Det gentog sig et par gange. Jeg kunne se, at det ikke førte nogen steder hen, så jeg cyklede hjem igen. Ved nærmere eftertanke er jeg ham taknemmelig. Havde jeg gennemført klagen, ville der utvivlsomt være et par betjente, der kunne bevidne, at jeg have kastet med sten, og derfor var blevet lidt hårdt behandlet af politiet. Jeg fortalte om min oplevelse i skolen, og rektor Kruchow blev meget ophidset over politiets opførsel. Hun sad også i borgerrepræsentationen som repræsentant for de radikale. Hun fik Politiken til at omtale episoden.

På Sortedam Gymnasium var mine bedste venner Knud Mohr og Søren Christensen. Da 3G sluttede i 1963, kørte jeg med Søren i deres familiebil

ned til deres Côte d'Azur sommerhus i La Gaude, få kilometer fra Middelhavet. Bagefter tog vi på tommelfingeren gennem Sydfrankrig og Spanien til Alicante. På hjemvejen blaffede vi hver for sig, og jeg blev her tvunget til at blive lidt bedre til fransk og tysk. Bilisterne, der tog én op ville jo gerne snakke lidt. Året efter blaffede jeg med John Nielert Rasmussen til Marokko. Han var en god ven fra Holsteinsgade skole, hvor han havde gået i fri mellem.

Efter gymnasiet skulle jeg vælge studium. Jeg ville meget gerne optages på Arkitektskolen på Kongens Nytorv. Det krævede særdeles gode tegneegenskaber. Der var en optagelsesprøve af nogle ugers varighed. Her havde jeg fået til opgave at udføre nogle gode tegninger på Vandkunsten i den Indre By. Jeg gik i gang, og jeg blev hurtigt overbevist om, at mine tegnefærdigheder ikke var gode nok. Imidlertid blev sagen afgjort, da jeg på vej hjem til Classensgade på min cykel fik forhjulet ned i en sporvognsskinne, faldt og brækkede kæben og slog et par tænder ud.

Efter et kort ophold på hospitalet skulle jeg tilbage til studievalget. Jeg valgte da studiet om nationaløkonomi på Københavns Universitet. Dette foregik på Økonomisk Institut i Studiestræde. Studiet var en kandidatuddannelse, der var normeret til at vare fem år. Man blev derefter cand.polit. En af de første lærebøger var Schneiders *Wirtschaftlichkeit*, om virksomhedernes økonomi. På tysk!

Jeg boede stadig hos min far, der jo var blevet enkemand. Min far blev husmor og blev også en habil kok. Jeg gik også i gang med at lære madlavningens kunst. Min mors søster boede tæt ved i Ringstedgade, og der sov og spiste jeg, når min far hver anden uge arbejdede om eftermiddagen og om aftenen. Jeg blev boende hos min far, indtil jeg var 28 år i 1972. Han tog også med på Thylejren i sommeren 1970.

Jeg fik ikke lommepenge af min far, men jeg havde mange fritidsjob efter skole og i sommerferien. Jeg var uddeler af Øbro-bladet hver uge, og en sommerferie var jeg cykelbud for en købmand på Frederiksborgvej. I en anden sommerferie var jeg bryggeriarbejder på Carlsberg. Om vinteren var jeg af og til ude og skovle sne, og i julen var jeg cyklende julemand for Studenternes Juleeventyr. Illum havde dengang et stort postordresalg, og en december pakkede jeg julegaver ind i Illums kælder.

Jeg nød min studietid i fulde drag. Jeg og nogle kammerater begyndte at spille billard i de nærliggende værtshuse. Der var også hyggeligt i Kannibalen, kantinen i kælderen i Nørregade. Jeg var meget glad for at tilbringe tid ved Storkespringvandet på Amager Torv. Her fik jeg mange venner.

Cand.polit.-studiet var opdelt i 1. del normeret til to år, og 2. del normeret til tre år. Studiet blev afsluttet med en skriftlig afhandling. Jeg var ikke så hurtigt; jeg var syv år om studiet. Der var mange rigtigt dygtige lærere. Jeg var især glad for Erling Olsens forelæsninger om international økonomisk politik, Kjeld Philips forelæsninger om skattepolitik, og Ulf Christiansens om velfærdsøkonomi. Jeg havde også god nytte af Poul Nyboe Andersens lærebog om nationaløkonomi.

Næsten ingen kvinder studerede til cand.polit. på dette tidspunkt. En af dem, Bodil Philip, datter af Kjeld Philip, fortalte mig, at hvis jeg var lidt venstreorienteret og læste til polit., så var det et krav, at jeg meldte mig ind i Studentersamfundet og tilbød at være kasserer. Jeg havde jo lært om bogføring på studiet. Jeg gjorde som hun sagde, og blev kasserer og medlem af bestyrelsen. Her fik jeg flere gode venner. F.eks. Michael Bjørn Hansen og Ole Grünbaum.

Jeg begyndte at ryge hash, og jeg havde tit besøg af venner i mit værelse i Classensgade. Til en fest med udklædning havde jeg været pingvin, med et pingvinhovede af papmache. Min far havde en gammel Nilfisk støvsuger. Den havde jeg givet en jakke på og pingvinhovedet. Den fik en lille pibe i næbet, der med en slange ud gennem jakkeærmet gjorde det muligt at ryge lidt hash, mens det så ud som om, at det var pingvinen der røg. Stor morskab!

I 1967 var jeg med til at starte provobevægelsen sammen med Ole Grünbaum, som jeg jo kendte fra Studentersamfundet. Det startede i februar i Radikal Ungdoms kælderlokaler på Nytorv, i dag Cafe Nytorv. Her havde man inviteret Jasper Grootveld fra Amsterdam til at lave en happening. Jeg og min kæreste, Lillian, var tilskuere. Ole Grünbaum og en ven følte sig inspireret til at tage alt tøjet af. Ekstrabladet fik taget et billede af finansministerens søn med bar røv. Jeg og en ven tog os af Jasper og skaffede ham et sted at sove. Han blev her i 10 dage og havde rigtig mange gode idéer.

Jeg ringede næste dag til Ekstrabladet og fortalte, at jeg ringede fra provobevægelsen. Det interesserede dem overhovedet ikke. Så fortalte jeg, at provoerne var imod Vietnamkrigen, men at vi syntes, at amerikanerne var nogle gode mennesker. Derfor vaskede vi amerikanske biler, hver gang vi fik øje på en. De blev lidt interesserede og spurgte, hvornår vi ville gøre det igen. Det ville vi gøre kl. 23 på Rådhuspladsen om to dage. Ekstrabladet sendte så en fotograf og den helt unge journalist, Jacob Ludvigsen. Vi havde fremskaffet en amerikansk bil, og Jasper besluttede at tage al tøjet af for bedre at kunne vaske bilen. Det blev et dejligt pressefoto, der også blev bragt i USA sammen med historien. Jeg havde givet Ekstrabladet telefon-

nummeret hos min far, ØB 2755X. Det blev kontakten til en række interviews og artikler i aviser og tidsskrifter.

Den anden store begivenhed, der involverede provoerne, var, at Prinsesse Margrethe skulle giftes. I Amsterdam havde der netop været et prinsessebryllup, hvor provoerne havde smidt røgbomber, fordi prinsessen blev gift med en tysk herre, der muligvis havde en nazistisk baggrund. Den danske presse blev derfor ved med at spørge, om provoerne ville smide røgbomber, når de nygifte kørte gennem København. Nej, det ville vi ikke. Men pressen var stadig i tvivl, så et meget stort antal politibetjente stod tæt opmarcheret langs bryllupsruten.

Blandt idéerne fra provoerne i Amsterdam var, at kommunen skulle anskaffe et stort antal hvide cykler uden cykellåse, som en slags offentlig transport. Det forslog vi også overborgmesteren, at København skulle gøre. Provotiden var meget lærerig for mig. Betydningen af happenings, kulturel anarkisme, og erfaringen med manipulering af pressen var meget interessant og lærerig.

Jeg blev cand.polit. i 1970. Mine vigtigste fag var nationaløkonomi, borgerlig ret, forvaltningsret og skattepolitik. Jeg valgte velfærds politik og teoretisk statistik som mine specialer. Min afsluttende afhandling hed *Nogle principper for offentlige virksomheders takstpolitik*. Jeg fik den højeste karakter for afhandlingen, og den blev trykt af universitetet og anvendt i undervisningen.

Allerede i gymnasiet og på universitetet rejste jeg til udlandet hver sommer. Jeg rejste på tommelfingeren til Frankrig, Spanien, Marokko, Sardinien og Tyrkiet. Jeg rejste sammen med en kammerat eller sammen med min kæreste Lillian. Det var fantastisk at besøge landene ved Middelhavet og de mange spændende byer. Jeg blev også bedre til sprog, bedre til fransk, engelsk og tysk. Jeg var tre gange i Marokko. På den anden tur sammen med Lillian boede vi en lille uge hos en marokkansk familie i Rabat. De boede i et traditionelt marokkansk enfamiliehus i to etager. Værelserne lå rundt om en åben gård, hvor man tit opholdt sig. Vi havde mødt sønnen i huset, Abdul, på vores tur gennem Spanien, og han havde inviteret os til at besøge dem. Han havde en storesøster og en lillesøster. Faderen var violinist og spillede i et radioorkester. Moderen var flygtet fra Spanien under den spanske borgerkrig. På Sardinien boede vi også nogle dage hos en lastbilchauffør og hans familie. De talte kun italiensk, så vi kommunikerede med tegnsprog. I Istanbul boede vi et par uger på hotel Gulhane, hvor alle blafferne boede. Et par dage blev vi hyret til at spille udlændinge i en tyrkisk film. Vi blev sejlet til over til Üsküdar på den asiatiske side af Bosphorus, hvor filmoptagelserne foregik.

København og Vestsjælland

Mit første arbejdede var i Københavns Kommunes Generalplandirektoratet på Østergade i den indre by. Her var jeg fra 1971 til 1975. Kai Lemberg var direktør. Jeg var i Statistik- og Analyseafdelingen under kontorchef Søren B. Jensen. Jeg blev ansat pga. deres interesse for min afsluttende afhandling fra universitetet om offentlige virksomheders takstpolitik. Få dage efter at jeg var startet blev jeg sendt en uge til London, hvor jeg deltog i en kongres om parkeringsafgifter. I Generalplandirektoratet arbejdede jeg især med parkerings- og trafikafgifter, og med kortlægning af baggårdserhverv i de centrale byområder. Jeg udarbejdede to rapporter, nemlig Baggårdserhverv i Brokvartererne og Parkerings- og Trafikafgifter – En teoretisk gennemgang af »Road Pricing«.

Jeg var meget glad for mit arbejde i Generalplandirektoratet og de mange spændende kolleger. Nogle var arkitekter, og nogle var ingeniører. De brugte i høj grad grafiske fremstillinger i deres skriftlige arbejder. Jeg var også meget interesseret i byplanlægning. Imidlertid blev jeg lidt træt af den politiske kamp mellem byplanborgmester Vilho Siurdsen fra SF, der var direktoratets politiske chef, og overborgmester Egon Weidekamp fra Socialdemokratiet. Overborgmesteren ønskede ikke en langsigtet generalplan. Han ville træffe afgørelserne fra sag til sag. Han ville rive ned og bygge nyt, f.eks. på Indre Nørrebro, mens byplanborgmesteren hellere ville bevare bygningsmassen og forbedre den. Senere nedlagde overborgmesteren Generalplandirektoratet.

Jeg tog min afsked fra Generalplandirektoratet i 1975, da jeg meget gerne ville have mere tid til mit frivillige arbejde. I 1972 havde jeg lært at meditere af en meditationslærer, der stammede fra Indien. Året efter flyttede jeg ind i en ashram, en slags kollektiv med fælles økonomi, på Strandpromenaden. Jeg blev regnskabsfører for organisationen. Bogføringen skete i hånden i store regnskabsbøger. Meditationen blev ret populær, og et par hundrede mennesker blev involveret. En del af dem boede i ashrammer på forskellige adresser.

Ud over økonomien i ashrammerne skulle der føres regnskab for de forretningsaktiviteter, som organisationen startede. Det startede med en genbrugsbutik i Korsgade, og en restaurant Uniklubben i Skindergade. Senere en vegetarbutik, Sol og Vind, i Sankt Peders Stræde, og restauranten Det Grønne Køkken i Larsbjørnsstræde. Vores mødelokaler var først i Korsgade, så i Skindergade og derefter i Larsbjørnsstræde. Der var tilsvarende aktiviteter i Århus. I baggården i Larsbjørnsstræde i indre by lejede vi ret store lokaler

på tre etager. Mødelokaler på 1. sal, kontorer på 2. sal, og restauranten i dejlige lyse lokaler på 3. sal.

I 1974 afholdt vi Guru Puja, en international festival, i Forum i København. Der var 6.000 deltagere, heraf 3.000 tilrejsende udlændige, der boede i store militærtelte på Amager Fælled. Økonomien var ret stor. En dag gik jeg og en regnskabsmedarbejder på gaden ind til banken med en million kroner i kontanter i hans gamle skoletaske. Det tog lidt tid i banken, da der var mange forskellige valutaer.

Med assistance fra advokat Claus Bergsøe etablerede vi i 1973 en selvejende institution, Divine Light Mission. Desuden hjalp Bergsøe med de skattemæssige forhold. I ashrammerne havde beboerne total fællesøkonomi. Alle aktiviteter var ulønnede. Min skolekammerat Knud Mohr var blevet ansat i det meget ansete revisionsfirma Coopers og Lybrand. De ydede regnskabsmæssig rådgivning og udarbejdede årsregnskabet.

Mit første personlige møde med skattevæsnet skete på dette tidspunkt. Jeg blev indkaldt til et møde med Københavns Kommunes Kontor for Erhvervsskatter. Det lå, så vidt jeg husker, tæt på Jagtvej og Vibenshus Runddel. Jeg skulle medbringe organisationens hovedbog og årsregnskab. Jeg mødte på kontoret for erhvervsskatter en dame, der var fuldstændig overbevist om, at vi aflønnede nogle, og at vi dermed undgik skattebetalinger. Jeg fortalte, at det gjorde vi ikke. Hun studerede så årsregnskabet og hovedbogen et stykke tid. Pludselig fik jeg besked om, at jeg godt kunne gå igen. Et par uger senere blev jeg indkaldt igen til den samme dame. Hun studerede igen mit medbragte materiale. Så sagde hun, at det ikke var det samme årsregnskab, jeg havde vist hende sidste gang. Jo, det var det, sagde jeg, og jeg understregede, at det var det store revisionsfirma Coopers og Lybrand, der havde opstillet regnskabet. Jamen det var ikke det samme, som jeg havde vist hende sidste gang. Jo, det var det. Så fik jeg besked på, at jeg godt kunne gå igen. Jeg synes ikke, det var en særlig venlig behandling, jeg fik af Københavns skattevæsen.

I 1977 blev det besluttet at stoppe butikker og restauranter. Det Grønne Køkken blev solgt til køkkenchefen, Alex Jørgensen. Arbejdet med regnskaber blev derfor mindre belastende, og kunne nu udføres i fritiden.

På den tid mødte jeg min kone, Anne, og vi flyttede sammen i en lille lejlighed i Sankt Peders Stræde. Hun ville gerne starte et studium på Roskilde Universitetscenter (RUC). Jeg ville gerne have et mere fagligt arbejde igen, men det var ikke så nemt på det tidspunkt. Jeg var derfor glad for at få tilbudt, at arbejde i Regionsplankontoret i Vestsjællands Amtskommune i Sorø. Anne og jeg lejede et værelse i Sorø og boede samtidigt i Sankt Peders Stræde, så

der var en del togrejser. Jeg arbejdede med registrering og principper for kollektiv trafik, og desuden med forberedelse af et regionalt selskab for kollektiv trafik i Vestsjælland, inspireret af Hovedstadsområdets Trafikselskab (HT). Det var et meget spændende arbejde. Jeg lavede passagertællinger og foretog spørgeskemaundersøgelser og interviews af togpassagerer for at kortlægge rejsemønstre. Resultaterne blev samlet i en publiceret rapport, med titlen *Kollektiv Trafik – Registrering, mål og principper*.

Jeg fik taget et kørekort, og vi havde fået foræret en bil af mine svigerforældre. Den var vigtig for mit arbejde, der involverede mange møder rundt omkring i amtskommunen. I fritiden kørte min kone og jeg meget rundt i den dejlige natur i Vestsjælland.

Jeg fik en del kontakt med borgmesteren for amtskommunen, H.K. Brinth. Han viste mig et af sine tricks. Hans sekretær førte en stor scrapbog med udklip af artikler fra lokalaviserne. Når amtsborgmesteren skulle til møde med lokale politikere, kunne han forberede sig ved hjælp af scrapbogen, så han kunne genkende de lokale politikere og virke meget velorienteret om deres aktiviteter.

Min kone stoppede imidlertid på RUC, og vi ville derfor gerne flytte helt tilbage til København. Jeg savnede også at bo fast i København; jeg befinder mig åbenbart bedst på stenbroen.

Mit arbejde i Vestsjælland vedrørte som nævnt etableringen af et trafikselskab for Vestsjælland, omfattende alle buslinjerne og tog og taksterne for disse. Forbilledet var som ligeledes nævnt Hovedstadsområdets Trafikselskab (HT) der var etableret i 1973. Jeg fik da lejlighed til at invitere min tidligere lærer på universitetet, Erling Olsen, til at komme til et borgermøde i Holbæk og fortælle om HT, hvis etablering han havde medvirket til. Vestsjællands Trafikselskab (VT) blev etableret nogle år efter, nemlig i 1980.

Erling Olsen kendte jeg fra universitetet. Han er en af mine helte. Under mit studie havde jeg beundret hans principper for undervisning. Hans undervisning i udenrigshandlens økonomi drejede sig om et meget kompliceret emne. Erling Olsen fyldte den store tavle med en række matematiske formler, som han forklarede meget omhyggeligt. Så vendte han sig om mod de 50-70 studerende, og spurgte om der var nogen, der ikke havde forstået det. Hvis der så var en eller flere, der rakte fingeren op, så viskede han hele tavlen ren igen, og startede forfra. Det kunne jeg godt lide. Hvis de studerende ikke havde forstået undervisningen, så kunne det hele jo være lige meget. Desuden var en ny gennemgang jo nyttigt for alle. God undervisning indeholder tit gentagelser.

Jeg inviterede Erling Olsen til et beboermøde i Holbæk om etablering af et trafikselskab i Vestsjælland, hvor han skulle fortælle om Hovedstadsområdet Trafikselskab, i hvilket han som nævnt havde haft en rolle fra starten. En dame, der boede et stykke nord for Holbæk, havde et spørgsmål til ham. Hun besøgte tit sin mor lidt uden for Helsingør. Det var en ret kompliceret rejse med to små børn. Bus, to gange med tog, og bus igen. Havde Erling Olsen en idé om, hvordan dette kunne blive nemmere for hende? Erling Olsen tænkte sig lidt om, så svarede han: »Måske kunne moren i stedet for komme og besøge hende.«

Erling Olsen var også hjælpsom da jeg skulle i retten, anklaget for at have overtrådt loven om euforiserende stoffer. Jeg bad ham om en erklæring om, at jeg havde fulgt hans forelæsninger. Han spurgte mig om, hvad jeg var anklaget for, så kunne han måske lave erklæringen lidt bedre. Jeg fortalte så, at det var fordi jeg havde solgt hash. Så brød han ud i et stort smil. Ork. Var det bare det! Hvis det ikke var, fordi han aldrig havde røget tobak, så havde han prøvet det for længst. Så skrev han, at jeg havde deltaget i alle hans forelæsninger, og at han under forelæsningerne kunne kende mig pga. mit meget lange hår, der næsten gik ned til skuldrene.

Under studiet fulgte jeg forelæsninger om økonomisk historie, og Erling Olsens lærebog *Danmarks økonomiske historie siden 1750* er en af mine skattede bøger. Den anvendes stadig på universitetet.

Fra 1970 var Erling Olsen involveret i etableringen af Roskilde Universitetscenter, RUC. Det nye universitet blev præget af projektorienteret undervisning baseret på gruppearbejde. I 1982 blev han professor ved RUC. Senere begyndte min søn sin universitetsuddannelse på RUC, og han var meget glad for det.

Erling Olsen var også socialdemokratisk politiker. Han var boligminister 1978-1982 og justitsminister 1993-1994. Derefter blev han formand for Folketinget i fire år. Han var arbejdsom, og jeg tror, at han var glad for sit arbejde. I 1999 udgav han sine erindringer, *Fra ælling til ugle*. Han levede 12 år efter sin pensionering, og jeg mødte ham af og til på Strøget.

Statsskattedirektoratet og videre

Da jeg nogle år tidligere havde ført forhandlingerne om salget af restaurant Det grønne køkken, havde køberen haft juridisk bistand fra en mand, der arbejdede i Statens Ligningsdirektorat for Ejendomsvurdering. Han havde

fået et godt indtryk af mig, og han sagde, at hvis jeg skulle have lyst til at arbejde med ejendomsvurdering, så ville han støtte min ansøgning.

Det blev aktuelt i 1978, hvor jeg blev ansat i Statsskattedirektoratet, som det i mellemtiden havde skiftet navn til, og flyttede med over i de styrelser, der opstod efter flere organisationsændringer, hvilket frem til 2009 blev til 32 år i statens tjeneste. Først i Kontoret for Ejendomsvurdering i Vestergade, og derefter i Planlægningsafdelingen, ligeledes i Vestergade. I en kort periode arbejdede jeg i Codanhus på Gammel Kongevej. Planlægningsafdelingen blev i forbindelse med oprettelsen af Told- og Skattestyrelsen en del af Edb-afdelingen og flyttede til Snorresgade på Islands Brygge.

I 1993 flyttede jeg arbejdsområde og i den forbindelse til Amaliegade, hvor resten af Told- og Skattestyrelsen var placeret. Derefter i 1996 til Østbanegade og til sidst i 2003 til Tagensvej ved et told- og skattecenter. Jeg arbejdede med ejendomsvurdering fra 1978 til 1990 og igen fra 2003 til 2009. I den mellemliggende tid var jeg i Internationalt Kontor og i Uddannelsesafdelingen. Tabel 1 giver lidt flere detaljer.

I 1978 startede jeg i Vurderingsafdelingen, der lå i Vestergade lige ved Rådhuspladsen. Jeg boede i Sankt Peders Stræde, kun få skridt derfra. Jeg blev efterhånden meget glad for at arbejde med ejendomsvurdering, der er grundlaget for ejendomsskat. Det er jo en slags formueskat. Der kan ikke snydes med den, og den bliver altid betalt, ellers truer tvangsauktionen. Efter min mening en meget nobel skat, sammenlignet med moms og indkomstskat.

Jeg var først i Statistisk Kontor under ekspeditionssekretær Peter Døssing. Det var et meget lille kontor, hvis personale bestod af hr. Døssing, Agnete Hein og mig. Vores chef blev tiltalt som hr. Døssing. Efter dette har jeg altid tiltalt kolleger og chefer med deres fornavn. Men hr. Døssing var en herre af den gamle skole. Han var cand.jur., men var en meget dygtig statistiker. Senere har jeg fundet ud af, at han havde assisteret Erling Olsen med udarbejdelsen af tabellerne i bogen om Danmarks økonomiske historie, der udkom i 1962.

År	Organisa- tion	Afdeling	Kontor	Adresse	Mine aktivitet
1944	Fødselsår			København	
1951-60	Holsteins- gade	Skole		Østerbro	Under- og mellemsskole
1960-63	Sortedam	Gymnasium		Østerbro	Student, matematisk
1963-70	Universitetet	Cand. Polit.	Økonomisk Institut	Studiestræde	National- økonomi
1971-75	Københavns Kommune	Generalplan- direktoratet	Statistik og Analyse	Østergade	Parkeringsaf- gifter Road Pricing
1975	Divine Light Mission			Lars- bjørnstræde	Regnskabs- fører
1975-77	Vestsjæl- lands Amtskom- mune		Regionsplan- kontoret	Sorø	Kollektiv Trafik Etablering af trafikselskab
1977-2009	Statsskatte- direktoratet	Vurderings- afd.	Statistik	Vestergade	Salgsstatistik Vurdering
1978-82 1982-90		EDB-afdelin- gen	Vurdering Planlæg- ningskon- toret	Vestergade Snorresgade	Udvikling af maskinelt vurderings- system
1990	Told- og Skattestyrel- sen	EDB-afdelin- gen		Snorresgade Amaliegade	Maskinel vurdering
1993-96			Internatio- nalt Kontor		Internationa- le projekter
1996-2003		Udviklings- afd.	Uddannel- seskontoret		Kursus for systemmed- arb. Faglige ledel- sesseminarer Selskabslig- ning
2003-09	SKAT		Vurdering	Tagensvej	Vurdering i København
2009	Pensionist				

Tabel 1. Min baggrund og arbejde i Statsskattedirektoratet.

Kontoret udarbejdede en halvårlig statistik om salg af fast ejendom. Det var et meget vigtigt redskab for ejendomsvurderingen, da den indeholdt oplysninger om forholdet mellem salgspriserne og ejendomsvurderingerne (afstandsprocenten) for de forskellige typer ejendomme i hver kommune og vurderingskreds. Statistikken blev samlet i et lille hæfte på ca. 100 sider, der kunne købes i boghandlen. Titlen på det lille hæfte var f.eks. *Ejendoms-salg 2. halvår 1979*.

Statsskattedirektoratet udgav også grundværdikort, der viste matrikelkortet, omridset af bygningerne, og gadeprisen. Der blev udgivet 56 kortbøger for alle større byområder. Kortbogen for København og Frederiksberg var på 88 sider. For Gentofte kommune var kortbogen på 44 sider. Kortbøger var blevet udgivet siden 1926. Titlen på en af disse kortbøger var *Grundværdikort over København og Frederiksberg ved 16. Alm. Vurdering pr. 1. april 1977*.

Efter kort tid blev jeg flyttet til Kontoret for ejendomsvurdering under Arne Bernth Pedersen. Her blev jeg oplært i faget af en jævnaldrende økonom, Erik Eriksen. Vi udarbejdede indstillinger til Landsskatteretten for ejendomme, hvor der var klaget over ejendomsvurderingen. Vi var på besigtigelser af de påklagede ejendomme på Fyn og i Sønderjylland.

Fra slutningen af 1978 deltog jeg i udviklingen af de nye maskinelle vurderingssystemer, der blev anvendt til ejendomsvurderingen i 1981. Vi var en lille gruppe af økonomer, Anne Duus, Gregers Mørk-Lassen, Jørgen Petersen, Bent Larsen og mig. Vores kontorchef Erling Stæhr-Larsen, også kaldet Stæren, var en meget støttende og venlig chef. Indførelsen af de maskinelle vurderingssystemer var en meget vigtig reform. Ejendomsvurderingerne blev meget mere nøjagtige og udgifterne til gennemførelsen af en vurdering blev betydeligt reduceret.

Baggrunden for de maskinelle vurderingssystemer var *Betænkning nr. 869 – Vurdering af fast ejendom* fra 1979. Hovedmændene bag denne betænkning var Flemming Paludan, Arne Bernth Pedersen og Erling Stæhr-Larsen. For ejerboliger og sommerhuse kunne der anvendes maskinelle vurderingssystemer, der byggede på statistiske analyser af de solgte ejendomme, og på oplysningerne i tinglysningsregistret og det nye kommunale Bygnings- og Boligregister (BBR). De nye maskinelle systemer skulle anvendes ved den 17. almindelige vurdering i 1981, der skulle fastsætte handelsværdien i 1980 for ejendommen og for grunden.

De nye systemer udførte ikke ejendomsvurderingerne, men det blev et meget vigtigt redskab for vurderingsmændene, der skulle fastsætte en ejendomsværdi og en grundværdi for hver ejendom. Maskinelt blev der

udarbejdet et forslag til ejendomsværdi og grundværdi. Dette forslag skulle vurderingsmændene tage stilling til ved at godkende det eller ændre det. Hvis de ændrede det, skulle de angive en kode, der viste årsagen til deres ændring.

Ejendomsvurderinger er vigtige for vores tre ejendomsskatter: (1) Grundskyld. (2) Dækningsafgift. (3) Ejendomsværdiskat (tidligere indkomstskat af værdien af egen bolig). Desuden har vurderingen betydning for: (1) Tinglysningsafgiften. (2) Arve- og gaveafgift. (3) Særlig indkomstskat. (4) Formueansættelsen. (5) Afskrivningsreglerne for erhvervsejendomme. (6) Lokale afgifter for renovation mv. Indtil formueskattens afskaffelse i 1997 havde vurderingen også betydning for beregningen af denne skat.

Grundskyld er en kommunal skat på grundens værdi. Hver kommune fastsætter hvert år grundskyldsprocenten, der dengang kunne være mellem 1,6 % og 3,4 %. Dækningsafgift er en mindre kommunal afgift på ca. 1 % af bygningsværdien for bymæssige forretnings- og administrationsbygninger. Indtægten fra dækningsafgift er kun en tiendedel af indtægten fra grundskyld. Den nuværende ejendomsværdiskat er en statslig skat, der tidligere var den del af indkomstskatten, der hed Lejeværdi af egen bolig.

Resultatet af vurderingen skal være et skøn over handelsværdien af den faste ejendom. Dvs. hvilket beløb en fornuftig køber ville betale. Det skal være den økonomisk gode anvendelse, der skal lægges til grund, og ikke nødvendigvis ejendommens nuværende anvendelse. Der skal tages hensyn til bygningsbestemmelserne og byplanbestemmelserne for området.

Ejendomsskatternes historie og betydning

Danmark har en lang tradition for ejendomsbeskatning. I begyndelsen af 1100-tallet indførtes tiendeordningen, hvor en tiendedel af landbrugets afgrøder skulle betales til kirken. Senere indførtes de såkaldte guldvurderinger.

I 1688 og 1844 gennemførtes landsdækkende matrikuleringer, og jordens afkastmuligheder med rug og byg, hartkornet, fastsættes med henblik på beskatning. Desuden fastsattes en bygningsafgift, der hvilede på byejendomme og ikkelandbrugsmæssigt anvendte bygninger på landet. I alt dækkede disse skatter på fast ejendom i 1700-tallet ca. 15-20 % af alle statens indtægter. En forordning fra 1840 medførte, at ejendomsskatter skulle betales før betaling af anden gæld.

I 1901 gik Højre af, og Venstre dannede i stedet regering. I 1903 indførtes en grundigt forberedt skattereform. Hovedelementerne var en formueskat og en indkomstskat. Desuden indførtes en ejendomsskyld på ejendommens samlede værdi, som erstattede alle de tidligere ejendomsskatter. Ejendomsskylden hvilede på både jord og bygninger. Der indførtes periodiske vurderinger, og der blev oprettet statslige vurderingsmyndigheder.

Ret hurtigt blev ejendomsskylden kritiseret, og fra 1924 blev grundskyld indført. Den hviler alene på jordens værdi. Afskaffelsen af ejendomsskyld blev påbegyndt. Ejendomsskylden blev fastfrosset fra 1960 og helt afskaffet i 1987. Grundskylden er især inspireret af den amerikanske økonom Henry George (1839-1897). Han udgav i 1879 en bog, *Progress and Poverty*, om fordelene ved at beskatte jordens værdi i stedet for at beskatte værdien af både jord og bygninger.

Ved indførelsen af grundskyld kom Danmark til at adskille sig fra andre lande. De fleste lande har en skat på værdien af både jord og bygninger. Men i Danmark er grundskylden en skat på jordens handelsværdi uden hensyntagen til bygningernes værdi. I de vestlige lande findes skat af jordens værdi kun i Danmark, og i Australien og New Zealand. Efter 1991 er jordskatter også blevet vigtige i Estland og Rusland og flere andre lande i Østeuropa.

Indførelsen af grundskyld i det danske skattesystem er som nævnt inspireret af Henry George. Vi har tilmed haft et politisk parti, Retsforbundet, der byggede på hans tanker. Retsforbundet var i folketetinget i flere perioder mellem 1926 og 1981. I 1957-1960 var de med i regeringen sammen med de Radikale og Socialdemokratiet.

Ved indførelsen af grundskylden i 1924, var det en skat til staten på 1,5 promille af grundværdien. Senere blev grundskylden ændret til at være en skat til kommuner og amtskommuner. Omkring 1980 skulle den samlede promille være mellem 16 og 34 promille. Grundskylden til amtskommunerne var 10 promille, og kommunerne skulle hvert år beslutte en grundskyldspromille, der skulle være mellem 6 og 24 promille.

En del af systemet med grundskylden var, at hvis ejeren af ejendommen selv havde haft udgifter, der medførte en stigning i grundværdien (f.eks. kloakanlæg, vandforsyning, elforsyning), så skulle vurderingsmyndighederne beregne et fradrag for forbedringer, som skulle trækkes fra grundskylden. I 2001 blev loven ændret, så skatteyderen selv skulle bede om at få fradraget. I 2013 blev fradraget helt afskaffet.

I 1926 blev der også indført en grundstigningsskyld, der primært beskattede værdistigninger på landbrugsejendomme, der lå tæt på byer med stor

vækst. Skatten indbragte omkring en tiendedel af de samlede ejendoms-skatte. Den blev afskaffet i 1965. Baggrunden var folkeafstemningen om Jordlovene med valgplakaterne, der viste den fæle hånd, som stjal den lille mands hus. En stor del af bestemmelserne i Jordlovene blev senere gennemført af Folketinget ved Lov om by- og landzoner, der blev vedtaget i 1969.

I 1970 blev loven om frigørelsesafgift indført. Denne er en skat på værdiforøgelsen når en ejendom overføres fra landzone til byzone eller til sommerhusområde. Skatten var 40 % eller 60 % af værdiforøgelsen. I 4 år efter, at ejendom kom til at betale frigørelsesafgift, havde kommunen en pligt til at købe ejendommen for ejendomsværdien. Afgiften blev afskaffet i 2004.

En del af skattereformen i 1903 var, at den nye indkomstskat kom til at inkludere lejeværdibeskatning på ejerboliger. Baggrunden var, at man betragtede en husejer som en erhvervsdrivende. Husejeren skulle således indtægtsføre sine indtægter (lejen) ved ejendommen og kunne omvendt fratrække de udgifter, som var afholdt for at erhverve indkomsten (renten). Boede man i eget hus, fik man godt nok ikke en lejeindtægt i hånden, men man skulle i stedet indtægtsføre en skønnet lejeværdi (lejebesparelsen) af sit hus, og man havde så ret til at fratrække renter og andre driftsudgifter.

I år 2000 blev lejeværdibeskatningen erstattet af ejendomsværdiskatten, der ikke længere er afhængig af ejerens indkomst. Den er en skat til staten og opkræves ved hjælp af kildeskattesystemet. Den betales af ejerne af en-familiehuse, ejerlejligheder og sommerhuse, der bebos af ejerne. På nuværende tidspunkt er den knapt 1 % af ejendomsværdien op til 3 millioner kr., og 3 % af ejendomsværdien ud over 3 millioner; altså en progressiv skat. Danmarks Statistiks Tabelværk *Skatter og Afgifter* viser, at indtægten fra ejendomsværdiskatten i 2021 var 1,2 % af de samlede skatter. Betydningen af denne skat har været faldende. I 2013 udgjorde indtægten 1,5 % af de samlede skatter. Indtægten fra ejendomsværdiskatten svarer således til halvdelen af indtægten fra grundskylden.

I 1997 havde følgende lande lejeværdi af egen bolig som en del af deres indkomstskattesystem: Belgien, Danmark, Grækenland, Holland, Luxemburg, New Zealand, Norge, Spanien og Schweiz. Disse oplysninger findes i min artikel *Taxation of Land and Buildings – Revenue Importance and Tax Policy* fra 2020.

Med den store skattereform i 1903 blev der også indført en formueskat. Den blev afskaffet igen i 1996. Formueskatten var en progressiv skat, idet skatteprocenten var højere for store formuer end for små. I 1980 var formueskatten 2,2 % for formuer over 1 million kr. I 1989 blev skatten nedsat til

1 %. I 1995 blev den nedsat til 0,7 % for beløb over 2,4 millioner, og året efter blev formueskatten helt afskaffet. Tabel 4 og 5 nedenfor viser udviklingen og betydningen af formueskatten i Danmark og i andre lande.

Jeg syntes, at formueskatten er en god skat. Vi er så stolte af, at Danmark er et land med stor lighed mellem små og store indkomster, efter at skatten er betalt. Men hvis vi ser på formuerne, så er Danmark et land med meget stor ulighed, – især pga. de store formuer i ejerboliger. Samtidigt tør politikerne ikke beskatte formuegevinsterne på ejerboliger, fordi et flertal af vælgerne, og næsten alle folketingsmedlemmer, er boligejere. Jeg synes, at vi skal genindføre formueskatten i Danmark. I Norge, Belgien, Spanien og Schweiz er der stadig en formueskat, og formueskatten er muligvis ved at blive genindført i en række lande. Efter min mening havde formueskatten også den gode bivirkning, at den gjorde det vanskeligere at opgive en fejlagtig lav indkomst, hvis man samtidigt var blevet ejer af en dyr villa eller en dyr bil. Den var på den måde vigtig for kontrollen af de selvangivne indkomster.

Men hvor vigtig var indtægterne fra ejendomsskatterne i Danmark og i andre lande? OECD (Organisation for Økonomisk Samarbejde og Udvikling) med hovedsæde i Paris har statistik over skatteindtægterne for medlemslandene for de sidste 60 år. Ud fra deres datasæt (OECD.Stat) kan nedenstående tabeller opstilles.

	1965	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Australien	7	5	5	4	6	6	6	5
Belgien	0	1	1	1	3	3	3	3
Canada	12	8	8	8	10	10	9	9
Danmark	5	3	2	2	3	3	3	3
England	11	11	7	9	10	10	9	8
Estland				1,2	1	0,8	0,6	0,6
Finland			0	1	2	2	2	2
Frankrig	2	3	3	4	6	6	5	5
Holland	1	2	2	2	2	3	3	2
Irland	12	3	3	2	3	3	2	2
Island	2	3	4	4	5	4	5	5
Italien	2	0		2	1	4	3	3
Letland				3	3	3	2	2

	1965	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Litauen				2	1	1	1	1
Luxemburg	1	1	0	0	0	0	0	0
New Zea- land	8	7	6	5	7	6	5	6
Norge	1	0	1	0	1	1	1	1
Polen				3	4	4	3	3
Portugal			1	1	2	3	2	2
Slovakiet				1	1	1	1	1
Slovenien				1	1	1	1	1
Spanien	0	0	1	2	3	4	3	3
Schweiz	1	1	1	1	9	0	1	1
Sverige	0	0	1	2	2	2	2	2
Tjekkiet				0	1	1	1	1
Tyskland	2	1	1	1	1	1	1	1
Ungarn				1	1	2	1	1
USA	14	9	10	9	13	10	11	10
OECD – Average								
Source: OECD.Stat July 2024.								

Tabel 2. Ejendomsskat (løbende) i % af samlede skatter – Nogle OECD-Lande.

	1965	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Australien		26	28	30	25	28	28	29
Belgien	31	41	41	44	43	44	42	43
Canada	25	30	35	35	31	33	35	34
Danmark	29	42	44	47	45	46	47	47
England	30	33	33	32	32	31	30	34
Estland				31	33	33	34	33
Finland	30	35	43	45	40	43	41	43
Frankrig	34	40	41	43	42	45	45	45
Holland	30	40	40	37	36	37	40	39
Irland	25	30	37	30	28	23	20	20

	1965	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Island	26	29	30	36	32	35	36	35
Italien	25	29	36	39	41	43	42	42
Letland				29	29	30	31	31
Litauen				31	28	29	31	31
Luxemburg	27	35	35	37	35	35	38	38
New Zea- land	24	32	36	32	30	32	33	34
Norge	29	42	40	38	42	38	39	35
Polen				33	32	32	36	37
Portugal	16	22	26	31	30	34	35	35
Slovakiet				34	31	32	33	34
Slovenien				38	37	37	37	38
Spanien	14	22	32	33	31	33	36	37
Schweiz	16	23	23	27	26	27	28	28
Sverige	31	43	49	48	42	43	42	43
Tjekkiet				32	32	32	34	34
Tyskland	32	36	35	36	36	37	38	39
Ungarn				39	37	38	35	34
USA	24	26	26	29	23	26	26	26
Gennemsnit	26	33	36	37	35	36	37	37
OECD gennemsn.	25	30	31	33	30	30	34	34
Source: OECD.Stat July 2024.								

Tabel 3. Samlede skatter i % af BNP – Nogle OECD-Lande.

Tabel 2 viser, hvor stor en del af den samlede beskatning, der kommer fra ejendomsskatterne i Danmark og i en række andre lande. I Danmark vises indtægterne fra grundskyld og dækningsafgift. Indtægterne fra lejeværdi af egen bolig er derimod en del af indkomstskatterne, selv om den af mange opfattes som en ejendomsskat. Ejendomsskatterne i Danmark indbragte i 1965 5 % af de samlede skatteindtægter. I 2021 var dette faldet til 3 %. Tabellen viser, at alle landene har ejendomsskatter, men at det er meget forskelligt, hvor vigtige de er. Ejendomsskatterne i USA udgjorde 10 % af deres skatteindtægter i 2021, og i Canada 9 %. I Storbritannien er ejendomsskatterne

8 % af skatterne, men den består mest af en skat på erhvervsejendomme, mens boliger beskattes meget lidt. New Zealand, Australien, Frankrig og Island har også høje ejendomsskatter. Ejendomsskatterne i Estland er nu 0,6 %, mens det i år 2000 var 1,2 %. Sydafrika har ejendomsskatter, der i 2017 udgjorde 1,3 % af de samlede skatter, stigende fra 0,8 % i 2005. I Rusland er ejendomsskatterne steget fra 0,9 % i 2005 til 1,2 % i 2017.

Der er stor forskel på, hvor høje de samlede skatter i % af BNP (Bruttonationalproduktet) er i de forskellige lande.

Tabel 3 giver et overblik over perioden fra 1965 til 2021. Beskatningen i de udvalgte lande er steget fra 25 % i 1965 til 37 % i 2021. I dette år er skatten 43 % til 47 % i Danmark, Frankrig, Belgien, Finland og Sverige. I USA er tallet kun 26 % og i Storbritannien 34 %.

Tabel 4 viser skattestrukturen i Danmark og i andre lande. I Danmark er der en meget høj beskatning af den personlige indkomst; 53 % af de samlede skatter kommer fra denne type skat. Selskabsskatten er 8 %, mens arbejdsmarkedsbidraget er meget lavt i Danmark. Arbejdsmarkedsbidraget er meget højt i en række lande, især i Tjekkiet, Slovenien og Slovakiet. Ligesom i Danmark er arbejdsmarkedsbidraget meget lavt i Australien og New Zealand. Tinglysningsafgiften er høj i Australien. Momsen har stor betydning i alle landene undtagen i USA. Her er der ikke nogen moms, men en omsætningsafgift der fastsættes af hver af staterne. Punktafgifter udgør 7 % af skatteindtægterne i Danmark. De spiller også en betydelig rolle i Letland, Polen, Portugal, Estland og Ungarn. Told spiller i dag kun en mindre rolle i de fleste af de viste lande, Størst i New Zealand, Australien og USA. I 1965 havde tolden en større betydning. I Portugal var den 21 % af de samlede skatteindtægter. I Sverige var den 10 %, og i Finland og Holland var den 7 %. I Danmark var tolden 3 % af de samlede skatteindtægter.

Tabel 5 viser udviklingen i formueskat. 10 eller 11 lande havde formueskat frem til 2015. I 2021 er det kun syv lande. Formueskatten har meget stor betydning i Luxemburg og Schweiz, hvor den udgør 7,7 % og 4,9 % af de samlede skatter. I Norge indbringer formueskatten 1,4 % af skatteindtægterne. I Danmark udgjorde formueskatten 1,5 % af skatterne i 1965. Derefter faldt provenuet frem til skattens afskaffelse i 1996.

Dette afsnit om ejendomsskatternes historie bygger på Keld Philips *Skattepolitik* fra 1965 og på *Dansk Skattehistorie VI*, udgivet af Told- og Skattehistorisk Selskab, om perioden 1903-2005.

	Indk. skat	Selsk. skat	Arb. mark.	Ejd. skat	Form. skat	Arve- afgift	Tingl. afgift	Moms m.v.	Punkt- afg	Told	Andre
Australien	39	23	0	5			5,5	11	8	2,5	5
Belgien	27	9	31	3	0,5	1,7	2,8	16	8	1	
Canada	36	13	14	9	0,1	0,1	0,7	13	7	0,7	6
Danmark	53	8	0	3		0,5	0,7	20	7	0,4	7
England	29	8	20	8		0,8	2,4	20	9	0,6	2
Estland	20	5	35	1			0	27	11	0,7	
Finland	30	6	28	2		0,8	0,9	22	9	0,3	
Frankrig	21	6	33	5	0,2	1,5	2,1	16	9	0,3	5
Holland	22	10	33	2		0,7	1,1	19	9	1	2
Irland	33	17	15	2		0,1	2,9	19	8	0,6	2
Island	41	6	9	5	0	0,7	0	24	7	0,4	6
Italien	26	4	31	3	0,1	0,1	2,5	16	9	0,5	7
Letland	20	3	31	2		0,1	0,5	28	12	0,7	2
Litauen	23	6	32	1		0	0	26	10		2
Luxemburg	26	12	28	0	8	0,4	2,2	15	8		
New Zealand	41	16	0	5			0,1	29	4	2,8	2
Norge	25	24	22	1	1,4		0,7	19	5	0,2	
Polen	15	7	35	3		0	0,5	23	12	0,7	3
Portugal	20	7	30	2			2,2	25	12	0,4	1
Slovakiet	11	10	43	1			0	21	10	0,3	3
Slovenien	14	7	43	1		0,1	0,3	22	10	0,5	2
Spanien	23	7	35	3	0,5	0,8	2,4	18	7	0,6	2
Schweiz	30	11	24	1	4,9	0,6	1,1	11	6	0,6	9
Sverige	29	8	21	2			0,7	21	6	0,4	11
Tjekkiet	9	11	47	1			0	22	8	0,6	1
Tyskland	27	6	38	1	0,1	0,7	1,3	18	6	0,5	1
Ungarn	12	4	31	1	0,3	0,1	1	29	11	0,6	9
USA	43	6	23	10		0,6	0,4	8	6	1,5	1
Gennemsnit	27	9	26	3	0,6	0,4	1,3	20	8	0,7	3
OECD gen.	24	10	26	3	0,5	0,4	1,6	21	9	0,8	3
Source: OECD.Stat July 2024.											

Tabel 4. Skattestruktur i % af samlede skatter – Nogle OECD-Lande – 2021.

Ejendomsvurderingerne inden 1981

Frem til 1960 foregik alt arbejdet med vurdering og opkrævning af ejendomsskatter uden brug af elektronisk databehandling. Der blev udsendt et vurderingsskema, hvor ejeren skulle påføre oplysninger om grund og bygninger og evt. angive sin opfattelse af handelsværdien. Ud fra dette foretog vurderingsmyndighederne vurderingen, der blev påført en ejermeddelelse og en ejendomsskattebillet.

Fra omkring 1960 blev elektronisk databehandling gradvist indført for at erstatte en række af de manuelle procedurer i administrationen. Tabel 6 giver en oversigt over, hvornår de vigtigste systemer blev indført.

	1965	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Australien								
Belgien	0	0		0,1	0,2	0,4	0,1	0,1
Canada	0,2	0,5	0,8	1,1	0,3	0,1		
Danmark	1,5	0,6	0,2					
England								
Estland								
Finland	1,8	0,2	0,1	0,3			0,2	0,2
Frankrig		0	0,6	0,4	0,5	0,5		
Holland	0,1	0,7	0,5	0,5	0			
Irland						0,3		
Island								
Italien				0	0,3	0	0,1	0,1
Letland								
Litauen								
Luxemburg	2,7	2,8	4,7	7,4	5,5	7	7,5	7,7
New Zealand								
Norge	2,1	1,1	1,7	1,2	1,2	1,2	1,5	1,4
Polen								
Portugal								
Slovakiet								
Slovenien								
Spanien		0,5	0,6	0,7	0,2	0,5	0,6	0,5

	1965	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Schweiz	6,2	4,7	4	4,1	4,4	4,5	5,1	4,9
Sverige	1	0,3	0,4	0,7				
Tjekkiet								
Tyskland	3,4	1,5	1,4	0,1		0,1		
Ungarn					1,3	1	0,6	0,3
USA								
Gennemsnit	1,9	1,2	1,4	1,5	1,5	1,6	2,2	2,2
Antal lande	10	11	11	11	9	10	7	7
Source: OECD.Stat July 2024.								

Tabel 5. Formueskat i % af samlede skatter – Nogle OECD-Lande.

Ejendomsregistret indeholdt vurderingsoplysningerne og blev oprettet på hulkort i 1960. Det blev anvendt til at udskrive ejermeddelelse og vurderingsfortegnelse maskinelt og til at beregne ejendomsskatterne og udskrive ejendomsskattebilletterne. I 1967 blev salgsregistret omlagt til edb, så salgsstatistikken kunne udarbejdes maskinelt, og salgslisterne udskrives maskinelt. Oplysningerne om salgspriserne stammede fra de skemaer, som var blevet indleveret til tinglysningen af købernes advokater.

	Etableret	Udvidet
Registre		
Ejendomsstamregistret – ESR	1960	
Salgsregistret	1967	
Bygnings- og boligregistret – BBR	1979	
Statens salgs- og vurderingsregister – SVUR	1981	1985
Planregistret	1986	1990
Vurderingssystemer		
Grundværdisystemet	1981	1986
Forslagssystemet	1981	1986
Årsreguleringen	1982	
Sagbehandlersystemer		
Skyldrådssystemet	1986	

Tabel 6. Indførelse af maskinelle systemer indtil 1990.

Det var fortsat nødvendigt at udsende vurderingsskemaerne til ejerne før hver vurdering for at indhente oplysninger om bygningerne. Politisk var det ønskeligt at undgå denne henvendelse til borgerne om de samme oplysninger hvert fjerde år, og samtidigt var der behov for at have oplysningerne om bygningerne på elektronisk medie, for at kunne indføre maskinelle metoder til estimering af ejendomsværdierne, dvs. fastsættelse på grundlag af statistiske analyser. Det blev derfor besluttet at etablere et bygnings- og boligregister, BBR. Registret blev grundlagt ved at overføre oplysninger om bygningerne fra den 16. almindelige vurdering i 1977 til elektronisk datamedie.

Nu var alle de grundlæggende oplysninger for vurdering (grund, bygninger, salgspriser) tilgængelige i maskinelle registre, og dermed var forudsætningerne til stede for at indføre maskinelle procedurer til estimering og beregning af grundværdier og ejendomsværdier. Det store spring fremad blev taget med indførelsen af Grundværdisystemet og Forslagssystemet ved den 17. almindelige vurdering i 1981.

Maskinelle vurderingssystemer

Grundværdierne for alle ejendomme blev nu beregnet maskinelt på grundlag af en opdeling af landet i grundværdiområder og enhedspriser for hvert grundværdiområde. Samtidigt blev estimeringen af ejendomsværdier for 2/3 af ejendommene (enfamiliehuse, sommerhuse, ejerlejligheder) foretaget maskinelt på grundlag af salgspriserne, bygningsoplysningerne og de beregnede grundværdier. Resultatet af indførelsen af disse vurderingssystemer var en reduktion i antallet af vurderingsmænd. I 1982 blev antallet reduceret fra 3.840 til 1.444. Dette medførte ved de efterfølgende vurderinger en besparelse på kontoen for honorarer på ca. 50 millioner kr.

Det maskinelle vurderingssystem består af to systemer, forslagssystemet og grundværdisystemet, der spillede sammen i en iterativ proces, som sikrede genovervejelse og løbende forbedringer. Den iterative proces bliver gentaget flere gange, indtil forbedringerne fra gang til gang bliver meget små.

Grundværdisystemet baseres på, at landet opdeles i et antal grundværdiområder. I et grundværdiområde skal ejendomme af den samme type have nogenlunde det samme prisniveau. Samtidigt indførtes »byggeretsværdiprincippet« ved beregning af grundværdier for en-familiehuse og sommerhuse. Dette princip afspejler, at en køber først og fremmest betaler for, at der kan opføres en almindelig villa på grunden. Det spiller kun en mindre rolle,

hvor stor grunden er. Værdien af grunden har derfor to elementer: Værdien af byggeretten og værdien afhængig af grundens størrelse. Hvis grunden kan udstykkes, medtages to byggeretter i beregningen af grundværdien. For områder udlagt til etagebebyggelse anvendes »etagearealprincippet«. For industri og landbrug anvendes »kvadratmeterprincippet«.

Forslagssystemet er det system, der beregner forslag til ejendomsværdierne for enfamiliehuse og sommerhuse. Elementerne er data om bygningerne, grundværdierne fra grundværdisystemet og salgsspriserne. Grundværdierne trækkes fra salgsspriserne, så man har »salgsspriserne for bygningerne«. Derefter gennemføres multiple regressionsanalyser, der estimerer salgsspriserne ud fra data om bygningerne og ejendommens beliggenhed.

For parcelhuse beregnes der først et sammenvejet etageareal. Mange parcelhuse har flere etager, men de forskellige etager er ikke lige meget værd pr. m^2 . Derfor skal der først findes et samlet mål for bygningens størrelse. De statistiske analyser viser, at en m^2 i kælderen i gennemsnit udgør 25 % af værdien af en m^2 i stueetagen, at værdien af en m^2 på 1. sal i gennemsnit er 60 % af en m^2 i stueetagen, og en m^2 i garage eller udhus er 20 % af en m^2 i stueetagen. På denne måde udregnes et sammenvejet etageareal for hvert parcelhus.

Næste trin er udregning af et generelt normtal. Dette varierer efter bygningens alder, installationer, materialer og størrelse. Udgangspunktet er et standardhus med følgende udseende: Opført i 1950, 1 toilet, 1 badeværelse og eget køkken. Fjernvarme, centralvarme eller el-ovne, mursten eller bindingsværk eller andet, tagmaterialer, bebygget areal mellem 80 m^2 og 140 m^2 . I 1986 viste de statistiske analyser, at det generelle normtal for standardhuset er 2.855 kr. som et gennemsnit for hele landet. Når det generelle normtal skal beregnes for en given bygning, sammenligner man punkt for punkt, hvor den aktuelle bygning er forskellig fra standardbygningen, og korrigerer normtallet op eller ned.

Når det generelle normtal er beregnet for en given bygning, skal det lokale normtal beregnes ved at trække et beløb fra eller lægge et beløb til det generelle normtal. Dette beløb kaldes lokal korrektion, og det fastlægges ved de statistiske analyser. Baggrunden er, at bygningsværdierne også varierer efter, hvor i landet bygningen ligger. Ved 18. almindelige vurdering var det lokale normtal for et standardhus i de mest attraktive områder i hovedstadsregionen således omkring 4.500 kr., mens det i mange tyndt befolkede områder i Vestjylland var ca. 2.000 kr. Bygningsværdien er nu det sammenvejede etageareal ganget med det lokale normtal. Ejendomsværdien beregnes derefter som summen af bygningsværdi og grundværdi.

Generelle normtal = - 6 kr. pr. år bygningen er ældre end 1950, ned til 1850 + 23 kr. pr. år bygningen er nyere end 1950 + 4 kr. pr. år for om- eller tilbygning efter opførelsessår + 30 kr. pr. m² det bebyggede areal er mindre end 80 m² - 10 kr. pr. m² det bebyggede areal er større end 140 m² op til 230 m² - 300 kr. hvis bygningen mangler vandskyttet toilet + 200 kr. hvis bygningen har to toiletter + 400 kr. hvis bygningen har tre toiletter eller flere - 400 kr. hvis bygningen mangler bad + 250 kr. hvis bygningen har to eller flere badeværelser - 250 kr. hvis opvarmningen sker ved ovne, undtagen el-ovne, eller helt mangler - 350 kr. hvis bygningen mangler eget køkken - 100 kr. hvis opført af beton, eternit, træ eller metal + 350 kr. hvis tag er af teglsten + 500 kr. hvis tagmateriale af strå.

Disse ejendomsværdier er kun et forslag, som vurderingsmændene skal tage stilling til. Derfor hedder systemet også forslagssystemet. For nogle ejendomme tilføjes en usikkerhedskode, hvis der pga. bygningens usædvanlige størrelse eller installationer er grund til særlig opmærksomhed ved vurderingen.

Vurderingsmændene skal nu tage stilling til forslagene. Hvis de er uenige, skal de ændre forslaget og angive en fravigelseskode, der viser årsagen til at forslaget ændres, f.eks. pga. viden om ejendommens vedligeholdelsestilstand.

Fra grundværdisystemet anvendes nu de estimerede grundværdier til at beregne »salgspriserne for bygningerne«. Ved hjælp af en statistisk analysemetode, der kaldes multipel regressionsanalyse, foretages nu en række analyser af sammenhængen mellem bygningsoplysningerne og de konstaterede salgspriser. Den første analyse fastlægger elementerne i beregningen af det sammenvejede etageareal. Derefter hvorledes bygningens alder, installationer m.v. påvirker salgspriserne. Derefter kan beregningen af det generelle normtal gennemføres. Resultatet bliver modellen for beregning af det generelle normtal, der er et gennemsnit for hele landet. I den sidste analyse sammenlignes bygningsværdierne beregnet ud fra de faktiske salgspriser med ejendommens beliggenhed. Resultatet af denne analyse er de lokale korrektioner til normtallene.

Opstillingen af modellen til normtal for bygningsværdien var meget gennemtænkt. Den skulle så vidt muligt ligne den model, vurderingsmændene tidligere havde anvendt ved de manuelle vurderinger. Den var et resultat af de statistiske analyser, men vi rettede os kun efter analyseresultaterne, hvis det gav god mening. Når vi senere sammenlignede vores system med amerikanske systemer, viste det sig, at det danske system var bedre end de amerikanske.

Vurderingsmændene blev grundigt orienteret om det nye system, hvor de jo havde en vigtig rolle. Der blev afholdt møder rund omkring i landet, og der blev udsendt skriftlige vejledninger. Fra april til november 1980 blev der udsendt syv vejledninger.

Nogle af vejledningerne blev også udsendt til ejerne af landets ejendomme. Den første af disse havde en lille brochure vedlagt med nedenstående illustrationer, her vist som fig. 2 og 3.

Under forberedelserne til systemet havde der været en del skepsis. Hvad var det nu, de var i gang medovre i København? Men da vi kunne påvise, at det nye system førte til mere nøjagtige vurderinger end tidligere, blev systemet meget populært. Det spillede også en rolle, at systemet var udformet på en måde, så alle beregningerne var meget nemme at forstå, og i høj grad lignede fremgangsmåden ved de tidligere rent manuelle vurderinger.

Sammenlægningen af toldvæsenet og det statslige skattevæsen

I januar 1990 blev Direktoratet for Toldvæsenet og Statsskattedirektoratet slået sammen til Told- og Skattestyrelsen. Tolderne var mange flere end os skattefolk. De havde jo stået for administrationen af told, moms og punktafgifter.

Ved sammenlægningen fik vi alle en PC med et tekstprogram. Det var en stor forbedring. Toldvæsenet var også mere internationalt orienteret end Statsskattedirektoratet var. Det kunne jeg godt lide.

Den udefra kommende Carsten Jarlov blev told- og skattedirektør. Mit første møde med ham var, da han i tjenestebilen skulle fra Edb-afdelingen i Snorresgade til hovedkontoret i Amaliegade. Han tilbød mig et lift. Under turen tænkte jeg, at som nyudnævnt direktør havde han sikkert en del at tænke på, så jeg forholdt mig helt tavs under turen. Senere fik jeg et meget tæt samarbejde med Jarlov, som jeg fandt var en rigtig god direktør, både på det faglige og på det menneskelige plan. Desværre blev han i 1995 afskediget. Årsagen var affæren med SparNord, der var ved at gå konkurs. SKAT skulle så foretage en manøvre, der ikke var helt efter bogen. Heldigvis fik han lidt efter en ledende stilling i Slots- og Ejendomsstyrelsen, hvor han bl.a. arbejdede med fristaden Christiania.

Jarlov overværede konferencen i Slovakiet i 1991, jf. senere i denne artikel. Han skulle flyve hjem om morgenen efter konferencens afslutning, fordi han havde fødselsdag den dag. Vi boede på Hotel Kiev, men jeg havde tidligere besøgt natklubben i det dyrere Hotel Sheraton. Jeg vidste, at natklubben var

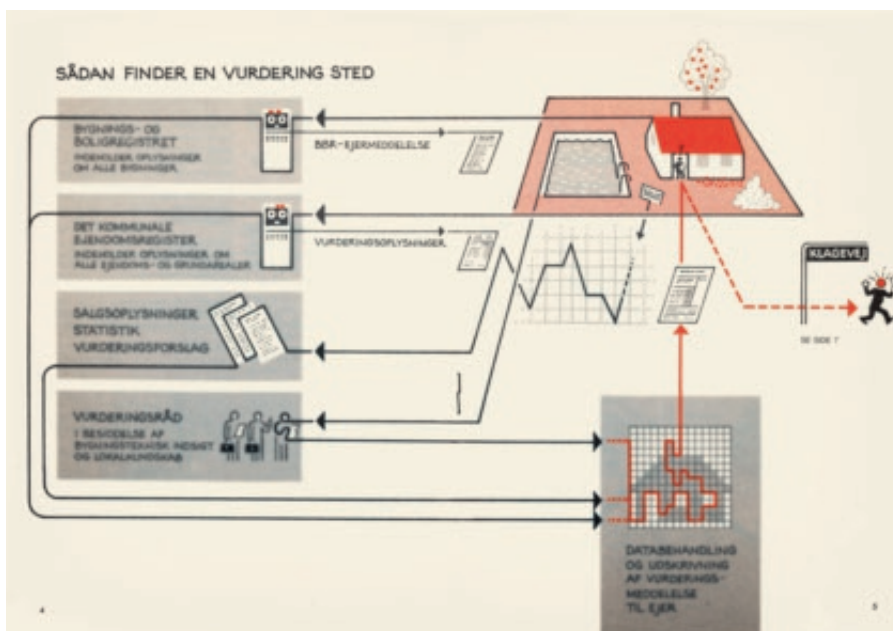

Fig. 2 og fig. 3. Side 1 og 6 og nedenunder side 4 og 5 af publikationen Statsskattedirektoratet informerer.

under renovation, men at man var velkommen i et mindre lokale, der ikke så ud af noget særligt. Som altid startede stripshowet kl. 24 præcis.

Da konferencen var veloverstået, foreslog Jarlov lidt øldrikning med mine kolleger Bjarne Fabricius og Johan Bech-Pedersen og mig. Jeg anbefalede som drikkested natklubben i kælderen på Hotel Sheraton. Vi ankom lidt over elleve og nød et par øl i det beskedne nødlokale. Kl. 23.59 foreslog jeg en fødselsdagsskål for direktøren. Netop da kom den kønne stripgruppe, ind lige ved vores bord. Jarlov var tilsyneladende imponeret og sagde »Godt gået drenge.«

I 1992 stod jeg i spidsen for oprettelsen af et kursuscenter for de baltiske lande. Dette var en del af den omfattende assistance til de baltiske lande i forbindelse med deres overgang fra planøkonomi til markedsøkonomi. Kort tid efter kom støtten også til at omfatte Rusland.

Internationalt Kontor og Uddannelseskantoret

I 1993 blev jeg flyttet fra Edb-afdelingen i Snorresgade til Internationalt Kontor i Amaliegade. Her blev jeg tilbudt at fungere som kontorchef. Jeg takkede venligst nej, og min gode kollega, Kim Bak, blev derfor udnævnt. Lidt senere blev Anne Prag vores kontorchef. Internationalt kontor bestod af seks-syv ansatte, herunder Astrid Boel. Hun var et meget dygtigt og venligt menneske. I kontoret koordinerede vi Told-Skats voksende antal internationale opgaver. Et projekt var i Slovakiet. Embedsmænd fra Slovakiet kom på studiebesøg i Danmark, og vi sendte en række medarbejdere fra Told-Skat til Slovakiet.

Et andet projekt var i Bhutan, hvortil vi sendte en medarbejder, cand. jur. Lisbeth Rømer, for at rådgive om indkomstskat. Hun var udstationeret i Bhutan 1994-1997, betalt af DANIDA. Bhutan er et lille kongerige i Himalayabjergkæden, lidt øst for Nepal. Landet har 800.000 indbyggere, og buddhisme er statsreligion. Det er et kongerige, der er ved at udvikle et demokrati. En lov påbyder, at alle er iført de traditionelle klædedragter for mænd og kvinder. Ansatte i administrationen er alle af hankøn, og mænd og kvinder er skarpt adskilt uden for hjemmet. Landet var meget fattigt, og Lisbeth Rømer hjalp dem med at indføre en indkomstskat. Hun var meget glad for sit lange ophold i Bhutan. Jeg spurgte hende på et tidspunkt, hvad hun brugte fritiden til? Hun svarede, at hun spillede kort sammen med damerne, og at hun blev ret god til spillet i løbet af opholdet.

Internationalt kontor styrede også en række rådgivningsprojekter. Jeg

husker især projekterne i Rusland. Der blev rådgivet om indførelse af moms og om undervisning af de russiske medarbejdere. Et projekt hed »Teach the Teacher«, hvor anvendelse af video var et vigtigt element.

Den russiske skattedirektør, Igor Lazarev, kom på besøg sammen med en lille gruppe medarbejdere. Henrik Landt og jeg tog os af besøget. Henrik erfarede, at skattedirektøren aldrig havde været på en fiskerestaurant. Henrik tog ham så ned at spise på den meget dyre fiskerestaurant på Gammel Strand. Regningen var et stykke over det tilladte, men vi undgik ballade. Jeg husker også et dejligt besøg af 10 kvindelige medarbejdere fra skatteadministrationen i Perm, en stor by i Uralbjergene. Det var en stor fornøjelse, da de besøgende var fyldt med godt humør.

Jeg blev også bedt om at lede et besøg i Moskva omkring uddannelse. Jeg havde tidligere deltaget i en kongres tæt på Moskva. Der var lidt diskussion om mit lederskab. Jeg var jo kun fuldmægtig. Skulle besøget ikke ledes af en medarbejder med højere rang? Men vores direktør fastholdt, at jeg skulle være gruppeleder. Gruppen bestod af fem mand. Jeg besluttede, at vi skulle bo på det meget dyre Hotel Metropol, der ligger lige uden for Kreml. Jeg var lidt bekymret, fordi prisen var langt over den maksimale hotelprijs for en dansk embedsmand i udlandet. Da jeg fik kontakt med den danske ambassade spurgte jeg, om jeg havde begået en fejl. »Nej, slet ikke«, sagde de. Hvis vi havde taget et billigere hotel, kunne vores computere og andet let være blevet stjålet. Det var kun kort tid efter, at Sovjetunionen var blevet opløst, og forholdene var stadig lidt specielle. Når vi gik fra hotellet til vores møder, kom der ofte en person hen til os, der spurgte om vi havde ild til deres cigaret. Jeg vidste, at man så skulle råbe »Politi« meget højt, så gik de væk. Men en af kollegerne var så uheldig at få stjålet sin tegnebog fra inderlommen i sin jakke.

Senere var der en lidt dramatisk episode på kontoret i København. Den politiske udvikling i Rusland førte til Stormen på det Hvide Hus, hvor Boris Jeltsin ledede et angreb på det russiske parlament. Mange husker billedet, hvor Jeltsin står oppe på en panservogn og taler til forsamlingen. Anne Prag var i Moskva på dette tidspunkt, og jeg ringede til hende på hendes hotel, og fortalte hende om den lidt farlige situation, hvor kolonner af panservogne var på vej mod Moskva fra flere retninger. Hun skulle senere på dagen rejse hjem, og jeg syntes, at det var lidt risikabelt for hende at køre til lufthavnen. Hun fortalte, at hun var helt rolig, at hun havde udsat hjemrejsen, og at hun havde pakket og havde sine sko parat, hvis hun hurtigt skulle foretage sig noget.

Jeg var meget glad for at arbejde i Internationalt kontor, men i 1996 blev det internationale kontor mindre, og det blev en del af Uddannelseskantoret. Der var sket et fald i styrelsens internationale aktiviteter, og der var ikke længere brug for mig i det internationale kontor, og jeg måtte derfor tage del i Uddannelseskantorets aktiviteter. Det var jeg ikke særlig glad for. Jeg ville meget gerne tilbage til ejendomsvurdering, men det var ikke muligt. Det varede syv år, inden jeg igen kunne arbejde med vurdering.

Min første opgave i Uddannelseskantoret var organisering af faglige ledelsesseminarer. Skatteadministrationen bestod af Told- og Skattestyrelsen i København og et antal regioner. Hver af regionerne skulle sende en medarbejder til de faglige seminarer. I reglen sendte regionerne en faglig medarbejder. Told-Skats ledelse havde nu besluttet, at det var regionernes ledere, der skulle deltage i de nye faglige ledelsesseminarer. Lederne skulle også opruste deres viden om det faglige område, som de var chef for. De kunne ikke længere nøjes med at dyrke »ledelse«.

Desuden etablerede jeg et kursusforløb om Edb-systemerne og projektledelse. Det var for systemmedarbejdere og ledere. Det blev vel modtaget af kursusedtagerne. På et tidspunkt overtog skatteadministrationen selskabsligningen fra kommunerne. Vi lavede derfor et kursus i selskabsligning, med en ekspert fra selskabsligningen i Københavns Kommune som underviser. Vi startede også et kursus i Transfer Pricing i samarbejde med Skattedepartementet.

Uddannelseskantoret var en del af Personale- og Udviklingsafdelingen. Chefen for denne afdeling var Arne Bundgård, der var meget interesseret i »human resource management«. Jeg og en kollega gennemførte en »selv-evaluering« af afdelingen. Det var en meget interessant opgave.

Uden for arbejdstiden havde jeg i en kort periode været med ved starten af Stand-Up-Comedy i København. Jeg kendte til det fra USA, hvor jeg ofte havde nydt denne form for underholdning. I København startede det på Restaurant Din's i Store Kannikestræde. I 1990 så jeg en annonce på bagsiden af Politiken: Cafe Sommersko ville også lave Stand-Up, og efterspurgte frivillige. Jeg meldte mig sammen med min kollega Niels Eivind Igum, og vi optrådte et par gange. Jeg gik videre på Din's og optrådte her fem-seks gange. Det gik rigtig godt. Men der var et problem. På Din's var der Stand-Up hver tirsdag aften fra kl. 22. Min optræden var mellem kl. 23 og 24, og jeg skulle tidligt op og på arbejde dagen efter, så jeg stoppede igen. Men det er en fantastisk oplevelse, når det lykkes at få 30-40 mennesker til at grine meget højroset. Jeg fik en værdifuld træning i humor, der er et

skarpt våben på arbejdspladsen, især i forhold til mobning af kolleger eller af en selv. Jeg optrådte også ved flere julefrokoster og sommerfester med lidt morsomme betragtninger om arbejdspladsen, og desuden ved flere af DJØFs årlige landsmøder.

Mens jeg var i Uddannelseskontoret var jeg skolefotograf. Når et hold elever fra Told- og Skatteskolen havde afsluttet deres uddannelse, tog jeg et gruppebillede og enkeltportrætter. Jeg havde et virkelig godt kamera med en stor blitz. Jeg tog også billeder til receptioner og jubilæer. Jeg har også taget det billede af statsskattedirektør Hans Westerberg og de fire skatteministre, som blev bragt i min kollega Michael Bjørn Hansens artikel *Skatten blev min skæbne – Erindringsbilleder fra Statsskattedirektoratet*, i *Zise 2022*, s. 357-380.

Ejendomsvurdering i Hovedstadsområdet

Jeg blev i Uddannelseskontoret til 2003, den sidste tid i Servicekontoret under Anne Prag, der også havde været chef i det Internationale Kontor. Jeg havde i lang tid ønsket at komme til at arbejde med ejendomsvurdering igen. Det var imidlertid ikke lykkedes. Det centrale kontor for ejendomsvurdering havde ikke brug for flere medarbejdere.

Jeg skrev derfor en ansøgning om at blive ansat i det lokale kontor, der stod for ejendomsvurdering i Hovedstadsområdet. Det var meget usædvanligt, at man søgte om forflyttelse fra et centralt kontor til et lokalt kontor. I forhold til andre i de lokale kontorer havde jeg også en meget høj løn. Den var bestemt af overenskomsten med jurist- og økonomiforbundet, DJØF, og nogle store personlige tillæg. Men det lykkedes. Jeg blev ansat under Christian Jacobsen i kontoret på Tagensvej. Jeg var meget glad for dette arbejde. Jeg var der i seks år, indtil jeg i slutningen af 2009 gik på pension. I de sidste tre-fire år blev kontoret ledet af Jens-Henrik Rønkendorff. Både Christian og Jens-Henrik var dejlige chefer, og jeg tror, at de var godt tilfredse med mit arbejde. Vurderingskontoret for Københavnsområdet havde ca. 15 medarbejdere. Kontoret dækkede 9 kommuner: København, Frederiksberg, Tårnby, Dragør, Gentofte, Brøndby, Gladsaxe, Hvidovre og Rødovre.

Indtil 2003 blev ejendomsvurderingen gennemført af staten med støtte af sekretariater i kommunerne. Dette blev ændret ved reformen i 2003, hvor ejendomsvurderingen helt overgik til staten. De kommunale vurderingssekretariater blev derfor nedlagt, og det meste af personalet blev overført til staten. De fleste af mine nye kolleger kom derfor fra kommunerne. Maria

Hjortenborg kom f.eks. fra Høje Tastrup Kommune og Jane Larsen fra Københavns Kommune. Maria var fra Spanien. Hun var kommet til Danmark, da hun blev gift med en dansk jurist. Både Maria og Jane var meget dygtige og meget hjælpsomme.

Det var meget lærerigt for mig at arbejde helt ude i marken med ejendomsvurdering. Gode kolleger hjalp mig med at udføre de mange opgaver, der var ukendte for mig. Meget af tiden gik med at vedligeholde registrene i forbindelse med de årlige omvurderinger, når forholdene for en ejendom var ændret, f.eks. ved ombygninger eller tilbygninger, eller ved opdelinger af grunde. En anden tidskrævende opgave var behandling af klagesager og revisioner af grundværdier, hvis en klager havde fået medhold. Arbejdet var delt op, så hver medarbejder havde ansvaret for en eller to kommuner, eller en del af Københavns Kommune. Jeg havde brokvartererne og det indre København og Tårnby-Drøgholm. For hver medarbejder var der rigeligt at lave. Der var kun lidt tid til, hvad der vel måtte være en meget vigtig opgave, nemlig når niveauerne skulle fastlægges i forbindelse med den nye ejendomsvurdering.

Jeg var lidt forbavset over mine kollegers holdning til skatteyderne og deres repræsentanter. Hvis klager over ejendomsvurderingen blev indsendt lige inden tidsfristen, så var det »skrappt«. Hvis klagen blev afvist af Skyldrådet, og hvis der så blev klaget videre til Landsskatteretten, så var det også »for meget.« Og det var ikke kun fordi, der så blev lidt mere arbejde. En advokat, der var uglest af kollegerne, var Jon Dyhre Hansen. I de fleste tilfælde klagede han videre til Landsskatteretten, hvor han i mange tilfælde fik medhold.

Hver fredag var der kontormøde kl. 9.00. Her fortalte hver medarbejder om, hvad de var i gang med, og hvad der skulle ske i den nærmeste fremtid. På skift skulle medarbejderne skrive referat af mødet, sende det rundt, og få kommentarer og rettelser. Jeg meldte mig til hver uge at tage mig af denne opgave. Efter et stykke tid fandt jeg på en smart metode. Når jeg udsendte indkaldelsen og dagsordenen for mødet, skrev jeg allerede her, hvad jeg troede konklusionerne ville blive. På mødet var der således en skriftlig formulering, som man kunne være enig i eller som man havde små tilføjelser til. Det sparede en del af den tid, som det plejede at tage at få referatet godkendt af deltagerne.

Der var naturligvis ofte forskellige holdninger til konkrete spørgsmål. Holdningerne var tit præget af, om man havde en kommunal baggrund eller en statslig baggrund. Måske derfor var Maria Hjortenborg og jeg hyppigt

uenige. Gruppen fandt så frem til et kompromis. Det dejlige var, at Maria og jeg stadig var de bedste venner. Vi fandt frem til, at uenighed kunne være styrke, og ikke et problem.

1977	16. Alm. vurdering – Manuelt
1981	17. Alm. vurdering – Maskinelt system
1982-84	Maskinel årsregulering
1986	18. Alm. vurdering
1987-91	Maskinel årsregulering
1992	19. Alm. vurdering
1993	20. Alm. vurdering
1994-97	Maskinel årsregulering
1998-2002	Årlige vurderinger
2003-2011	Vurdering af boligejendomme hvert andet år
2004- 2012	Vurdering af erhvervsejendomme hvert andet år
2011	Sidste vurdering af boligejendomme
2012	Sidste vurdering af erhvervsejendomme
2013	Rigsrevisionens kritiske rapport
2015	Udvikling af nyt maskinelt vurderingssystem
2024	Anvendelse af nyt system

Tabel 7. Tidslinje for ejendomsvurdering.

Tabel 7 viser en tidslinje for ejendomsvurderingerne siden 1977. Den 16., 17. 18. og 19. almindelige vurdering skete med fire, fem eller seks års mellemrum. Fra 1998 var der årlige vurderinger og fra 2003 til 2012 blev boligejendomme vurderet i ulige år og erhvervsejendomme i lige år. Siden da har der ikke været afholdt vurderinger, da hele det maskinelle vurderingssystem blev kasseret pga. en kritisk rapport fra Rigsrevisionen i 2013. Der skulle udvikles et helt nyt og meget bedre system til ejendomsvurderinger, og i slutningen af 2014 etablerede Skatteministeriet et ImplementeringsCenter for Ejendomsvurdering (ICE) med et meget stort personale. Udviklingen af det nye vurderingssystem har taget meget længere tid end planlagt, og det ventes,

at ejendomsvurderingen svarende til prisniveauet fra 2020 bliver færdigt, så ejerne modtager vurderingsmeddelelserne i 2024 og 2025.

Rigsrevisionen fandt i 2013, at ejendomsvurderingerne ikke var nøjagtige nok, og at dette var blevet værre i de senere år. Skatteyderne blev ikke behandlet lige og fair. Især klagebehandlingen var meget kritisabel, fandt Rigsrevisionen. Mærkeligt nok kommer Rigsrevisionen ikke med betragtninger om, at de kritisable forhold kunne skyldes, at der var alt for få ansatte til at løse opgaverne. Jeg skriver lidt mere om dette vigtige emne i artiklens næste afsnit, Debatten om ejendomsvurderingerne.

Mens jeg var i Kontoret for Ejendomsvurdering i Hovedstadsområdet, var der vurdering af erhvervsjendomme i 2004, 2006 og 2008. Der var vurdering af boligejendomme i 2005, 2007 og 2009.

Når boligejendomme og sommerhuse skulle vurderes, skulle kontoret supplere det maskinelle system ved at analysere de seneste salg i de grundværdiområder, hvor der ikke havde været nok salg til, at systemets forslag til ejendomsværdi var statistisk pålidelige. Desuden skulle vi så vidt muligt bedømme, om det maskinelle system var tilstrækkelig nøjagtigt.

For at have en holdning til vurderingsniveauet i deres område undersøgte medarbejderne især ejendomsmæglernes hjemmesider med beskrivelser og fotos og salgspriser for enfamiliehuse og ejerlejligheder, der var til salg. Herfra dannede de sig en mening om handelspriserne i de forskellige dele af deres kommune, og for forskellige størrelser og beliggenhed af bygningerne m.v.

Den metode var ikke noget for mig, da jeg stort set ikke kan huske tal. Jeg begyndte derfor at udarbejde nogle notater med tabeller, der viste handelspriserne i de forskellige grundværdiområder og tidspunkterne for handlerne. Nogle vigtige forskelle til mine kollegers metoder var, at ejendommene ofte blev solgt for lidt mindre end den udbudte pris, og at resultatet af mine undersøgelser blev printet, og ikke kun var i hukommelsen. Efter et lille stykke tid bad mine kolleger mig om lave de samme undersøgelser for deres områder.

Disse notater var også populære ved klagebehandlingen. En af grundene var, at skatteyderen i klagen ofte henviste til, at salgspriserne i netop deres område var noget mindre end den ejendomsvurdering, som de havde modtaget. Her kunne statistikkerne i mine notater vise, om det var korrekt eller ej.

Jeg fik her brug for mit store kendskab til statistik, og mine færdigheder i at skrive notater. Desuden havde jeg et godt kendskab til det maskinelle vurderingssystem, og jeg kendte byen ret godt fra mine mange cykelture rundt i byen i min ungdom.

Vurdering af erhvervsejendomme skete som nævnt i 2004, 2006 og 2008. Det drejede sig om ejendomme, der blev udlejet til boliger, til butikker og til kontorer, og desuden ejendomme, der af ejeren blev anvendt til butikker, kontorer, industri eller landbrug.

For disse ejendomme var der ikke noget maskinelt system. Her skulle vi selv lægge niveauet. Her var det en stor hjælp, at jeg udførte statistiske analyser og viste resultaterne i notater. Ejendommene skulle vurderes ud fra etagearealet og opførelsesåret, der var registreret i BBR, og desuden ud fra en skønnet lejeværdi, dvs. den faktiske leje eller skønnet leje for ejendomme, der blev anvendt af ejeren, og endeligt en skønnet kapitaliseringsfaktor. Salgspriser var naturligvis også en vigtig oplysning, selv om disse for denne type ejendomme ofte indeholdt andre elementer end værdien af ejendommen. For ejendomme med butikker og kontorer kunne beliggenheden også være vigtig. De forventede renoveringsomkostninger spillede også en rolle.

Tidligere havde den faktiske leje været indberettet af ejeren hvert fjerde år til Bygnings- og Boligregistret (BBR), men det var sket sidste gang i 1999. I 2004 sendte vi spørgeskemaer til 10 % af de udlejede ejendomme, hvor vi spurgte om lejen, forventningerne til vedligeholdelsesudgifter og ejerens forslag til ejendomsværdi. Mange af ejerne ville gerne medvirke til, at ejendomsvurderingerne blev mere korrekte, så svarprocenten var meget høj. Ved analyse af salgspriserne for solgte ejendomme blev kapitaliseringsfaktoren estimeret ved sammenligning med lejeoplysningerne. Analyser af grundsalg og nedrivningssalg var naturligvis også vigtige.

Efter at have været nogle år i kontoret begyndte jeg at udføre salgsanalyser for erhvervsejendomme og beskrive dem i notater. Mine kolleger og chefen blev så glade for dette arbejde, at jeg blev fritaget for det generelle arbejde med indre by, brokvartererne, Dragør og Tårnby. Det overtog mine gode kolleger Svend Eriksen og Lone Nielsen, så jeg kunne koncentrere mig om niveaulægningen.

En anden opgave, jeg brugte en del tid på, var fradrag for forbedringer. Det var et fradrag i grundværdien, som man kunne få, hvis man havde haft udgifter, der havde forøget grundværdien. Det kunne være udgifter til kloak eller forsyning med vand eller el. For landbrug var det f.eks. udgifter til dræning eller rørlægning af vandløb. Udgiften skulle fordeles over 30 år. Fradraget var et resultat af filosofien fra den amerikanske økonom Henry George (1839-1897), der havde haft stor betydning for udformningen af reglerne i forbindelse med den danske grundskyld. Se afsnittet om Ejendoms-skattehistorie ovenfor.

Først var det vurderingsmyndigheden, der skulle beregne fradraget. Det var imidlertid en ret besværlig procedure for myndighederne. Lovgivningen blev derfor ændret, så det kun skulle ske, hvis ejeren af ejendommen bad om at få fradraget og redegjorde for udgifterne. I så fald skulle vurderingsmyndigheden effektuere det. Derefter gjaldt fradraget de næste 30 år. Muligheden for at få dette fradrag sluttede i 2012.

Mens jeg var ansat i Vurderingskontoret for Ejendomsvurdering i Hovedstadsområdet kunne ejeren således bede om at få et fradrag i grundværdien for forbedringer, som han eller hun selv havde bekostet. Det mærkelige var, at man i kontoret ignorerede klager i forbindelse med disse sager. Dette var blevet påpeget af Rigsrevisionen flere gange, men uden resultat. Senere spurgte Rigsrevisionen Skat om, hvorfor man ikke fulgte loven på dette punkt. Kontorchefen for det Centrale Vurderingskontor, Jens Perch Nielsen, svarede, at der ikke var personale nok til også at løse denne opgave, og at man ikke skønnede, at der var politisk vilje til at udvide personalet af hensyn til dette fradrag. Dette fandt Rigsrevisionen stærkt kritisabelt. På den baggrund fik kontorchefen en såkaldt »næse«, der havde betydning for hans mulige fremtidige forfremmelser. Jens Perch Nielsen var efter min mening en god chef for det centrale Vurderingskontor, og en meget venlig mand.

Efter aftale med min chef tog jeg nogen af sagerne op, så ejeren af enfamiliehuse fik et fradrag for forbedringer. En meget stor sag, jeg behandlede, drejede sig om grundstykket mellem havnen og Kalvebod Brygge ud for Bernstorffsgade, hvor Hotel Marriott i dag ligger. Ejerens advokat Jon Dyhre Hansen bad på ejerens vegne om et fradrag i grundværdien for forbedringer, fordi ejeren havde bekostet, at kajanlægget blev forøget ud i vandet med et par meter. Dette var nødvendigt for, at der var nok areal mellem vandet og den meget trafikerede Kalvebod Brygge, til at hotellet kunne opføres. Københavns Kommune ville ikke give fradraget, men jeg tog sagen op, så ejeren fik fradraget. Det var en fornøjelse at arbejde med denne advokat, og vi var »modstandere« i et par andre sager af samme art. En kollega tog sin afsked og etablerede et advokatfirma, der gennemførte at få fradrag for forbedringer for mange hundrede enfamiliehuse. Situationen for myndighederne var naturligvis uholdbar, og fradraget for forbedringer blev afskaffet, så de sidste fradrag blev givet i 2012.

Samtidigt med mit arbejde i skattevæsnet udførte jeg forskellige internationale aktiviteter, der blev betalt af forskellige udenlandske organisationer. Når dette skete, bad jeg om, at jeg kunne få tjenestefrihed uden løn fra min danske arbejdsgiver. På den måde var det juridiske i orden, og jeg kunne

beholde mine ferier. Jeg reklamerede naturligvis for det nyttige i at deltage i internationale kongresser, hvor man kunne lære lidt om fremgangsmåderne i andre lande og møde kolleger fra andre lande. I 2003 var min nye chef, Christian Jacobsen, også med til en konference i Estland.

I 2007 var der en kongres i Vilnius i Litauen. Min chef, Jens-Henrik Rønkendorf, besluttede at tage med til kongressen sammen med to medarbejdere, Lone Nielsen og Marianne Villadsen, der havde gjort en god indsats i kontoret. Kort tid før afrejsen viste det sig, at Jens-Henrik ikke kunne deltage. Jeg blev derfor bedt om at tage med. Det var en god konference. Lone og Marianne morede sig dejligt, og fik kontakt med flere kolleger fra andre lande. Jeg havde også en god kongres, hvor jeg fik fornyet kontakten med Riel Franzsen fra Sydafrika. Derudover fik jeg etableret et godt personligt forhold til Paul Sanderson fra International Property Tax Institute, som jeg senere skulle få megen kontakt med.

Min ansættelse i Statsskattedirektoratet/Told-Skat varede i 23 år (1977-2009). I den periode har der været seks statsministre: Anker Jørgensen fra Socialdemokratiet, Poul Schlüter fra Konservative, Poul Nyrup Rasmussen fra Socialdemokratiet, og Anders Fogh Rasmussen og Lars Løkke Rasmussen fra Venstre. I den samme periode har der været 13 forskellige skatteministre. De fleste har kun haft pladsen i meget kort tid. Der er kun fem af disse, der har holdt ud mere end et eller to år. Det er Isi Foighel fra de Konservative, Anders Fogh Rasmussen fra Venstre, Carsten Koch fra Socialdemokratiet, Svend Erik Hovmand fra Venstre, og Kristian Jensen fra Venstre.

Jeg har haft lidt kontakt med Isi Foighel. Han var meget interesseret i det internationale arbejde og bad mig nogle gange om at komme og tale med ham i ministeriet. Da der 1986 var en stor international kongres i København om ejendomsvurdering, holdt han et indlæg. Et par af de deltagende professorer fra USA var blandt hans bekendte. Dem inviterede han til en middag i Tivoli, hvor statsskattedirektør Hans Westerberg og hans kone og min kone og jeg også deltog. Isi Foighel var en morsom person. Juraprofessor og levemand, men også en god skatteminister 1982-1987.

Anders Fogh Rasmussen var skatteminister 1987-1992. På et tidspunkt i Fogh Rasmussens embedsperiode kom en delegation fra OECD på besøg i København, i forbindelse med, at der blev etableret et OECD-center i København for de baltiske lande og Rusland. Fogh Rasmussen skulle byde delegationen velkommen. Han var usikker på det engelske sprog, og jeg skulle så hjælpe ham. Alt gik godt, men fra kontakten med hans ministersekretærer fik jeg det indtryk, at denne minister styrede sit personale meget hårdt. Jeg

brød mig heller ikke om ham som skatteminister. Han mente, at skattemyndighederne kontrollerede skatteyderne alt for meget. Hans motto var »Tillid er godt – kontrol er dårligt.« Ikke særligt opmuntrende for skattevæsnets personale, der brugte deres arbejdsdage på at kontrollere skatteydere, der ofte »snød i skat«. Efter afslutningen på hans periode som skatteminister skrev han bogen *Fra socialstat til minimalstat*.

Da Anders Fogh Rasmussen blev statsminister i 2001, gik hans regering i gang med at ødelægge skatteadministrationen. Under dække af konsulentrapporter og med henvisning til statens overtagelse af dele af skatteadministrationen fra kommunerne, kom regeringen med bestemmelsen om, at personalet i skatteadministrationen skulle reduceres med 60 % over 10 år. Som det senere viste sig, var dette meget ødelæggende for skatteadministrationen og for ejendomsvurderingerne. For ejendomsvurderingen førte dette frem til situationen i 2013, hvor Rigsrevisionen kom med sin meget kritiske rapport om ejendomsvurderingen. Dette beskrives nærmere i afsnittet Debatten om ejendomsvurderingerne nedenfor.

Anders Fogh Rasmussens regerings reduktion af skatteadministrationens personale medførte også meget voldsomme problemer for administrationen af indkomstskatten. Ansatte i skatteadministrationen forsøgte at gøre ledelsen opmærksom på de voksende problemer. Men af uforklarlige grunde reagerede den ikke. Problemerne blev meget alvorlige, da statskassen i 2015 mistede 10-15 milliarder kr. pga. svindel med udbytteskat. Samme år kom skandalen med det statslige digitale system til inddrivelse af gæld til stat og kommuner. Systemet måtte kasseres, og dette medførte store tab på mange milliarder kr. Så var skatteydernes problemer pga., at ejendomsvurderings-systemet var blevet kasseret, kun småpenge.

Carsten Koch kendte jeg fra universitetet, da vi begge havde læst til cand. polit. Vi havde nogle få møder. Kristian Jensen var skatteminister i seks år. Ham mødte jeg til et debatmøde om ejendomsvurdering i 2016. Mødet var arrangeret af min fagforening, DJØF. Ministeren havde et indlæg og jeg havde et. Det tredje indlæg kom fra Peter Engberg Jensen, der havde været formand for det ekspertudvalg, som i 2014 havde afgivet en betænkning om mulighederne for at gennemføre en meget nøjagtig ejendomsvurdering. Se mere om dette debatmøde i afsnittet om ejendomsvurderingerne.

Mens jeg var på Tagensvej, havde jeg 25-års jubilæum i statens tjeneste. Min afdelingschef Birgitte Sand holdt en smuk tale, og blandt gæsterne var Hans Westerberg og Flemming Paludan.

I slutningen af 2009 blev jeg 65, og jeg tog min afsked fra SKAT. Jeg havde

været meget glad for arbejdet, og jeg blev også opfordret til at fortsætte lidt endnu. Men der var sket en afgørende ændring. Jeg havde i mange år arbejdet på Tagensvej, hvor det var nemt at komme til på cykel. Så blev kontoret flyttet til Finsensvej, det var også ok. Men da kontoret blev flyttet til Nærum, blev det for langt væk til at cykle. Jeg tog derfor min afsked. Et andet forhold af betydning for min afsked var, at min kone på dette tidspunkt skulle gennemgå en større kræftoperation.

Min kone og søn var meget vigtige for mig, og jeg har altid holdt de ferier, som DJØF-overenskomsten gav mulighed for. Sammen med min familie har jeg været på rigtig mange dejlige ferierejser, f.eks. til USA og Spanien. Min kone og jeg har også været på en længere rejse til Brisbane i Australien.

Jeg holdt en lille afskedsreception. Desværre var min chef forhindret i at deltage. Han fik så arrangeret, at min gamle ven Michael Bjørn Hansen, der havde arbejdet i indkomstafdelingen i Skat, kom og holdt en dejlig tale. Jeg blev også meget bevæget over, at mine kolleger gav mig en meget personlig afskedsgave, der pegede tilbage på mine oprørske dage med Provobevægelsen i 1967. Det havde jeg aldrig fortalt mine kolleger om. Den eneste i Skat, som jeg havde fortalt det til, var Flemming Paludan, som jeg ofte snakkede venskabeligt med. Så måske kom disse oplysninger fra ham.

Debatten om ejendomsvurderingerne

Det danske skattesystem har gennemgået adskillige skattereformer. I 1967 blev Momsen indført, og i 1970 blev indkomstskattesystemet ændret afgørende med indførelsen af Kildeskat. I 1970 gennemførtes Kommunalreformen, hvor antallet af kommuner blev reduceret fra 1.098 til 277, og antallet af amter fra 25 til 14.

Ejendomsskatterne og ejendomsvurderingerne har naturligvis også været debatteret meget. Ejendomsskatterne er meget »synlige« for skatteyderne, da de i modsætning til moms og indkomstskat opkræves hos skatteyderen. Tabel 8 og 9 giver en oversigt over denne debat fra 1977 til 2024.

I 1977 blev 17. almindelige vurdering gennemført. Det var den sidste helt manuelle ejendomsvurdering. I 1979 kom Betænkning 869, hvor forfatterne var Hans Westerberg, Flemming Paludan og Niels Lausen m.fl. Den betænkning førte til indførelsen af maskinelle vurderinger i 1981.

I 1990 kom der en redegørelse med Jens Drejer og Flemming Paludan som hovedforfattere. Her blev det foreslået, at antallet af vurderingsmænd

kunne reduceres fra 1.200 til 224 som følge af effektiviseringerne af ejendomsvurderingen ved indførelsen af de maskinelle vurderinger, og desuden at der nu kunne indføres årlige vurderinger.

Betænkning 1238 kom i 1992, forfattet af Jens Drejer, Erik Eriksen og Carsten Jensen m.fl. Erik Eriksen var min gode kollega fra Vurderingskontoret i Vestergade. Denne betænkning foreslog, at man kunne erstatte grundskylden med en ejendomsværdiskat ud fra ejendommenes ejendomsværdi. Argumentet var, at dette ville gøre ejendomsvurderingerne nemmere. Dette blev ikke gennemført.

År	Begivenhed	Personer	Indhold
1977	16. alm. vurdering		Sidste helt manuelle vurdering
1979	Betænkning 869	Hans Westerberg, Flemming Paludan, Niels Lausen m.fl.	1. Afskaffelse af vurderingsskemaer
			2. Maskinelle vurderinger
			3. Vurderingsmænd: 4.000 til 1.200
1981	17. alm. vurdering		Første maskinelle vurdering
1982	Regeringsskifte	Fra Soc. Demokr.	Til Konservat. og Venstre
1990	Redegørelse: Struktur	Jens Drejer, Flemming Paludan, m.fl.	1. Vurderingsmænd: 1.200 til 224
			2. Årlige vurderinger (gen.ført 1997)
			3. Vurd.resultat på fortrykt selvangivelse
			4. Afgift for klage til Landsskatteretten
1992	Betænkning 1238	Jens Drejer, Erik Eriksen, Carsten Jensen m.fl.	1. Grundskyld erstattes af ejendomsskat (-)
			a. Ejendomsværdier lettere at fastsætte
			b. Fradrag for forbedringer bortfalder
			2. Årlige vurderinger
1993	Regeringsskifte	Fra Konservat. og Venstre	Til Soc. Demokr. m.fl.

År	Begivenhed	Personer	Indhold
1999	Betænkning 1378	Jens Drejer, Flemming Paludan, Jens Mørkegaard m.fl.	3. Grundskyld ophæves – ikke gennemført
			4. Fradrag for forbedringer ophæves (+2013)
			7. Staten overtager vurderingsopgaven helt
2001	Regeringsskifte	Fra Soc. Demokr. m.fl.	Til Venstre og Konservat.
2002	Skattestop		Ejendomsværdiskat uændret frem til 2020
2003	Staten overtager vurderingsopgaven	Kommunale vurd. medarb. til Staten Personalet skal halveres	1. 23 Told- og skattereg. udfører ejdvurd.
			2. 224 Vurderingsråd nedlægges
			3. 15 vurd. ankenævn erstatter 27 skyldråd
2003	Grundskatteloft		Maksimal stigning 7 % per år frem 2020
2007	Strukturreform		271 kommuner bliver til 98
			14 amter bliver til 5 regioner.
2007	BoligprisBoble	Finanskrisen	Boligpriser stiger faretruende meget
2008	Måske afskaffes ejendomsvurderinger	Skatteminister	Forkastet af ny regering dec. 2011
		Kristian Jensen V	
2011	Vurd. af boligejend.	Anvendes stadig	
2011	Regeringsskifte	Fra Venste og Konservative	Til Soc. Demokr. m.fl.
2011	Ombudsmandens undersøgelse	Vurderingsankenævne	Sagsbehandlingstider uacceptable
2012	Vurd. af erhv.ejend.	Anvendes stadig	
2013 Aug	Rigsrevisionen	Om Skatteministeriet og Ejendomsvurderingerne	1. Meget kritisabelt
			2. Vel vidende om problemer 2003 og 2007
			3. Usikkerhed om skatteydernes lige og fair behandling
			4. Ingen mål for kvalitet og resultater

År	Begivenhed	Personer	Indhold
			5. Grundværdiområderne i 81 kommuner ud af 98 forkerte
			6. Salgsoplysninger ikke pålidelige
			7. Parcelhuse: 41% vurderet for højt 8. 50 % af klager 2010 og 2011 behandlet forkert

Tabel 8. Debatten om ejendomsvurderingerne 1977 til 2013.

Endelig kom Betænkning 1378 i 1999. Her var forfatterne Jens Drejer, Flemming Paludan og Jens Mørkegaard m.fl. Her blev det foreslået helt at ophæve grundskylden, og at staten skulle overtage vurderingsopgaven helt. Det første blev ikke til noget, men i 2003 overtog staten hele vurderingsopgaven og de fleste af de kommunale vurderingsmedarbejdere blev overført til staten.

I 2002 gennemførte Fogh Rasmussens regering, bestående af Venstre og Konservative, det såkaldte »Skattestop«, med betydelig virkning for grundskyld og især ejendomsværdiskat. Det medførte skattemæssige uligheder mellem områder med høje ejendomsværdier og områder med lave værdier. I 2003 indførtes desuden et Grundskatteloft, hvorefter beløbene i grundskyld frem til 2020 højst kunne stige 7% om året.

I 2007 kom Strukturreformen, hvor de 271 kommuner bliver til 98 og de 14 amter bliver til fem regioner.

Samme år opstod der en »BoligprisBoble«, hvor boligpriserne steg voldsomt og derefter faldt brat. Det medførte usikkerhed hos de boligejere, der havde købt ejendomme til de høje priser. De blev insolvente. Bankerne, der havde ydet de nu usikre lån, kom i krise. Som det fremgår af tabel 14 nedenfor om publikationer, skrev jeg sammen med Richard Almy fra USA og Michael Engelschalk fra Tyskland en artikel om denne krise i det internationale tidsskrift *Journal of Property Tax Assessment and Administration*. I artiklen sammenligner vi forholdene i de tre lande og konkluderer, at jo højere andel af boligerne, der var ejerboliger, jo større var risikoen for en krise af denne type.

I 2008 kom skatteminister Kristian Jensen fra Venstre med en udtalelse om, at måske skulle ejendomsvurderingerne helt afskaffes. Det havde en kedelig virkning for de ansatte, der arbejdede med ejendomsvurderingen.

Ville de snart blive afskedigede? Nogle begyndte at søge om forflyttelse til andre dele af skatteadministrationen.

I 2013 gennemførte Rigsrevisionen på eget initiativ en omfattende undersøgelse af ejendomsvurderingerne. Deres rapport konkluderede, at vurderingerne var meget kritisable. Vurderingsmyndighederne havde ikke reageret på den kritik, som Intern Revision havde påpeget i 2003 og 2007. Resultaterne var ikke tilstrækkeligt præcise, og dette var blevet værre i de seneste år. F.eks. var 41 % af parcelhusene vurderet for højt. 50 % af klagerne i 2010 og 2011 var behandlet forkert. Salsoplysningerne var ikke pålidelige. Dette skyldtes, at de blev indberettet af ejerne selv, og ikke længere af de advokater, der gennemførte handlen. Nogle af ejerne indberettede for lave salgsoplysninger for at nedsætte den tinglysningsafgift, som de skulle betale for købet af ejendommen. Alt dette medførte, at der var usikkerhed om den lige og fair behandling af skatteyderne.

Rigsrevisionens rapport var skrevet i et meget kritisk sprog. Desuden var det tydeligt, at det personale, der gennemførte undersøgelsen, ikke inkluderede personer med en økonomisk eller statistisk uddannelse. Disse faglige egenskaber er efter min mening helt afgørende for at forstå og for at gennemføre ejendomsvurderingerne.

Det er korrekt, at kvaliteten af ejendomsvurderingerne var blevet dårligere. Dette var en følge af Fogh Rasmussens regerings gennemførelse af de voldsomme reduktioner af personalet i skatteadministrationen: »60 % reduktion på 10 år.« Det måtte jo gå galt. Og det var måske også det, der var meningen?

Som følge af Rigsrevisionens kritik blev vurderingen af boligejendomme i 2011 og vurderingen af erhvervsejendomme i 2012 de sidste. Disse vurderinger anvendes stadig i dag. Men hvorfor var der ikke nogen overvejelser over, om det gamle vurderingssystem kunne forbedres.

Jeg er ikke den eneste, der har disse synspunkter. En kollega, Jytte B. Madsen, har på Facebook-siden Tidligere ansatte i Toldvæsnet, Told-Skat og Skat i 2018 skrevet følgende:

»Jeg har meget forstand på ejendomsvurdering. Jeg har arbejdet med dette emne det meste af min tid i SKAT fra 1977 til 2009. Derfor:

(A) Det stadigt eksisterende system til ejendomsvurdering, kaldet Forslagssystemet, blev indført i 1981, og var en stor forbedring i forhold til det tidligere rent manuelle system. Systemet producerede på grundlag af avancerede statistiske analyser forslag til grundværdi og ejendomsværdi. De lokale vurderingsmænd tog stilling til disse forslag og foretog ændringer,

hvor de fandt det nødvendigt. Systemet blev hurtigt verdensberømt og blev efterlignet af Sverige og Holland. Problemerne begyndte med Fogh-regeringens voldsomme reduktion af personalet i SKAT. 60 % reduktion over 10 år. Desuden var systemets vigtigste oplysninger, de tinglyste salgspriser, blevet upålidelige. Før var det advokaterne, der gennemførte ejendomshandlen, som indberettede salgspriserne til Tinglysningen. Nu var det sælgerne af ejendommen. Det medførte en del fejl. Alt i alt blev systemets nøjagtighed dårligere og dårligere. I 2013 kom Rigsrevisionen med en rapport om ejendomsvurderingen, der var meget kritisk. Dog uden at beskæftige sig med om årsagen til den faldende nøjagtighed var den meget voldsomme reduktion af personalet. Regeringen besluttede at etablere et helt nyt vurderingssystem, og vurderingerne fra 2011 for boliger og fra 2012 for erhverv blev derfor de sidste – indtil videre. I perioden 1981 til 2012 havde der været vurderinger hvert andet år. Et nyt vurderingssystem er under udarbejdelse og ventes taget i brug i 2019. Desuden er personalet blevet voldsomt forøget og problemerne med de upålidelige oplysninger om salgspriserne i Tinglysningen er blevet løst. Et af problemerne er at de grundlæggende registre, BBR, SVUR er skabt i 1970'erne. De er ved at bryde sammen, og dem der kunne reparere dem, er gået på pension.

(B) Kommunernes rolle: Ejendomsvurderingerne har hele tiden været statens ansvar. Men tidligere fandtes der vurderingssekretariater i hver kommune, ansat af kommunen. De rådgav de statslig udpegede vurderingskommissioner. Det var dygtige folk. Men ud fra mine erfaringer, da jeg blev kollega med dem, da de flyttede ind til SKAT i 2003, havde de lavet nogle overflødige aktiviteter. Enkelte havde heller ikke helt forstået den meget komplicerede opgave, det var at komme med et begrundet bud på handelsværdien af alle de tusindvis af ejendomme, der skulle vurderes på en gang i hver af kommunerne. Jeg har desuden selv oplevet, at ansatte i kommunerne har forsøgt at bevirke, at erhvervsejendomme blev vurderet for højt. Jeg har endda oplevet et tilfælde, der for at skaffe et millionbeløb til kommunen, var sket en sagsbehandling ved klagebehandlingen, der nærmede sig det kriminelle. Den venlige mand fra kommunen forklarede mig senere, at han på den kommunale højskole havde fået at vide, at hans vigtigste opgave, var at skaffe penge til kommunen – og åbenbart ikke at sikre skatteydernes rettigheder ved klagebehandlingen. I øvrigt blev jeg senere opmærksom på, at der i mange kommuner blev vurderet lidt for højt, og klagenævnene fastholdt af princip. Klagebehandlingen fungerede slet ikke. Det var først i Landsskatteretten, der skete en korrekt klagebehandling. Man må antage, at

de ivrige kommunale medarbejdere gjorde det, for at borgmesteren kunne undgå at sætte ejendomsskatteprocenten op.

(C) Dette er ikke en udtømmende beskrivelse. Men jeg har på et debatmøde haft den glædelige oplevelse, at den nuværende skatteminister har et godt indblik i den meget KOMPLEKSE OPGAVE, det er at skønne over handelsværdien af 2 millioner ejendomme.«

Jeg synes at dette er en meget rammende beskrivelse af problemerne med personalereduktionens virkninger på kvaliteten af ejendomsvurderingerne og af den manglende vedligeholdelse af systemerne. Jeg har også selv oplevet, at nogle af de kommunale medarbejdere lagde mere vægt på kommunens indtægter end på lovgivningen og skatteydernes rettigheder. Jeg mener derfor, at reformen i 2003, hvor staten overtager hele vurderingsopgaven, er en god ændring.

Men tilbage til debatten om ejendomsvurderingerne, der er beskrevet i nedenfor i tabel 9, Debatten om ejendomsvurderingerne 2013-2024.

År	Begivenhed	Personer	Indhold
2013 Okt.	Tillid til Ejendoms-vurderingerne	Regeringens reaktion på Rigsrevisionens kritik	1. Eksternt Ekspertudvalg nedsættes
			2. Tinglysningsafgift kun af handelspris
2014 Jan	Redegørelse om Rigsrevisionen kritik	Skatteministerens reaktion på Rigsrevisionens kritik	1. Kvaliteten af ejdvurd skal forbedres
			2. Kvaliteten ikke faldende
			3. Eksisterende ejendomsskatter bevares
			4. Provenuet opretholdes
2014 Marts	Produktivitets-kommissionen	Baggrundsrapport om Skat og Produktivitet	Peter Birch Sørensen m.fl.
			1. Skatter på forbrug og ejendom er bedst
			2. Ejendomsskatter bedre end stem-pelafg.
			3. Grundskyld allerbedst
			4. Højere ejendomsværdiskat
			5. Ejendomsskatter øges
			6. Indkomstskatter nedsættes

År	Begivenhed	Personer	Indhold
2014 Sept	Ekspertgruppen Engberg Udvalget	Peter Engberg Jensen Lise Gronø S. Leth-Petersen	1. Forslag til nogle forbedringer
			2. Lang vej til acceptabelt system
			3. Billige boliger overvurderes
			4. Fuldt gennemskuelig klagebesvarelse
			5. Måske selvangivelse for boligejere
2014 Sept	Skatteministeriets svar		1. Enighed i bedømmelse og forslag
			2. ImplementeringsCenter etableres
2014 Nov	Nyt vurderings- center etableres (ICE)	Implemente- ringsCenter for Ejendomsvur- dering (ICE) oprettes i Skatte- ministeriet	Inkl. eksterne specialister
			1. Lovgivning
			2. Beregningmodeller
			3. IT-system
			4. Organisation og kompetencer
2015	Regeringsskifte	Fra Soc. Demokr. m.fl	Til Venstre m. fl.
2015 April	Grundlaget for boligskatter Phd. fra Kbh. Universit. April	Peter Birch Sørensen Jacob Vastrup	1. Grundskyld særlig god for økonomisk effektivitet
			2. Fordelingspolitisk er grundskyld og ejendomsværdiskat gode
			3. Ejendomsværdiskat begrænser uhensigtsmæssige stigninger i ejerboligkapital
			4. Grundskyld beskatter samfunds- skabte jordværdistigninger
			5. Afskaffelse af grundskyld ville øge økonomisk ulighed
			6. Grundskyld og ejendomsværdiskat bør følge inflationen
2015 Juni	Bevar grundskyl- den	Peter Birch Sørensen	Kronik i Politiken baseret på Ph.d. af- handlingen
2016	Bredt politisk forlig om Ejendomsvur- deringen		Skatteministeren

År	Begivenhed	Personer	Indhold
2016	Debatmøde DJØF	Skatteminister Kristian Jensen Anders Müller Peter Engberg Jensen	1. Skatteministeren om bredt politisk forlig om ejendomsvurderingerne
			2. Müller om etableringen af det gamle vurderingssystem
			3. Engberg om Ekspertgruppens resultater
2017	Nyt vurderingssystem planlagt at fungere		Udarbejdes af ICE i Skatteministeriet
2019	Regeringsskifte	Fra Venstre m. fl.	Til Soc.Demokr. m.fl.
2024	Ny vurdering ventes at fungere i oktober 2014		Skatteministeriet

Tabel 9. Debatten om ejendomsvurderingerne 2013-2024.

I 2011 var der dannet en ny regering bestående af Socialdemokratiet, SF og de Radikale. Det var denne regering, der skulle tage stilling til Rigsrevisionens kritik. Efter få måneder svarede den nye regering, at den ville nedsætte et eksternt ekspertudvalg, der skulle undersøge mulighederne for at udvikle et nyt vurderingssystem.

I januar 2014 kom regeringen med en redegørelse om ejendomsvurderingernes fremtid. Heraf fremgår det, at kvaliteten af ejendomsvurderingerne skal forbedres, at klagebehandlingen skal gøres korrekt, at de eksisterende ejendomsskatter skal bevares, og at provenuet skal opretholdes. Desuden nedsættes et eksternt ekspertudvalg, der skal tage stilling til, hvor nøjagtigt vurderingssystemet kan blive.

I marts 2014 kom der en rapport fra Produktivitetskommissionen. Denne kommission var nedsat i begyndelsen af 2012 af SRSF-regeringen for at undersøge produktiviteten i erhvervslivet og i den offentlige sektor. Økonomiprofessor Peter Birch Sørensen var formand for kommissionen, der havde ni medlemmer. Tre andre økonomiprofessorer og repræsentanter for erhvervslivet, kommunerne og staten. I en delrapport om skat og produktivitet kommer kommissionen med følgende synspunkter: (1) Skat på forbrug og ejendom er bedst. (2) Ejendomsskatter er bedre end stempelafgift. (3) Grundskyld er allerbedst. (4) Ejendomsskatter øges og indkomstskatter nedsættes. Hertil den betragtning, at ejendomsværdiskatten især bør øges, da den tjener som en modvægt mod rentefradraget i indkomstskatten.

Det eksterne ekspertudvalg, også kaldet Engberg-udvalget, kom med sin rapport i september 2014. Udvalget blev som antydnet ledet af Peter Engberg Jensen, der havde været cheføkonom i to forskellige kreditforeninger. De to andre medlemmer var Søren Leth-Petersen, professor i økonomi, og Lise Gronø fra bank- og finansverdenen. Denne ekspertgruppe konkluderede, at det var udelukket at konstruere et vurderingssystem, der kunne opfylde regeringens og mediernes forventninger til nøjagtighed, og desuden, at det ville tage lang tid at udvikle et nyt vurderingssystem, der blot delvist kunne opfylde forventningerne.

Regeringen reagerede hurtigt, og i november 2014 etablerede man ImplementeringsCenter for Ejendomsvurdering (ICE) som en projektorganisation i Skatteministeriet. Nu skulle der udvikles et meget præcist vurderingssystem og lovgivningen skulle tilpasses. Der skulle etableres nye digitale registre, der skulle erstatte de registre (BBR og SVUR), der var fundamentale for ejendomsvurdering. Disse registre, der var skabt i 1970'erne, var ved at bryde sammen, og de der kunne reparere på dem, var gået på pension. Færdiggørelsen af det nye vurderingssystem har, som man kunne forvente, taget lang tid. Der er flere gange været givet nye bevillinger og starttidspunktet er blevet udskudt en lang række gange. Det nye system ventes at fungere i 2024, efter næsten 10 års udviklingsarbejde.

Det maskinelle vurderingssystem, som jeg havde været med til at udvikle i 1981, havde så været anvendt frem til 2012. Resultaterne for vurderingen af boligejendomme i 2011 og af erhvervsejendomme i 2012 er de sidste resultater, og disse værdier er stadig grundlaget for beskattningen. Det er først i 2024, at der forventes at komme nye vurderinger. Det gamle system har således været anvendt i 43 år. Og det er først og fremmest blevet ødelagt af de voldsomme reduktioner af personalet.

Debatten om ejendomsvurderingerne og hele debatten om vores skattesystem har to elementer. Det første er det politiske element. Det andet er det skattepolitiske element, hvor fagkundskaben kan argumentere for, at den ene eller den anden løsning er den bedste for samfundet som helhed.

Det undrer mig, at der ikke officielt har været betragtninger om, at den faldende kvalitet af ejendomsvurderingen, og SKATS andre skandaler med udbytteskat og gældsinddrivelse, i meget høj grad har været forårsaget af regeringens voldsomme reduktioner af personalet. Det har åbenbart været en strengt forbudt tankegang frem til 2014, hvor der pludselig bliver ansat en masse personer til ejendomsvurdering og til den øvrige skatteadministration.

I 2016 arrangerede min fagforening Danske Jurister og Økonomers Fag-

forening, DJØF, et debatmøde om ejendomsvurdering. Der var indlæg af skatteminister Kristian Jensen, og af Peter Engberg Jensen fra det eksterne ekspertudvalg. Det tredje indlæg havde DJØF bedt mig om at komme med.

Mødet skulle afholdes i DJØFs mødelokaler i Gothersgade. Der blev tilmeldt et meget stort antal deltagere, herunder mange af mine tidligere kolleger fra SKAT. Det blev derfor nødvendigt at flytte mødet til større lokaler i den tidligere kirke Bethesda, på Israels Plads. Den første taler var skatteminister Kristian Jensen, der fortalte om det politiske forlig blandt alle partierne om det nye vurderingssystem. Jeg var meget imponeret over skatteministerens meget store kendskab til den nye ejendomsvurdering. Det er jo et meget svært og komplekst emne. Desværre var ministeren nødt til at forlade mødet, efter at han havde holdt sin tale. Nogle embedsmænd fra ministeriet blev og overværede resten af mødet.

Jeg var den næste taler, og jeg skulle fortælle om, hvordan man konstruerer et effektivt vurderingssystem ud fra mine erfaringer fra SKAT og mine internationale erfaringer. I mit indlæg forklarede jeg, hvorfor det gamle vurderingssystem måtte kasseres, og at det især skyldtes, at personalet var blevet skåret ned i 15 år, og desuden at salgspriserne ikke var pålidelige pga. problemer med tinglysningen. Jeg afsluttede med nogle detaljer om det gamle vurderingssystem, der stadig blev beundret i udlandet.

Den næste taler var Peter Engberg Jensen, der fortalte om det eksterne arbejdsudvalgs konklusioner. De er omtalt ovenfor.

Under debatten spurgte jeg Engberg Jensen, om udvalget ikke havde overvejet, om problemerne med det kasserede vurderingssystem kunne skyldes, at vurderingspersonalet var blevet reduceret så meget? Svaret var, »Nej det havde de overhovedet ikke tænkt på – for det stod der ikke noget om i deres kommissorium!« Det svar var vist meget oplysende om myndighedernes og Rigsrevisionens arbejdsmåde.

DJØFs forlag udgav i 2018 en bog af Jørgen Grønnegård Christensen og Peter Bjerre Mortensen med titlen *Overmod og afmagt – Historien om det nye SKAT*. Her beskriver forfatterne udviklingen i SKAT siden 2005, og den uheldige cocktail af embedsmænds overmod og politikernes afmagt, der førte til SKATs storhed og fald. I kapitlet De svære ejendomsvurderinger beskriver de begivenhederne som jeg har beskrevet ovenfor. Tabel 1.2 i bogen viser de meget voldsomme reduktioner af skatteforvaltningens personale. Fra 1989 til 2015 er det samlede personale blevet reduceret fra ca. 13.000 til ca. 6.000. Skandaløst, efter min mening.

I bogen omtales ejendomsvurderingerne som »De svære ejendomsvur-

deringer«. Det er en beskrivelse, som jeg ud fra en masse synspunkter er helt enig i. Det er meget svært at gennemføre en ejendomsvurdering, som er fuldt tilfredsstillende. En ejendomsvurdering er baseret på salgsoplysningerne før og efter vurderingstidspunktet. Ejendomsværdier og grundværdier skal helst ikke være meget forskellige fra disse, og slet ikke være højere. Men vurderingen vil blive bedømt på, hvor tæt den er på de salg, der sker efterfølgende. Mange ejere af ejendommene vil også sammenligne med de oplysninger, de kan finde på internettet om ejendomme, der er til salg. Men udbudspris og salgspris er ikke det samme. Salgsprisen for en ejendom er jo også afhængig af personlige forhold hos køber og sælger. Måske må sælger acceptere en lavere pris, fordi han er nervøs for, hvordan hans private økonomi vil udvikle sig. Måske er køber meget interesseret i denne ejendom, der f.eks. ligger tæt på barnets far. Man kan sammenligne vurderingsopgaven med at skyde til måls uden at vide præcist, hvad man skal ramme.

Under mit arbejde med ejendomsvurderinger har jeg naturligvis tænkt over, hvad det kræver at gøre dette nogenlunde korrekt. Jeg mener, at for et kontor, der skal vurdere et givet lokalområde, er det nødvendigt, at en eller to af de ansatte har forstand på at udføre statistiske analyser. Den viden har universitetsuddannede økonomer, landbrugskandidater og ingeniører. Det er også vigtigt, at mange blandt personalet har kendskab til statistik. Da jeg arbejdede i vurderingskontoret for ejendomsvurdering i Hovedstadsområdet, forsøgte jeg, sammen med en landbrugsuddannet kollega, at udvikle et kursus i statistik for vurderingsmedarbejdere. Et kursus, hvor eksemplerne havde forbindelse med ejendomsvurdering. Kurset blev dog aldrig til noget. Først og fremmest pga. manglende tid.

Ud fra mit arbejde i Danmark og i udlandet er jeg kommet frem til, at et godt skattesystem er enkelt og gennemskueligt, så det er nemt at forstå for skatteyderne, og desuden at det er retfærdigt for hovedparten af skatteyderne. Jeg mener også, at det var tilfældet tidligere for både ejendomsskatterne, og for indkomstskatten for lønmodtagere og pensionister. De fleste kunne selv beregne deres ejendomsværdi eller indkomstskat.

Det er imidlertid ikke længere rigtigt. Årsagen er, at de danske politikere er underlagt milimeterdemokrati. Hvis nogen kan komme med et eksempel på, at nogle få kommer til at betale lidt for meget i skat, så må lovgivningen straks ændres. Sådan er det ikke i langt de fleste af vores nabolande. Dette forklarer også, hvorfor det fremtidige ejendomsvurderingssystem er blevet så komplekst og vanskeligt at forstå, samt meget dyrt. Det vil blive det mest

komplicerede og uforståelige vurderingssystem i Europa. Men jeg håber naturligvis, at det bliver vellykket, og tilfredsstillende for skatteyderne.

Til det hele knytter sig et ganske andet emne, der ikke vedrører politikerne. Som langtidsfuldmægtig har jeg haft rig mulighed for at kende rigtig mange chefer. Nogle gode og nogle dårlige. Det er blevet min opfattelse, at et kontor er godt tjent med ledelse fra neden. Medarbejderne har en større ansvarsfølelse for opgavens udførelse nu og i fremtiden. Nogle chefer vil derimod føre krig mod andre kontorer og afdelinger. Andre chefer bliver kun få år, da de jo skal videre i deres karriere. Hver ny chef skal opdrages lidt. De hyppige chefskifter svarede nærmest til at få en ny hundehvalp hvert andet år. Et stort arbejde!

Internationale aktiviteter

I 1994 skrev jeg en artikel i personalebladet *Told-Skat Løven* med titlen »Ejendomsskat i Estland og Etiopien og lidt om khat«:

»Det internationale arbejde spænder ikke blot vidt geografisk. Opgaverne er også meget forskellige: En af Told-Skats rejsende medarbejdere giver eksempler på, hvordan danske erfarere kan gøre nytte i andre lande.

Det er ikke altid lige sjovt at læse om de kolleger, der farer verden rundt, mens man selv er ved at segne under det daglige stress med skattereform og kontrolaktioner. Men det er sjovt og lærerigt at være en af dem, der farer rundt. Det største problem er at indhente tilladelse fra sin kone, så hun og ens børn stadig kan huske, hvordan man ser ud. I øjeblikket ligger min kvote på 8 uger om året – ude.

Sidste år indførte Estland en jordskat. Efter selvstændigheden bliver alt jord givet tilbage til efterkommerne af ejerne fra 1939. Det vil sige, at en masse mennesker, også nogle som bor i USA og Canada, bliver ejere af et stykke landbrugsjord, der hidtil har været dyrket af et kollektivbrug eller et statsejet landbrug.

Den estiske regering frygter, at en del af denne jord ikke længere vil blive dyrket, men blot ligge hen ud fra håbet om værdistigninger. Derfor har man indført en årlig jordskat på 1 procent af jordens handelsværdi. Dette giver så de nye ejere et incitament til at udnytte jorden produktivt, enten ved selv at dyrke den, ved at forpagte den bort, eller ved at sælge den til en, der vil dyrke den.

Men hvordan fastsætter man handelsværdien, når der ikke er blevet solgt noget jord endnu. Og hvad med jorden i byerne, hvor der også skal betales

1 procent af handelsværdien. Her er der heller ingen salg af jord, og for de privatejede en-familiehuse, så sælges kun bygningen.

Her kommer Told-Skat ind i billedet.

Told-Skat har siden 1985 deltaget i rådgivning om beskatning og vurdering af ejendomme i en række lande i den tredje verden og Østeuropa. Sammen med USA er Danmark førende på dette område.

Derfor bad Estland, som det første land i Østeuropa, der baserer beskatningen på handelsværdien, Danmark om at assistere med udformningen af lovgivningen og procedurer for vurdering. Danmark sendte et hold på fem, nemlig to fra styrelsen, en fra Region Kalundborg, en fra Kort- og Matrikelstyrelsen, og en pensioneret kontorchef fra styrelsen. Estland betalte for hotel og Udenrigsministeriet betalte de øvrige udgifter. For tidsforbruget modtog Told-Skat 18.000 kr. per arbejdsuge.

Den danske rådgivning er samlet i en rapport på engelsk, estisk og russisk, og projektet sluttede i september 1993 med et seminar i Tallinn med 15 deltagere fra Letland, Litauen, Ukraine og Rusland. Desuden 10 internationale eksperter, nogle danske deltagere, og en række deltagere fra Estland.

EU's PHARE-program finansierede derefter den fortsatte danske støtte til Estland på dette område. Dette projekt omfatter to medarbejdere fra styrelsen, en fra Nyborg kommune og to englændere.

Hvad laver vi så i Etiopien?

Der laver vi ikke noget! Men lige inden jul 1993 deltog jeg i en mission fra International Monetary Fund, IMF. Hovedopgaven var en reform af beskatningen af landbruget i Etiopien. Siden Haile Sellasie's fald i 1974 gennemførte den socialistiske regering en jordreform. De tidligere livegne bønder fik hver brugsret over et stykke jord på omkring 2 hektarer.

Efter 5 års guerillakrig blev den socialistiske regering væltet, og den nordøstlige del af landet, Eritrea, blev selvstændigt ved en folkeafstemning. I 1993 skal der være valg, og det resterende Etiopien er ved at blive omdannet til en forbundsstat af 10 regioner med forskellige sprog og kulturer. Samtidig er der iværksat et program for privatisering af statsvirksomheder og prisdannelsen er blevet givet fri. Jorden vil forblive i statseje.

Beskatningen af landbruget udgør en vigtig del af regionernes skattegrundlag, og prisreformen, opgivelse af bøndernes tvangsaflevering af korn, og en stor devaluering har forbedret forholdene for de bønder der, dyrker salgsafgrøder. IMF-missionen skulle derfor udtale sig om udformningen af beskatningen af landbruget og om potentialet for stigende provenu.

I dag betaler hver bonde 10 kr. om året i afgift for brug af den statsejede

jord. Samtidig betaler han 10 kr. i ejendomsskat. Hvis han har et årligt overskud på mere end 600 kr., er det meningen, at han skal betale yderligere indkomstskat efter en skala med 18 trin. Det sker yderst sjældent, fordi det er sognerådet, der skal skønne over hver bondes skattemæssige overskud.

IMF vil nu foreslå, at der indføres en differentieret jordafgift på op til 150 kr. pr. bonde afhængig af klima, jordbund og mulighederne for at dyrke og sælge værdifulde salgsafgrøder som sukker, kaffe, frugt og grøntsager. Denne nye jordafgift skal samtidig være en minimumsindkomstskat, så der kun betales yderligere indkomstskat ved et overskud på over 2000 kr.

Under overvejelserne om den enkelte bonde eller hver hektar skulle være enheden for den fremtidige jordafgift, spurgte jeg bønderne om, hvordan de vidste at Muhktar har 2 hektar jord, mens Fantahoum kun har 1 hektar. Jo, sagde de. Det er da meget let! En okse kan pløje en gasha på en dag, og en hektar er lig med fire gasha. Nåh ja, hvor dumt kan man egentlig spørge?

Jeg nåede hjem et par timer inden julemiddagen, så jeg undgik skilsmisse i denne omgang. Men da Etiopien fortsat bruger den julianske kalender, er deres jul først den 8. januar. Mine to kolleger fra IMF var af indisk afstamning og fra Israel. Det gav derfor en anelse irritation hos finansministeren, at vi ikke kunne blive lidt længere, bare fordi der var en europæisk kristen, der skulle hjem til jul.

Og hvad er det så for noget med euforiserende stoffer?

Jo – den mest profitable salgsafgrøde i Etiopien er det mildt euforiserende stof khat, der for nyligt er blevet illegalt i Danmark. I Djibouti kan der opnås op til 80 \$ pr. kg. For den bedste kvalitet, men det skal være friskt, så det bliver fløjet til Djibouti. Dyrkning af khat er helt legalt i Etiopien, men ved kontrolpunkterne uden for byerne betales der accise (bompenge) på 2 kr. pr. kg. til lokalt forbrug og 5 kr. pr. kg. til eksport.

Så vi kan glæde os over, at der i fremtiden vil blive betalt højere afgift til regionen, således at forbundsstaten kan blive levedygtig og nye etniske konflikter i Etiopien kan undgås.«

Denne artikel i personalebladet fortalte som det er fremgået lidt om mine internationale aktiviteter i Estland og i Etiopien. Der følger nu en beskrivelse af alle mine internationale aktiviteter. Jeg har opdelt dem i kongresser, rådgivning, undervisning, og publikationer. Denne opdeling svarer til det tidsmæssige forløb. Kongresserne startede i 1980, rådgivningen i 1985, undervisningen i 1986, og publikationerne i 1988. Et vigtigt element i det internationale arbejde var også studieture til Danmark for embedsmændene

Fig. 4. Her står en etiopisk bonde med turban foran sit hus. Sønnen er vendt hjem fra borgerkrigen. Høsten har været god, så alle er glade. Foto: Anders Müller.

fra de forskellige lande. De forskellige aktiviteter smitter tit af på hinanden, især rådgivning og undervisning.

Ved nogle af mine første internationale aktiviteter var jeg aflønnet af Statsskattedirektoratet, af Udenrigsministeriets Østlandepulje, eller af Danida. De efterfølgende aktiviteter blev betalt af Lincoln Institute of Land policy i USA, af OECD, IMF, EU eller andre. I disse tilfælde havde jeg tjenestefri og gennemførte aktiviteterne uden aflønning fra Statsskattedirektoratet.

I 1990'erne var der en del snak om systemeksport, dvs. hvor de danske systemer til f.eks. ejendomsvurdering blev anvendt i et andet land. Dette kan imidlertid aldrig lade sig gøre, fordi forholdene omkring fast ejendom og skatteadministration er vidt forskellige i de forskellige lande. USAs rådgivning fra USAID havde især dette princip, at forholdene skulle ligne forholdene i USA. I Rusland førte dette til, at en række projekter organiseret af USAID gjorde mere skade end gavn, og at de helt måtte opgives. Der hvor de danske systemer har været mest anvendelige har været i de lande, hvor man indførte moms efter EUs retningslinjer, f.eks. i Slovakiet og i Rusland.

Internationale kongresser

Sommeren 1980 fandt den tilbagevendende internationale konference om ejendomsvurdering sted i Amsterdam. To af vores chefer plejede at deltage i disse konferencer. Imidlertid havde kun én chef tid til konferencen, og derfor blev jeg sendt afsted.

Jeg tænkte, at det maskinelle system, som vi var klar til at indføre i Danmark, måske ville interessere deltagerne i konferencen. Jeg forberedte derfor et lille indlæg på engelsk. Ved konferencens start kontaktede jeg formanden og fortalte, at hvis der kom afbud fra en af foredragsholderne, så ville jeg være parat med mit lille indlæg. Der viste sig at være afbud fra en foredragsholder fra Kina, så jeg gav en præsentation af det danske computerbaserede vurderingssystem. Indlægget vakte stor opsigt, da ingen europæiske lande havde forsøgt sig med maskinel vurdering. I USA havde man netop udviklet tilsvarende systemer i nogle områder af landet, men det danske system var med hensyn til forståelighed og brugervenlighed på mange måder bedre end de bedste af de amerikanske systemer.

Danmark blev på konferencen i Amsterdam med et slag verdensberømt på vurderingsområdet. Sverige og Holland kom på en række studiebesøg i Danmark og etablerede deres egne systemer nogle år efter os. Desuden blev jeg inviteret til en række internationale konferencer, for at fortælle om det danske system. Jeg blev også inddraget i planlægning og udformning af internationale konferencer, f.eks. World Congress on Computer Assisted Valuation I (1982) II (1985) og III (1988) i Cambridge, Massachusetts, USA. Konferencerne var organiseret af Lincoln Institute of Land Policy, som jeg kom til at arbejde meget sammen med. Lederen af instituttet var Arlo Woolery. Lincoln Institute of Land Policy ligger i Cambridge, Massachusetts, der er en forstad til Boston.

Disse konferencer afvikledes i samarbejde med Harvard Law School og foregik i deres konferencesale. Ved konferencen i 1982 og 1983 præsenterede jeg det danske maskinelle vurderingssystem. Ved konferencen i 1988 talte jeg om Land Information Systems and Taxation of Properties in Developing Countries, som blev en artikel i det internationale tidsskrift *Assessment Digest*, se Tabel 14 nedenfor. De tre konferencer var meget store, med flere hundrede deltagere fra mere end 20 lande. De medførte, at en række lande fik kendskab til muligheden for at etablere maskinelle vurderingssystemer.

Som det fremgår af Tabel 11, kom jeg til at deltage i en række konferencer arrangeret af Lincoln Institute of Land Policy. Jeg fik et nært forhold til direktøren Arlo Woolery (1919-2002). Han var direktør for Lincoln Institute

of Land Policy fra 1974 til 1986. Han var fra Arizona, og havde tidlige arbejdet med radioudsendelser. Han var en forbilledlig kommunikator. Han var en af foregangsmændene for udbredelse af maskinelle vurderingssystemer i USA og i andre lande. Desuden var han overbevist om, at en jordskat som den danske grundskyld var bedre end den amerikanske ejendomsskat, der er baseret på værdien af både jord og bygninger. Han var meget opmærksom på værdien af internationale kongresser for udveksling af erfaringer med maskinelle vurderingssystemer og skattepolitik vedrørende ejendomsskatter. Dertil en meget venlig mand. En af mine helte. Og en god ven.

Lincoln Institute of Land Policy arrangerede sammen med International Association of Assessing Officers (IAAO) en stor konference i København i 1986. Konferencen blev ledet af Arlo Woolery. Den varede i syv dage og foregik på Hotel Sheraton. Skatteminister Isi Foighel bød velkommen. På første dag havde jeg det første indlæg med titlen Denmark and it's Revenue Systems. I løbet af konferencen var der præsentationer af forholdene i Nederlandene, Storbritannien, Argentina, Spanien, Tyskland, Canada og en række præsentationer af forholdene i USA. Jeg havde en præsentation af det danske maskinelle vurderingssystem. Om eftermiddagen dag fire var der en afdeling, der havde otte præsentationer af forholdene i Danmark. Denne del foregik i Eigtveds Pakhus på Asiatisk Plads. Her indledte stats-skattedirektør Hans Westerberg, og mine kolleger Erik Eriksen, Anne Duus, Gregers Mørch-Lassen, Tom Hauge og Johan Bech Petersen holdt indlæg. Desuden holdt Svend Trollergaard fra Boligministeriet et indlæg om Multipurpose Land Information Systems. Der var også indlæg fra Kommunernes Landsforening, fra Datacentralen og fra Kommunedate. Tidligere Boligminister Erling Olsen holdt det sidste indlæg om The Danish Welfare State: Past, Present, and Future. Afskedsmiddagen foregik på Nimb i Tivoli.

Jeg har deltaget i mere end 30 internationale konferencer. I næsten alle tilfælde har jeg holdt et foredrag og udarbejdet en skriftlig redegørelse. Nogle få gange har jeg blot været kommentator til nogle af indlæggene. Emnerne for mine indlæg har været ejendomsvurdering og ejendomsskat, herunder om ejendomsregistre og om opkrævningen. I de første mange år om forholdene i Danmark, og senere beskrivelserne af disse forhold i de vestlige lande. Tabel 8 viser alle de internationale kongresser jeg har deltaget i.

Efter at jeg gik på pension i 2009, deltog jeg fortsat i mange internationale kongresser. De fleste var organiseret af International Property Tax Institute (IPTI). I 2019 var der en kongres i Bled i Slovenien, hvor jeg kom med et indlæg om ejendomsskat og skattepolitik. Dette indlæg udbyggede jeg, og

det blev til en artikel, Taxation of Land and Buildings – Revenue Importance and Tax policy. Denne artikel blev publiceret på IPTI's hjemmeside i 2020. Se mere under afsnittet Publikationer nedenfor.

År	Land	By	Emne	Arrangør	Deltagere fra	Mødeleder m.v
1980	Holland	Amsterdam	Ejd. vurd.	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1981	England	London	Ejd. vurd.	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1982	USA	Cambridge, Mass.	Ejd. vurd.	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1984	Østrig	Wien	Ejd. vurd.	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1985	USA	Cambridge, Mass.	Ejd. vurd.	Lincoln Institute	Kommunerne	Arlo Woolery
1986	Danmark	København	Ejd. vurd.	Lincoln Institute	Internationalt	Westerberg
1987	USA	Washington DC	Land Info.	World Bank	Internationalt	Lynn Holstein
1988	USA	Cambridge, Mass.	Ejd. Vurd.	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1988	Spanien	Barcelona, Sevilla	Ejd. skat	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1989	Frankrig	Paris	Skat.ad-min.	IRRV. Lincoln Inst.	Internationalt	Arlo Woolery
1991	Slovakiet	Bratislava	Raporten	OECD	Internationalt	Anders Müller
1991	Estland	Tallinn	Ejd. skat	Henry George Fund.	Estland	Stephen Cord
1991	USA	Cambridge, Mass.	Ejd.skate	Lincoln Institute	Internationalt	Arlo Woolery
1992	Rusland	Suzdahl	Ejd.skate	Moskva Kommune	Rusland	Boris Filin
1996	Zimbabwe	Harare	Landbrugs-skate	FAO	Internationalt	James Riddell
1999	USA	Cambridge, Mass.	Lokale skatter	Lincoln og IRRV	Internationalt	Joan Youngman
2001	Sverige	Gävle	Ejd.skate	UN, Sweden survey	Internationalt	Olle Färnkvist
2001	Litauen	Vilnius	Ejd.skate	OECD	Baltiske lande	???

2001	Rusland	Moskva	Ejd.vurd.	UN ECE	Internatio- nalt	Alexey Overchuk
2003	Estland	Tallinn	Ejd.skate	IRRV	Internatio- nalt	Joan Youngman
2004	Danmark	Viborg	Land.ad- ministr.	AgriNet	Østafrika	Anders Müller
2005	Spanien	Alicante	Ejd.skate	IRRV	Internatio- nalt	Joan Youngman
2006	Spanien	Santiago Comp.	Ejd.vurd.	EU PCC	EU lande	???
2007	Litauen	Vilnius	Ejd.skate	IPTI, IRRV	Østeuropa	Paul San- derson
2009	England	Crieff	Ejd.vurd.	IPTI		David Magor
2009	Tyrkiet	Istanbul	Ejd.vurd.	Istanbul Univ.		Erik Stub- kjær
2009	Polen	Warszawa	Ejd. vurd.	IPTI	Internatio- nalt	Paul San- derson
2010	Polen	Warszawa	Ejd. vurd.	IPTI	Internatio- nalt	Paul San- derson
2011	Irland	Dublin	Ejd. vurd.	IPTI	Internatio- nalt	Paul San- derson
:	Holland	Amsterdam	Ejd.vurd.	IPTI	Internatio- nalt	Paul San- derson
2015	Litauen	Vilnius	Matrikel, Vurd.	WB, FAO	Østeur. C.Asia	Munro- Faure
2015	Holland	Amsterdam	Ejd.vurd.	IPTI	Internatio- nalt	Paul San- derson
2016	Belarus	Minsk	Matrikel, Vurd.	SIDA	Østeuropa	Dimitri Rytvinski
2019	Slovenien	Bled	Ejd.skate vurd.	IPTI	Internatio- nalt	Paul San- derson
2019	Belarus	Minsk	Matrikel, Vurd.	Belarus, Ejd.Reg.	Østeuropa	Dimitri Rytvinski
DANIDA: Danmarks statslige samarbejde med udviklingslande.						
FAO: FN's fødevare- og landbrugsorganisation, Rom.						
IPTI: International Property Tax Institute, Toronto, Canada, www.ipti.org .						
IRRV: Institute of Revenues Rating and Valiation, England.						
Lincoln Institute: Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, Massachusetts, USA.						
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.						
SIDA: Swedish International Development Cooperation Agency.						

Tabel 10. Internationale Kongresser.

International rådgivning

Som det fremgår af Tabel 11 har jeg ydet rådgivning til 16 lande. Af disse har min rådgivning været vigtig for udviklingen i Slovakiet og Estland. Den har formentlig haft lidt betydning i Rusland og i Sydafrika. Muligvis har den haft lidt betydning i Nepal, Etiopien og Albanien, hvor jeg var udsendt af International Monetary Fund. Det er også tænkeligt, at mit besøg i Belize har påvirket udviklingen lidt. I Bangladesh, Indonesien, Costa Rica, Ukraine, Tjekkiet, Indien og Rumænien har den helt sikkert ikke haft nogen betydning. Portugal indførte en ejendomsskat på jord og bygninger i 1988, efter at Greger Mørch Lassen og jeg havde været på et rådgivningsbesøg på tre uger.

År	Land	Omfang	Organisation	Emne
1985-86	Bangladesh	2 besøg	DANIDA og WB	Ejendomsskat
1887-89	Indonesien	3 besøg	Harvard HIID	Vurdering
1988	Portugal	1 besøg	OECD	Ejendomsskat
1990	Slovakiet	4 besøg	Østlandepuljen	Skatteadministr.
1992	Costa Rica	1 besøg	Holland	Ejendomsregistre
1992	Nepal	En måned	IMF	Ejendomsskat
1993-4	Estland	4 besøg	Østlandepuljen	Ejendomsskat
1993	Etiopien	Tre uger	IMF	Ejendomsskat
1995	Ukraine	1 besøg	OECD	Ejendomsskat
1995-97	Estland	12 besøg	PHARE EU	Ejd.skat. og vurdering.
1995	Tjekkiet	1 besøg	OECD	Ejendomsskat
1995	Sydafrika	1 besøg	DANIDA	Ejendomsskat
1996	Indien	1 besøg	UNDP	Ejendomsskat
1997	Rusland	1 besøg	OECD	Ejendomsskat
1997	Sydafrika	1 besøg	University of S.A.	Ejendomsskat
1998	Albanien	En måned	IMF	Ejendomsskat
1999	Belize	En måned	Inter-Am. Dev. Bank	Ejendomsregistre
2000	Sydafrika	1 besøg	University of S.A.	Opkrævning af ejd. skat
2001-02	Rusland	2 besøg	SIDA	Ejendomsregistre

2002	Belarus	1 besøg	SIDA	Ejendomsregistre
2003-05	Rusland	3 besøg	TACIS EU	Ejendomsskat
2006-07	Rumænien	3 besøg	EU Twinning	Ejendomsskat
DANIDA: Danmarks statslige samarbejde med udviklingslande.				
Harvard HIID: Harvard Institute of International Development, USA.				
IMF: International Monetary Fund, Washington DC, USA.				
Inter-Am. Dev.Bank: Inter-American Development Bank.				
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.				
PHARE EU: EU's program for assistance til Østeuropa.				
SIDA: Swedish International Development Cooperation Agency.				
WB: World Bank.				

Tabel 11. International Rådgivning.

I 1985 og 1986 blev jeg af DANIDA og Verdensbanken sendt på to besøg i Bangladesh. Jeg rådgav de lokale myndigheder om ejendomsvurdering og registrering af ejendomme. Det var ikke nogen særlig god oplevelse. Embedsmændene var meget uinteresserede i at tale med mig, men jeg nød meget at lære dette land nærmere at kende. Især nød jeg besøget i landets havneby Chittagong. På et af besøgene var jeg så uheldig at få en meget slem forstuvet ankel. Den lange flyvetur hjem var derfor problematisk. Men kabinepersonalet på Thai Airways' fly fra Bangkok til København var meget venlige. Jeg blev flyttet fra mit sæde på business class til first class. Så var det til at holde ud.

I 1987 og 1988 var jeg på tre besøg i Djakarta i Indonesien. Her arbejdede jeg for Harvard Institute of International Development for at hjælpe med et stort projekt om forberedelse af maskinel ejendomsvurdering. Min hjælp blev begrænset af, at jeg to gange fik en asiatisk halsbetændelse. Som ung havde jeg mange gange haft halsbetændelse og havde efterhånden oparbejdet immunitet. Men denne halsbetændelse var en anden virus. Lægen gav mig streng ordre på at jeg ikke måtte arbejde, og at jeg skulle drikke meget the. Jeg adlød og nød mit ophold på det femstjernede hotel Borobudur. Inden jeg blev syg nåede jeg et par weekend-udflugter til Yogyakarta og Bali.

Da jeg kom til Bangladesh første gang, var der på hotellet to engelske herrer, der kunne se, at jeg var en nybegynder i dette fag. De gav mig derfor følgende råd: »I flyet må du aldrig se på filmene. Lidt inden middagen

Fig. 5. I et område i Dhaka i Bangladesh mødte jeg disse drenge. Foto: Anders Müller.

bliver serveret skal du tage en Vallium. Efter middagen tager du en dobbelt cognac, og så sover du. Når du når frem, følger du straks døgnets gang der, og bruger om nødvendigt sovepiller.» Det var interessant at besøge Bangladesh, der på det tidspunkt blev anset for at være et af verdens fattigste lande. Over halvdelen af statens indtægter kom fra ulandshjælp, en stor del af det fra Danmark. Men allerede få år efter mit besøg blev landets økonomi væsentligt forbedret, da der blev etableret en betydelig beklædningsindustri.

Slovakiet – Generalplan for skatteadministrationen

I november 1989 faldt Berlinmuren. Nu skulle hele Østeuropa overveje ændringerne af deres skattesystemer. IBM arrangerede en tur til Danmark for finansministeriet i Slovakiet. De kom på besøg i Statsskattedirektoratet, hvor jeg fortalte om de danske forhold. Jeg spurgte den slovakiske finansminister, om de ikke havde brug for en generalplan for udviklingen af skatteadministrationen, og det havde de. Vi fik så en stor pose penge fra den nyoprettede Østlandepulje til at foretage det nødvendige. Først tog chefen for Edb-afdelingen, Finn Frank, og jeg til en OECD-konference i Paris, hvor en

række professorer kom med indlæg om de nødvendige ændringer i skattesystemet ved overgang fra planøkonomi til markedsøkonomi.

Derefter tog vi fat i Slovakiet, som vi besøgte fem gange. Jeg havde ansvaret som projektleder, og for indkomstskat og ejendomsskat. Bjarne Fabricius var vores ekspert i moms. Et par andre kolleger, Henrik Landt og Johan Bech-Pedersen, deltog også.

Projektet blev afsluttet med stor konference i Bratislava i maj 1991, hvor vi bad OECD om at bedømme vores arbejde. Jeffrey Owens fra OECD var meget tilfreds med vores rapport om projektet. Han var parat til at publicere rapporten som et eksempel på de nye krav til skatteadministrationen for de lande, der gik over fra planøkonomi til markedsøkonomi. Publiceringen blev dog aldrig gennemført.

De vigtigste anbefalinger i vores rapport var, at overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi ville nødvendiggøre en række ændringer af det samlede skattesystem. Mange af disse ændringer var allerede forudset af de slovakiske, tjekkiske og føderale ministerier. Vores vigtigste råd var derfor, at dette ville medføre, at personalet i skatteadministrationen skulle forøges meget drastisk. Måske var det nødvendigt med en tidobling af personalet i forhold til situationen under planøkonomien. Desuden var der forslag til, hvorledes indkomstskatten, selskabsskatten, momsen og ejendomsskatten skulle udformes.

Slovakiet var stadig en del af forbundsrepublikken Tjekkoslaviet. Finansministeren i forbundsrepublikken, Vaclav Klaus, var meget ophidset over vores bistand til Slovakiet. Når han mødte den danske udenrigsminister eller statsminister til forskellige arrangementer fremførte han, at han anså vores projekt for at være indblanding i Tjekkoslaviets indre anliggender. Som bekendt anvendes denne formulering som sidste advarsel inden krig. Men Tjekkoslaviet havde jo ikke nogen flåde, så vi tog det roligt.

Lidt senere gav vores projekt problemer for vores tidligere skatteminister, Anders Fogh Rasmussen. Han foretog en rejse til Bratislava og Prag. I Slovakiet blev vores projekt rost i høje toner. Lidt anderledes i Prag. Her modtog vores skatteminister en regulær skideballe fra den lidt opfarende finansminister Vaclav Klaus.

Slovakiet blev en selvstændig stat i januar 1993.

International Monetary Fund

Konferencen i 1990 i Slovakiet førte til et spring i min internationale karriere. Blandt deltagerne var Leif Mutén fra Sverige, der arbejdede for International Monetary Fund i Washington. Han blev så glad for vores arbejde, at han i Washington foreslog, at Henrik Landt og jeg skulle anvendes til nogle af IMF's missioner. Nogle måneder senere fik Landt og jeg besøg af en ansat fra IMF, der gennemførte en omhyggelig ansættelsessamtale. Resultatet var, at jeg senere deltog i tre missioner og Henrik Landt i to missioner.

En IMF-mission varede som regel tre uger, i nogle tilfælde efterfulgt af rapportskrivning i Washington. Der deltog tre til fire personer og lederen var en af IMF's fastansatte. IMF er en del af FN-systemet og organisationens formål er at låne penge til lande, der er i økonomiske vanskeligheder. Rejserne var derfor en forberedelse til sådanne lån. På rejserne blev der også rådgivet om bankvæsen og om skatter.

Det udfordrende var de meget høje kvalitetskrav. Desuden skulle man være omhyggelig med rådene om skat, da landene ville bestræbe sig meget på at gennemføre dem inden det næste besøg af IMF. Rådene skulle derfor være velovervejede.

Jeg var på tre ture med IMF fra 1992 til 2001, til Nepal, Etiopien og Albanien. Det var meget lærerige ture. Jeg rådgav om ejendomsskat og om landbrugsbeskatning. Senere fik jeg en opfordring fra IMF; om jeg havde lyst til en fastansættelse. Jeg sagde nej tak, da jeg hellere ville bo i København sammen med familien.

Estland

I perioden 1992-1997 besøgte jeg Estland mere end 20 gange. De fleste besøg drejede sig om rådgivning om Estlands indførelse af en jordskat, der meget ligner den danske grundskyld. De andre besøg drejede sig om undervisning eller kongresser.

Estland var en del af Rusland fra 1721 til 1918. Inden da var landet en del af Sverige. I Rusland var en stor del af jorden ejet af adelen. I perioden 1918-1939 var Estland selvstændigt. Her blev ejerskab til landbrugsjorden ændret, så det meste blev ejet af et stort antal bønder og husmænd, lidt inspireret af danske forhold. Efter 2. verdenskrig blev Estland en del af Sov-

jetunionen. Det meste af jorden blev så statsejet, og landbrugsjorden blev i vid udstrækning overført til store kollektivbrug.

Estland er tæt knyttet til Finland, der var en del af Rusland 1810-1918. Det estiske sprog er i familie med det finske sprog. I sovjettiden kunne esterne se finsk fjernsyn, og de var derfor velorienterede om forholdene i Finland og Skandinavien. Mens Estland var en del af Sovjetunionen, var der indvandret mange personer fra Rusland, for at arbejde i den estiske industri og administration. I 1991 havde 40 % af befolkningen russisk som modersmål og 60 % havde estisk.

Da Sovjetunionen blev opløst, blev Estland et selvstændigt land, i august 1991. Nu skulle den sovjetiske planøkonomi erstattes af markedsøkonomi, og forholdene fra perioden med selvstændighed i 1918-1939 skulle så vidt muligt genetableres. En vigtig del var en jordreform, hvor ejerskab til jorden blev tildelt de personer, der i 1939 var jordejere eller som var arvingerne til ejerne i 1939. Oplysningerne i matrikelregistret fra 1939 var blevet gemt, og kunne nu genetableres som et digitalt register.

Samtidigt med jordreformen indførte Estland i 1993 en jordskat baseret på handelsværdien af jorden. Her var Danmark forbilledet, både pga. jordskattens lighed med den danske grundskyld, og fordi vi havde udviklet et maskinelt vurderingssystem. Jordskatten i Estland havde to formål. Det første formål var at indfri behovet for skatteindtægter i den nyligt etablerede markedsøkonomi. Det andet formål var at påvirke de nye jordejere til at udnytte eller sælge deres jord til produktive formål. Tandlægen fra hovedstaden Tallinn, der havde arvet jorden fra sin fars husmandsbrug, skulle mindes om, at han skulle sælge jorden til en af de nye private landmænd, og ikke blot glæde sig over at være blevet jordejer.

Mit første besøg i Estland var i 1992, hvor jeg deltog i en konference om den mulige indførelse af en jordskat. Estland var som nævnt netop blevet et selvstændigt land, mens det tidligere havde været en del af Sovjetunionen, og situationen var lidt kaotisk. Når esterne hørte, at vi i hovedstaden Tallinn boede på det tredjedyreste Hotel Tallinn, sagde de, at vi skulle have valgt et af de dyreste, Olympia eller Viru. For et par uger siden var en mand nemlig blevet stukket ned på en af gangene i Hotel Tallinn, i forbindelse med et gangsteropgør.

Tankerne i Estland om en jordskat baseret på jordens handelsværdi var inspireret af den amerikanske økonom Henry George, der var populær i zartidens Rusland. Dette er f.eks. beskrevet i den russiske forfatter Leo Tolstoj's roman *Opstandelse* fra 1899. En sådan jordskat svarede jo helt til den

danske grundskyld, der også byggede på Henry Georges tanker. Konferencen blev organiseret af det estiske Matrikeldirektorat og Tambet Titts fra dette direktorat. Jeg var betalt af den amerikanske Henry George Foundation, for at vise et land med en fungerende jordskat.

Deltageren fra det amerikanske Henry George Institute hed Victor Allan. Konferencen foregik først i Tallinn og derefter i Pärnu med de mange gode badestrande. Vores estiske kolleger boede hos deres familie. Min amerikanske kollega Victor og jeg havde bestilt værelser på byens bedste hotel. Vi blev imidlertid placeret på samme værelse. Vi forhørte os da i receptionen, om det skyldtes, at hotellet var fuldt booket. Det var slet ikke tilfældet, men de sovjetiske regler for hoteller blev stadig benyttet på dette hotel. To herrer kunne sagtens dele værelse. Andet ville nok ikke svare til de socialistiske værdier.

Victor og jeg hyggede os også på det kolde værelse. Der er koldt i Estland i maj måned. Om morgenen gik jeg i brusebadet først. Vandet var iskoldt, så det tog ikke lang tid. Så var det Victors tur. Han kom også hurtigt ud igen. Hans bemærkning var: »Jeg forstår godt, at de ikke opvarmer vandet, når de ikke har nogen olie. Men hvorfor afkøler de det?«

I 1993 indførte regeringen i Estland som sagt en jordskat af samme type som den danske grundskyld. Jeg var derfor på fire rådgivningsbesøg inden for kort tid, sammen med kolleger fra Statsskattedirektoratet. Vi var en slags fødselshjælper for den estiske jordskat. I 1994 var der flere rådgivningsbesøg. De danske kolleger fra Told- og Skattestyrelsen var Gregers Mørch Lassen, Jørgen Pedersen, Mona Hansen og Alfred Dalsgård Sørensen. De to sidstnævnte var eksperter i vurdering af landbrug. Besøgene varede 7-10 dage. Arbejdssproget var engelsk. En del af vores estiske kolleger var dygtige til engelsk. Når det var nødvendigt, blev der oversat mellem estisk og engelsk.

Fra 1995 bad Estland EUs PHARE-program om at overtage finansieringen. Som rådgiver i dette projekt foretog jeg 12 besøg. Projektet sluttede i 1998. Danske og engelske kolleger deltog i nogle af besøgene. En af de engelske kolleger var John Charman. Fra Danmark deltog ud over mig Jørgen Pedersen fra SKAT og Bente Møller fra Nyborg Kommune. Fra Finland deltog Jussi Palmu fra et finsk vurderingsfirma.

Da den nye jordskat blev indført, blev der også gennemført en vurdering af grundene. De første betalinger indløb i juli 1993. Vurderingen kunne ikke i alle områder baseres på handelspriser, og her gennemførtes en såkaldt ekspertvurdering. I 1996 blev der gennemført en ny vurdering, i forbindelse

med hvilken der i alle områder var handelspriser at basere vurderingen på. Den tredje vurdering skete i 2001.

I Estland bliver kort med grundværdiområder og kvadratmeterpriser fremlagt til en offentlig høring. Ud fra indsigelserne tages der stilling til ændringer. Derefter beregnes grundværdierne for den enkelte ejendom, og her kan der ikke klages over værdien, kun hvis grundens størrelse er forkert. Måske ville en høring om grundværdiområder og grundpriser være en idé for den danske grundværdifastsættelse?

Indtægten fra jordskatten i Estland er ret lav. Mens indtægten fra grundskyld i Danmark udgør 1,3 % af bruttonationalproduktet (BNP), er det tilsvarende tal i Estland 0,3 %. Danmark beskatter altså jorden fire gange mere, end de gør i Estland.

På et tidspunkt blev det også overvejet at indføre en ejendomsskat på ejendomsværdier, men det blev ikke gennemført. I 1997 blev et register med oplysninger om solgte ejendomme etableret. Ejendomsvurderingen i Estland gennemføres af det estiske Matrikeldirektoratet (Maa Amet), der svarer lidt til Matrikeldirektoratet i Danmark. Som i en række andre lande er det i Estland matrikeldirektoratet der gennemfører ejendomsvurderinger, mens det i Danmark er skatteadministrationen.

De estiske myndigheder, der modtog os, var Matrikeldirektoratet med Maa Amet og med Tambet Tiits og Aivar Thomson, Finansministeriet med Lemmi Oro og Virve Rothla, og Skattedirektoratet med Heli Kabin. Et vigtigt emne jeg rejste under mine besøg var koordinering af ejendomsregistre, som jeg havde stor erfaring med fra dette arbejde i Danmark. Ud fra mit forslag etablerede Estland ligesom Danmark en permanent Kommission for Koordinering af Ejendomsregistre.

Jeg nød mine besøg i Estland overordentligt meget, især byen Tallinn, hvor jeg altid boede på Hotel Viru. Jeg blev også rigtig gode venner med mange af mine estiske kolleger, især Tambet Tiits. Det estiske sprog, der er i familie med det finske sprog, er meget smukt at høre på, men svært at lære. Jeg fik en fast tolk, når jeg kom på besøg, først Piret Tamme fra Matrikeldirektoratet, og senere den selvstændige tolk Ülle Leis, der også var tolk for den estiske præsident.

Desuden har jeg været kursusleder på OECD-konferencer i Estland, hvor deltagerne kom fra de baltiske lande, Rusland og Hviderusland. Endelig har jeg deltaget i internationale konferencer i Estland.

Sydafrika

Jeg har været på tre besøg i Sydafrika. Apartheid-regimet var ophørt i 1994, og Nelson Mandela og ANC var kommet til magten. Danmark var populært i Sydafrika, da vi i modsætning til de store vestlige lande havde støttet ANC under apartheid. Sydafrika har i dag 60 millioner indbyggere. Landet er opdelt i ni regioner og et stort antal kommuner. Ejendomsskat er en ret vigtig skat i Sydafrika. I 2017 udgjorde indtægten fra ejendomsskat 1,3 % af BNP, hvor gennemsnittet i OECD-landene er 1,1 % af BNP.

Mit første besøg i Sydafrika var i 1995, hvor jeg var udsendt af DANIDA. Jeg besøgte University of South Africa, der ligger i hovedstaden, Pretoria.

I 1997 blev jeg inviteret til at deltage i en international konference i Pretoria, organiseret af University of South Africa. Titlen for konferencen var: Designing Local Government for South Africa. Jeg præsenterede en artikel med titlen An International Perspective on Land Taxation. Denne artikel blev året efter publiceret i *Journal of Property Tax Assessment and Administration* (se Tabel 12 nedenfor). Jeg blev her gode venner med Riël Franzsen fra universitetets juridiske fakultet. Jeg blev en uge ekstra og besøgte Sun City et stykke nord for Pretoria. Her er der en lille naturpark, hvor jeg sammen med et par andre turister var på en rundtur. Vi var heldige at se nogle af de vilde dyr. En spændende oplevelse.

I år 2000 besøgte jeg Sydafrika for tredje gang, for at deltage i en international konference i Cape Town. Titlen på konferencen var African Property Tax Renaissance. Konferencen var organiseret af University of South Africa og af International Property Tax Institute (IPTI). Jeg holdt et indlæg med titlen Addressing Non-payment – Enforcement Issues in Tax Administration in Developing Countries. Situationen var, at vestlig rådgivning til ulandene koncentrerede sig om ejendomsvurdering og lidt om skattepolitik. Men det helt store problem i de fleste af landene var, at opkrævningen ikke fungerede. Kun meget få af ejerne betalte den ejendomsskat, de skyldte. Grunden var, at det var usandsynligt, at betalingen ville blive gennemtvunget, f.eks. ved at myndighederne ville foranstalte et tvangssalg, der sikrede betalingen af den skyldige ejendomsskat plus renter. Mit indlæg byggede på principperne for skatteopkrævning og mine erfaringer fra Belize.

Rusland

Jeg har besøgt Rusland 12 gange fra 1992 til 2005. Tabel 10 giver en oversigt over besøgene. Besøgene har været i forbindelse med kongresser og kurser, men først og fremmest som rådgiver. Besøgene har været finansieret af SIDA, OECD, TACIS EU, UN ECE og af Moskva Kommune. Det har været nogle meget interessante og dejlige besøg. De har givet mig en oplevelse af det store land mod øst, som ikke så mange i Danmark kender særligt godt.

Jeg tror også, at min rådgivning har haft lidt indflydelse på Ruslands indførelsen af en føderal jordskat til kommunerne svarende til den danske grundskyld. På nuværende tidspunkt beslutter kommunerne hvert år jordskatteprocenten. Den kan maksimalt være 0,3 % af værdien for beboelse, sommerhuse og landbrug, og 1,5 % for andre typer jord. Jordskatten er den eneste kommunale skat. Ejendomsvurderingen udføres af det føderale matrikeldirektorat. Opkrævningen foretages af det Føderale Skattedirektorat. Altså en situation, der ret meget svarer til Danmark, og som er helt forskellig fra situationen i USA, hvor det er det enkelte distrikt eller den enkelte kommune, hvorfra ejendomsskatten finansierer skolerne, der fastsætter skatteprocenten og gennemfører vurderingen. I Rusland har der siden Sovjetunionens opløsning været gennemført en række skattereformer. Reformerne af ejendomsskatterne har jeg har været lidt involveret i.

Mit første besøg i Rusland fandt sted i 1992, hvor Sovjetunionen var blevet opløst i december året før. Jeg deltog i en kongres arrangeret af Moskva Kommune. Kongressen foregik i Suzdal, en lille by 25 km nord for Moskva. Jeg fortalte om ejendomsskatterne i Danmark og i Vesten. Byen er berømt for sine mange kirker og klostre. Jeg var inviteret af en embedsmand fra Moskva Kommune. Han hed Boris Filin. Jeg havde mødt ham på en konference i Tjekkiet. Efter kongressen i Suzdal, var jeg nogle dage i Moskva. Boris viste mig seværdighederne i Kreml, og vi var i Cirkus og så en af de berømte russiske klovner. Jeg boede på et af byens billigste hoteller, Hotel Sputnik, der lå mod syd ved 3. ringvej, meget langt fra centrum. Jeg fik et værelse på 3. sal. Restauranten lå på 1. sal. Jeg ville gerne spise, så jeg gik ned i restauranten, der var helt tom. Da tjeneren dukkede op, bad jeg om en menu. Det havde han ikke, men jeg kunne få lidt kød og kartofler og en øl. Jeg spiste min mad og bad om regningen. Tjeneren kom med en regning på et meget højt beløb og gik igen. Jeg lagde det beløb, jeg syntes var passende, og forlod restauranten. På vej op ad trappen forsvandt strømmen og

lyset. Heldigvis havde jeg min lommelygte i lommen og fandt vej op til mit værelse. Nogle timer senere kom strømmen igen.

I 1995 var jeg i Moskva, betalt af Told- og Skattestyrelsen. Jeg var turleder for en gruppe, der orienterede russerne om de danske undervisningsmetoder med brug af videoer. Turen er beskrevet i afsnittet om mit arbejde i Internationalt kontor ovenfor.

År	By	Ativitet	Emne	Arrangør
1992	Suzdahl	Kongress	Ejd.skat	Moskva Kommune
1995	Moskva	Kursus	Undervisning	SKAT
1995	Petrozavodsk	Kursus	Ejd.skat	OECD
1997	Moskva	Rådgiver	Ejd.skat	OECD
1998	Moskva	Kursus	Ejd.skat	TACIS EU
2001	Saratov	Rådgiver	Ejd. registre	SIDA
2002	Moskva	Seminar	Vurdering	UN ECE
2002	Saratov	Rådgiver	Ejd. registre	SIDA
2003	Moskva	Rådgiver	Ejd.skat	TACIS EU
2004	Moskva	Rådgiver	Ejd.skat	TACIS EU
2005	Moskva	Rådgiver	Ejd.skat	TACIS EU
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development.				
SIDA: Swedish International Development Cooperation Agency.				
TACIS EU: EU's program for assistance til nye lande der tidligere var en del af Sovjetunionen.				
UN ECE: United Nations Economic Commission for Europe.				

Tabel 12. Aktiviteter i Rusland.

Ligeledes i 1995 var jeg kursusleder for OECD i Petrozavodsk. Den by ligger i Karelen, der grænser op til Finland. Deltagerne var russiske embedsmænd fra området. De andre lærere var Richard Almy fra USA og Tambet Titts fra Estland. Vi fortalte om ejendomsskat og ejendomsvurdering i vestlige lande. Petrozavodsk ligger ved Onega søen, og er en smuk by med 250.000 indbyggere. Vi var på en udflugt til Kizhi-øen, hvor der er et frilandsmuseum med gamle russiske kirker og bygninger af træ.

I 1997 var jeg på et to ugers kursus i Moskva, betalt af OECD. Der var

ca. 20 deltagere fra hele Rusland. Om lørdagen holdt vi en fest med mad og drikke. De deltagende damer ville hurtigt i gang med at danse. To herrer, der kom fra nogle af de muslimske regioner, ville hellere blive siddende med deres kaffe. Damerne dansede med hinanden. Her og ved andre besøg fik jeg indtryk af, at omkring 90 % af de ansatte var damer. Omvendt i ledelsen.

Et næste kursus foregik i Moskva i 1998. Dette kursus blev betalt af TACIS EU. Den anden lærer på kurset var Michael Engelschalk, der i OECD i Paris havde afløst Jeffrey Owens som chef for kontoret for skattepolitik og administration. Siden mit første besøg i Moskva var byens centrum blevet meget smukkere og behagelig at besøge. Jeg boede på Hotel Moskva, der lå lige ved Kreml. På en chat-gruppe på internettet om historie havde jeg fået kontakt med Sergey fra Moskva. Jeg inviterede ham til at komme og mødes med mig på hotellet. På den tid kunne man ikke bare gå ind på et russisk hotel. Man skulle vise sin hotelreservation i døren eller vise med et hotelkort, at man boede der. Vi skulle mødes ved indgangen på hotellet, hvor jeg stod og ventede på ham. Jeg vidste ikke, hvordan han så ud. Han havde derfor været forudseende og fortalt mig, at han altså kun var 18 år, så jeg bedre kunne kende ham. Vores møde gik fint, og jeg mødtes tit med ham og hans kæreste, Daria, og hans ven Vlad. Vlad var noget ældre og arbejdede af og til som journalist. Nu havde jeg tre venner i Moskva. Dejligt. Vi gik tit på en restaurant og spiste god russiske mad. Den hed Taras Bulba, efter en historisk kosakhøvding. Jeg insisterede altid på at betale.

I 2001 arrangerede UN ECE Working Party for Land Administration en international konference om ejendomsvurdering i Gävle i Sverige. Den blev udført af Lantmäteriet, der svarer til Matrikeldirektoratet i Danmark. Som i mange andre lande er det dem, der udfører ejendomsvurderingerne. Det danske matrikeldirektorat havde bedt mig om at deltage, da det jo i Danmark er skatteadministrationen, der gennemfører ejendomsvurderingerne. Jeg fik her kontakt med Olle Färnkvist fra Lantmäteriet. Han bad mig senere samme år om sammen med ham at tage på en rådgivningsmission til Saratov i Rusland.

Det blev til to besøg i Saratov, i 2001 og 2002, hvor Olle og jeg rådgav de lokale embedsmænd fra matrikelmyndigheden om ejendomsskat og ejendomsvurdering. Besøgene var finansieret af SIDA, den svenske parallel til DANIDA. Saratov er en dejlig by. Den ligger godt 600 km sydøst for Moskva, og har 800.000 indbyggere. Der er brede gader med tre etagers bygninger. Dejlig at spadser i. Byen ligger ved den kæmpestore flod Volga, der er seks-syv km bred på dette sted. En bro fører til byen Engels på den anden side af

floden. Der er meget trafik på Volga, både passagertrafik og især godstrafik. Når arbejdet var slut, gik vi som regel en lang tur og spiste på en netop åbnet lokal restaurant, eller i hotellets restaurant. En dag syntes Olle, at vi skulle foretage os noget kulturelt. Han bestilte billetter til en orgelkoncert. Inden koncerten holdt organisten et lille foredrag på russisk om musikken. Hans foredrag var noget af det smukkeste jeg har hørt, og det gav mig en stor oplevelse af det russiske sprogs skønhed.

Under et af besøgene var det 40 år siden Jurij Gagarin havde været det første menneske i rummet. Han landede tæt ved Saratov på den anden side af Volga, hvor der er rejst et lille mindesmærke. Dette jubilæum skulle naturligvis fejres. En stor del af befolkningen ville over til mindesmærket med bil eller bus. Vores kolleger fra matrikelkontoret inviterede os med i deres biler. Det var en stor oplevelse.

Opholdene i Saratov gav et godt indblik i forholdene i en mindre by på dette tidspunkt i Ruslands historie. Boris Jeltsin var netop gået af som præsident, og Putin var blevet udnævnt som efterfølger.

FN-organisationen UN ECE giver økonomisk rådgivning og økonomisk samarbejde. Organisationen har hovedkontor i Geneve i Schweiz. I 2001 udgav UN ECE Working Party for Land Administration en rapport om ejendoms-vurdering i 29 lande i Europa. Jeg skrev afsnittet om Danmark. Rapporten blev udgivet af det russiske matrikeldirektorat, ledet af Aleksei Overchuck. I 2002 afholdt matrikeldirektoratet en konference i Moskva, hvor jeg havde udarbejdet en detaljeret artikel om ejendomsskat og vurdering i Danmark.

Sammen med Olle var jeg også i 2003 til et møde med det føderale matrikeldirektorat og det føderale skatteministerium i Moskva. Det blev finansieret af EUs projekt for assistance til Rusland, TACIS EU. Her mødte jeg igen direktøren for det russiske matrikeldirektorat, Aleksei Overchuck. Han var en meget dygtig og behagelig mand. Han havde taget en del af sin uddannelse i Canada. Han fik jeg en del at gøre med under de kommende besøg i Moskva.

Jeg var i Moskva igen i 2004 og 2005, finansieret af TACIS EU, hvor jeg fortsatte rådgivningen om ejendomsskat og vurdering. I 2006 organiserede jeg et studiebesøg i Danmark. Der var seks deltagere fra det russiske Matrikeldirektorat, og desuden et par deltagere fra Økonomiministeriet.

I 2005 havde Rusland 3 forskellige ejendomsskatter: (1) Ejendomsskat på juridiske personer. (2) Ejendomsskat på personer. (3) Jordskat. Ejendomsskatten på juridiske personer var 2,2 % af den bogførte værdi af bygninger, maskiner, udstyr og køretøjer. Ejendomsskatten på personer var en progres-

siv beskatning på 0,1 % – 2,0 % af den registrerede værdi, der var baseret på opførelsesomkostningerne. Jordskatten var en skat på jordejere af privat land og på brugerne af statsjord. Jordskatten var baseret på arealet og var indekseret. Værdien pr. m² afhang af typen af jord og af byens størrelse. Værdien pr. hektar af landbrugsjord afhang af jordens kvalitet. Fra 2006 og fremefter var jordskatten baseret på den estimerede handelsværdi (Cadastral Value), der blev beregnet af det Føderale Matrikeldirektorat under ledelse af den meget dygtige Aleksei Overchuck. Matrikeldirektoratet havde tidligere alene været ansvarlig for registrering af jordstykker, mens registrering af bygninger blev foretaget af Direktoratet for Bygninger (BTI). Men fra 2005 skulle det Føderale Matrikeldirektoratet registrere både jord og bygninger. Rusland er et meget stort land, med 89 regioner og ca. 3.000 kommuner. Inden 2005 havde der været ca. 27.000 kommuner.

I perioden 1996-1999 havde USAID gennemført et ejendomskatteprojekt i Rusland. Idéen var, at ejendomsskatten skulle baseres på ejendommenes handelsværdi, og at vurderingen skulle udføres af kommunerne, der selv skulle fastsætte skatteprocenten, præcis som det foregår i USA. Problemet var, at næsten al jorden stadig var statsejet, selvom lejligheder var blevet privatiseret, og var ejet af beboerne. I de større byer var enfamiliehuse ikke særligt almindelige, mens sommerhuse og kolonihaver var meget udbredt. Projektet blev derfor ret mislykket, da der kun blev gennemført nogle få vurderinger af lejligheder i Novgorod og Tver.

I det nye årtusinde boede jeg på i Moskva på Hotel Arbat, der lå tæt på den lange gågade, Arbatgaden. Den gade holdt jeg meget af. Ved nogle af besøgene spiste jeg frokost i en af finansministeriets kantiner. De andre gæster spiste suppe og varm mad efterfulgt af et glas the, som de hentede ved en anden skranke, når de var færdige med at spise. En morsom ting var, at russerne ikke havde et glas vand eller lignende på bordet mens de spiste, således som man ser det i Danmark. Tæt ved Kreml blev der bygget et tre eller fire etagers indkøbscenter under jorden. Der kom dagslys ned fra oven, og på den nederste etage var der et stort spiseområde med en række take-away restauranter ude langs kanten. Her spiste jeg tit.

På gaderne i Moskva var der mange boder med bøger. Jeg tror, at der blev læst mange bøger, og i metroen sad de fleste og læste i en bog. Om aftenen var jeg tit på danserestaurant, da jeg er meget glad for at danse. Jeg oplevede, at nogle yngre damer kom og ville danse med mig, fordi de syntes at jeg dansede godt. Det var ikke, fordi de ville i nærmere kontakt med mig. En aften var jeg i en dyr natklub. Der var god musik, men næsten

ingen gæster. Jeg bød en ung pige op til dans, og vi dansede i lang tid. Vi talte ikke sammen.

Det kunne også godt være lidt vildt. I en meget søgt danseklub tæt ved Kreml stod der en fyr, der svingede rundt med en stor kvælerslange. Inden man gik ind i den klub, havde man ladet de fleste af sine penge blive i boksen på hotellet. Et mindre beløb havde man lagt ind i en af strømperne.

Under et af opholdene i Moskva var jeg sammen med mine russiske venner til en Halloween-fest i nogle fabrikshaller. Jeg havde min mongolhat på, svarende til den, Djengis Kahn brugte. Jeg havde fået hatten af en mongolsk deltager i et af kurserne i Ankara. Der var op mod tusind deltagere i festen. Jeg var den eneste, der var klædt ud. Mange kom hen for at snakke med mig og for at høre, hvor jeg havde hatten fra. Nogle talte engelsk, og nogle talte kun russisk. En dejlig fest.

Da jeg var teenager, havde min far givet mig et råd: »Hvis du en dag kommer til Rusland, har du brug for at kende tre ord. Njet, der betyder nej. Pivo, der betyder øl, og Dawai, der betyder videre eller fremad.« Min far kunne ikke russisk, men han var meget glad for den røde hærs bidrag til at besejre nazismen, og han havde læst det meste af den russiske litteratur, der forelå på dansk. Han var især glad for marskal Zhukov, der var en meget vigtig russisk kommandant under krigen. Baggrunden for hans kendskab til de tre ord på russisk var: (1) Khrusjtjovs optræden under FNs generalforsamling, hvor han slog i bordet med sin sko. (2) Han holdt selv meget af øl. (3) Zhukovs insisteren på at fortsætte felttoget mod Tyskland og ikke hvile på laurbærrene efter hver sejr. Under mine besøg i Rusland fortalte jeg af og til om det råd, som jeg i min barndom havde fået af min far. Flere mente, at min far åbenbart havde en stor forståelse af forholdene i Rusland. Under forhandlinger med myndigheder i Moskva blev jeg også klar over vigtigheden af ordene Njet og Dawai. De fleste af de højere herrer hos myndighederne i Moskva var meget dominerende personer, så under forhandlinger var der tit brug for at sige »Nej«, eller »Nu må vi se at komme videre.«

Belize

I 1999 var jeg tre uger i Belize, betalt af Inter-American Development Bank, for at rådgive om jordskat i landområderne, vurdering og opkrævning. Det danske firma Kampsax Geoplan havde en kontrakt med banken og valgte at sende mig afsted. Arbejdet foregik i hovedstaden Belmopan, en by med

kun 14.000 indbyggere. Projektlederen var den bosiddende rådgiver Pia Dahl Højgaard. Da der ikke var nogen hoteller i byen, boede jeg hos Pia Højgaard og hendes familie.

Belize er et lille land i Mellemamerika, med 400.000 indbyggere. Landet hed tidligere British Honduras, men blev uafhængigt i 1981. De oprindelige indbyggere, mayaerne, udgør kun 11 % af indbyggerne. 75 % af indbyggerne har afrikanske rødder, en del af dem spansktalende. En meget lille del er tysktalende mennonitter, der lever uden brug af moderne hjælpemidler. Det officielle sprog er engelsk.

I weekenderne var jeg på nogle meget spændende udflugter med min værtsfamilie. Vi kørte over grænsen til Guatemala og så det imponerende mayatempel Tikal. Den næste weekend var vi ude og snorkle i havet. Det var meget spændende at kigge på rokker og små hajer, der svømmede rundt neden under os.

Rumænien

I 2006 og 2007 foretog jeg tre rejser til Rumænien, for at rådgive om ejendomsskat og ejendomsvurdering. Kommunernes Landsforening i Danmark, ved Philip Bottern, ledede projektet, der var finansieret af EU's Twinning Project. Alle rejserne gik til Bukarest, med en enkelt tur til Cluj-Napoca i Transsylvanien. Jeg glædede mig til besøgene, hvor jeg ventede at møde mange af embedsmændene fra Finansministeriet m.v., der havde deltaget i mine OECD-kurser. Besøgene var lidt mærkelige. Ingen havde tid til at møde mig mere end en gang.

Rumænien havde på det tidspunkt svært ved at absorbere de mange hjælpeprojekter, der blev etableret i forbindelse med landets medlemskab af EU den 1. januar 2007. Det var derfor svært at finde nogen at hjælpe, og at finde ud af på hvilke punkter, de havde brug for hjælp. Efter min mening var udformningen af deres ejendomsskatter udmærket. Men embedsmændene fra Finansministeriet ville gerne have verdens mest moderne fastsættelse af markedspriser. Jeg forklarede, at det ville kræve en del personale og mange forberedelser, men de hastede videre til deres næste møde. Vi afholdt nogle konferencer for deltagere fra kommunerne og andre interesserede.

Kommunernes Landsforening havde en bosiddende projektleder, der kom fra Aalborg Kommune. Han mente, at kommunerne skulle have så stor en indflydelse som muligt. I forhold til ejendomsvurdering var hans forslag,

at Rumænien skulle etablere lokale vurderingsråd, der skulle gennemføre vurderingen uden indblanding fra staten. Det var jeg uenig i. Jeg mente, at statens rolle var meget vigtig. Phillip Bottern var enig med mig.

Der var derfor ikke så meget arbejde at udføre under besøgene, og jeg brugte resten af tiden på at være turist i den dejlige by Bukarest.

Hviderusland

I 2016 deltog jeg i en kongres i Minsk i Hviderusland, også kaldet Belarus. Hviderusland var en del af Sovjetunionen indtil 1990. Kongressen var arrangeret af World Bank og drejede sig om Sveriges assistance til Hviderusland vedrørende ejendomsskat og vurdering. Jeg blev betalt af SIDA. En spændende konference med deltagere fra Hviderusland, World Bank, Sverige, Nederlandene, Moldova og Litauen. Kongressen forgik i National Cadastral Agency (NCA), hvor Dzmitry Rytvinski var direktør.

I 2019 modtog jeg en e-mail fra Dzmitry, hvor han inviterede mig til en ny konference. Jeg skulle komme med et indlæg, og alle mine udgifter, inklusive rejse og hotel, ville blive betalt. Igen var emnet Sveriges assistance om ejendomsskat og vurdering. Den invitation tog jeg med glæde imod.

Under begge besøg nød jeg meget at gå rundt i Minsk. Byen blev totalt smadret under 2. verdenskrig, så alt er bygget derefter. Men byggeriet medtager mange flere dekorative detaljer end vi har gjort i Vesten i samme periode. Det kan jeg godt lide. Desuden oplevede jeg, at alle jeg mødte, både på gaden og til møderne, var meget flinke og hjælpsomme.

International undervisning

Som det fremgår af Tabel 11, har jeg udført international undervisning 24 gange i 12 forskellige byer. Næsten alle aktiviteterne var finansieret af OECD; nogle få af EU eller af Lincoln Institute.

Det startede i 1986 og 1987 hvor jeg underviste studerende fra u-lande i anvendelsen af de forskellige registre med oplysninger om ejendomme. Dette skete på det tekniske universitet ITC i Holland, hvorfra jeg modtog honorar.

I 1992 stod jeg i spidsen for oprettelsen af et kursuscenter i København for de baltiske lande. Dette var en del af den omfattende orientering og rådgivning, som organisationen for økonomisk samarbejde og udvikling,

OECD, gennemførte. Centeret fik lokaler i Told- og Skatteskolens lokaler i Amaliegade. Udgifterne blev dækket af den danske Østlandepulje under Udenrigsministeriet. Der var kurser af en uges varighed for ansatte i Finansministerierne i de baltiske lande.

I OECDs kontor i Paris var Jeffrey Owens leder af afdelingen for skattepolitik og administration. Som omtalt ovenfor havde han en vigtig rolle ved konferencen om vores projekt i Slovakiet. Under hans ledelse gennemførte OECD en omfattende undervisning og rådgivning for baltiske lande, Østeuropa, Rusland og landene i Centralasien. Han deltog også tit i undervisningen, og besøgte også København. Jeffrey Owens deltog ofte i aktiviteterne organiseret af Lincoln Institute of Land Policy i Cambridge, Massachusetts i USA. Inden Jeffrey Owens blev leder af afdelingen, havde OECD koncentreret sig om de centrale skatter, men som noget nyt interesserede Owens sig meget for de lokale skatter.

Tabel 11 giver en oversigt over mine internationale undervisningsaktiviteter. Jeg har undervist ved 24 kurser, i langt de fleste som kursusleder. Jeg underviste på OECDs kursuscentre i København, Budapest og Wien, og desuden i Petrozavodsk og Moskva i Rusland. I 1997 etablerede OECD et kursuscenter i Ankara i Tyrkiet. Her underviste jeg en uge hvert år frem til 2002. Deltagerne kom fra Østeuropa, Rusland og landene i Centralasien. De øvrige undervisere kom fra USA, England og Japan. Jeg underviste meget tit sammen med Richard Almy, og han blev også en vigtig ven for mig.

År	Land	By	Emne	Arrangør	Deltagere fra
1986	Holland	Delft	Ejd. registre	Teknisk Univ. ITC	U-lande
1987	Holland	Enschede	Ejd. registre	Teknisk Univ. ITC	U-lande
1993	Ungarn	Budapest	Rådgiver	OECD	Østeuropa
1994	Danmark	København	Landbrugs-skat	OECD	Baltiske lande
1994	Danmark	København	Kommuneskat	OECD	Baltiske lande
1994	Ungarn	Budapest	Rådgiver	OECD	Østeuropa
1995	Rusland	Petrozavodsk	Ejd.skat	OECD	Rusland
1996	Østrig	Wien	Ejd.skat	OECD	Østeuropa
1997	Østrig	Wien	Ejd.skat	OECD	Østeuropa

År	Land	By	Emne	Arrangør	Deltagere fra
1997	Tyrkiet	Ankara		OECD	Rusland, Centralasien
1997	Letland	Riga	Ejd.skat	OECD	Baltiske lande
1998	Tyrkiet	Ankara		OECD	Rusland, Centralasien
1998	Sydkorea	Seul	Ejd.skat	OECD	Korea, Kina
1998	Rusland	Moskva	Ejd.skat	TACIS EU	Rusland
1999	Tyrkiet	Ankara		OECD	Rusland, Centralasien
2000	Tyrkiet	Ankara		OECD	Rusland, Centralasien
2000	Kina	Beijing	Ejd.skat	OECD	Kina
2001	Slovenien	Ljubljana	Ejd.skat	OECD	Balkanlande
2001	Tyrkiet	Ankara		OECD	Rusland, Centralasien
2002	Tyrkiet	Ankara		OECD	Rusland, Centralasien
2005	Slovenien	Ljubljana	Ejd.skat	Lincoln Insti- tute	Balkanlande
2006	Slovenien	Ljubljana	Ejd.skat	Lincoln Insti- tute	Balkanlande
DANIDA: Danmarks statslige samarbejde med udviklingslande.					
FAO: FN's fødevarer og landbrugsorganisation, Rom,					
Harvard HIID: Harvard Institute of International Development, Cambridge, Massachusetts, USA.					
IMF: International Monetary Fund, Washington DC, USA.					
IPTI: International Property Tax Institute, Toronto, Canada, www.ipti.org .					
IRRV: Institute of Revenues Rating and Valiation, England.					
Lincoln Institute: Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, Massachusetts, USA.					
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.					
PHARE EU: EUs program for assistance til Østeuropa.					
SIDA: Swedish International Development Cooperation Agency.					
TACIS EU: EUs program for assistance til nye lande der tidligere var en del af Sovjetunionen.					
UN ECE: United Nations Economic Commission for Europe.					

Tabel 13. International Undervisning.

Jeg nød meget undervisningsaktiviteterne. Efterhånden fik jeg udviklet en god struktur. Hvert kursus startede mandag morgen og sluttede fredag midt på dagen. Onsdag eftermiddag var en uofficiel halv fridag. De første par dage redegjorde jeg og de andre undervisere for den generelle teori om ejendomsskat og ejendomsvurdering og om forholdene i nogle vestlige lande. De sidste dage skulle deltagerne fortælle om forholdene i deres land. For at lette beskrivelserne af forholdene i deres land havde jeg udarbejdet en vejledning herom. Det viste sig, at sammenligningen af forholdene i deres lande, med mange sammenlignelige situationer, var noget af det mest nyttige for deltagerne. Kurserne endte med deltagerenes evaluering på kursets sidste dag. En af evalueringerne lød på, at vedkommende havde deltaget i flere af kurserne. Det skete helt det samme på hvert kursus, og udbyttet for ham var blevet bedre og bedre.

Publikationer

Jurist- og Økonomforbundets Forlag har udgivet flere udgaver af bogen *Vurdering og beskatning af fast ejendom*, med Flemming Paludan som redaktør. Jeg var medforfatter i 3. udgave fra 1990. Jeg skrev kapitlerne 1, 5, 7 og 9. Kapitel 7 beskrev det maskinelle vurderingssystem, som jeg var en af hovedmændene bag.

Mine øvrige publicerede artikler og kapitler i bøger fremgår af Tabel 8. Tidsskriftet *Property Tax Journal* indeholdt i 1988 min beskrivelse af det danske maskinelle vurderingssystem. Det tidsskrift blev udgivet af International Association of Assessing Officers (IAAO). Denne organisation var den faglige organisation for vurderingsmedarbejdere i USA og Canada. Året efter indeholdt tidsskriftet endnu en artikel af mig, med titlen *Land Information Systems and Taxation of Properties in Developing Countries – A Pragmatic Approach*.

Lincoln Institute of Land Policy udgav i 1994 sammen med OECD en bogen *An International Survey of Taxes on Land and Buildings*. Her var jeg rådgiver, og forfatter til afsnittet om Danmark.

Gene Wunderlich fra Landbrugsministeriet i USA var i 1995 redaktør af bogen *Agricultural Landownership in Transitional Economies*. Her skrev jeg et kapitel om ejendomsskatter på landbruget i lande, der var overgået fra planøkonomi til markedsøkonomi.

I år 2000 skrev jeg sammen med danskeren John Nørregaard et Working Paper 14/1 for International Monetary Fund (IMF) med titlen *Taxing Property: International Trends and Policy Issues*. I 2001 skrev jeg på Verdensbankens hjemmeside en vejledning om ejendomsvurdering. En stor ære. Artiklen var en del af hjemmesiden i ca. 10 år.

Efter min pensionering i 2009 fortsatte jeg med at deltage i internationale kongresser, især de, der blev afholdt af International Property Tax Institute (IPTI). Lincoln Institute of Land Policy beskæftiger sig ikke længere så meget med ejendomsskat, men mere med byplanlægning. Derfor var IPTI blevet den internationale organisation, der mest afholdt internationale kongresser om ejendomsskat og ejendomsvurdering. Dette fremgår også af Tabel 10 ovenfor.

På baggrund af min deltagelse i kongresser organiseret af IPTI fik jeg god kontakt med den organisationsformand, Paul Anderson. IPTI har kontor i Toronto i Canada, og Sanderson var tidligere chef for vurderingsstyrelsen i England. IPTI har en hjemmeside, der i dag er den vigtigste kilde til oplysninger om ejendomsskat og vurdering i en lang række lande. Hjemmesiden publicerede også en række artikler om disse emner. I 2017 publicerede IPTI min artikel *How Useful is International Advice about Property Tax and Property Valuation*, og i 2022 artiklen *Taxation of Land and Buildings – Revenue Importance and Tax policy*. I disse to artikler sammenfatter jeg resultaterne af mine erfaringer fra mit arbejde i Danmark og mit internationale arbejde.

Artiklen *How Useful is International Advice about Property Tax and Property Valuation* er en ret kort artikel om problemerne med international rådgivning om ejendomsskat. Kan rådgiverne gøre sig fri af idéen om, at alle lande bør indrette sig som i rådgiverens hjemland? Det er en artikel, der kritiserer meget international rådgivning, især den ydet af USAID fra USA.

Artiklen *Taxation of Land and Buildings – Revenue Importance and Tax Policy* fylder 44 sider. Den bygger på mit indlæg på en conference i Bled i Slovenien i 2019. Jeg sendte artiklen til IPTI i 2020, for at de kunne publicere den på deres hjemmeside. Imidlertid blev tilrettelæggelsen af artiklen forsinket til 2022, idet Corona-epidemien lammede IPTIs kontor i Toronto. Artiklen har statistik og beskrivelser af alle de skatter, der relaterer sig til jord og bygninger: Ejendomsskatter, formueskat, arveafgifter, tinglysningsafgifter, indkomstskat af lejeværdi af egen bolig og kapitalvindingsskatter. De statistiske tabeller om disse skatter omfatter de 36 lande, der er medlemmer af OECD, og 21 andre lande. Ejendomsskatternes udformning varierer meget fra land til land. Dette beskrives ud fra nogle artikler fra IMF og OECD. Også

ejendomsvurderingernes nøjagtighed og hyppighed beskrives. Derudover har artiklen en detaljeret beskrivelse og analyse af skattepolitikken i forbindelse med de forskellige former for skatter på jord og bygninger. Endelig har rapporten en kort beskrivelse af relaterede emner som boligpolitik og boligstatistik, forholdet mellem lokale og centrale skattemyndigheder og indkomstulighed og formueulighed.

Hvis nogen skulle ønske at læse disse artikler, kan de få dem tilsendt med e-mail, da det kan være vanskeligt at finde artiklerne på IPTIs hjemmeside. Min adresse er www.anders.muller@youmail.dk.

År	Forfatter	Titel	Forlag	Mit bidrag
1988	Anders Müller	Property Tax Journal	International	Separate Models for Computer
		Volume 7 Number 3	Association of	Calculation of Land Values
			Assessing Officers	and Building Values for
			Chicago	1.3 Million Residential
			IAAO	Properties in Denmark
1989	Anders Müller	Assessment Digest	International	Land Information Systems
		Volume 11 Number 6	Association of	and Taxation of Properties in
			Assessing Officers	Developing Countries:
			Chicago	A Pragmatic Approach
			IAAO	
1990	Flemming Paludan Erik Jensen Anders Müller Ole Wittenkamp	Vurdering og beskatning af fast ejendom	Jurist og Økonomforbundets Forlag	Kapitel 1, 5, 7, 9
				7. Maskinelle vurderings-sytemer
1994	Joan Yongman Jane Malme	An International Survey of Taxes on Land and Buildings	Lincoln Institute USA og OECD, Kluwer, USA	Rådgiver og afsnit om Danmark

År	Forfatter	Titel	Forlag	Mit bidrag
1995	Gene Wunderlich (ed)	Agricultural Landownership	University Press of America. New York	Agricultural Land Tax
		in Transitional Economies		and the Transition to
				Market Economy
1998	Anders Müller	Journal of Property Tax	International	An International Perspective
		Assessment and	Property Tax Institute	on Land Taxation
		Administration	IPTI	
2000	Anders Müller John Norregaard	IMF Working Paper 14/1	International	Taxing Property: International
			Monetary Fund	Trends and Policy Issues
			Washington D.C.	
			IMF	
2001	Anders Müller	Tax Policy and	World Bank Website	Artikel om ejendomsvurdering
		Administration		»Valuation«
2010	Anders Müller Richard Almy Michael Engelschalk	Journal of Property Tax	IPTI og IAAO	Real Estate bubbles and
		Assessment and		Economic Crises: The Role of
		Administration		Credit Standards and the
		Vol. 7 Iss. 1		Impact of Tax policy
2017	Anders Müller	How Useful is International	ipti.org	IPTI's website
		Advice about Property Tax		
		and Property Valuation		

År	Forfatter	Titel	Forlag	Mit bidrag
2020	Anders Müller	Taxation of Land and	ipti.org	IPTI's webside
		Buildings – Revenue		
		Importance and Tax Policy		

Tabel 14. Publikationer: Bøger, Tidsskrifter, Websider.

Afslutning

Jeg har haft ret travlt med mit arbejde i Statsskattedirektoratet/Told-Skat og mit internationale arbejde. Men jeg har været så heldig, at arbejdet altid har interesseret mig meget. Når jeg har udført internationalt arbejde, har jeg bedt om fravær uden løn. Det har jeg altid fået, og det takker jeg min arbejdsgiver for.

Jeg takker også min kone Anne og min søn Dave, fordi mit internationale arbejde naturligvis har betydet, at jeg var mindre sammen med min familie.

De mange arbejdsbesøg i andre lande har jeg nydt meget. Det er fornøjeligt at møde så mange forskellige kolleger. Samtalerne er ofte sket via en tolk. Mit arbejdssprog har været engelsk, og tolkningen har meget ofte været til russisk og til estisk. To smukke sprog, jeg har nydt at lytte til. Estisk er ikke et indoeuropæisk sprog, men i familie med finsk og ungarsk. Det forsøgte jeg aldrig at lære. Russisk har jeg meget gerne villet lære. Jeg er startet to gange på aftenskole, men begge gange meldte jeg fra efter nogle få lektioner.

Både i Statsskattedirektoratet og i Told- og Skattestyrelsen og i mit internationale arbejde har jeg følt, at jeg har været nyttig. Det er en dejlig følelse.

Sound Toll Registers Online / Sund Told Registre Online

AF JAN WILLEM VELUWENKAMP, WERNER SCHELTJENS,
SIEM VAN DER WOUDE

OVERSAT TIL DANSK AF MOGENS JENSEN

I 2020 afsluttede Universitetet i Groningen og Tresoar, Det frisiske Center for Historie og Litteratur i Leeuwarden i Nederlandene, en online database med direkte og fri adgang til den komplette samling af Øresundstoldbøgerne.¹ Denne database, *Sound Toll Registers Online (STRO)*, er tilgængelig for alle på www.soundtol.nl. Fra begyndelsen af 2023 har den haft Huygens Institute som vært.² Arbejdet med at skabe *STRO* blev finansieret af Det nederlandske Forskningsråd (De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO)), adskillige kulturelle fonde, De samvirkende maritime fonde (Samenwerkende Maritieme Fondsen), ING Huygen, Rijksuniversiteit Groningen og Tresoar. Rigsarkivet i København, hvor toldbøgerne opbevares, har støttet os ved opbygningen af databasen med opmuntring og faglig rådgivning.³

Øresundstoldbøger og Øresundstabeller

Øresundstoldbøgerne er regnskaber over den told, danske konger pålagde skibe, der passerede Sundet, hovedstrædet mellem Nordsøen og Østersøen. Gennem århundreder administrerede kongens embedsmænd Øresundstolden i den lille by Helsingør, hvor strædet er smallest. I dag kendes Helsingør af de fleste som en lille havn med færgeforbindelse til Helsingborg, som bringer mennesker fra land til land. For mange er Helsingør også hjemsted for Kronborg Slot fra det 15. århundrede, som bevogter Sundet og, påstås

det, danner ramme om Shakespeares »Hamlet«. Men gennem århundreder var Helsingør meget mere end det. Den var et af europæisk skibsfarts vigtigste knudepunkter, et livligt center for international maritim transport, hvorigennem store og små sejlskibe bragte varer fra hav til hav. Her betalte disse skibes kaptajner også deres told til kongen af Danmark. Og Kronborg var synlig for alle som et tegn på, hvem der regerede her. Regnskaberne fra Øresundstolden er bevaret med afbrydelser for årene 1497 til 1573, og stort set fuldstændigt for perioden fra 1574 til 1857, hvor den ophørte. De dækker ca. 300 af de 360 år mellem 1497 og 1857. Toldbøgerne rummer oplysninger om ca. 1.8 mio. skibspassager. De opbevares i Rigsarkivet i København, hvor de mere end 700 bind optager ca. 60 meter hyldeplads.⁴

De informationer, kongens embedsmænd indførte i regnskaberne for hvert skibs passage, var oprindelig begrænset til gennemsejlingsåret, kaptajnens navn, hans hjemsted, det betalte toldbeløb og, når det var relevant, det toldbeløb, som blev betalt for enhver vinlast. Informationerne voksede i omfang med den gradvise indførelse af nye toldformer i århundredernes løb. De nåede en mere eller mindre definitiv form i 1700-tallet, hvor toldbøgerne for hver enkelt gennemsejling både vestpå og østpå rummer dato for tolddeklareringen, kaptajnens navn, hans hjemsted,⁵ hans laste- og lossehavn, lastens indhold og den betalte told.

Øresundstoldbøgerne er velkendte som en af de store fortløbende kilder til tidlig moderne historie og den eneste kilde med rig og detaljeret information om europæisk skibsfart og handel over en periode på fire århundreder. De udgør en central kilde for social, økonomisk og maritim historie på alle niveauer: Globalt, europæisk, nationalt, regionalt og lokalt.⁶ Deres omfattende internationale betydning og mulighed for mangeartet forskning, som omfatter mange nationer, har bevirket, at UNESCO i 2007 har optaget dem i sit Memory of the World Register.⁷

I første halvdel af det tyvende århundrede udgav de danske historikere Nina Ellinger Bang og Knud Korst et monumentalt syv-bindsværk med en fyldig opsummering af Øresundstoldbøgerne: *Tabeller over skibsfart og Varetransport gennem Øresund*, internationalt kendt som *Sound Toll Tables (STT)*.⁸ Fra begyndelsen af udgivelsen af det første bind af STT i 1906, er disse tabeller snarere end selve toldbøgerne blevet anvendt i næsten ethvert større studie af tidlig moderne transport og handel; kun få forskere er dykket ned i den originale kilde.⁹

Sound Toll Registers Online

Sound Toll Registers Online blev igangsat i 2006 af et projektteam fra Tresoar og Universitetet i Groningen for at skabe forbedret adgang til Øresundstoldbøgernes data.¹⁰ Efter at have sikret de nødvendige fondsmidler, konstruerede vi databasen og udfyldte den i to faser. Fra 2009 til 2013 var dataindtastningen udliciteret til Breed, et beskyttet værksted for Nijmegen og omegn. Vi lærte medarbejderne ved Breed at læse gammel dansk håndskrift og gjorde dem fortrolige med gammel dansk terminologi for målangivelser og produkter. De fik først lov til at indføre data efter en prøve.¹¹ Vi godkendte eller forkastede de poster, som Breed producerede, efter en stikprøvekontrol af kvaliteten.¹² Som følge af kildens kompleksitet og dens håndskrift kunne vi ikke forvente, at Breed indførte dataene fejlfrit. Derfor accepterede vi fra begyndelsen en fejlrate på to procent og tillod, at to af hver hundrede poster, som Breed producerede, indeholdt alvorlige fejl. Da det blev klart, at dette kvalitetsniveau var sat for højt, øgede vi den accepterede fejlrate til fem procent. Efter accept af en sending poster korrigerede vi dataene og tilføjede dem til onlinedatabasen.

I 2013 ophørte samarbejdet med Breed efter gensidig aftale. En af årsagerne var af finansiel art og skyldtes den uventede arbejdsmængde, indtastningen krævede. I årene fra 1633 til 1857 blev informationerne vedrørende den enkelte gennemsejling bogført i én post i toldbøgerne, og blev derfor også indført som én post i databasen. Breed indførte først toldbøgerne fra 1700- og 1800-tallet, i den orden, da de er forholdsvis lette at læse. Da Breed imidlertid begyndte at gå baglæns i tiden til årene før 1634, blev det tydeligt, at informationerne om den enkelte passage ofte var registreret som flere poster i toldbøgerne og derfor også skulle indføres som flere poster i databasen. Dette betød, at for at indføre data for de 300.000 passager, som på det tidspunkt manglede for at færdiggøre databasen, skulle et anslået antal på 700.000 poster behandles. Da vi ikke havde budget til det, og da Breed havde stigende besvær med at læse den danske håndskrift fra det tidlige 17de århundrede, var vi tvunget til at organisere indførslen af data på en anden måde.

Vi gik over til at bruge voluntører. For at gøre dette muligt aftalte vi med Meertens Institute, at de skulle skabe en applikation til indskrivning af data, som tillod deltagere med en laptop og internetadgang at arbejde hjemmefra.¹³ I oktober 2013 begyndte nogle få voluntører at indtaste data og afprøve systemet.¹⁴ Da det stod klart, at systemet virkede, begyndte vi

at rekruttere voluntører i større målestok. I foråret 2016 var der dannet en stabil gruppe med ca. 50 deltagere, som var i gang med at indtaste data. Mange af dem deltog regelmæssigt i de instruktions- og konsultationsmøder, vi afholdt hver uge i Leeuwarden og Groningen og hveranden uge i Zwolle og Amsterdam. Her lærte vi dem at læse den gamle danske håndskrift og terminologi, diskuterede problemer med læsning og indtastning og gav feedback på arbejde, der var afleveret. Posterne blev tilføjet databasen efter at være kontrolleret.

Skønt vi havde forestillet os, at både nederlandske og internationale voluntører ville tilslutte sig projektet, var langt den overvejende del nederlandske. Kun ganske få danske meldte sig. En af dem, den pensionerede provst Mogens Jensen, kom med i projektet på et tidligt stadium og blev hurtigt og vedblivende en vital og meget værdsat kilde til information med stor viden om dansk sprog og palæografi (tydning af gamle håndskrifter).¹⁵

Sound Toll Registers Online indeholder for hver passage¹⁶ følgende informationer: Dato for passagen. Kaptajnens navn. Kaptajnens hjemsted. Lastehavn. Lossehavn (fra midt i 1660'erne, tidligere blev den ikke registreret i toldbøgerne). Lastens art og kvantum. Den betalte told.

Dataene blev indtastet i databasen i den danske sprogform, som er anvendt i den originale kilde indbefattet alle tidligt-moderne stavevarianter for at undgå »forurening« gennem forhastede tolkninger. Variationerne i stavemåde af personnavne, geografiske navne, varebenævnelser, mål og vægt er næsten uden ende. Naturligvis letter en standardiseret stavemåde dataanalysen. Men vi har kun standardiseret stavningen af geografiske navne, men bevaret det originale input i databasen, hvor det er tilgængeligt.¹⁷

Databasen har fire basistabeller: Gennemsejling (passage table), last (cargo table), told (taxes table) og billeder (images table). Gennemsejlingstabellen rummer grundlæggende en post for hver tolbogsindtastning med felter til dato og kaptajnens navn og hjemsted. Den indeholder ikke felter til last og laste- og lossehavne, da mange skibe fragtede adskillige varer, og laste- og lossehavn kunne være forskellige for forskellige varer. Lasttabellen rummer for hver tolbogsindtastning poster med den enkelte vare nævnt og med felter for varens laste- og lossehavn og den betalte told for hver vare. Toldtabellen indeholder poster med felter for tolden, eller i mange tilfælde flere tolde, der er opkrævet ifølge hver tolbogsindtastning. Billedtabellen rummer poster med et felt, som forbinder tolbogsindtastningen med scanninger af den relevante side af den originale kilde. De fire tabeller kan forbindes ved hjælp af et fælles ID-felt.

STRO er hovedsageligt et instrument for historisk forskning. Registret giver mulighed for at foretage alle tænkelige krydstabuleringer og gennemføre en hvilken som helst statistisk analyse.¹⁸ Det indeholder en brugergrænseflade (interface), som letter valget af poster i toldbogsindtastningerne ved brug af søgeord i tidsperioder, navne og hjemsteder på kaptajner, laste- og lossehavne og laster.¹⁹ Forskere kan downloade resultater og bearbejde dem med applikationer som Microsoft Excel og Access.

Fra Toldbøgerne via *STT* til *STRO*

Øresundstoldbøgerne er en yderst værdifuld kilde, men alene deres omfang og detailrigdom gør dem praktisk talt umulige at håndtere. Det var for at gøre toldbøgerne lettere fordøjelige for forskere, at Nina Ellinger Bang og Knud Korst skabte *Sundtoldtabellerne (STT)*. Som allerede nævnt har historikere faktisk foretrukket at anvende *STT* fremfor toldbøgerne. Derfor har *STT* haft en enorm betydning for historisk forskning.

Vigtigheden af *STT* kan imidlertid ikke skjule deres mangler. Sådanne begrænsninger diskuteres extensivt i historiografien.²⁰ For det første dækker *STT* kun årene 1497-1783, mens toldbøgerne også omfatter årene 1784-1857. For det andet præsenterer de kun data på et så overordnet niveau, at de individuelle passager er forsvundet ud af syne. For det tredje er den måde, hvorpå de kombinerer varer i kategorier, undertiden ganske vilkårlig og slører detaljerne. Som følge heraf giver *STT* kun begrænsede muligheder for analyse af de oprindelige data.²¹ Disse komplikationer har ført mange forskere til at skære igennem og gribe til de artikler W.S. Unger publicerede, da nye udgaver af *STT* med summariske tabeller bygget på *STT*, så dagens lys.²²

Toldbøgernes uhåndterlighed og *STT*'s begrænsninger var blandt årsagerne til, at vi opbyggede *STRO*. Det betyder ikke, at *STRO* er uden komplicerede spørgsmål, og at den kan anvendes uden at man tænker sig om. Den skal anvendes med omhu og med forståelse for dens stærke sider og for dens begrænsninger. Den enkelte forsker må være bevidst om dette, når den anvendes. Nogle få bemærkninger som forklaring på nogle af komplikationerne ved brug af toldbøgerne og *STRO* kan vise dette.

Øresundstoldbøgernes troværdighed

Øresundstoldbøgerne er en fiskal kilde. [Oversætters anmærkning: Som vedrører offentlige kasser.] De danske embedsmænd førte ikke bøgerne for at producere statistik til fremtidige forskere, men for at aflægge regnskab for den told, de opkrævede. Toldbøgerne har været emne for ekstensiv kildekritik. Diskussionerne drejer sig om tre hovedspørgsmål om deres troværdighed.

For det første var der andre ruter fra Vesteuropa til Østersøen, heriblandt ruterne gennem Lillebælt og Storebælt, landruter, søruten til Rusland via Nordkap og fra 1784 Slesvig-Holstenske Kanal (Ejderkanalen). Skønt den enkelte af disse ruter måske ikke har udgjort et seriøst alternativ til Sundet, kan de samlet set ikke udelades fra en analyse af varestrømmen. Der vides stort set intet om trafikken gennem Lillebælt bortset fra, at dette stræde var vanskeligt at navigere i pga. dets snoede forløb og stærke strømme, og anvendelsen af det betød en lang omvej for skibe til og fra Østersøen.²³ Lillebælt var sikkert kun af betydning for lokal transport.²⁴ Kun et mindretal af kaptajnerne sejlede gennem Storebælt, da det var langt vanskeligere at navigere i end Sundet, og de samme toldtariffer blev opkrævet i begge stræder.²⁵ Trafikken her var hovedsagelig regional, og forbandt helt overvejende Lübeck og Rostock med danske og norske havne. Landruten til nutidens Østtyskland, Polen og Rusland, var kun relevant for transport af varer med lav vægt og rumfang og for kostbare varer.²⁶ Slesvig-Holstenske Kanal mellem Tønning ved Nordsøen og Kiel ved Østersøen blev åbnet i 1784, men kun små skibe kunne passere gennem den, og den tiltrak sig aldrig nogen større trafik.²⁷ Endelig var ruten til Rusland via Hvidehavshavnen Arkangelsk hovedadgangsvej til Rusland gennem hele det syttende århundrede, hvor Rusland ikke havde sin egen havn i Østersøen. Den var det foretrukne hovedalternativ til at sende den russiske udenrigshandel via Østersøen og de svenske og andre besiddelser, som lå mellem Østersøen og Rusland. Vital, som den var for Rusland, udgjorde trafikken på denne rute formodentlig normalt meget mindre end 10 % af trafikken gennem Sundet.²⁸

Det andet spørgsmål om toldbøgernes troværdighed handler om svinde. Det betød ikke, at man sneg sig gennem Sundet uden at betale told. Chansen for succes i den forbindelse var meget ringe, da embedsmænd observerede og bevogtede strædet fra slottet Kronborg, og det kongelige vagtskib patruljerede i strædet. Der er bred enighed om, at alle skibe, som sejlede gennem Sundet i årene dækket af toldbøgerne, blev bogført. Ikke desto mindre undgik kaptajner sikkert at betale en del af tolden ved at lave

falske deklarationer af deres varer. Klareringen var baseret på skibsdokumenter som konnossementer; men toldembedsmændene havde ret til at genemsøge skibet. Det afholdt åbenbart ikke alle kaptajner fra at prøve lykken, Sammenligninger med andre kilder, især toldregnskaber fra enkelte havne, hvis pålidelighed i øvrigt også er problematisk, har vist, at oplysningerne om lasterne i toldbøgerne i almindelighed er korrekte skønt ikke komplette.²⁹ Omfanget af svindelen var forskelligt i perioder og for forskellige varekategorier. Kostbare varer med lille volumen var altid mest udsat for svindel.³⁰ For bulkvarer som korn, hør og hamp, er billedet lidt anderledes. Her var svindelen før 1618 – og især i perioden 1580-1618 – enorm, svingende mellem måske 25 til 50 %. Dette kan måske forklares med, at tolderne næppe synes at have kontrolleret deklarationerne. Dette ændrede sig i 1618. Fra da af gennemførte tolderne mere systematiske kontroller og reducerede således svindelen med iøjnefaldende bulkvarer.³¹

En tredje årsag til at toldbøgerne må behandles med omhu er, at nogle blev undtaget fra at betale told. Dette gælder generelt danske skibe og varer og svenske skibe og varer mellem 1650 og 1710.³² Passager fritaget for told blev bogført, men ofte uden omtale af relevante ladninger og i hvert fald normalt uden at indholdet af dem blev nævnt.

Alternative ruter, svindel og fritagelser kan ikke ændre den kendsgerning, at toldbøgerne er en fremragende kilde og startpunkt for studiet af handel og transport i den periode, som de dækker. Som altid må forskeren være opmærksom på kildens begrænsninger, i dette tilfælde især hvad angår ladningerne.³³

Komplikationer i Sound Toll Registers Online

STRO er en fortolkning af toldbøgerne, ikke en kildeudgave. Den er en organisk historisk kilde tilpasset en meget mere steril database. Med kildekritikken af toldbøgerne i tankerne, bør forskeren også forstå detaljerne i *STRO*. Kun de mest indlysende kan kort omtales her.

Først og fremmest har vi kun indtastet selve toldopkrævningsposterne fra toldbøgerne i databasen og udeladt en stor mængde yderligere information. Denne omfatter hovedsageligt de tilbagevendende indledende, forklarende og begrundende tekster, som toldembedsmændene indskrev. Ydermere kunne vi ikke inkludere den ekstra information, embedsmændene undertiden tilføjede i passageindførslerne, da databasen har et strengt til-

passet format. Den ekstra information er af forskellig art. Den kan omfatte ejeren eller modtageren af en del af lasten, at et skib har været strandet, eller omtale en rådnet del af lasten. De sproglige og palæografiske evner hos såvel de ansatte i Breed som vore voluntører var i mange tilfælde utilstrækkelige til at læse og forstå de relevante tekstdele. For ikke helt at miste informationen har vi som regel indsat en henvisning i feltet: »opmerking bron«: »bemærkning i kilden«. Denne henvisning er ofte blot udtrykt som »stuk Deense tekst«, »et stykke dansk tekst«, uden yderligere detaljer.

Ikke alle indtastningsproblemer blev løst, efter ekstra information var blevet behandlet, eller forkastet. Toldbøgerne udviklede sig organisk gennem mere end 350 år, således at deres form og præcise indhold ændrede sig og varierede fra en periode til en anden. Dette betyder, at vi var nødt til at håndtere alle former for særegenheder for at tilpasse indholdet af indførslerne i toldbøgerne til databasen. De tre mest iøjnefaldende eksempler knytter sig til bogføringen af en vares værdi, formularerne »gør« og »er« og henvisninger i en indførsel til en anden. De vil kort blive diskuteret i de efterfølgende afsnit.

Normalt bogfører toldbøgerne varer, dvs. indholdet af lasten, ved at anføre mængden, måleenheden og varen, f.eks.: *60 læster rug*.³⁴ Undertiden indeholder måleenhed og mængde et pengebeløb, f.eks.: *for 800 rd. kramerie*.³⁵ Værdien pr. enhed af varen er undertiden også anført, f.eks.: *156 fad stads viin á 52 rd*.³⁶ I dette tilfælde indtaster vi værdien pr. fad i databasen som del af varen: »*stads viin á 52 rd*.« Undertiden anfører toldbøgerne varer med endnu en målangivelse, f.eks.: »*42 læster rug etc. gør 20 2/5 læst*«, eller »*36 læster hveede er 45 læst*«. Vi har tolket formlerne »gør« og »er« som »det vil sige« eller »er lig med«. I disse tilfælde har vi indtastet det andet mål i et særligt felt som et alternativt mål.

I rundt regnet knap 0,6 % af indførslerne i toldbøgerne er der en henvisning til en anden indførsel, kendetegnet med udtrykket »Vide Fol.« (Se folio) og fulgt af det relevante sidetal og passagenummer.³⁸ Disse henvisninger indeholder normalt korrektioner af eller tilføjelser til tidligere indførsler. Vi har angivet disse henvisninger tydeligt i feltet: »opmerking bron« så vel som nævnt folio og passagenumre og den relevante kaptajns navn og hjemsted. Det er op til forskeren at arbejde videre med disse henvisninger.

Endelig er det trods alle anstrengelser for at maksimere en korrekt gengivelse af indholdet af toldbøgernes indførsler uundgåeligt, at databasen indeholder mange småfejl og måske nogle få udeladelser. Fejlstavninger påvirker imidlertid kun i ringe omfang substansen i informationen. I andre

tilfælde er brugeren afhængig af sin kritiske sans og viden for at undgå fejl og forkerte tolkninger. Vi har tillid til, at kvaliteten af informationen i databasen giver mulighed for at frembringe nøjagtige resultater. Dertil kommer, at de digitaliserede originaler i databaserne giver forskere mulighed for at verificere informationen.

Forskning og forskningsudsigter

Før *STRO* var til rådighed, anvendte historikere hovedsageligt toldbøgerne og *STT* til at udarbejde statistikker over temmelig generelt kategoriserede skibsbevægelser og varestrømme. Nu tillader *STRO* med lethed forskeren at udnytte toldbøgernes rigdom i en dybde, som det hidtil var omtrent umuligt at opnå. Analyser, som hidtil var næsten uopnåelige, kan nu gennemføres hurtigt og let, og de forskellige dimensioner i toldbøgerne, især sted, tid, laster og kaptajner, kan umiddelbart kombineres med anvendelse af alle den originale kildes detaljer på ethvert tænkeligt opsummeringsniveau.

Mest oplagt er udnyttelsen af *STRO* til forskning i grundlæggende strukturer og udviklinger i handel og transport af individuelle varer eller varekategorier på lokalt, regionalt, nationalt og globalt niveau. Publikationer, der undersøger disse muligheder, analyserer f.eks. kaffestrømmen til landene i den baltiske region i det 18. århundrede, Stockholms udenrigshandel gennem Sundet i perioden fra 1770 til 1790, rabarber- og sarsaparil-trafikken mellem 1650 og 1850, og papirstrømme i perioden 1634 til 1857.³⁹ Basale analyser som disse giver indikationer om størrelse, udvikling og ændringer i produktion og forbrug af råmaterialer, tekstiler, luksusgenstande, fødevarer og mange andre ting. Derfor kan de yde hjælp til at studere bredere problemområder af den sociale og økonomiske historie som f.eks. de industrielle revolutioner. Som et indlysende udgangspunkt er i den forbindelse udviklingen i transport gennem Sundet af industrirelaterede varer som kul, maskiner og bomuld.⁴⁰

STRO er en guldmine for detaljerede dybtgående undersøgelser og analyser. Microhistorisk forskning, som anvender *STRO*, kan fokusere på mange ting. En enkelt laste- eller lossehavn, et hjemsted, stort eller lille, en sejlroute, en vare, selv en enkelt kaptajns rejser kan være startpunkt for innovativ forskning og bidrage til den sociale og økonomiske historie i tidlig moderne og moderne perioder. Et eksempel er en artikel, som præsenterer en metodologi til at vurdere omfanget af tømmer afskibet fra Østersøområdet til Spanien i perioden 1670 til 1806.⁴¹ Historien om de talløse fællesskaber af

kaptajner samlet i klynger langs Europas og Amerikas kyster ligger i vidt omfang brak, men kan med gode resultater undersøges ved brug af *STRO*, som to studier om kaptajnsfællesskaber i den nederlandske provins Friesland i den tidlige moderne periode er eksempler på.⁴² Udover dets betydning for lokal og regional historie, kan studiet af disse fællesskaber bidrage til forståelsen af struktur og udvikling af det maritime arbejdsmarked og nationale og internationale infrastrukturer og logistik og dermed til indsigt i sociale og økonomiske udviklinger generelt.⁴³

På lignende vis kan *STRO* også bidrage til at vurdere indflydelsen af politiske beslutninger og udviklinger i international handel, vise kortvarige kriser og højdepunkter i varestrømme og give mulighed for at studere betydningen af handelsblokader, havnebelejringer, krig og trusler om krig på transporten gennem Sundet. Faktisk vil praktisk talt enhver analyse af trafikken ved brug af *STRO* vise følgerne af krig, hvor de franske revolutionære krige og Napoleonskrigene skiller sig ud.⁴⁴ Mulighederne på dette område er også vist i en analyse af den måde, opdelingen af Polen og Prøjsens og Ruslands dermed sammenhængende merkantilistiske politik omlagde handelsstrømmen mellem Vesteuropa og Østersøens sydlige havne.⁴⁵

STRO er ikke en forskningsdagsorden, men et forskningsinstrument, som allerede er anvendt i vid udstrækning. Eksempler er fremlagt i to samleværker, som blev udgivet i 2018 og 2019.⁴⁶ Vi håber, forskere fortsat længe vil høste fordel af *STRO*, og er overbevist om at de fortsat vil finde nye emner og spørgsmål at studere ved hjælp af databasen. Den vil blive opbevaret sikkert hos Huygens Institute. *Sound Toll Registers Online* er afsluttet og står når som helst til rådighed for hvem som helst til at skrive historie på grundlag af.

NOTER

- [1] Formålet med denne artikel er at skabe større opmærksomhed om *Sound Toll Registers Online* og fremme dens anvendelse i forskningen. Det er en uafhængig og komplet artikel, skønt vi gennem de seneste adskillige år har offentliggjort andre artikler med samme formål og med stort set samme indhold. Undertiden har vi også i disse artikler fremlagt resultater af forskning ved hjælp af STRO. Tidligere versioner af denne artikel er blevet publiceret som følger: Jan Willem Veluwenkamp, Werner Scheltjens og Siem van der Woude: »Sound Toll Registers Online«, i: *TSEG, The Low Countries Journal of Social and Economic History*, 18,1 (2021) 147-160; J.W. Veluwenkamp: »Sonttolregisters Online«, i: *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis*, 38,2 (2019) 75-78; W. Schltjens, J.W. Veluwenkamp og S. van der Woude: »A Closer Look: STRO as an instrument for the Study of Early Modern Maritime History«, i: J.W. Veluwenkamp og W. Scheltjens (udg.): *Early modern shipping and trade. Novel approaches using Sound Toll Registers Online* (Leiden og Boston 2018), 1-18; J.W. Veluwenkamp: »Die Sound Toll Registers Online als Instrument für die Erforschung des frühneuzeitlichen Ostseehandels«, i: Peter Raucher og Andrea Serles (udg.): *Wiegen – Zahlen – Registrieren. Hansegeschichtliche Massenquellen und die Erforschung mitteleuropäischer Märkte (13.-18. Jahrhundert)* (Innsbruck, Wien og Bozen 2015) 365-384, og i dele af W. Scheltjens og J.W. Veluwenkamp: »Sound Toll Registers Online. Introduction and first research examples«, *International Journal of Maritime History*, XXIV, 1 (2012) 301-330.
- [2] <https://www.huygens.knaw.nl>.
- [3] En særlig tak til Erik Gøbel.
- [4] E. Gøbel: »The Sound Toll Registers Online Project« i: *International Journal of Maritime History*, XXII, 2 (December 2010), 305-324, der 305-308. For detaljerede studier i Øresundstolden henvises til Ole Degn (udg.): *Tolden i Sundet. Toldoprævn*
ning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857, (København 2010).
- [5] Der pågår en langvarig historiografisk diskussion af spørgsmålet om, hvorvidt toldbøgerne faktisk anfører kaptajnernes hjemsteder. Ordlyden i en kilde er f.eks.: *Willem Blocker af Hoorn*. Det er vores tolkning, at kaptajnen – generelt – boede på det nævnte sted, her Hoorn. Det hævdes imidlertid af nogle, at stednavnet henviser til skibets hjemhavn. Boon diskuterer spørgsmålet kortfattet i P. Boon: »Dutch connections to Scandinavia. The case of the Westfrisian seaman abroad and at home«, i: M. Guldborg, P. Holm og P.K. Madsen: *Facing the North Sea. West Jutland and the world*. (Esbjerg 1993), 87-101, der 95-98.
- [6] Scheltjens, Veluwenkamp og van der Woude: »A closer Look«, 2.
- [7] <https://www.unesco.org/en/memory-world/sound-toll-registers>.
- [8] N. Ellinger Bang og K. Korst: *Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1497-1783*. 1-7. (København og Leipzig, 1906-1953).
- [9] Se M. van Tielhof: *The Mother of all Trades. The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the Late 16th to the Early 19th Century*. (Leiden, Boston og Köln 2002). Christensen anvendte både STT og toldbøgerne i A.E. Christensen: *Dutch Trade to the Baltic around 1600*. (København og The Hague 1941). Det samme gælder Boon i P. Boon: »West Friesland and the Sound (1681-1720)«, i: W.G. Heeres o.a. (udg.): *From Dunkirk to Danzig. Shipping and Trade in the North Sea and the Baltic, 1350-1850* (Hilversum 1988), 171-189. Scheltjens anvender toldbøgerne i f.eks.: W. Scheltjens: »The changing Geography of demand for Dutch maritime transport in the eighteenth century«, i: *Histoire et Mesure XXVII*, 2 (2012) 5-47. Ahonen anvender toldbøgerne ekstensivt i K. Ahonen: *From sugar triangle to cotton triangle. Trade and shipping between America and Baltic Russia, 1783-1860* (Jyväskylä 2005).

- [10] Jan Willem Veluwenkamp (Groningen Universitet) og Siem van der Woude (Tresoar) ledede projektet. George Welling (Groningen Universitet) designede databasen forud for de første fondsansøgninger. Douwe de Vries (daværende direktør for Tresoar) og nu afdøde Rienk Wegener Sleeswijk opmuntrede og støttede os.
- [11] Mark de Lannoy gennemførte dette hverv.
- [12] Mark de Lannoy, Johan Steendam og Ubo Koojinga (Tresoar) gennemførte kontrolerne.
- [13] Om Meertens Institute, se: <https://meertens.knaw.nl/>.
- [14] Voluntørerne Siep Maat, Klaas Dantuma og Anneke Westerhuis udførte et fremragende arbejde på det stadie.
- [15] Mogens Jensen har også foretaget omfattende udgivelser om emner vedrørende STRO. Nogle få eksempler er: Mogens Jensen: »Forduld, forbrudt og gjort til Pries – Visitørregnskaber 1630-1642«, i: *Zise. Told- og Skatthehistorisk Årbog 2023*, 9-47; Mogens Jensen: »De danske kongers guldbjerg«, i *Zise. Told og Skatthehistorisk Årbog 2022*, 73-136; Mogens Jensen: »På min herres nådes vegne. En undersøgelse af de ældste Øresundstoldbøger« i: *Zise. Told- og Skatthehistorisk Årbog 2020*, 31-67; Mogens Jensen: »Was the flute a vessel designed to evade paying toll in the Sound? i: *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 37,2 (2018), 22-41.
- [16] Mere præcist: For hver indførsel i toldbøgerne. Som nævnt blev passagerne før 1634 ofte indført i mere end én post i Øresundstoldbøgerne.
- [17] George Welling (Groningen Universitet) og Frank Bosmans (Tresoar) har standardiseret de geografiske navne.
- [18] Georg Welling og Frank Bosmans designede databasen.
- [19] Frank Bosmans skabte bruger-interfacen i udførelsesfasen.
- [20] Se f.eks.: Gøbel; »The Sound Toll Registers Online Project«; P. Jeannin: »Les comptes du Sund come source pour la construction d'indices généraux de l'activité économique en Europe (XVIe-XVIIe siècle)«, i: P. Jeannin: *Marchand du Nord Espaces et trafics à l'époque modern*, (Paris 1996), 1-62; A.E. Christensen: »Der handelsgeschichtliche Wert der Sundzollregister. Ein Beitrag zu seiner Beurteilung«, i: *Hansische Geschichtsblätter* 59, (1934), 28-142; E.F. Heckscher: »Øresundstullräkenskaperne och deras behandling«, i: *[Svensk] Historisk Tidsskrift* (1942), 170-186.
- [21] Gøbel: »The Sound Toll Registers Online Project«, 321-322; Jeannin, »Les comptes du Sund«.
- [22] W.S. Unger, »De Sonttabellen«, i: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 41 (1926) 137-155; W.S. Unger: »De publikatie der Sonttabellen voltoid«, i: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 71 (1958) 147-205; W.S. Unger: »Trade through the Sound in the seventeenth and eighteenth centuries«, i: *The Economic History Review*, New Series 12, 2 (1959) 206-221. Nogle få eksempler på anvendelsen af STT og Ungers artikler i nederlandsk historiografi er: C.J. van Bochove: *The economic consequences of the Dutch Economic integration around the North Sea, 1500-1800* (Utrecht 2008) 264-265; Van Tielhof: *The 'Mother of all Trades'*, 43, 49, 51, 53, 55, 59, 70, 73; R.W. Unger: »The Dutch trade in rye. Comparative capital requirements in the seventeenth and eighteenth centuries«, i: C.A. Davids, W. Fritschy og L.A. van der Valk udg.: *Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden. Afscheidsbundel voor prof.dr. P.W. Klein* (Amsterdam 1996) 121-140, der 127; J.I. Israel, *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford 1989) 57, 93, 118, 129, 139, 144, 202, 214, 216-217, 301, 366, 381; J.A. Faber; »Friesland and the Baltic trade«, i: Heeres e.a. udg.: *From Dunkirk to Danzig*, 13-21; E. Harder-Gersdorff: »Avoiding Sound traffic and Sound toll: Russian Leather and Tallow going West via Archangel and Narva-Lübeck (1650-1710)« i: Heeres e.a. udg.: *From Dunkirk to Danzig*, 237-261, der 242-244; F. Snapper: »Commerce, ships and war in the Baltic from the rise of the Hanseatic League till the French Revolution«, i: Heeres e.a. udg.: *From Dunkirk to Danzig*, 405-428, der 420-422.
- [23] Gøbel: »The Sound Toll Registers Online Project«, 319-320. Gøbel nævner, at toldregistret for Lillebælt for årene 1816-1857 er

- bevaret; Jeannin: »Les comptes du Sund«, 12.
- [24] Jeannin: »Les comptes du Sund«, 12.
- [25] Gøbel: »The Sound Toll Registers Online Project«, 319; Jeannin: »Les Comptes du Sund«, 12.
- [26] Jeannin: »Les Comptes du Sund«, 4,6,12.
- [27] Gøbel: »The Sound Toll Registers Online Project«, 319-320.
- [28] Jennin: »Les comptes du Sund«, 4-5.
- [29] Gøbel: »The Sound Toll Registers Online Project«, 319-321.
- [30] Jeannin: »Les comptes du Sund«, 33, 38; Van Tielhof: »The Mother of all Trades«, 42.
- [31] Jeannin: »Les comptes du Sund«, 21, 37-39.
- [32] Jeannin: »Les compte du Sund«, 39-40.
- [33] Gøbel: »The Sound Toll Online Registers Project«, 319.
- [34] www.soundtoll.nl, post nr. 152363, 25. august 1783.
- [35] www.soundtoll.nl, post nr. 81863, 11. november 1783.
- [36] www.soundtoll.nl, post nr. 96205, 16. maj 1783.
- [37] www.soundtoll.nl, post nr. 75437, 23. marts 1783; post nr. 82520, 5. maj 1783.
- [38] Eeks. www.soundtoll.nl, post nr. 119865, 21. august 1783.
- [39] M. Draper og J.W. Veluwenkamp: »Sound Toll Registers Online and the eighteenth century Baltic coffee commerce«, *Groniek* 200 (2014) 279-294; S. Lilja: »The Sound Toll Registers as a mirror of Stockholm's foreign trade c. 1770-1790«, i: Veluwenkamp og Scheltjens, udg.: *Early modern shipping and trade*, 41-58; J.W. Veluwenkamp og W. Scheltjens: »Baltic drugs traffic, 1650-1850. Sound Toll Registers Online as a source for the import of exotic medicines in the Baltic Sea area«, i: *Social History of Medicine* 31, 1 (2018) 140-176; J.W. Veluwenkamp: »Paper flows through the Danish Sound, 1634-1857« i: D. Bellingradt og Anna Reynolds, udg.: *The paper trade in early modern Europe. Practices, materials, networks* (Leiden en Boston 2021) 125-147.
- [40] Ahonen: *From sugar triangle to cotton triangle* kunne have været et godt eksempel, men det studie udkom år før starten på STRO-projektet, og Ahonen anvender de originale toldbøger.
- [41] N. Gallagher: »A methodology for estimating the volume of Baltic timber to Spain using the Sound Toll-Registers: 1670-1806«, i: *The International Journal of Maritime History* 28, 4 (2016) 752-773.
- [42] J.J. Koopmans, *Vrachtaarders van Europa. Een onderzoek naar schippers afkomstig uit Makkum in Friesland van 1600 tot 1820* (Hilversum 2020); S. Steenbeek, *Schipperen in Friesland. De ontwikkeling van maritieme schippersgemeenschappen in Friesland in de vroegmoderne tijd* (Proefschrift Groningen 2017).
- [43] Et eksempel er: W. Scheltjens: *Dutch Deltas. Emergence, functions and structure of the Low Countries' maritime transport system ca. 1300-1850* (Leiden and Boston 2015).
- [44] Dette er vist af J.W. Veluwenkamp: »Pekelder schippers in de achttiende eeuw. Van turfvaart naar kustvaart« *Jaarboek Noordelijk Scheepvaartmuseum* 2016 (Groningen 2017) 25-31.
- [45] M. Ressel: »The impact of the Partitions of Poland on the structure of Baltic trade«, i: Veluwenkamp og Scheltjens, udg.: *Early modern shipping and trade*, 21-40.
- [46] Veluwenkamp og Scheltjens, udg.: *Early modern shipping and trade*; M.-W. Serruys, udg.: *Proceedings of the Sixth Sound Toll Registers Online Conference, Antwerp, Belgium (22-23 October 2015)* (Antwerp 2019).

Anmeldelser

Erik Gøbel: Guldet fra Øresund. Aarhus Universitetsforlag, 2024. 100s., 129,95 kr.

Anmelderens første reaktion, da han fik Erik Gøbels lille bog med titlen *Guldet fra Øresund* i hånden, var: »Det er umuligt at fortælle Øresundstoldens mere end 400-årige historie i en enkelt bog på bare 100 sider!« Det har den tidligere seniorforsker ved Rigsarkivet, hvor toldbøgernes 700 bind fylder 60 hyldemeter, ikke desto mindre gjort. Og hvem kunne vel have gjort det bedre end en, der hele sit arbejdsliv har haft toldbøgerne lige ved hånden og i op mod et halvt århundrede med mellemrum har publiceret resultater af sin forskning i dem.

Når man kender lidt til de alenlange lister med litteratur om Øresundstolden, må det kaldes noget af et vovestykke at kaste sig ud i at skrive en PIXI-bog om dens historie. Men hvo intet vover, intet vinder. Og Erik Gøbel går helt kort sagt sejrrikt ud af kampen med den enorme mængde af stof, han har skullet forholde sig til. Den 77. bog i serien 100 danmarkshistorier, udgivet af Aarhus Universitetsforlag, er generelt vellykket. Man skal ikke lade sig narre af det lille format. Indholdet er omfattende. Nye læsere kan begynde her for at få en grundlæggende viden om tolden, og det skal være en meget vidende læser, der ikke kan finde nyt i bogen. Og viden i et vist omfang bør alle have i betragtning af, at Øresundstoldbøgerne er et af de danske bidrag til UNESCO's særlige liste over den skrevne verdenskulturarv.

Bogen er opdelt i fire afsnit: Kongen bød, Øresundstolden, Helsingør og Toldens afskaffelse.

Kongen, der bød, var Erik af Pommern, som i 1429 fik gennemført Øresundstolden som afløser for den gamle og utidssvarende Skånetold, der var knyttet til markederne i Skanør og Falsterbo.

Afsnittet under overskriften Øresundstolden er ret naturligt det største. Det fylder halvdelen af bogen og rummer en del statistiske oplysninger, dog ikke som tørre tabeller, men som levende fortællinger befolket med personer som opkrævede tolden eller sejlede skibene. Der er bl.a. den ulykkelige toldskriver, Laurits Randulf, der i 1641 blev henrettet for bedrageri, og den knap så ulykkelige tolder, Peder Hansen, som ca. 100 år tidligere blev afskediget, angiveligt pga. bedragerisk embedsførelse, men reddede livet. At Øresunds Toldbod i Helsingør ikke altid var bemandet med det mest velegnede personale ses bl.a. i omtalen af en tolddirektør, der i 18 år ikke viste sig på toldboden. I øvrigt vist til alles tilfredshed.

Gøbel fortæller om skibe og skippere, om hvad de sejlede med, hvor de kom fra og var på vej til, og naturligvis også om den told, der skulle betales til kongen. Der fortælles om isvintre, hvor der målttes is på 70 cm tykkelse i Sundet, så sejladsen måtte indstilles, til isen brød op i april. I det hele taget var Sundet normalt lukket af is fra november til marts.

Afsnittet om Helsingør giver et levende billede af livet i Helsingør primært i 1800-tallet med kadrejere, færgemænd, lodser og skibsklarerere. Havde Gøbel vendt blikket mod 1500- eller 1600-tallet ville billedet af Helsingør have været ganske anderledes. Det viser vanskeligheden ved at skulle spænde over så mange år. Man skal derfor som læser være bevidst om, hvor i århundrederne, man befinder sig.

I 1857 var det slut. Det kunne være sket allerede i 1658, da Danmark mistede Skåne og dermed den ene side af Sundet. Opkrævningen fortsatte dog uanfægtet i endnu et par århundreder. Men ikke længere. Øresundstolden blev afskaffet, eller som anmelderen blev belært om for år tilbage: Den blev afløst. Danmark fik af søfartsnationerne udbetalt en sum på 35 mio. rigsbankdaler svarende til godt 15 års toldindtægt, som de forskellige nationer betalte efter en aftalt fordelingsnøgle.

Ved vejs ende kan det konstateres, at det ikke er Øresundstoldens fuldstændige historie, der er fortalt i Erik Gøbels bog. Det har han sikkert heller ikke haft til hensigt. Det er en spændende fortælling, der åbner op til den guldgrube Øresundstoldbøgerne er.

Afslutningsvist nogle få bemærkninger. Den ene til forlaget. Lige siden første bind i serien, har det været anmelderen en kilde til undren, for ikke at sige irritation, at man skal læse bøgerne i serien med en pc eller tablet ved

hånden, hvis man vil have det fulde udbytte af dem, da såvel henvisninger som en fyldig litteraturliste skal hentes på nettet.

Den anden til forfatteren, som (s. 44f.) nævner, at den afskedigede Peder Hansen blev afløst af Sander Leyel, som reformerede regnskabsførelsen og beredte vejen for indførelse af den uhyre indbringende varetold, som hans ligeledes effektive efterfølger, Jens Mogensen Rosenvinge, fik effektueret for alvor. Denne indførte også det både arbejds- og tidsbesparende princip om, at toldbehandlingen som udgangspunkt skete ud fra de dokumenter, skipperne fremlagde.

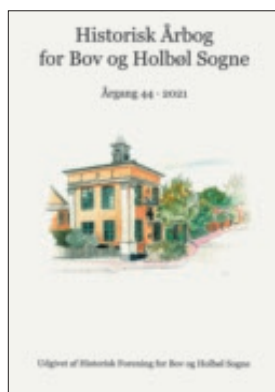
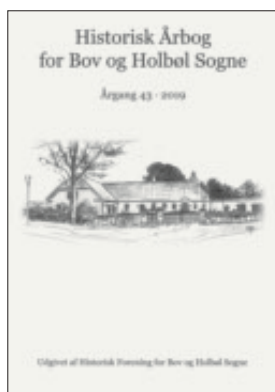
Det er naturligvis rart at høre sin 11 gange tipoldefar rosende omtalt; men Jens Mogensen Rosenvinge var død tre år før hans bror Henrik blev pålagt at opkræve varetolden, og igangsatte i sin tid som toldskriver og tolder en praksis med at visitere mistænkelige skibe og ikke nøjes med skibsdokumenterne, hvilket en klage fra vinhandlere i Köln i 1560 viser.

Anmelderen er ligeledes i tvivl om omfanget af Sander Leyels reformation af regnskabsførelsen, hvilket fremgår af artiklen om de skotske vogtere af Kongens Guldbjerg andetsteds i denne årbog, ligesom han også tidligere har argumenteret for, at Peder Hansen ikke var bedrager, men blev ofret i et kynisk politisk-økonomisk spil, men har åbenbart ikke argumenteret godt nok. (En tolder for en rosenobel, *Zise 2018*, s. 4-19.)

Men tak for en lille inspirerende guldgrube af viden om Øresundstolden.

Mogens Jensen

Historisk Årbog for Bov og Holbøl Sogne, Årgang 42, 2019. Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne, 2019. 96 s. Historisk Årbog for Bov og Holbøl Sogne, Årgang 43, 2019. Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne, 2020. 132 s. Hi-

storisk Årbog for Bov og Holbøl Sogne, Årgang 44, 2020. Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne, 2021. 120 s. Medlemskab 100,00 kr.

Årligt udgiver Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne en årbog med forskellige artikler, hvis indhold er relateret til området. For interesserede i toldvæsenets og grænsegendarmeriets historie er der her jævnligt artikler, som kan have interesse.

Et eksempel er i årbogen for 2019. Her præsenterer Kirsten Deckert i artiklen »Grænsens bygmester« arkitektens Hans Arnold Harbo Zachariassens egen fortælling om sit arbejde med opførelsen af 32 dobbelthuse beregnet til gendarmboliger, byggeriet af Kruså toldsted og Toldgården i Padborg.

I samme årbog kan H.H. Bangs artikel »En skarp situation ved grænsen i 1941« også opleves. Forfatteren fortæller her om en yderst dramatisk hændelse ved grænsen under besættelsen, hvor to gendarmere pågriber en tysk desertør og hans kvindelige ledsager. På vej mod Padborg trak manden pludseligt en bajonet og overfaldt de to gendarmere, som kom slemt til skade, men som dog havde nærvær nok til at trække deres pistoler og skyde overfaldsmanden. Senere modtog de to gendarmere 500 kr. fra »der Befehlhaber der deutschen Truppen in Dänemark«.

I årbogen for 2020 fortæller ekspeditionssekretær Aage Emil Hansen, tidligere bestyrelsesmedlem i Told- og Skattehistorisk Selskab, og Torben Øllholm i artiklen »Da de lyseblå blev sorte« om overgangsperioden fra Grænsegendarmeri til Toldgrænsekorps i 1952-1953.

Siden 1839 havde grænsegendarmerne været klædt i lyseblå uniformer, men i 1952 nedlagdes det noget militært prægede grænsegendarmerikorps, og et langt mere civiletspræget korps – Toldgrænsekorpsen – overtog Grænsegendarmerikorpsets opgaver. Årsagen hertil var ønsket om at fjerne korpsets tidligere militære præg. Derfor var det naturligt at udskifte de lyseblå gendarmuniformer med mørkeblå uniformer, der mindede om andre civilets uniformering. Artiklen fortæller om denne overgangstid, og om nogle af de problemer som toldgrænsebetjentene oplevede med baggrund i statens sædvanlige spareiver på personalets bekostning. En del utilfredshed blandt personalet opstod således, da der efter at nogle af de gamle lyseblå uniformer blev farvet mørkeblå fulgte den bivirkning, at farven smittede af, og efter endt tjeneste var grænsebetjentene mørkeblå både inden og udenpå.

I årbogen 2021 skriver de to forfattere Aage Emil Hansen og Torben Øllholm endnu en artikel, denne gang om grænsegendarmeriets og toldvæsenets anvendelse af tjenestehunde i artiklen »Schiff var grænsens første narkohund«. I et fint samarbejde fortæller de to forfattere her kort om an-

vendelsen af de første narkohunde ved landegrænsen i 1968. Den daværende hundefører, grænsebetjent Aage E. Hansen, beretter om sin store glæde ved samarbejdet med sin schæferhund Schiff. Målet med anvendelsen af hunde var at forbygge indsmugling af euforiserende stoffer, så ingen narkosmugler kunne føle sig sikker. Ved grænseovergangene blev der opsat advarselstavler på 12 sprog. De fortalte, at det var forbudt at indføre hash i Danmark. Det var ikke disse tavler, der skræmte eller afdækkede narkokurererne, men derimod ofte hundene, som afslørede at nogle indrejsende ikke havde læst advarselstavlerne grundigt nok, og derfor jævnlig blev afslørede ved hjælp af Schiffs og de andre narkohundes veludviklede lugtesans.

Jens Bruhn

Johann Jessen, Ingolf Haase: 100 års Bygninger til told og gendarmeri – 100 Jahre Zollbauten. Særudgave af Der Maueranker, 43. Jahrgang, 2024. Interessengemeinschaft Baupflege Nordfriesland und Dithmarschen e.V., 2024. 68 s., 20,00 kr.

Med Johann Jessen og Ingolf Haase som forfattere er der i efteråret 2024 udgivet en særudgave af tidsskriftet *Der Maueranker – Baupflege in Nordfriesland, Dithmarschen und Angeln*, med titlen *100 års Bygninger til told og gendarmeri – 100 Jahre Zollbauten*. Skriftet er både på tysk og dansk. Samtidigt med udgivelsen er der planlagt fire udstillinger under overskriften 100

års bygninger til told og gendarmeri på den dansk-tyske grænse – Historie, Arkitektur og Hverdagsliv. Den første udstilling blev vist i efteråret 2024 på Café Zollhaus i Rodenäs lidt sydvest for den dansk-tyske grænse ved Rudbøl, mens den anden udstilling var på Tønder Rådhus og sluttede med udgangen af januar 2025. Senere på året vil udstillingen blive vist i Niebøl Bibliotek syd for grænsen og slutteligt på Grænsemuseet i Rens, Danmark. Udstillingerne er arrangeret af Interessengemeinschaft Baupflege Nordfriesland und Dithmarschen, Kulturstation Zollhäuser Rodenäs og Lokalhistorisk Forening

for Gl. Tønder Kommune, der kan oplyse om tidspunktet for udstillingerne i Nibøl/Niebüll og Rens.

Indholdet i tidsskriftet omfatter fem afsnit med følgende overskrifter: Den nye grænse 1920, Byggeprogrammer for grænsen, Huse til toldere og grænsevagter, Arkitekturen (Heimatschutzstil og Bedre byggeskik) samt Grænsebygninger i dag.

Forfatterne beskriver ganske fint de udfordringer der opstod, da den dansk-tyske grænse blev endelig notificeret den 15. juni 1920 efter resultatet af folkeafstemningerne. Der skulle skaffes boliger til grænsens vogtere, og der skulle etableres faciliteter til brug ved grænseovergangsstederne, hvilket gjorde sig gældende på begge sider af grænsen.

De to landes statsforvaltninger blev enige om seks hovedvejs-grænseovergange, her nævnt fra vest ved Vadehavet mod øst til Flensborg Fjord med det tyske stednavn først: Rosenkranz/Rudbøl, Aventoft/Møllehus, Böglum/Sæd, Neupebersmark/Pebersmark, Harrislee/Padborg-Oksevejen og Kupfermühle/Kruså. Derudover to nye grænsestationer: Süderlügum/Tønder og Flensburg-Weiche/Padborg. Mere sekundært blev der etableret 11 mindre grænseovergange.

Allerede 5. maj 1920 blev de fleste af gendarmerne fra Kongeågrænsen forskudt til den nye grænse. Styrken udgjorde 463 mand og med fulgte 45 heste, der også skulle findes opstaldning til. Gendarmerne blev modtaget med jubel overalt i Sønderjylland.

Der skulle på kort tid findes boliger til mandskabet, og det var ikke en let opgave. Private boliger måtte lejes og landbrugsejendomme blev opkøbt af den danske stat. Landbrugsejendommene kunne indrettes med flere boliger, og der var også plads til hestene. Af nød måtte primitive træbarakker opføres som en midlertidig foranstaltning.

Grænseovergangssteder skulle etableres, og nogle steder måtte kroer tæt på grænsen bruges som midlertidigt tjenestested. Det var ikke kun gendarmerne, der skulle indrette sig ved grænsen. Det var også toldere, politifolk og folk fra andre embeder, der skulle findes faciliteter til.

Noget andet var sindelagsforskellighederne nord og syd for den nye grænse. Forfatterne kommenterer dette på denne måde:

»Den midlertidige indkvartering af grænsegendarmen var formentlig lettere for de danske grænsemyndigheder, da de danske grænsevagter var langt mere velkomne i befolkningen end deres kollegaer på den tyske side. Grænsegendarmen symboliserede i bogstavelig forstand den længe ventede og nu opnåede tilbagevenden til det danske rige.«

Efter redegørelsen for den første hektiske tid ved den nye grænse kommer forfatterne ind på de byggeprogrammer, der på begge sider af grænsen blev iværksat. Her går forfatterne grundigt til værks. Det gælder både kontrolfaciliteter og gendarm- og tolderboliger. Her spiller også arkitekturen ind. Der var stor forskel på byggestilen nord og syd for grænsen. I hver sit grænseområde var der også stor forskel på det arkitektoniske i vest og i øst. Forfatterne beskriver og illustrerer nogle af hustyperne.

For de danske gendarmers vedkommende blev der bygget 33 huse langs hele grænsen, ofte på den måde, at husene blev placeret, så gendarmene også kunne holde øje med grænsen, når de ikke var på vagt. Nogle af gendarmhusene var dobbelthuse, hvor der kunne bo to familier. Et andet eksempel er Grænsegendarmerigården på Gammel Kirkevej i Kollund, der var indrettet med lejligheder til Grænsegendarmeriets personale. Grænsegendarmerigården ejes i dag af Dansk Told & Skatteforbund og er indrettet med seks ferielejligheder.

Et andet større bygningskompleks er Toldgaarden på Haraldsdalvej ved jernbaneviadukten i Padborg. Toldgaarden er et bygningskompleks med 16 lejligheder i forskellige størrelser og desuden nogle enkeltværelser til enlige. Komplekset blev opført af staten i 1921 til brug som tjenesteboliger for nogle af de toldere, der i 1920 blev stationeret ved den nye grænse i Sønderjylland. Toldgaarden beskrives som det arkitektonisk nok mest ambitiøse eksempel på toldgrænsearkitektur. I 1991 blev komplekset solgt og er i dag en andelsboligforening med 16 andelshavere.

I 1952 blev Grænsegendarmeriet ændret til et Toldgrænsekorps, og grænsekontrollen blev ændret fra at være stationær til en mere fleksibel måde at gennemføre kontrollen på, bl.a. med anvendelse af patruljevogne. Dermed var der heller ikke længere behov for så mange stationære kontrolfaciliteter og tjenesteboliger. Denne tendens blev yderligere forstærket ved Danmarks indtræden i EF (senere EU) med virkning fra 1973. Som i Danmark blev behovet i Tyskland for tjenesteboliger og toldbygninger i det grænsenære områder også aftagende hen over tid. I dag er kontrolfaciliteterne på begge sider af grænsen centreret ved de større grænseovergangssteder, bl.a. Frøslev.

Forfatterne formår med mange eksempler og en righoldig mængde fotos at give læserne et fint indtryk af de forskelligheder i arkitekturen, der var og stadig kan ses. For de særligt interesserede er der i publikationen et kort over grænseområdet i 1925, der bl.a. viser placeringen af grænsebygninger, gendarmboliger og toldboligkomplekser på begge sider af grænsen. Det er således en oplagt mulighed ved hjælp af kortet finde frem til bygningerne

og opleve forskellighederne fra Vadehavet til Flensborg Fjord, både på dansk og på tysk side af grænsen.

Alt i alt har forfatterne formået på en fin måde at give læserne indsigt i de udfordringer, der opstod med etableringen af den dansk-tyske grænse i 1920. Et aspekt, der nok blev en smule overset i glæden over genforeningen. Ved grænsen er der i dag ikke brug for de mange faciliteter, som der var dengang, men minderne og arkitekturen fra perioden lever endnu.

Finn Laustrup

Historien skal fortælles. Peder Christian Møller Larsens erindringer. Soldat i grænsekampene 9. april 1940 og grænsegendarm i KZ. Samlet og redigeret af Niels Gyrsting. Frihedsmuseets Venners Forlags Fond, 2023. 176 s., 199,00 kr.

Årsskriftet fra Frihedsmuseets Venner 2023 bringer Peder Christian Møller Larsens erindringer med hovedvægt på hans deltagelse som soldat i kampene 9. april 1940 i Sønderjylland og senere, da han blev ansat i Grænsegendarmeriet. Han var blandt de gendarmere, der i oktober 1944 blev deporteret til koncentrationslejre i Tyskland.

Artiklen er baseret på hans efterladte nedskrevne erindringer, bearbejdet af Niels Gyrsting i samarbejde med Møller Larsens datter, Anne-Lise Møller Larsen. Det var datteren, der tog initiativ til at få faderens erindringer ud til en bredere kreds.

Historien skal fortælles er en særdeles relevant bog. I litteraturen om besættelsestiden 1940-1945 er der ikke levnet meget plads til den skæbne, der overgik Grænsegendarmeriet under besættelsen. Fortællingerne findes derude, og derfor er Anne-Lise Møller Larsens initiativ prisværdigt. For de fleste kan det virke uoverskueligt at kaste sig ud i et forfatterskab, men der er hjælp at hente. Det er Frihedsmuseets Venner et godt eksempel på. Rundt

om i landet findes der også mange lokalarkiver, hvor der er frivillige, der gerne vil hjælpe.

Peder Christian Møller Larsen blev født i 1918, hvor Første Verdenskrig sluttede. I erindringerne følger læseren hans livsforløb gennem opvækst, soldatertid, tiden i Grænsegendarmeriet, opholdet i koncentrationslejre og tiden derefter.

I april 1940 var han som genindkaldt soldat og nu korporal stationeret i Søgårdlejren tæt ved grænsen i Sønderjylland. Styrken i lejren var klar til at rykke ud med kort varsel, hvis tyskerne overskred grænsen. Det skete kl. 04.15 den 9. april 1940. Søgårdlejren blev af Grænsegendarmeriet varskoet om tyskernes indmarch, og mandskabet rykkede ud til i forvejen planlagte poster. I sine erindringer beskriver Møller-Larsen meget detaljeret kampene, hvor han var posteret ved Bjergskov på hovedlandevejen mellem Søgård og Aabenraa.

Efter hjemsendelse fra militæret i juni 1940 fik han ansættelse i et herremagasin i Odense. Senere søgte han ind til Grænsegendarmeriet og blev ansat med tiltrædelse 1. juni 1943 med tjenestested i Lydersholm, mellem byerne Rens og Sæd. Det var på det tidspunkt, hvor krigslykken på slagmarkerne var vendt for tyskerne, og hvor modstandsbevægelsen for alvor trådte i karakter med sabotageaktioner og likvidering af stikkere.

Modstanden bredte sig også blandt grænsegendarmerne, dog ikke i væbnet forstand, men i form af de såkaldte militære ventegrupper, der i tilfælde af et væbnet slutopgør på dansk grund skulle løse forudbestemte opgaver. I Grænsegendarmeriet var der mønstret omkring 100 mand, og Møller Larsen sluttede sig på opfordring af kolleger til en gruppe. Da grænsegendarmerne i forvejen var bevæbnede, var det ikke et problem at skaffe våben.

Besættelsesmagten var klar over, at politiet var illoyalt, særligt i bekæmpelsen af modstandsbevægelsen. Forskellige hændelser i Grænsegendarmeriet gjorde, at tyskerne heller ikke havde tillid til det bevæbnede korps. I en tilspidset situation risikerede tyskerne at få 2.000-3.000 bevæbnede politifolk og grænsegendarmer imod sig.

Ved en koordineret aktion, der blev påbegyndt den 19. september 1944, blev både politiets ordensbetjente og grænsegendarmerne interneret og sat ud af spillet. Grænsegendarmerne blev hen over dagene 19. og 20. september arresteret og interneret i Frøslevlejren ved Padborg. Møller Larsen blev arresteret sent på aftenen den 19. september 1944 og ankom sammen med andre opsamlede kolleger til Frøslevlejren kl. 02.30. Da var dagen blevet til den 20. september. Disciplinen i lejren var ikke speciel streng, men pigtråden adskilte fangerne fra et normalt liv og deres pårørende.

Møller Larsen var blandt de 141 grænsegendarmere, der 5. oktober 1944 uventet blev deporteret til koncentrationslejren Neuengamme ved Hamborg. Den 18. november blev Møller Larsen sammen med 20 andre gendarmere sendt til arbejdslejren Alt Garge. Lejren, nær byen Lüneburg, var en af Neuengammes mange udekommandoer. Uhyrlighederne og sliddet i lejren beskriver han meget detaljeret. To gendarmere døde i Alt Garge og blev begravet på en kirkegård i en nærliggende landsby. I begyndelsen af januar 1945 blev gendarmene i Alt Garge-lejren ført tilbage til Neuengamme.

Hen ad vejen blev nogle af de danske fanger løsladt fra lejrene og hjemført. Det skete for Møller Larsen og de resterende grænsegendarmere i Neuengamme den 16. marts 1945, med ankomst til Frøslev omkring midnat, hvorefter de blev frigivet.

Imidlertid var Møller Larsen ved hjemkomsten ramt af en ubestemmelig sygdom og blev sendt til undersøgelse på et hospital i Aarhus. Det viste sig, at han var ramt af difteritis. Difteritis er en akut bakteriel og smitsom infektion, som giver betændelse i slimhinden i svælget og i luftvejene. Bakterien producerer et giftstof, der kan spredes med blodet, og medføre sygdom i hjertet og nervesystemet. Altså en livstruende akut sygdom, men Møller Larsen kom sig, dog svækket.

Efterveerne af hans sygdom betød, at han ikke længere kunne fungere som grænsegendarm med skiftende tjenestetider, og han blev tilbudt en stilling som ministerialbetjent i Departementet for Told- og Forbrugsafgifter i København. Denne stilling han blev i indtil 1985, hvor han som 67-årig blev pensioneret pga. sygdom. Peter Christian Møller Larsen døde, 96 år gammel, i 2014.

I bogen får læseren en grundig og vidtfavnende indsigt i gendarmenes vilkår og trængsler under besættelsen 1940-1945. Det er en fortælling, der ofte bliver glemt i litteraturen om besættelsestiden. Det rådes der i vid udstrækning bod på med *Historien skal fortælles*. Peder Christian Møller Larsens historie er blevet fortalt, og det er godt.

Finn Laustrup

Jørgen Grønnegård Christensen, Peter Bjerre Mortensen: Overmod og afmagt. Historien om det nye SKAT. Djøf Forlag, 2018. 266 s., 325,00 kr.¹

Professorerne Jørgen Grønnegård Christensen og Peter Bjerre Mortensen har skrevet bogen *Overmod og afmagt*. Bogen er beretningen om, »... hvordan selv-sikre embedsmænd og famlende politikere kastede en af landets største forvaltninger ud i en omfattende forvandling«. En forvandling, som ... »førte til SKATs storhed og fald.«

Bogen indeholder en god beskrivelse af udfordringerne med at få fusionen i 2005 mellem de

statslige og kommunale skatteforvaltninger til at fungere. Jeg savner dog en lidt mere uddybende beskrivelse af de udfordringer, som især de tidligere kommunale skattemedarbejdere blev konfronteret med. Og jeg savner ikke mindst en vurdering af denne konfrontations betydning for SKATs evne til at fungere. Nedenfor giver jeg mit bud på nævnte udfordringer og deres betydning.

I det følgende taler jeg om »vi«, når jeg udtrykker de tanker, som erfaringsmæssigt blev delt af mange kommunale medarbejdere. Erfaringerne er baseret på, at jeg – som kom fra Københavns kommunale Skattevæsen – var involveret i fusionen, ligesom jeg baserer mig på samtaler med ledere, medarbejdere og eksterne rådgivere.

Til en start kan det konstateres, at den »ligeværdige fusion« udeblev. Vi stod indledningsvis tvivlende overfor, om fusionen ville blive »ligeværdig«, som det var lovet. Hvordan skulle den kunne blive det, når den statslige part var den fortsættende part, mens den kommunale part ophørte med at eksistere? Dertil kom, at der de facto bestod et hierarki, hvor de kommunale skatteforvaltninger befandt sig nederst; derover svævede Told- og Skattestyrelsen med en ikke ubetydelig selvfølelse, dog igen overgået af medarbejderne i Skatteministeriet.

Fusionen viste sig hurtigt ikke at blive en »ligeværdig fusion«, men nærmere hvad der bedst kan beskrives som en fjendtlig overtagelse. De kommunale medarbejdere oplevede således til tider, at f.eks. deres kvalifikationer, arbejdsform, arbejdsindsats og veludviklede kontrolgen ikke fik den fornødne anerkendelse.

Der var forskellig opfattelse af opgavevaretagelsen. Vi kom fra en kultur, hvor vi mere overordnet havde tillid til skatteyderne. Men et langt liv i skatteforvaltningerne havde lært os, at den menneskelige psyke har visse svagheder, som gør kontrol nødvendig, ikke mindst af hensyn til den såkaldte præventive effekt.

Men i SKAT lærte vi, at fejl begået af borgerne og i erhvervslivet alene skyldtes, at SKAT ikke havde forklaret dem reglerne godt nok! Vi var mållose. Det stred mod al faglig erfaring.

Vi lærte i øvrigt også, at kontrol ikke er nødvendig, for pengene kommer ind af sig selv »ad fordøren«, som det hed. Historien har med sørgelig tydelighed vist, at denne statslige tankegang udløste – og stadig udløser – massive tab for statskassen.

Den udøvende magt blev fraværende. I Grundloven er magten som bekendt delt mellem den lovgivende magt, den udøvende magt og den dømmende magt. Vi havde hidtil 100 % tilhørt den udøvende magt. Men i SKAT fik vi at vide, at vores vigtigste opgave var »at beskytte ministeren«, mens vi hidtil havde anset det for vigtigst at bidrage til, at skattelovgivningen blev overholdt. Derved kom vi – og dermed den udøvende magt repræsenteret af SKAT fra og med 2005 – under pres for at have fokus på at afhjælpe de »udfordringer«, som ministeren fra tid til anden var involveret i på det lovgivende område. Det blev oplevet som en uheldig sammenblanding af den lovgivende magt og den udøvende magt, og dermed oplevet som en demokratisk »udfordring«.

Så er der spørgsmålet om New Public Management (NPM). I *Overmod og afmagt* behandles spørgsmålet om fordele og ulemper ved NPM ikke i stort omfang. Men efter min opfattelse ligger en del af problemet begravet her. For godt nok var starten på SKAT problematisk. Men hvorfor lykkedes det så ikke at få rettet op på problemerne senere under den løbende drift? SKAT var jo fyldt med (statslige) ledere, som arbejdede efter tankerne i NPM. Ja, en del af årsagen er nok, at NPM hang fast i en forældet ledelsesforståelse, som havde udspillet sin rolle og nu var stivnet. Men for de der sad i de ledende stillinger var det vel mest »bekvemmt« at køre videre med de hidtidige magtstrukturer mv. Og imens undrede vi andre os over,

at myndighedsudøvelsen skulle presses ind i tankegods, som mere hører hjemme i det private erhvervslivs tanker om rentabilitet snarere end i myndighedsudøvelse.

Efter min bedste opfattelse består problemerne med NPM stadig, også i de syv nye styrelser, som har afløst SKAT. Ja, problemet findes desværre i betydeligt omfang også andetsteds i den offentlige sektor. Se f.eks. bestyrelsesformand Asger Aamunds Perspektiv i *Berlingske* 23.11.2018: Dilettanter styrer det syge (sygehus)væsen. Se endvidere f.eks. Mikkel Fyhn Christensens interview om NPM med direktør i Region Hovedstaden Hjalte Aaberg 24.11.2018: Den offentlige sektor er ved at kvæle sig selv.

Jamen så er problemerne med NPM vel løst i Ledelseskommissionens rapport fra medio 2018? Desværre nej. Overordnet set anbefales der heri brug af mere af det samme (som ikke virker). Det egentlige problem omkring »faglighed« i ledelsen berøres stort set ikke på en relevant måde; en måde, som kunne bidrage til en løsning.

Hvordan går det da med fagligheden? Sandheden er den triste, at et fagligt engagement i SKAT generelt fører til en situation uden nævneværdig mulighed for advancement for den ansatte. Et advancement forudsætter groft sagt, at man dropper sin faglighed til fordel for deltagelse i de lederkurser, som udbydes af uddannelsesinstitutioner og konsulentfirmaer mv. Jeg husker stadig en bemærkning fra en lederkollega på mellemniveau, som sagde: »Jeg behøver ikke at vide noget om det faglige. Jeg er jo leder.« Det er der, vi er!

Når fagligheden ikke er i orden – så bliver SKATs faglige indsats derefter, både i omfang og i indhold.

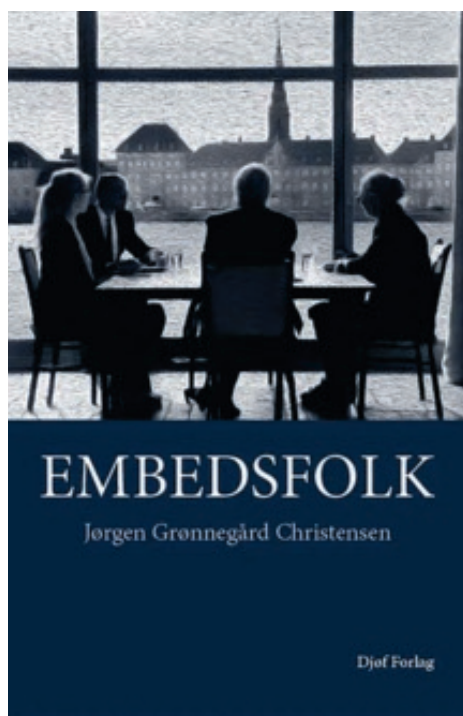
Jeg frygter, hvad der vil ske, når de sidste medarbejdere fra grundstammen fra det i 2005 fusionerede SKAT – de kommunalt uddannede skatterevisorer og de statsligt uddannede fuldmægtige – om »kort tid« går på pension. Skatteministeren m.fl. mener tilsyneladende, at problemet kan klares ved at nyansætte medarbejdere til at udføre det stærkt specialiserede arbejde med told, skat og afgifter mv. Men blandt fagfolk er det en slet skjult hemmelighed, at det fornødne antal veluddannede og kvalificerede fagfolk ikke findes. Og ansætter man medarbejdere med svagere faglige kompetencer, så har NPM-lederne ikke de fornødne faglige kvalifikationer til at forestå en oplæring, for de er jo travlt beskæftiget med at udfolde »ledelse« af ikke faglig art.

Hvad så nu? Tjah – jeg kender ingen fagfolk, som mener, at de syv nye styrelser, som afløste SKAT, vil indebære en forbedring. Man skal jo huske, at SKAT, jf. bogen om *Overmod og afmagt*, blev etableret for at høste såkaldte

»stordriftsfordele«. Og nu skal det så være en god idé at opsplitte SKAT i syv mindre enheder og høste »smådriftsfordele« med deraf følgende merudgifter, manglende helhedssyn, samarbejdsproblemer og forvaltningsretlige udfordringer. Og fagligheden bløder stadig, ikke mindst i dele af ledelseslaget, som ikke synes at være »belastet« af nævneværdig relevant skattefaglig indsigt.

Nå, trøsten er – hvis det er en trøst – at de syv nye styrelser med en naturløvs nødvendighed om »nogen tid« antageligt igen vil blive fusioneret til én organisation, og det vil atter ske under stor opmærksomhed fra skatteministeren m.fl. og ses som et eksempel på god ledelse. Og naturligvis med en god betaling til det/de konsulentfirmaer, som har deltaget i processen og på behændig vis har bidraget til, at hverken »selvsikre embedsmænd eller famlende politikere« har noget ansvar for ulykkerne. Og så er vi jo tilbage til start.

Anders Lützhøft

*Jørgen Grønnegård Christensen:
Embedsfolk. Djøf Forlag, 2024. 218
s., 300,00 kr.*

Jørgen Grønnegård Christensen (herefter JGC) er, som det vil være mange bekendt, professor emeritus ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

JGC har i 2024 udgivet bogen *Embedsfolk*; en titel, som ikke mindst hos »gamle« embedsfolk må vække interesse. For mange undrer sig nok over, hvordan, og hvor godt, embedsmandssystemet fungerer i dag? Og det forklarer JGC på vanlig fremragende vis i sin nye bog, som det vil fremgå af det efterfølgende.

JGC har i øvrigt sammen med professor Peter Bjerre Mortensen skrevet flere bøger af interesse for ikke mindst embedsmænd. Særligt for embedsmænd i Skatteministeriet og Skatteforvaltningens mange styrelser (herefter SKAT) er der grund til at erindre om deres bog *Overmod og af-*

magt – Historien om det nye SKAT (Djøf, 2018, anmeldt af Peter Loft i *Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, hefte 2, 2018, og af nærværende anmelder i nærværende årbog). Her hudfletter Christensen og Mortensen de tanker, der lå bag sammenlægningen af skatte- og afgiftsmyndighederne i 2005 og peger på, at det på ingen måde gik, som de involverede konsulentfirmaer mv. ellers havde stillet politikerne i udsigt.

Og skandalen fortsætter, nu særligt omkring vurdering af fast ejendom. Ingen kan i dag eksempelvis finde ud, hvilken ejendomsvurdering der er gældende, hvornår den næste vurdering kommer, hvilke ejendomsskatter der er indfrosset, hvornår for meget betalte ejendomsskatter bliver tilbagebetalt og til hvem, hvordan grundværdien i visse tilfælde kan overstige ejendomsværdien osv.

Særligt spektakulær var den nylige sag fra 2024, hvor en borger hos SKAT af tekniske årsager står som ejer og betaler af ejendomsskat af en grund, hvor der i øvrigt er 17 andre ejere af delparceller. Her lykkedes det en vicedirektør i SKAT at forklare borgeren, at hun »bare« skulle inddrive de enkelte lods-ejeres andel af den samlede ejendomsskat og indbetale det samlede beløb til SKAT. Den pågældende vicedirektør savnede åbenbart et elementært kendskab til dansk skatteret, idet en manøvre som den beskrevne ville havde udløst skattepligt af de indsamlede beløb hos »hovedejeren«!

Bare den sidstnævnte sag må jo vække en nysgerrighed hos interesserede læsere i almindelighed og unge og gamle embedsmænd i særdeleshed om, hvorvidt embedsværket »i dag har styr på det«? Og man kan næppe se bort fra, at kommende embedsmænd vil/bør overveje, om ansættelse i ministerier og styrelser i dag og fremover indebærer tilfredsstillende arbejdsforhold og karrieremuligheder?

Bogen *Embedsfolk* er inddelt i følgende kapitler: 1. Portræt af et erhverv 2. Hvad laver de? 3. Hvem er de? 4. Hvordan arbejder de? 5. Hvem tjener de? 6. Kan vi stole på dem? 7. Folkestyrets formidlere.

I bogens kapitel 1, Portræt af et erhverv, anfører JGC bl.a., at det er de få folkevalgte politikere, som har et demokratisk mandat til at lovgive, styre og regere. Spørgsmålet er så, om det reelt også er dem, der gør det i praksis?

Allerede antallet på knapt 50.000 embedsmænd i ministeriernes departementer og styrelser lader ane, at det ikke er tilfældet. Det skyldes, som JGC anfører på side 12, at embedsmændene »... i kraft af deres antal, deres specialiserede organisering, deres uddannelse og forretningskendskab har en indsigt, som ministre og regering aldrig kan matche«.

Og hvis det i stedet er embedsmændene og bureaukratiet, som reelt laver

den største del af arbejdet – baseret på stor faglig viden og indsigt – kan vi så stole på, at de ikke til tider i stedet for at fremme samfundets interesser fremmer egne eller måske det pågældende ministeries interesser? Af forskellige årsager antager JGC, at der nok ikke er væsentlige grunde til at antage, at de nævnte risici er til stede.

Men på den anden side peger JGC på, at en modsat rettet risiko kan være, at embedsmændene i kraft af politisk loyalitet og deres lydhørhed over for den siddende minister og regering kan slå over i politisk følgagtighed.

Kapitel 2, Hvad laver de?, omhandler embedsmænd i ministeriernes departementer og styrelser.

JGC skriver på side 37, at fremstillingen for »... at anskueliggøre tingene ...« er bygget op omkring opgavevaretagelsen i Forsvarsministeriet, Indenrigs- og Sundhedsministeriet og i Energi- og Forsyningsministeriet. Og for en gammel embedsmand i SKAT, så er det tydeligt, at Skatteministeriet/SKAT ikke kan sammenlignes med de nævnte ministerier. Det skyldes ikke mindst, at der i SKAT foregår en omfattende sagsbehandling i forhold til borgerne.

Dertil kommer meget væsentligt de helt særlige regler om tavshedspligt, som gælder på det skatte- og afgiftsretlige område. Det var de regler, som i Skattesagskommissionen udløste en vis kritik af daværende departementschef Peter Loft i relation til behandlingen af »Helle Thornings skattesag«. Som gamle chefer vil vide, så er samspillet mellem tavshedspligt og ledelsespligt et minefyldt farvand på skatte- og afgiftsområdet.

Pga. de særlige regler om tavshedspligt, så skal en læser med hidtidig eller nuværende arbejde særligt i SKAT således indstille sig på, at bogen er uden den store direkte relevans for det daglige arbejde i SKAT. Medarbejdere i selve Skatteministeriet vil derimod sikkert kunne nikke genkendende til de rejste problemstillinger. Og de rejste problemstillinger er under alle omstændigheder af generel interesse.

Ellers er tyngden i kapitel 2 en beskrivelse af, at nutidens embedsfolk i høj grad er beskæftiget med at lave politik. Og her kunne man have ønsket sig, at JGC i videre omfang havde beskæftiget sig med forholdet mellem den lovgivende magt, den udøvende magt og den dømmende magt, således som de i 1700-tallet blev beskrevet af Montesquieu. I dag findes disse regler i Grundlovens § 3.

Ifølge Montesquieu er magtens tredeling et fundament under demokratiet. Den lovgivende magt (Folketinget) vedtager lovene, som så føres ud i livet af den udøvende magt (på det statslige område forstået som ministerier

og styrelser mv), hvis afgørelser kan indbringes for den dømmende magt (domstolene).

Da ministerier og – i et vist omfang – styrelser nu ifølge JGC i høj grad arbejder med »politik« og udformer lovene til vedtagelse i Folketinget, hvordan kan de selv samme ministerier og særligt styrelser så agere som den udøvende magt? Reelt betyder det efter min opfattelse, at den udøvende magt i videre omfang ikke kan fungere som en sådan på troværdig vis. For der er jo ingen grund til at tro, at ministerier og styrelser vil gribe ind over for lovgivning og politiske tanker, som de selv har udformet!

I kapitel 3, Hvem er de?, funderer JGC over det faktum, at kvinder siden årtusindskiftet i videre omfang befolker ministerier mv., og ikke mindst chefterne. Og hvem får så chefterne?

Ja, ifølge JGC er udviklingen gået fra, at »... hvert ministerium har sin egen personale- og forfremmelsespolitik til en personalepolitik, hvor medarbejdere er mere mobile, og hvor en ministeriel elite af embedsfolk, som har startet karrieren i Finansministeriet og Justitsministeriet, har gode odds i konkurrencen om de højeste poster i andre ministerier.«

Denne udvikling indebærer efter min opfattelse, at mange chefer kun har en ringe faglig viden om, hvad deres »kontor« beskæftiger sig med, jævnfør f.eks. ovenstående eksempel om ejendomsskat i relation til indkomstskat.

Hvad værre er, så vil unge embedsfolk i f.eks. styrelser som SKAT skulle fundere over, hvordan de – om ønsket – opnår en chefstilling? Svaret er her desværre, at de bør forlade den faglige linje, og i stedet tage efteruddannelse i »ledelse«. Og det lover jo ikke godt for den faglige sagsbehandling i fremtiden.

I kapitel 4, Hvordan arbejder de?, beskriver JGC, at dagens embedsmænd arbejder som »demokratiets mellemmand eller -kvinder«.

Når JGC nævner mellemmand som både »mænd og kvinder«, skyldes det, at JGC – som så mange andre – har følt sig forpligtet til at nævne det selvfølgeligelige, at såvel mænd som kvinder bestrider stillinger i den offentlige forvaltning. Også her har den politiske korrekthed i sprogbrugen (desværre) vundet indpas.

Men ellers indebærer rollen som mellemmand ifølge JGC, at embedsmændene hjælper politikerne med at finde løsninger på nuværende eller kommende problemer.

Ved læsning af kapitel 4 sidder man igen tilbage med det nærmest ubesvarede spørgsmål om, hvor den udøvende magt er blevet af? For hvis em-

bedsmændene arbejder så tæt sammen med politikerne omkring udformning af lovgivning mv., så er den udøvende magt reelt sat ud af spillet.

I kapitel 5, *Hvem tjener de?*, kommer JGC lidt tættere på den ovenfor angivne problemstilling om, hvorvidt Den Udøvende Myndighed i dag reelt er sat ud af kraft, eller med andre ord om den af jurister velkendte tredeling af magten i dag reelt er sat ud af kraft?

Der er selvsagt ingen tvivl om, at embedsmændene i ministerierne tjener ministeren. Men JGC bemærker med rette, at styrelsescheferne ikke refererer til ministeren, men til ministeriets departement.

Og så alligevel. JGC anfører på side 140, at »Ministerstyret indebærer imidlertid, at ministeren som udgangspunkt også er ansvarlig for styrelsernes virksomhed, og at ministeren kan sætte den politiske kurs for den.« Og gør han ikke det, så må man antage, at den pågældende styrelseschef selv er i stand til at vurdere, hvordan han og hans styrelse bedst kan bidrage til at understøtte ministeren.

Jeg erindrer selv, hvordan det var at komme fra en kommunal skatteforvaltning, hvor vi styrede efter lovens ord, og reelt var ganske ligeglade med, om vores administration understøttede den til en hver tid siddende minister, eller borgmester, for den sags skyld.

Fra tid til anden blev vi i Københavns Skattevæsen rådspurgt fra rådhuset om den rette forståelse af gældende skatteret i relation til kommunal aktivitet og enkelte kommunale politikeres ageren mv. Jeg erindrer ikke, at vi på noget tidspunkt afgav svar, som var baseret på andet end gældende lovgivning og praksis. Men måske har vi i kraft af kommunens og skatteforvaltningens størrelse været begunstiget med en frihedsgrad, som man i mindre kommuner ikke helt besad.

I kapitel 5, *Hvem tjener de?*, behandler JGC spørgsmålet om betydningen af en klar »mission« for, hvad den pågældende styrelse er sat i verden for at udrette. Det siger sig selv, at eksistensen af en klar mission understøtter en styrelses mulighed for at agere uden hele tiden at skulle skele til, om styrelsen i det daglige arbejde understøtter den til enhver tid siddende minister.

JGC omtaler på side 152 særligt SKATs i dag syv styrelser i relation til en klar mission. JGC rejser i den forbindelse spørgsmål om, hvorvidt disse styrelser siden deres skabelse i 2017 har været i stand til at udvikle en stærk og effektiv myndighedsmission? Ligeledes bemærker JGC, at reorganisering af skatteforvaltningen i 2005 »... aldrig oplevede succes...«, ligesom han samme sted er tvivlende overfor, om skatteforvaltningen »... nogensinde

fik skabt en stærk mission, sådan som især den gamle told- og afgiftsforvaltning havde det.»

I kapitel 6, Kan vi stole på dem?, rejses spørgsmålet om, hvorvidt »borgerne og virksomhederne kan stole på dagens embedsmænd? Fokus er altså ikke her på ministeren.»

For en gammel embedsmand som nærværende anmelder gør det næsten ondt, at spørgsmålet overhovedet (kan) stilles, for svaret burde være en selvfølge.

Ved min ansættelse i Københavns Skattevæsen forklarede direktøren mig, at vi i forvaltningen var til for borgerens skyld. Den primære opgave var på høflig vis at ekspedere borgerne med skattekort, selvangivelser og skatteopkrævning mv. Når det var gjort, så kunne vi anvende den resterende tid til kontrol af de borgere, som ikke var efterrettelige.

Den tid er åbenbart forbi, idet JGC på side 25 – som et svar på det rejste spørgsmål – anfører, at »Indtrykket er umiddelbart mistrøstigt«. Ligeledes anføres om embedsmændene, at »Problemet er bare, at det bringer deres omdømme som troværdighedens repræsentanter på niveau med journalister og brugtvognsforhandlere ...«.

Når det så er sagt, så er det, efter samtaler med borgere og deres repræsentanter i form af revisorer og advokater, mit indtryk, at det står ganske godt til i relation til – i alle tilfælde – Skattestyrelsen. Jeg hører ofte, at borgerne mv. fra nævnte styrelse oplever at blive mødt med venlighed og hjælpsomhed. Hvorvidt det også gælder i relation til de øvrige styrelser i SKAT har jeg ingen viden om.

I det afsluttende kapitel 7, Folkestyrets formidlere, leverer JGC sit bidrag til, »... hvordan en alt i alt velfungerende centraladministration kan fungere endnu bedre.«

Der er ros til ministeriernes embedsfolk, om hvem det på side 200 hedder, at »... ministeriernes embedsfolk træder ind som folkestyrets formidlere.«, når regeringen og Folketinget har brug for hjælp til at honorere de krav, som »... den tætte regulering og kraftige stigning i ændringstakten« giver anledning til. I relation hertil anføres: »Statens skatteadministration forbliver et skræmmende eksempel«!

I relation til mine ovenstående betragtninger om det beklagelige nutidige fravær af den udøvende magt anfører JGC på side 203, at »Gamle forestillinger om en fase, hvor politikken bliver til, og en efterfølgende fase, hvor den bliver forvaltet, savner nutidig gyldighed. Politikken strækker sig langt

ind på forvaltningens domæne«. Denne tanke er nævnt indledningsvis på side 25, men strammes op på side 203

Afslutningsvis mener JGC, at samspillet mellem politikere og embedsmænd er i god balance, omend der kan være tvivl om, hvorvidt de trufne beslutninger sker på et tilstrækkeligt oplyst grundlag. Hidtil sikrede man fagligheden gennem lovforberedende udvalg, men den slags bruges ikke mere. Spørgsmålet er så nu, om ministeriernes embedsmænd burde træde i karakter som (side 208) »... faglighedens vogtere og garantier«. Sammesteds anføres, »... værd at gennemtænke, om den rette balance er fundet mellem styrelsernes specialister, deres egne generalister og departementernes generalister. Nøjagtigt det samme gælder balancen mellem fagministeriernes ressortkyndige og Finansministeriets og Statsministeriets administrative generalister.«

Endelig funderer JGC over, om der fremover bør etableres en slags Råd som f.eks. Klimarådet og Det Økonomiske Råd, som på de tunge områder skal følge den faglige udvikling på et givet område. JGC antager, at det kunne bidrage til at styrke information og faglighed hos de involverede parter som Folketinget, offentligheden og ministerierne.

Konkluderende efter læsningen af bogen sidder man tilbage med en klar fornemmelse af, at JGC leverer en præcis og højst interessant beskrivelse af de arbejdsvilkår, som er gældende for nutidens embedsmænd. Det er ligeledes klart, at udviklingen er gået uhyggelig hurtigt på området siden starten af dette århundrede.

Man sidder samtidigt tilbage med en følelse af, at udviklingen på mange områder er gået i en uheldig retning. En sådan tanke understøttes eksempelvis af tidligere og mangeårig skatteminister Karsten Lauritzen, som i 2023 på forlaget 28B har udgivet bogen *Lad det gå langsomt – Et opgør med en usund politisk kultur*.

Hvis JGC har ret i, at de tider, hvor politikken blev til i en fase, mens den blev forvaltet i en efterfølgende fase, er forbi, så står vi efter min opfattelse overfor mulige krænkelse af borgernes fundamentale garantier for retssikkerhed i forvaltningen. Bare reglerne om habilitet vil være udfordret, såfremt et ministerium har bidraget med også politisk funderede tanker i ny lovgivning. For reglerne om habilitet vil jo være udfordrede, når selvsamme ministerium og dets styrelse efterfølgende skal behandle indsigelser mod den nævnte lovgivnings rækkevidde.

Særligt på SKATs område sidder man tilbage med en følelse af at være blevet klogere på, hvorfor det på mange områder går så galt i SKAT. JGC

påpeger eksempelvis, at cheferne typisk har rod i andre ministerier og i en generel lederuddannelse på tværs af ministerierne. Cheferne i SKAT mangler derved, efter min mening, basal viden om gældende skatte- og afgiftsret, jf. mit ovenstående skrækeksempel på området for ejendomsskat.

På medarbejdersiden forlyder det, at der i SKAT – og måske særligt i de mere »udfordrede« styrelser – opleves en øget gennemstrømning af nye medarbejdere.

Jeg frygter desuden, at tingenes tilstand fremover vil gøre det vanskeligere at rekruttere medarbejdere til ministerier og styrelser. I givet fald vil det kunne svække opretholdelsen af en stabil og fagligt stærk administration baseret på et solidt og mangeårigt kendskab til gældende ret på det konkrete område. I værste fald kastes medarbejderne ud i opgaveløsningen uden at have den fornødne oplæring.

Skåret ind til benet, så er problemet, at generalister i form af særligt personer med uddannelse som cand.scient.pol. i dag i betydeligt omfang i en slags broderskab indtager lederstillingerne i den offentlige administration.

Så – vi må tilbage til en strikte administration, som respekterer opdelingen i Grundlovens § 3 af den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt og som er funderet på faglighed.

I modsat fald forvitres retssikkerheden til skade for borgerne.

Anders Lützhøft

NOTER

- [1] Den opmærksomme, og trofaste, læser vil bemærke, at vi i *Zise – Told- og Skattemæssig Tidsskrift*, hefte 2, 2018, s. 97-101, bragte Peter Lofts anmeldelse af *Overmod og afmagt*. Når vi nu tillige bringer Anders Lützhøfts anmeldelse af samme værk, skyldes det at Lützhøft tillige behandler andre temaer end de der blev behandlet i Lofts glimrende anmeldelse. I herværende anmeldelse behandles tillige historien set fra

et kommunalt synspunkt, og ikke mindst fremsættes en kritik af New Public Management og en redegørelse for konsekvensen af ufaglige ledere. Endelig påpeges, at udviklingen siden 2018 viser, at problemerne endnu og bestemt ikke er løst. Denne nye anmeldelse supplerer således anmeldelsen fra 2018, og perspektiverer problemernes permanens, udvikling og aktualitet. (Red.).

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion

ORDINÆR GENERALFORSAMLING I TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB 2024

Told- og Skattehistorisk Selskab afholdt ordinær generalforsamling torsdag den 18. april 2024 kl. 15.30, i Skattestyrelsen, Copenhagen Towers, Hanne-manns Allé 25, 2300 København S, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1. januar – 31. december 2023
3. Regnskab 1. januar – 31. december 2023
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. Formand
 - b. 3 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. en revisorsuppleant
5. Fastsættelse af kontingent for 2025
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Formanden bød de fremmødte velkommen. Herefter foreslog formanden kontorchef Niels Anker Jørgensen som dirigent.

AD PUNKT 1 – VALG AF DIRIGENT

Kontorchef Niels Anker Jørgensen blev valgt som dirigent.

Dirigenten konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet.

AD PUNKT 2 – BERETNING OM VIRKSOMHEDEN 1. JANUAR – 31. DECEMBER 2023 MEDLEMSTAL

Ved udgangen af 2023 havde selskabet 396 enkeltpersoner og 7 institutioner/foreninger som medlemmer samt 10 biblioteker, der abonnerede på *Zise*, i

alt 413, der modtog *Zise* 2023. Et fald på 20 medlemmer, som dækker over dødsfald, at nogle har meldt sig ud eller ikke har betalt kontingent, men også over, at det trods alt er lykkedes at tiltrække nogle få nye medlemmer. Mulighederne for at hverve nye medlemmer inden for Skatteforvaltningen er nok begrænset, specielt da Skatteforvaltningens ledelses interesse for selskabets virke er meget begrænset, udover at den store medarbejderudskiftning gør, at forvaltningens ansatte knapt nok når at få et forhold til baggrunden for den institution, de er ansat i.

KONTINGENTET

Kontingentet har siden 1. januar 2018 været 120 kr. årligt for enkeltpersoner og 500 kr. for institutioner og virksomheder. Dette er et meget lavt kontingent, omkostningerne ved publiceringen og udsendelse af *Zise* taget i betragtning, idet kontingentet ikke længere dækker produktion og udsendelse af en årgang. Bestyrelsen har dog besluttet at fastholde kontingentet.

Anmodningen om kontingentindbetaling for 2024 vil af kassereren blive fremsendt per email umiddelbart efter sommerferien og ikke som normalt med et »*Zise -Nyhedsbrev*«. Heldigvis har kassereren mailadresser på størstedelen af medlemmerne, specielt da laveste portosats for breve er blevet umådelig høj.

ZISE - STATUS

Zise 2023, der igen var tilbage på sit normale omfang, blev udsendt december 2023, mens *Zise* 2024 er planlagt til at udkomme i begyndelsen af december 2024. Omfanget af *Zise* har været drøftet i bestyrelsen, idet *Zise* som årbog har varieret fra 182 sider i 2019 til 438 sider i 2022, hvor bestyrelsen har besluttet, bl.a. af økonomiske og forsendelsesmæssige årsager, at omfanget af *Zise* som hovedregel skal ligge på maksimalt 200-250 sider.

Zise 2024 vil bl.a. indeholde følgende artikler:

Mogens Jensen har igen leveret en artikel fra sundtoldens Helsingør. Denne gang omhandlende »De skotske vogtere af de danske kongers guldbjerg«, hvor vogterne er Sander Leyll og hans søn Frederik og nevøen David (Hansen) – og guldbjerget er Øresundstolden.

Jan Willem Veluwenkamp, Groningen University, har leveret en artikel på engelsk om Soundtoll Registers Online (STRO), som beskriver dette nederlandske digitaliseringsprojekt og anvendelsen af STRO.

Forskningsleder Hans Schultz Hansen, Rigsarkivet i Aabenraa har via kriminalpolitiets akter fundet frem til flere detaljer om drabet på de tre

grænsegendarmer i Padborg den 9. april 1940, hvor vi kommer tættere på de ulykkelige drab end hidtil.

Finn Lautrup arbejder på en artikel om »Grænsegendarmeriet 1839-1969 – i krig og fred«, som er en fortælling fra oprettelsen i 1839, gennem de slesvigske krige og 2. verdenskrig, frem til nedlæggelsen af korpset i 1969. Endvidere de mindesmærker som fulgte i korpsets fodspor. Fortællingen indeholder en række unikke øjenvidneberetninger.

Via Bent Madsen har redaktionen modtaget erindringer af Ole Porsbo, der startede som Kommuneassistentelev ved Møn Kommune i 1968 og sluttede i Ankesøjlen i 2012.

Anders Müller har skrevet sine erindringer om sit arbejde i told- og skatteforvaltningen, hvor fokus er på »Vurdering og beskatning af fast ejendom«.

Anders Lützhøft skriver sammen med Leif Norman Jeppesen og Henrik Gam på en artikel om den kommunale ligningsvejlednings historie.

Sædvanen tro vil bestyrelsen igen i år opfordre såvel historikere som toldere og skattefolk til at bidrage til *Zise*, så *Zise* som årbog fortsat kan være spændende læsning. Derfor især toldere og skattefolk – få nu skrevet jeres erindringer og gerne til *Zise*! Vær med til at bevare erindringen om toldvæsenet og skattevæsenet før det blev til Skatteforvaltningen.

Zise Nyhedsbrev 2024 udsendes formentlig ikke i år, idet generalforsamlingsindkaldelsen er udsendt forinden og der ikke umiddelbart er stof til nyhedsbrevet udover kontingentopkrævningen, som vil kunne udsendes separat. Dog vil der måske være stof omkring »Told- og Skattehistorisk Opslagsværk«, når dette værk publiceres udover publicerede anmeldelser af *Zise* og bogen om *Toldkamrene på Fyn, Langeland og Årø*.

THE SOUND TOLL AT ELSINORE

Tolden i Sundet, på engelsk *The Sound Toll at Elsinore*, der blev publiceret i 2017 i samarbejde Museum Tusculanum, blev der solgt 5 eksemplarer af i 2023.

FREMANG, KRISE OG STILSTAND – DE DANSKE BYERS HISTORIE 1536-1720

Ole Degns bog *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720*, der udkom i 2018, og som Museum Tusculanum har i kommission, er der ikke solgt et eneste eksemplar af i 2023.

TOLDVÆSENETS BYGNINGSHISTORIE

Toldkamrene på Fyn, Langeland og Ærø udkom i begyndelsen af maj 2023. Salget af denne flotte og spændende bog har desværre været begrænset, i 2023 i alt 72 eksemplarer, måske fordi de medlemmer, der har gjort tjeneste i disse smukke bygninger, hvis historie man får i dette værk udover en række flotte og spændende fotografier, desværre er døde, da samtlige toldkamre, bortset fra Odense og Svendborg, blev nedlagt som toldkamre i forbindelse med oprettelsen af distriktstoldkamrene i 1968, men hvor nogle dog fortsatte som toldkontroller frem til Danmarks indtræden i EF 1. januar 1973.

Bestyrelsen forventer ikke umiddelbart, at det vil være muligt at publicere yderligere bind i serien om *Toldvæsenets bygningshistorie*, da det hidtil ikke er lykkedes at få stillet projekter op i de øvrige landsdele, idet det lokalt ikke har været muligt at finde samarbejdspartnere eller forfattere. Dog ser det ud til, at det måske vil være muligt at udgive et bind om de vendsysselske toldkamre, hvor *Zises* redaktør, Henrik Gjøde Nielsen, har de fornødne kontakter, men det vil tiden vise.

Sekretæren har i forbindelse med »Historiske dage 2024« i Øksnehallen taget kontakt til Museum Sønderjylland, Rigsarkivet Aabenraa og Historie Haderslev samt Historisk Samfund for Sønderjylland for at undersøge mulighederne for at få etableret et samarbejde om udforskningen af toldvæsenets bygningshistorie i Sønderjylland.

TOLD- OG SKATTEHISTORISK LEKSIKON

Claus Rafner har nu afsluttet sin kritiske gennemgang af sit meget omfattende manuskript til »Dansk Told- og Skattehistorisk Leksikon«, som dækker told, skatter og afgifter mv. fra tidernes morgen og frem til Danmarks optagelse i EF per 1. januar 1973. Leksikonet dækker således principielt alene tiden frem til Danmarks indtræden i EF, hvor begrebsapparatet og lovgivningen ændredes væsentligt, men forfatteren har dog i stort omfang trukket linjer frem til i dag. Leksikonet vil således blive et væsentligt supplement til Dansk Toldhistorie og Dansk Skattehistorie, og dermed af stor interesse for forskere og historisk interesserede, men også et redskab for nutidige toldere og skattefolk og andre som revisorer og advokater samt politikere m.fl., der har behov for at se tilbage på forudsætningerne for de nutidige told- og skatteforhold.

Ingen havde forestillet sig et værk af dette omfang, omkring 800 sider, da vi i 2011 indgik aftalen med Claus Rafner. Af referatet fra generalforsamlingen 2011 fremgår, at »Manuskriptet til dette told- og skattehistoriske opslagsværk

forventes at foreligge efteråret 2012«, hvilket jo var meget optimistisk. Vi er Claus Rafner stor tak skyldig, at han har lagt så megen tid og arbejde i dette projekt, men også at hans familie har kunnet leve med dette projekt i så mange år, hvor Claus utrætteligt med sin store grundighed har arbejdet på at fuldføre projektet.

Der er for indeværende modtaget tilsagn fra »Fondet af 1844« om 25.000 kr. i støtte til publiceringen af leksikonet. Selskabet har selv foreløbigt af egne midler afsat 30.000 kr. i tilskud til publiceringen. Sekretæren vil søge om yderligere støtte hos andre fonde, idet bestyrelsen er af den opfattelse, at salget af bogen vil være begrænset. Der er indgået aftale med grafikeren Carl-H.K. Zakrisson om at tilrettelægge bogen, som selskabet forhåbentlig vil kunne præsentere efteråret 2024. [Udkommer tidligst foråret 2025].

C. F. HOLMS BOG »BIDRAG TIL SUNDTOLDENS HISTORIE

Der er intet nyt om C.F. Holms bog »Bidrag til Sundtoldens Historie«, da det ikke er lykkedes at komme i kontakt med forfatteren inden generalforsamlingen.

KOMMENTARER FRA DELTAGERNE I GENERALFORSAMLINGEN

Anders Müller oplyste, at hans artikel ikke alene omhandler ejendomsvurdering, men også skattepolitik, hvor grundskylden er enestående på verdensplan. Det oplystes endvidere, at der til efteråret vil blive afholdt en international konference om property tax.

Der fremkom i denne forbindelse forslag til forfattere til erindringsartikler i *Zise*, mens en af de tilstedeværende, Lars J.K. Eriksen, stillede i udsigt, at han ville overveje at skrive sine erindringer.

Et medlem efterlyste links på www.zise.dk til tilsvarende told- og/eller skattemhistoriske foreninger. Sekretæren oplyste, at der på www.zise.dk findes links til en række toldmuseer i Europa, men ingen til foreninger som Told- og Skattemhistorisk Selskab. Sekretæren vil foranledige, at der bliver indlagt et link til det svenske »Tullens historiska förening«, hvis link er: <https://tullhistoria.se>.

Et medlem opfordrede selskabet til at gøre et fremstød over for deltagerne i henholdsvis Seniorforeningen, Told & Skats generalforsamling samt de seniorsammenkomster, som Seniorforeningen afholder den 2. oktober 2024 forskellige steder i landet, hvilket formanden tog til efterretning.

Beretningen blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 3 - REGNSKAB 1. JANUAR - 31. DECEMBER 2023

Chefkonsulent Anders Bech Christensen aflagde regnskabet for perioden 1. januar 2023 - 31. december 2023 og kommenterede de enkelte punkter i regnskabet.

Det konstateredes, at revisorerne har godkendt og underskrevet regnskabet.

Regnskabet blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 4 - VALG AF BESTYRELSESMEDLEMMER MV.

Sekretæren redegjorde for bestyrelsesvalgene.

På valg var:

a. Formand

På valg var Preben Buchholtz. Formanden blev genvalgt.

b. 3 bestyrelsesmedlemmer

På valg var Gunnar Jakobsen og Henrik Fode. Derudover var der en ledig bestyrelsespost. Næstformanden Henrik Fode havde i forbindelse med sidste års generalforsamling meddelt, at han ikke genopstiller, men det var lykkedes bestyrelsen at overtale Henrik Fode til at fortsætte mindst et år mere, så vi i 2025 kan markere, at Henrik Fode har været medlem af bestyrelsen siden 2000 og været selskabets næstformand lige så længe. Derudover foreslår bestyrelsen specialkonsulent Helle Dahl Pedersen som nyt bestyrelsesmedlem.

Forslaget blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

c. 2 bestyrelsessuppleanter

Formanden for Dansk Told- og Skatteforbund Jørn Rise og specialkonsulent Alice Dybdahl blev genvalgt som bestyrelsessuppleanter.

d. 2 revisorer

Chefkonsulent Keld Boysen og chefkonsulent Niels B. Legaard blev genvalgt som revisorer.

e. En revisorsuppleant

Fagkonsulent Lars Kryger Nielsen blev genvalgt som revisorsuppleant.

AD PUNKT 5 - FASTSÆTTELSE AF KONTINGENT FOR 2025

Kontingentet for 2025 blev foreslået fastsat uændret, hvilket blev enstemmigt vedtaget.

AD PUNKT 6 - INDKOMNE FORSLAG

Der var ikke modtaget forslag fra medlemmerne.

AD PUNKT 7 - EVENTUELT

Der var intet til dette punkt.

Godkendt af dirigenten 24. april 2024.

Niels Anker Jørgensen

BESTYRELSEN

Bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab består af:

Underdirektør Preben Buchholtz Hansen, formand, København.

Mag.art. Henrik Fode, næstformand, Aarhus.

Specialkonsulent Gunnar Jakobsen, sekretær, Birkerød.

Chefkonsulent Anders Bech Christensen, kasserer, København.

Direktør, forskningschef, ph.d. Henrik Gjøde Nielsen, redaktør, Frederikshavn.

Specialkonsulent Helle Dahl Pedersen, bestyrelsesmedlem, Taastrup.

MEDLEMSKAB

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, chefkonsulent Anders Bech Christensen, Skattestyrelsen, Copenhagen Towers 1, Hannemanns Allé 25, 2300 København S eller på www.zise.dk.

Kontingentet andrager om året 120 kr. for enkeltmedlemmer, 1.000 kr. for institutioner og firmaer, og biblioteker kan tegne abonnement for 120 kr.

PERSONDATAPOLITIK

Efter databeskyttelsesforordningen skal Told- og Skattehistorisk Selskab have en persondatapolitik, der beskytter medlemmer mod uretmæssig brug af oplysninger om dem. Selskabet indhenter og behandler kun almindelige personoplysninger (såsom navn, adresse, e-mail mv.), som er nødvendige for at kunne sende årbogen, anden medlemsinformation og kontingentoplysninger til medlemmerne. Selskabet behandler ikke personfølsomme

oplysninger (såsom personnummer mv.) om medlemmerne. Se hele persondatapolitikken på www.zise.dk.

NYHEDSMAIL 2025

Der udsendes i løbet af sommeren 2025 En nyhedsmail til medlemmerne. Nyhedsmailen vil bl.a. indeholde oplysninger om indbetaling af kontingent for 2025.

BIDRAG TIL ZISE - TOLD- OG SKATTEHISTORISK ÅRBOG

Bestyrelse og redaktion opfordrer såvel medlemmer af Told- og Skattehistorisk Selskab som andre told- og skattehistorisk interesserede til at indsende bidrag til *Zise - Told- og skattehistorisk årbog*. Det gælder såvel erindringsartikler som historiske artikler og afhandlinger. Et særkende ved *Zise* er, at årbogens læsere for en dels vedkommende også er bidragsydere eller potentielle bidragsydere til årbogen. Dette særkende ønsker bestyrelse og redaktion at fastholde. Historiske artikler og afhandlinger underkastes som hovedregel peer review, dvs. fagfællebedømmelse.

MEDVIRKENDE VED ZISE - TOLD- OG SKATTEHISTORISK ÅRBOG 2024

Jens Bruhn, R, født 1948, tidligere overlærer ved Nærum Skole, museums-pædagog ved Søllerød og Rudersdal Museer, forfatter.

Hans Schultz Hansen, født 1960, dr.phil., adj. Professor, forskningsleder, Rigsarkivet Abenraa.

Mogens Jensen, født 1943, dr.theol., provst emeritus, Grindsted.

Finn Lautrup, født 1950, etatsuddannet i Toldvæsenet, fhv. regionschef i Told-Skat Sydjylland og sekretær for 4. maj komitéen i Sønderborg.

Anders Lützhøft, født 1951, cand.jur., fhv. vicedirektør ved Københavns Skattevæsen og SKAT, ekstern lektor i skatteret på CBS.

Anders Müller, født 1944, cand.polit., ansat i SKAT, pensioneret 2009.

Henrik Gjøde Nielsen, født 1960, cand.phil., Ph.d., direktør, forskningschef, Nordjyllands Kystmuseum, Frederikshavn.

Svend Paludan-Müller, født 1943, uddannet jurist, advokat.

Ole Porsbo, født 1950, ekspeditionssekretær ved det kommunale skattevæsen, fra 2005 specialkonsulent i SKAT, pensioneret 2012.

Werner Scheltjens, født 1978, Ph.d., professor i digital historie ved Bamberg Universitet, Tyskland.

Jan Willem Veluwenkamp, født 1951, Ph.d., lektor i tidlig moderne historie ved Groningen Universitet, Nederlandene, pensioneret 2017.

Siem van der Woude, født 1953, MA, leder af publikumsservice ved Tresoor, Det Frisiske Historiske og Litterære Center i Leeuwarden, Nederlandene, pensioneret 2020.

BØGER OG PUBLIKATIONER FRA TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Told- og Skattehistorisk Selskab har 1978-2018 udgivet tidsskriftet *Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*.

Fra 2019 udgiver selskabet *Zise – Told- og skattehistorisk årbog*.

Desuden er 2020-2023 udgivet *Zise – Told- og Skattehistorisk Nyhedsbrev*.

Af særpublikationer er hidtil udsendt eller haves i kommission:

Den gamle grænse – set på postkort af Jens Bruhn, 1978. Udsolgt.

Toldboder – set på grafiske blade af Jens Bruhn, 1979. Udsolgt.

Kongeaalen eller Den gamle Grænse af P. Eliassen, (1925-26), 1980. Udsolgt.

Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere af Jens Jensen med en efterskrift af Lars Bjørneboe, (1938), 1981. Udsolgt.

Fra Sise til Moms. Træk af det bornholmske toldvæsenes historie af Bodil Tornehave, 1981. I kommission.

Dansk Toldhistorisk Bibliografi – 1982 af Tove Wihlborg Andersen og Gunnar Jakobsen, 1982. Udsolgt.

Krydstoldvæsenet – Det sejlene toldvæsen 1824-1904 af Robert Svalgaard, udgivet ved Holger Munchaus Petersen, 1983. Udsolgt.

Dansk toldhistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-V af Mikael Venge, Henrik Becker-Christensen, Henrik Fode, Anders Monrad Møller, Paul Gersmann, Alf Therkildsen og O. Tobiesen Meyer, 1987-1990.

Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672-1917 af Poul Erik Olsen, 1988.

Odense toldkammers historie 1632-1988 af Otto Madsen og Anders Monrad Møller, 1989.

En tolders erindringer – 54 år i toldvæsenets tjeneste af Henry G. Petersen, 1989.

En tolders liv af Knud Bro, 1989.

Fra toldkammer til speditionsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie af Lars Bjørn Madsen, 1990. I kommission.

Det gamle Aalborghus – Told og skatter på Christian II's tid af Mikael Venge, 1991.

Helsingør Toldkammer af Lars Bjørn Madsen, 1991.

Uniformer i toldvæsen og grænsegendarmeri af Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen, 1994.

Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne af Ole Degn, 1994.

Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund af Anders Monrad Møller, 1994. I kommission.

Grænsen i 75 år, 1995. Udsolgt.

Tolder 1942-1993 af Vagn H. Vinje, 1995.

Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat af Karen Hjorth, 1998.

Set gennem mine briller af Peter Søndergaard, 2000.

Dansk skattehistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-VI af Mikael Venge, Leon Jespersen, Claus Rafner, Anders Monrad Møller og Hans Chr. Johansen, 2002-2008.

I hundrede ord. Bladvirksomheden 1903-2003 af Ole Østergaard Pedersen, 2003. I kommission.

Tolden i Sundet. Toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857 redigeret af Ole Degn, 2010.

Vi agter... fra torskegilder til klageportal af Henrik Fode og Laust Grove Vejstrup, 2011. I kommission.

De københavnske Toldassistenter's Begravelseskasse redigeret af Gunnar Jakobsen, 2012. I kommission.

Toldbygninger på Bornholm af Mogens Lau, 2016.

The Sound Toll at Elsinore. Politics, shipping and the collection of duties 1429-1857 edited by Ole Degn, 2017.

Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720 af Ole Degn, 2018.

Toldkamrene på Fyn, Langeland og Ærø redigeret af Gunnar Jakobsen, 2023. Bøgerne kan købes på www.zise.dk, så længe lager haves.

VEDTÆGTER FOR TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Navn

§ 1 Selskabets navn er »Told- og Skattehistorisk Selskab«. Dets hjemsted er København.

Formål

§ 2 Selskabets formål er at skabe interesse for told-, skatte- og afgiftshistorie samt for det danske toldvæsens og det danske skattevæsens historie, fx ved afholdelse af foredrag, udsendelse af forskellige publikationer samt udgivelse af årbogen »Zise – Told- og skattehistorisk årbog«.

Selskabet samarbejder i videst muligt omfang med andre selskaber og foreninger, der indenfor de nævnte områder har beslægtede formål.

Medlemmer

§ 3 Som medlem af selskabet kan optages såvel enkeltpersoner som institutioner, foreninger og andre juridiske personer.

Udmeldelse

§ 4 Udmeldelse kan kun ske skriftligt med mindst 4 ugers varsel til udgangen af et regnskabsår.

Regnskabsår

§ 5 Selskabets regnskabsår er 1 januar til 31 december. Regnskabet skal revideres af 2 revisorer, der udpeges på den ordinære generalforsamling.

Kontingent

§ 6 Kontingentet såvel for enkeltpersoner som for institutioner m.fl. fastsættes på den årlige ordinære generalforsamling.

Bestyrelse

§ 7 Selskabets bestyrelse består foruden af formand og redaktør af 4 medlemmer, der vælges på den ordinære generalforsamling for 2 år ad gangen, således at formanden og 2 bestyrelsesmedlemmer vælges på et års ordinære generalforsamling, redaktør og 2 bestyrelsesmedlemmer på det følgende års generalforsamling. Genvalg kan finde sted. I bestyrelsen skal være mindst 3 personer med told- eller skattemæssig baggrund og så vidt muligt en universitetsuddannet historiker.

§ 8 Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med næstformand, sekretær og kasserer. Formanden indkalder til bestyrelsesmøde, når der er sager til behandling, eller når et af bestyrelsesmedlemmerne begærer det med anførsel af dagsorden.

Bestyrelsen er beslutningsdygtig, når flere end halvdelen af dens medlemmer er til stede eller skriftligt har afgivet deres votum over dagsordenen for mødet.

Beslutninger tages ved simpel stemmeflerhed. I tilfælde af stemmelighed er formandens stemme afgørende.

Sekretæren fører en protokol over bestyrelsens forhandlinger.

Generalforsamling

§ 9 Selskabets højeste myndighed er generalforsamlingen. Den indkaldes med mindst 14 dages varsel ved meddelelse til selskabets medlemmer. Indkaldelsen til generalforsamlingen kan ske enten direkte til selskabets medlemmer pr. brev, email eller via selskabets website: www.zise.dk. Den ordinære generalforsamling afholdes hvert år i april eller maj med følgende dagsorden:

1. valg af dirigent
2. beretning
3. regnskab
4. valg af
 - a. formand, jf. § 7
 - b. redaktør, jf. § 7
 - c. bestyrelsesmedlemmer, jf. § 7
 - d. to bestyrelsessuppleanter
 - e. to revisorer
 - f. en revisorsuppleant
5. fastsættelse af kontingent
6. indkomne forslag
7. eventuelt

Forslag fra medlemmerne, der tilsigter en generalforsamlingsbeslutning, skal være sekretæren i hænde senest 1. marts. Alle beslutninger, med undtagelse af de i §§ 11 og 12 nævnte, tages af generalforsamlingen med simpel stemmeflerhed. På generalforsamlingen kan kun afgives stemmer af medlemmer, som møder personligt. Institutioner m.fl. har kun én stemme.

Over generalforsamlingens forhandlinger føres en protokol.

§ 10 Ekstraordinære generalforsamlinger kan indkaldes, når bestyrelsen finder det fornødent, og skal indkaldes, når to bestyrelsesmedlemmer eller mindst 25 medlemmer fremsætter skriftligt krav herom. Indkaldelsen finder sted med 14 dages varsel til selskabets medlemmer.

Vedtægtsændringer

§ 11 Forslag til ændringer i selskabets vedtægter skal fremgå af dagsordenen for den generalforsamling, hvorpå de agtes behandlet. Til vedtagelse af sådanne forslag kræves, at $\frac{2}{3}$ af samtlige medlemmer stemmer for det. Såfremt der på generalforsamlingen er flertal for forslaget, men der er færre

end $\frac{2}{3}$ af samtlige medlemmer til stede, kan det forelægges for en ekstraordinær generalforsamling, hvis beslutning herefter træffes med almindelig stemmeflerhed.

Opløsning

§ 12 Forslag til opløsning af selskabet skal behandles på to til dette formål indkaldte generalforsamlinger, der skal afholdes med mindst 14 dages mellemrum. Til vedtagelse af forslaget kræves, at $\frac{2}{3}$ af de fremmødte medlemmer stemmer for det.

I tilfælde af selskabets opløsning skal selskabets aktiver anvendes til støtte for told- og skattehistorisk forskning.

Således vedtaget på det stiftende møde i København den 24. oktober 1977 med ændringer af 30. september 1981, 4. oktober 1990, 12. november 2003 og 29. september 2022.

